

ДАЖПА
ГОРИТЬ
ЦІЛУ
НІЧ

ЕРСКІН КОЛДУЕЛЛ

БІЛЯ
СВОГО
ПОРОГА

ЕРСКІН КОЛДУЕЛЛ

**ЛАМПА
ГОРИТЬ
ЦІЛУ
НІЧ**

**БІЛЯ
СВОГО
ПОРІД**

РОМАНИ

В невеличкому американському містечку Пальміра сталася кривава трагедія. Помічник шерифа скажений расист Клайд Хефлін по-звірячому убив юнака-негра Харві Брауна якраз напередодні його одруження з негритянською дівчиною Джозіною Меддокс. Це лише один епізод із роману «Біля свого порога» прогресивного американського письменника Ерскіна Колдуелла.

На фоні, здавалося б, спокійного, розміреного життя цього заштатного містечка письменник показав бідність і безправність трудящих, хижий оскал расизму. Роман «Лампа горить цілу ніч» зображує провінціальне життя сучасної Америки, просякнуте духовним і моральним тлінням, біологічним шовінізмом та звірячою гонитвою за грішми.

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

**И (Амер.)
К60**

7-3-4
5В-БЗ-22-68М

**ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА Ф-КА
ІМ. ФРУНЗЕ**

РОЗДІЛ 1

Зупинивши машину перед Робінсоною крамницею, Тед Емерсон ось уже з годину непорушно сидів за кермом, споглядаючи залляту сонцем вулицю містечка. Білі дощані будиночки обабіч вулиці вилискували під гарячим промінням сонця, мов кучугури талого снігу напровесні.

Намагаючись угадати, яка буде завтра погода, Тед перевів погляд на чудернацький флюгер у вигляді запряженої четвернею карети, що стримів на одному з дахів навпроти, але вітерець був надто слабкий, щоб визначити його напрям. Тед дуже полюбляв отакі погожі дні на початку червня, коли Клірвотер ще не заповнили дачники. Однак сьогодні він був у препроганому гуморі, і все, на що падав його погляд, викликало відразу.

Та найбільше дратував його Ормідас Дусет, поштмейстер, що безтурботно сидів собі в зручному кріслі на ганку поштової контори і з властивим чужоземцям нахабством доброзичливо усміхався до нього. Краєм ока Тед увесь час стежив за поштмейстером — ще відтоді, як повернув на цю вулицю і зупинив машину біля Робінсоної крамниці,— але жодного разу не принизився до того, щоб прямо глянути на нього. Він не

хотів розмовляти ні з Ормідасом Дусетом, ні з будь-яким іншим суб'єктом, що мав отаке неподобне чужомовне прізвище.

Тед розумів, що Дусет має не менше право усміхатись до нього, аніж він сам ставитись до Дусета з неприхованою ворожістю, але сьогодні його особливо дратувала запопадливість, з якою поштмейстер намагався зав'язати з ним дружні стосунки. Досі Тед ще ніколи не звертався просто до Дусета: він твердо поклав собі, що, коли навіть йому доведеться протягом наступних двадцяти років щодня бачити цього французяку, він нізащо не прохопиться при ньому жодним словом.

Тед обернувся назад, щоб подивитись, чи нема там кого, з ким він міг би поділитися своїми думками про Дусета. Саме в цей час із перукарні на протилежному боці вулиці вийшов якийсь чоловік. Тед почав голосно говорити, навіть не придивившись, що то Наполеон Сен-Дені. Надто вже накипіло йому на душі.

Сен-Дені неквапно переходив вулицю, наближаючись до Тедового автомобіля.

— В цьому штаті Мен усе пішло шкереберть, відколи на громадських посадах порядкують канаки¹ та всілякі інші чужинці, а ми платимо за це податки. Отой Дусет — ач, як розсівся у кріслі, наче це його власна поштова контора! Нема того, щоб поводитись, як годиться скромному службовцеві...

Щойно Тед випалив ці слова, як упізнав Наполеона Сен-Дені. Він подумки вилаяв себе за те, що заговорив до Сен-Дені, але йому так кортіло висловити все, що він замовк лиш на мить.

Наполеон Сен-Дені повагом простував повз Тедову машину.

— А далі буде те, що одної красної днини всі ці кляті чужинці виживуть звідси корінних городян. Вони б уже й тепер це зробили, та розуміють, що ще не час. Вони ще трохи почекають — доки на кожного з нас буде п'ятеро їхніх. З цими дачниками й канаками увесь штат наш гнилого яблука не вартий. Нам, тутешнім старожилам, лишається тільки лягати й помирати. Принаймні ці проклятуці чужинці не стануть викопувати наші трупи й вивозити їх звідси. Начхати

---

¹ Зневажливе прізвисько канадських французів.

їм на нас — вони знай собі гасатимуть повсюдно у своїх лімузинах і загібатимуть грошву!

— Baste! Ce faneur abruti! On doit envoyer promener ce canaille-là! Mais, après tout, il ne peut pas faire du mal à personne¹.

Тед дивився услід Сен-Дені. Його ще дужче брала злість: подумати тільки — він звертався до француза, а той відповів йому словами, що їх він не міг зрозуміти! Та водночас Тед був задоволений, що йому нарешті пощастило висловитись.

Сен-Дені, не озираючись, прямував вулицею до свого будинку.

— Ще років десять — і ми всі тут белькотатимемо по канацькому! — голосно промовив Тед, щоб Сен-Дені почув його слова.

Обернувшись, він скося позирнув на Ормідаса Дусета і сердито плюнув собі під ноги. Отакої він був думки про цього французького вискочня з Квебека!

— Ніколи б не повірив, що доживу до таких часів, коли в Клівротері мою пошту запосаде якийсь французяк, та ще й бундючитиметься, наче він тут усьому голова!

Відколи Тед зупинив свою машину посеред вулиці містечка, йому лиш тепер впала в око череда геріфордської худоби, що паслася на схилі горба за чверть милі від нього. Тед дивився на вгодованих телят, і на його обличчі розпливалася усмішка. Колись у нього на фермі була така сама гарна худоба, навіть ще й краща. Та він давно вже поклав у банк порядну суму, вторговану за ту худобу, і тепер не віддасть її ні за яке стадо корів і телят, навіть коли б то була найкраща порода в світі.

А проте, коли він дивився на череду, що паслася на схилі горба, і згадував свій корівник на Багряній горі, біля куточків його рота заміїлися гіркі зморшки. Ні, йому ніколи не забудуть отих сорока років — про них завше нагадуватимуть гроші, на які він проміняв своїх корівок.

---

¹ Годі! Цей селяк зовсім розум стеряв! Час би вже турнути звідси цього негідника. Та, зрештою, він не годен заподіяти нікому зла (франц.).

І тут до свідомості Теда нарешті дійшло, що череда на схилі горба належить Наполеонові Фортіне, французові, що відкупив покинуту Текстерову ферму і називав себе франко-американцем. Усмішка на Тедовому обличчі враз застигла, і воно наче скам'яніло.

— Знать, прогнівили ми бога, коли він дозволив усім цим чужинцям заповонити країну,— мовив Тед, краєм ока ще раз зиркнувши на Ормідаса Дусета.— Вони вже загарбали в нас найкращі ферми та посади, і нам, корінним краянам, лишається тільки гнути горба й наймитувати у них, аж доки всі ми повиздыхаєм.

Виклавши таким чином усе, що йому ось уже два тижні кортіло сказати вголос посеред вулиці містечка, Тед знову плюнув на землю і подався до Робінсонової крамниці — єдиного місця в Клірвотері, де не доводилося дихати одним повітрям з французами чи скандинавцями.

Коли Тед зайшов у крамницю, там було вже чоловік десять-дванадцять городян, що повмошувалися на стільцях та прилавках. Двоє чи троє розмовляли між собою, кілька чоловік слухали їх, а ще кілька чекали нагоди й собі докинути слівце. Бен Робінсон, власник крамниці, сидів у кріслі з вигнутою спинкою і щось жував, прислухаючись до розмови.

Коли Тед з'явився на порозі і рушив уперед, киваючи на ходу Бенові й ще двом-трьом знайомим, усі нараз замовкли. Бен помахав рукою, вітаючи гостя. На якусь хвилю в крамниці запала тиша. Присутні, здавалось, чекали, щоб Тед заговорив перший. Кожному не терпілося почути, що він скаже про майбутнє одруження своєї дочки Джін. Усі в містечку вважали, що заяву Теда Емерсона з цього приводу варто буде послухати.

Тиша тривала, проте декотрі з присутніх уже почали кивати один одному і стиха прокашлюватись. Тед повів очима по крамниці, зупиняючи погляд на знайомих обличчях. Перше ніж вимовити хоч слово, він хотів пересвідчитись, що тут усі свої.

— Балакають, ніби ти цієї осені збираєшся справляти на Багряній горі весілля,— сказав Бен Робінсон, обводячи поглядом усіх, хто був у крамниці.

Всі втупили очі в Теда, але він нічим не виказав, що почув Бенові слова.

— Я кажу,— знову заговорив Бен, і голос його гучно продунав у крамниці,— балакають, ніби ти воєни влаштуєш на Багряній горі весілля.

Останні слова він вимовив так голосно, що їх, либонь, чути було й на вулиці.

— Чую,— відказав Тед, уперше, відколи зайшов до крамниці, розтуляючи рота.— Нє глухий.

— Я знаю, що ти почув мене ще з першого разу,— мовив Бен, підморгуючи до інших,— але я гадав, може, ти не збагнув, про що я кажу.

— Он як! — буркнув Тед.

— Можливо, я чогось не знаю, то тут є такі, що можуть тобі розповісти.

— Хай тут буде скільки хоч таких, що уявляють, ніби можуть щось розповісти,— відрубав Тед,— але нічого нового вони мені не скажуть.

Тепер, коли Бен і Тед обмінялися звичайними люб'язностями, всі присутні нашорошили вуха й приготувалися слухати про весілля, що мало бути десь за п'ять місяців, у жовтні.

— Запрошую всіх,— сказав Тед, широко розвівши руками.— Чуєте — всіх. Хто б то не був — байдуже. Нехай навіть мішанець фінна з гнилим американцем, чи скандинавця з канаком, чи навіть з геріфордською худобою — дарма. Цієї осені на Багряній горі буде велике свято, і я хочу, щоб усі клірвотерці приїхали погуляти на весіллі моєї дочки. Я не маю більше дівчат, щоб їх віддавати, то вже хоч цю віддам так, щоб не було соромно. То буде найпишніше весілля з усіх, які ви бачили чи про які навіть чули. Либонь, в усьому місті ніколи не було такого.

Кілька чоловік кахикнули; хтось зачовгав ногами по підлозі.

— А за кого вона виходить, Теде? — ховаючи лице, спитав один із присутніх тоненьким голосом.

Тед підхопився з місця; обличчя його палало, руки тремтіли. Він люто глипнув на Бена, на Лінкольна Бертона, Артура Вайта і ще на кількох, що сиділи найближче до нього.

— Ти чудово знаєш, за кого вона виходить, хто б ти там не був, чортів боягузе! І все містечко про це знає! — гукнув він.— Так, вона виходить за француза, ну то й що з того! Бий мене сила божа, коли років

через десять у нашому штаті не житимуть самі канаки, росіяни та ще казна-який набрід! Атож, я дозволяю їй вийти заміж за канака. Це чортове поріддя хоч має гроші, щоб сплачувати податки, тоді як майже всі наші покидали ферми й сіли на шию міста! Та якщо я віддам її за котрогось із наших голодранців, то вони обоє здохнуть з голоду ще до різдва...

Тепер, коли Тед перейшов до суті справи, всі, хто був у крамниці, з нетерпінням чекали, що він скаже далі. Кожен знав: коли вже Тед Емерсон почав про щось говорити, він не зупиниться, доки всі, хто його чує, не вислухають до кінця його міркування з цього приводу. А тут іще, попри всю загальновідому Тедову упередженість проти канадських французів, його власна дочка виходила заміж саме за француза, і цей факт вимагав найдокладніших пояснень.

— Мені не причулося, Теде, ти й справді запрошуєш на весілля шведів та фіннів? — голосно спитав Бен, щоб усі в крамниці могли його чути. — Це аж ніяк не схоже на Теда Емерсона — запрошувати до себе в дім Еріка Хеденсьєрна, Аларака Хенату і всіляких інших чужинців, не кажучи вже про французів. Мене дивує, Теде, що ти раптом запалав любов'ю до іноземців. Щось на тебе найшло, не інакше. Ти зовсім змінився.

— Я запрошую всіх, хто має вуха, щоб мене почути, — рішуче відповів Тед. — Такі вже настали часи, що не скажеш нічого ні проти французів, ні проти скандинавців, ні навіть проти португальців. Воно правда, ці канаки завше були чортовим поріддям і, певно, лишається ним довіку, та я хочу, щоб усе місто приїхало на весілля моєї дочки й покуштувало мого сидру. Я всіх запрошую. Так, і чужоземців теж, хоч скільки б їх було, — аби тільки я міг вимовити їхні імена. Всіх без винятку, хто годен ходити на двох ногах.

— Стривай-но, — перебив його Артур Вайт. — Щось я тут не второпаю. Розтлумач мені, будь ласка. Ти кажеш, що запрошуєш усе місто приїхати до тебе й пити з тобою сидр, коли твоя дочка виходитиме за Френка Жерве, чи не так?

— Саме це я сказав і саме це мав на думці, — відрубав Тед. — І назад своїх слів ніколи не беру. Може, повторити ще раз, га?

— Ні, не турбуйся, Теде,— сказав Артур.— Я ось до чого веду: значить, усі ми зберемося на Багряній горі пити твій сидр — добрячий, міцний сидр... Але хто ж тоді чатуватиме з рушницею на Френка Жерве?

— Та бий мене сила божа! — сердито grimнув Тед, і обличчя його знов почервоніло.— Ніхто й не збирається цього робити! Моя дочка і цей парубійко одружуються тому, що їм так хочеться. Хіба не може людина віддати заміж дочку, щоб якісь голодранці не стремляли в цю справу свого носа?! Раджу припинити ці балачки раз і назавше. В нашому штаті, хвалити бога, ще існують закони проти наклепників, а я маю в Люїстоні знайомого адвоката, що непогано на них розуміється. І судитимуся з кожним, хто почне базікати всілякі дурниці. Та ще й не вдовольнюся жалюгідною сотнею доларів, а злуплю не менш як п'ять тисяч.

— Ну-ну, Теде,— мовив Лінкольн Бертон,— не бери все так близько до серця. Ти ж добре знаєш, що хлопці просто хотіли трохи розважитись. Вони нічого не мають ані проти тебе самого, ані проти твого дівчи́ська. Не ти перший віддаєш заміж дочку, і нема чого ображатись на наші жарти. Ніхто з нас і в гадці не мав нічого поганого.

— Та хай йому чорт, мені вже остогидло слухати, як шепочуться в мене за спиною, ніби Джін давно пора заміж, якщо вона годна. Тож хай мене повісять, коли вона не годна і не вийде-таки заміж!

— А от я не раз чув,— стиха докинув хтось позаду,— що одружуватись мусить лише той, хто вже зіпсував дівчину. От не знаю тільки, чи стосується це Френка Жерве.

Тед ніби й не чув цього зауваження і мовчки чекав, що відповідь йому Лінкольн Бертон.

— Джін — хороша дівчина,— мовив Лінкольн трохи перекодя.— Ми всі це знаємо, Теде. Отож годі сердитись один на одного. То все були жарти і нічого більше.

Тед повільно кивнув головою. Тоді нараз підвів очі, і губи йому воружнула широка усмішка.

— Та я вже ні на кого й не гніваюсь, що б там не казали про мою дочку,— відповів він.— Хай у неї народиться хоч перевертень, а вона таки вийде заміж цієї осені.

— Навіщо ж усе так повертати,— заперечив Лінкольн.— Тобі про це краще знати, Теде.

— Нікому нема діла до того, як я це повертаю. Та, як я вже сказав, я не гніваюсь більше ні на кого. І так само хочу, щоб у жовтні всі зібралися на Багряній горі погуляти на весіллі й покуштувати мого сидру.

Бен Робінсон, що зайшов був за прилавок продати покупцеві коробку сірників, повернувся й сів на своє місце поруч із Тедом.

— Є в усій цій справі одна річ, Теде, якої я, старий пень, хоч убий, не втямлю. Це щодо хлопця, за котрого виходить Джін.

— А що таке?

— Адже цей Френк Жерве — француз, чи франко-американець, як вони себе тепер називають. Щоправда, він народився тут, у нашому місті, і всі ми про це знаємо, але батьки його приїхали сюди з Канади — з провінції Квебек, хтось мені казав. Вони були чужоземці і, коли говорити по правді, чужоземцями й лишилися. То як же це сталось, я питаю, що після всього того, що ти привселюдно казав про цих людей, відколи вони почали тут оселятися, ти дозволяєш своїй дочці вийти заміж за француза? Невже ти змінив свої погляди на канаків?

— Ти добре знаєш, Бене Робінсоне, що я ні настільки не змінив своїх поглядів. Я радніше житиму серед поганих пацюків, аніж серед усіх цих Онсімів Дьюбів, Наполеонів Сен-Дені та іншої потолочі. Але тут нічого вже не поробиш. Якщо я не дозволю їм побратися, вони або втечуть кудись разом, або ж узгаля розійдуться. Ти згоден зі мною?

— Загалом згоден,— відповів Бен.

— А я не хочу ні того, ні того,— вів далі Тед.— Якщо вони кудись утечуть і повинчаються, це буде все одно, як начеб я дозволив їм побратися тут. Вони стануть чоловіком і жінкою й житимуть разом. А тепер візьмімо друге: якщо весілля розладнається, то, я гадаю, може статися так, що Джін не схоче вийти за когось іншого...

— Або й не зможе,— докинув хтось.

— Або й не зможе. Хай так — схоче, але не зможе. Отже, вона залишиться вдома і все життя сидітиме в мене на шії. То от, аби такого не сталось, я дозволив

їй повінчатися восени з цим парубійком. Мені байдуже, що він француз,— це я вам уже казав, коли зайшов сюди. Цей француз принаймні зможе її прогледувати й одягти. А за американцем вона й до весни не протягне: обоє сконують із голоду, якщо раніше не замерзнуть. Я не маю чим годувати двох, та й саму її зможу утримувати хіба тільки до осені. А так я збуваю її з рук, і мені більше не треба буде клопотатися ні про харчі, ні про одяг. Такий торг цілком влаштовує і мене, і Джін. Отож, я гадаю, він має влаштовувати і всіх інших. Та й, зрештою, кого це обходить? Джін сама мені казала, що не піде ні за кого, крім нього. Отже, всі будуть задоволені. Вона дістане те, чого хотіла, а я здихаюсь зайвого рота.

— Боюсь, усе це кінчиться тим, що ти заприятелюєш зі своїми новими родичами,— зауважив Бен.— От уже не сподівався дожити до такого дня, коли ти породичаєшся з французами.

— Не бути цьому ніколи! Для мене розмовляти з французом — однаково, що їсти гнилу картоплю!

— Що ж, я приймаю твоє запрошення,— вів далі Бен.— Дякую від щирого серця, що ти запросив мене на Багряню гору покуштувати твого сидру й погуляти на весіллі. Гадаю, всі тут так само вдячні тобі. Ми не-одмінно приїдемо. Але є ще одна річ, про яку я хочу тобі сказати, перше ніж збиратися до тебе на Багряню гору.

— Що таке?

— Я дуже радий, Теде Емерсоне, що тепер і тобі довелось скуштувати тієї каші, яку ти сам заварив. Ось уже п'ятдесят років, коли не помиляюсь, ти туркаєш усім і кожному, ба навіть заїжджим дачникам, про тутешніх жінок і дівчат: як вони нібито від темна до рана бігають за чоловіками, щоб швидше їх обкрутити й примусити одружитись; і здебільшого, мовляв, на цей гачок ловляться іноземці. А тепер усі твої балачки обернулися проти тебе самого. Тепер мусиш збирати те, що посіяв за всі ці роки.

Бен зупинився, даючи Тедові змогу щось відповісти, але той мовчав.

— Що ж до мене особисто,— знову заговорив Бен,— то цього разу я дам тобі спокій, Теде. Я сказав усе, що думаю з цього приводу, і надалі мовчатиму. І ти маєш

бути вдячний мені за це: адже ти добре знаєш, як умію я повернути справу, коли схочу. Проте я не зможу нічого вдіяти, якщо по місту підуть чутки, ніби твоя дочка мусила шукати собі чоловіка і не потрапила знайти нікого, окрім француза. І ти на це заслуговуєш, Теде. Тож діставай по заслугі.

— Я старішаю,— мовив Тед,— і не годен уже сперечатися з цілою юрбою, як раніше. Хай буде все так, як воно є, і не треба сваритись. Єдине, чого я хочу,— щоб усі ви завітали на весілля моєї дочки. Щоб жодна людина в Клівротері — байдуже, друг вона мені чи ворог — не пропустила великого свята в моєму домі. Дев'ять барил торішнього сидру стоять у мене в погребі. На той час усі дачники, хвалити бога, заберуться геть, тож хай ніхто з городян не боїться, що по дорозі до Багряної гори його переїде один із отих бісових лімузинів, що їх нам і досі не пощастило обкласти місцевим податком.

РОЗДІЛ 2

Тед поволі обернувся, важкою ходою перейшов до вікна і став, розглядаючи Ормідаса Дусета, що за цю годину, мабуть, і разу не підвівся зі свого зручного крісла. Це видовище збурило в Тедові нову хвилю роздратування: він був твердо переконаний, що кожна людина, перебуваючи на службі, особливо на службі громадській, де її утримують місцеві платники податків, повинна щось робити — хай навіть перегортати папери, підмітати підлогу чи просто відстоювати на ногах належну кількість годин.

Він і тепер почував до Дусета таку саму неприязнь, як завжди, проте, стоячи отак біля вікна крамниці й дивлячись на ганок поштової контори, подумки не міг не визнати, що, зрештою, цей Дусет виконує обов'язки поштмейстера анітрохи не гірше, ніж це робив би на його місці будь-хто інший. Єдиною вадою Ормідаса Дусета було його французьке походження, а цього Тед не дарував нікому.

Не повертаючи голови, щоб подивитися, хто стоїть позаду, Тед промовив, радше сам до себе, ніж до Артура Вайта:

— Ну що ж, хай мій зять буде канак, зате, прис гаюся богом, мені не доведеться їх годувати і тримати у себе в домі. А якби Джін вийшла за якогось Робінсона, чи Фроста, чи ще за кого-небудь з наших злидених американців, вони обоє здохли б із голоду ще до ріддва. У нас набереться з півтора десятка Робінсонів і Фростів, що сіли на шію місту і ледь животіють на оті кільканадцять доларів, що їх отримують із фонду допомоги. А чи знайдеться хоч один Норденскійольд чи Гаммаршанд, що просив би допомоги? Ні, кажу вам, Джін не прогадала! От коли б вона виходила за якогось Гопкінса, тоді б їй лишилося тільки покладатись на бога.

— Ти оце допіру називав тут прізвища, Теде,— сказав Артур,— а про Емерсонів забув.

— Ну що ж, твоя правда,— відповів Тед.— Емерсони анітрохи не кращі від інших. Але я й пальцем не ворухну, щоб допомогти місту їх годувати. Досить із мене власного клопоту. Колись один такий Емерсон, що живе у Млинах, ублагав-таки мене позичити йому дві сотні доларів, то я потім цілих три роки щомісяця їздив туди-сюди й витягав із нього відсотки. Ні, більше я такої дурниці не зроблю, навіть задля рідного брата.

— Отже, твоя дочка виходить заміж і покидає батьківський дім. А як буде з хлопцем? — спитав Артур.— Я чув, ніби він хоче їхати до коледжу і вчитися на інженера. Та ти вже, мабуть, сам розважив, що йому краще робити, правда ж?

— Влітку він працюватиме на міських дорогах,— відказав Тед.— Він мені життя не давав, щоб я дозволив йому піти на цю роботу, і я погодився. Але щодо коледжу, то на це моєї згоди не буде. І я вже казав йому це. Одначе він, здається, не повірив і не викидає з голови своїх дурниць. Збирає гроші й гадає, що витратить їх на навчання. Ну гаразд, восени він у мене побачить навчання, якщо на той час не порозумнішає. З осені почне працювати вдома, на фермі. Я ще не здурів, щоб наймати на це робітника, платити йому двадцять доларів щотижня, та ще й годувати. Коли Говард весною прийшов і сказав, що хоче влітку працювати на дорогах, я дозволив йому з тим, щоб він відкладав зароблені гроші. Він заробляє п'ять доларів

на день, Артуре, і це зовсім непогана платня для дев'ятнадцятирічного хлопця.

— Він здоровий, кременезний парубок, то й не диво, що стільки заробляє. Там тепер працюють ще шестеро чи семеро чоловіків, і Говард робить незгірше за будь-кого з них.

— Отже, поки що все гаразд. Та коли він завів мову про коледж і про те, щоб викинути п'ять чи шість сотень доларів на навчання, не кажучи вже про житло й харч, отут я й гримнув на нього, щоб він і думати про це забув. Він може навчитися всього, чого треба, щоб будувати дороги та мости, працюючи тут, у місті, ще й до того заробляти по п'ять доларів на день. А слухати дурні балачки про те, щоб кудись їхати та ще платити сотні доларів за навчання,— на це я не маю часу.

— Я тебе розумію, Теде, але ж треба подумати і про хлопця. Я оце недавно чув, як він казав, що коли ти не даси йому грошей, то він працюватиме на дорогах, аж поки назбирає стільки, скільки потрібно на перший рік. А це ой як нелегко, Теде! Коли дев'ятнадцятирічний хлопець береться робити за дорослого чоловіка, то п'ять-шість літ такої праці висотають із нього всі сили. Воно, звісно, Говард твій син, і не мені тебе вчити, але, як на мене, такий заможний господар, як ти, міг би дати йому освіту. Адже ти маєш у банку двісті тисяч доларів від продажу худоби?

— І вони лежатимуть там, куди я їх поклав,— відповів Тед.— Я не збираюсь викидати на вітер п'ять-шість сотень доларів. До того ж я просто не можу відпустити його до коледжу — він повинен жити вдома й доглядати господарство. Влітку я й сам можу впоратись, а от коли лягає сніг, це мені вже не по силі. Доводиться сидіти в хаті й вигрівати кістки. Тож Говард мусить лишитися й господарювати на фермі, і саме це він робитиме.

— Може, воно й так, Теде, але згадай-но інших тутешніх парубків. Вони не схотіли тут лишатись і поїхали — хто до Бостона, а хто й до Нью-Йорка,— і я чув, що всім їм живеться непогано. А вони ж не кінчали коледжів. Тільки нашу школу, так само, як і Говард. Отож, чи не здається тобі, що коли вже вони зуміли так влаштуватися, то твій син, вивчившись на

інженера, сягне там ще більшого? Не варт мудрувати про те, що мусить робити він і всі інші юнаки. Нам треба дізнатися, чого вони хочуть, і допомогти їм добитися свого. У такий спосіб ми врятуємо Клірвотер від засилля чужинців.

— Пусті балачки, Артуре,— мовив Тед.— Я все од-но стоятиму на своєму. Хоче чогось досягти — хай пробивається самотужки.

— Говард не женеться за великими грішми, Теде. Він хоче будувати мости. Це зовсім різні речі. Навряд чи ти зрозумієш, але його не вабить те, чого досяг ти. Він прагне будувати.

— Коли ти десь почувеш, що я забираю з банку гроші, аби послати Говарда вчитися будувати мости, можеш приїхати й відвезти мене до божевільні.

Тед вважав, що цим сказано все, та й Артур не мав охоти сперечатися далі. Нікому ще досі не вдавалося примусити Теда Емерсона змінити своє рішення, і Артур знав про це не гірше від будь-кого іншого в містечку.

Вони відійшли од вікна й повернулися до Бена Робінсона та інших. Ті про щось розмовляли. Тед сів і видобув люльку.

— Я чув, сьогодні вранці на дорозі по той бік озера бачили Джека Текстера,— сказав Бен, дивлячись на Артура.— Може, ти, Артуре, знаєш, що він там робив?

Артур озирнувся навколо і обвів поглядом усіх, хто був у крамниці. При сторонніх людях він висловлювався тепер обережно, після того як один добродій з північної околиці містечка пристрашив його судом за поширення пліток.

— Це вже не вперше Джек Текстер з'являється на тій дорозі,— заговорив Артур.— По-моєму, останнім часом він там завжди вештається. Кілька днів тому я проїжджав своєю підводою і бачив, як Джек заглядає через кам'яний паркан до Смітової садиби. Схоже на те, що він тепер днює і ночує попід будинком Оскара Сміта — за парканом, звісно.

— Ховаючись за парканом, Джек нічого нового не дізнається,— зауважив Бен.— Невже він цього не тямить? Коли він хоче щось винюхати, йому треба підкрастися до самісінького будинку. Тоді він міг би

прикинутися деревом і простояти там кілька день поспіль, а Оскар думав би, що то виросла ще одна алина.

Усі в містечку знали, що молода дружина Джека Текстера втекла від нього до Оскара Сміта. Що ж до самого Джека, то він думав не так про втечу дружини, як про те, що в Оскара немає цінного майна, з якого можна було б скористатися, притягши суперника до суду. Оскар жив із того, що наймав ферму, і в нього не було ні автомобіля, ні коня, ні грошей у банку. Перед тим як оселитися на фермі, він майже півроку жив у Джека Текстера, аж доки Джекові урвався терпець і він звелів Оскару забиратися геть із його дому і ніколи там не показуватись.

Живучи в Джековому домі, Оскар узяв собі за звичай, повертаючись пізно ввечері, виганяти Джека з його ліжка, і той мусив решту ночі спати на канапці в кухні. Джек терпів це, доки вдарили морози, а тоді заявив, що він ось уже десять років спить із дружиною, звик до свого теплого ліжка і не хоче поступатись ним Оскарові Сміту в холодні зимові ночі. Джекова дружина, Една, почала була боронити Оскара, але Джек непохитно стояв на своєму. Одного вечора він навідріз відмовився вийти з ліжка й пустити туди Оскара, і за тиждень по тому Оскар узяв в оренду будинок та двадцять акрів землі. А ще через кілька днів Една збрала свої речі і перейшла до нього. Уже два місяці вони з Оскаром жили разом.

— Ось що я вам скажу,— промовив Артур.— Джек просто вичікує, доки Оскар трохи виб'ється із злиднів — може, придбає машину абощо,— а тоді вже подасть до суду і постарається помститися Оскарові за те, що той зманив од нього Едну. Водночас він домагатиметься розлучення, отже, напевне виграє справу. Джек дуже лютий на Едну й Оскара, бо Една сказала, ніби він ні на що не годен і вона мусила взяти на його місце Оскара. До того ж він і досі аж труситься, коли згадає, як Оскар серед зими вигонив його з теплого ліжка, і, щиро кажучи, я цілком його розумію. Якби ми з дружиною мали пожильця, що зажадав би таких привілеїв, я зробив би те саме, що хоче зробити Джек, тільки повертався б трохи жвавіш. Я б не заспокоївся,

доки не притяг його до суду й не злупив із нього все, що він має і колись матиме.

Тед неспокійно зачовгав ногами по підлозі. Він, як і кожен у містечку, хто мав охоту дослухатися до пліток, добре знав цю історію, і такі балачки його лише дратували. Адже всі у Клірвотері знали, що ось уже кілька років щось схоже діється і в Теда з його дружиною Розою. Останнім часом Роза зустрічалася з Лілендом Стоуксом, різником, і Тед не знав, як покласти цьому край, а тим більше — як угамувати містечкових плегунів. Роза була на двадцять років молодша за Теда, норовиста, і йому ніколи не вдавалось примусити її коритися. Вона завжди чинила по-своєму, і майже все, що вона робила, Тедові було не до вподоби. Але Роза була добра господиня, а Тед і думати не хотів про те, щоб платити якійсь іншій жінці тридцять-сорок доларів на місяць та ще й годувати її.

— А як би ти вчинив, будши Джеком Текстером, Теде? — з притиском запитав Бен.

Тед похитав головою, не маючи охоти відповідати.

— Ні, ти уяви собі, що твоя жінка намовляє якесь голодранця вигнати тебе з теплого ліжка. І той спатиме з нею! Я певен, ти цього не дозволив би, правда ж, Теде?

Тед похмуро зиркнув на Бена й на всіх інших, розуміючи, що цього разу йому не ухилитись од відповіді.

— Я знайшов би іншу жінку, — відказав він на решті.

— А коли б тобі, скажімо, подобалась та, що була, — як би ти тоді вчинив?

— Та вже не судився б із ним.

— А що ж би ти зробив, Теде? — доскіпливо запитав Артур.

— Я б переслідував його, загнав би аж у Канаду, — сказав Тед. — А там, спіймавши його, засапаного й ледь притомного, мабуть, застрелив би. Застрелив би, як надокучливого бабака, що унадився в мій город.

Один із тих, що сиділи в протилежному кутку, нараз підвівся і пройшов по крамниці.

— Кажуть, Ліленд Стоукс крутить тепер із якоюсь заміжньою жінкою, — мовив він. — Не знаю, хто та жінка, з якою він зустрічається, але мушу сказати, що

вони бувають удвох таки довгенько, бо не раз бачив, як він рано-вранці, до схід сонця, тупає звідкілясь додому. Схоже на те, що ця жінка живе десь на західній околиці. Саме звідти він кожного разу чимчикує. Щоправда, скільки я його пам'ятаю, він завше тягається то з тою, то з тою.

То не була новина ні для кого, ба навіть і для Теда. Ось уже кілька місяців Роза часто йшла з дому на побачення з Лілендом,— часом увечері, а часом і серед дня,— і Тед завжди про це знав. Однак він сподівався, що цей роман або скоро скінчиться, або ж перестане бути предметом пересудів у містечку. Заборонити Розі бачитися з Лілендом Тед не міг. Вона не раз казала, що краще піде геть із дому, аніж коритиметься йому.

— Так воно вже споконвіку в нас ведеться,— зауважив Артур.— І в дев'ятох випадках із десяти це роблять не чужинці, а корінні тутешні американці. От візьміть ви хоча б Стівена Фроста, що жив біля Іст-Вебстера. Коли минулого року Стівен Фрост помер, у його домі знайшли аж трьох жінок. Одна була його законна дружина, хоч, мабуть, сам бог не зміг би сказати, що вона там робила, зважаючи на згадані обставини. Друга була, чи то пак звалася, ключницею, а третя — теж, мабуть, лише звалася — доглядальницею. Ось що було в домі Стівена Фроста, коли туди прийшли після його смерті. Лиш сам господь бог знає, скільки років вони жили отак із ним; либонь, років п'ятнадцять-двадцять, не менше. Законна дружина мусила мовчати, бо знала, що досить їй сказати хоч слово, як Стівен вижене її геть. Тому вона тихенько жила собі разом із тими двома жінками, куди молодшими й гарнішими від неї, і вдовольнялася тим, що їй перепадало, а це траплялося, мабуть, не часто. Ні, мушу вам сказати, в цьому місті що чоловіки, що жінки — однакова наволоч. І витворяють усе це не якісь там іноземці, а люди, що звуться Емерсонами й Фростами,— ось хто. Я міг би назвати ще й інші імена, якби схотів.

— Мого ймення можеш не називати,— докинув Бен, лукаво посміхнувшись до Теда.— Тепер уже — ні, а от років п'ятнадцять-двадцять тому і я міг би залюбки прилучитися до цієї компанії.

— А як ся має твоя молоденька служниця, Бене? — спитав хтось.— Я чув, ніби вона збирається піти від тебе й пошукати молодшого хазяїна.

Бен крутнув головою і засміявся разом з іншими.

Тед Емерсон сидів мовчки, втупивши очі в підлогу. Він навіть не осміхнувся, ніби й не чув тої розмови.

РОЗДІЛ 3

Дорога до Багряної гори була вузька й нерівна; всі чотири милі вона петляла молодими гаями, пагорбами, болотами й-видолинками. У двох місцях вона проходила болотом, далі перекидалася через два ряди крутих горбів і, нарешті, двічі обкрутившись навколо Багряної гори, сягала вершини й закінчувалась біля Емерсонового будинку.

Обабіч дороги, підступивши впритул до неї, густо росли молоді ялини й берізки. Колись цією дорогою перетягували волоком ліс, і на ній ще й досі лишилися глибокі сліди від важезелзних стовбурів. У болотяних низинах дорогу вимостили міцними колодами, а зверху засипали жорствою. Взимку все довкола замігало глибоким снігом, і від січня до кінця березня проїхати тут можна було тільки саньми або на лижвах. Навесні з горбів у низини збігали бурхливі ручаї, часто-густо вода заливала й дорогу. Проте влітку вона була суха й тверда, і нею безпечно могла проїхати найважча машина.

Перші дві милі дорога до Багряної гори пролягала відкритою місцевістю. Колись тут були дрімучі ліси, але їх давно вже повирубували, а поля розчистили від каміння, поскладавши його обабіч стежок та рівчаків. Проте ліс поволі вертався назад, поглинаючи залишені напризволяще ферми, і деякі поля та будинки вже зникли в гущавині.

Решту відстані до Багряної гори дорога йшла лісом. Берези та ялини росли тут так щільно, що одійти від дороги більш як на сто кроків було майже неможливо.

За Багряною горою всі ферми були покинуті. Колись там проходила дорога, що вела через горби й видолинки аж до Закутнів — найдальшого з околишніх хуторів, але після того, як усі тамтешні обивателі

повмирили або роз'їхалися по інших місцях, відпала й потреба возити пошту далі Емерсонового будинку. Поштовий кур'єр перестав туди їздити, і міська управа оголосила дорогу за Багряною горою закритою. Відтоді далі на захід продиралися лиш поодинокі оцінювачі лісу верхи на конях.

Покинуті ферми вздовж дороги за Багряною горою майже зовсім позаростали лісом. Дерев'яні стіни облупилися й почорніли; берези та ялини з кожним роком підступали все ближче до будинків, аж доки зовсім сховали їх від людських очей. І тепер на відстані трьох миль між Багряною горою та Закутнями не жила жодна жива душа. А колись тут була початкова школа, церква, поштова лінія та оселі, в яких мешкали одинадцять родин. Але зими в цій глушині були надто суворі для старих людей, і ті, хто не вмер чи не збожеволів, переїхали в інші місця, здебільшого в сусідні селища або й у великі міста, де вони сподівалися знайти постійну роботу на паперових та взуттєвих фабриках.

Десять років тому одним із найбільших і найкращих господарств у всій окрузі вважалася ферма Гопкінса, що лежала в низині за милю на захід від Багряної гори. Щороку тут скошували багато сіна, на схилах навколишніх горбів паслася худоба, і кожної весни обробляли нові ділянки родючої землі під кукурудзу, картоплю, боби й горох.

З часом Гопкінсові діти повиростали й один по одному залишили батьківський дім, переїхавши жити в Клівротер, Люїстон та Бостон. Після того, як пішов з дому найменший син, господарство було остаточно занедбано. Та ферма й досі стояла на місці, але, крім рублених руками господарів стін будинку, тут не сталося ніяких інших слідів родини Гопкінсів. Лише раз на кілька років сюди заглядав оцінювач лісу або мисливець.

За півтори милі від Багряної гори, неподаль садиби старого Гопкінса, стояла й Едвардсова ферма. Будинок Едвардса, надійно підпертий з усіх чотирьох боків, був майже цілий; збудований сто сорок років тому на міцному фундаменті, пофарбований свинцевим білилом і критий бляхою, він зберігся набагато краще, ніж решта покинутих будинків.

Під палючим сонцем, під подихом лютих зимових вітрів стіни потріскались і пооблуплювались, а дощі й негода зробили їх буро-коричневими. Дах над верандою обвалився, і стіни, що підтримували його, впали. Проте будинок був ще цілком придатний як житло, крім одного рогу, де сім років тому просіла покрівля.

Моріс Едвардс покинув свій дім останнім. Його дружина Кет померла невдовзі по тому, як роз'їхались діти, і була похована за чверть милі від будинку, на порослому ялинами пагорбі за картопляним полем, де ховали всіх членів родини. Після її смерті Моріс прожив на фермі ще чотири роки, аж доки одного травневого ранку його забрали доживати віку в божевільні: старий не зніс самотності.

Коли його знайшли, він блукав у хащах, шукаючи місце, де були поховані його рідні,— воно на той час зовсім заросло лісом. Побачивши людей, старий почав щось бурмотіти, але ніхто так і не зрозумів, що він говорить. Виявилось, що цілу зиму, а можливо, й кілька років, уся його їжа складалася з кукурудзяного борошна та яблук. Поруч із його ліжком знайшли напівпорожній мішок жовтого борошна та ящик гнилих яблук. Через рік після того, як старого Едвардса забрано до божевільні, він помер, і його поховали на кладовищі при лікарні в Огасті, на тій його ділянці, що утримувалась на громадські кошти Клірвотера.

Такий був кінець родини Едвардсів. Сини та дочки Едвардса не поверталися більше до батьківського дому, навіть улітку, і ніхто не знав, де вони живуть. Ферма перейшла у власність міста, оскільки податків ніхто не сплачував, і, судячи з усього, жоден з Едвардсів не мав охоти зберегти її за собою.

По другий бік, на схід від Багряної гори, ближче до містечка, ферми були не такі занедбані. Проте всі вони теж стояли покинуті, хоч і порівняно недавно, й до них уже підступив ліс. Ліс насувався вперто, він був постійною загрозою для розчищених полів, людських жител і для самих людей, яким доводилося весь час бути насторожі й раз у раз відбивати його наступ.

Між Багряною горою та містечком лишилося тільки два будинки, в яких мешкали люди. Один з них належав Норі Волтон. Цій самотній бабусі було років під дев'яносто, проте, незважаючи на свій вік, вона вміла

дати собі раду на ті мізерні гроші, що їх сплачували їй з міського фонду допомоги. Отримуючи щомісяця десять доларів на харчі, вона кожного року примудрялася заощадити достатню суму, аби найняти робітників і заготувати на зиму дрова.

Другий будинок стояв ближче до містечка. В ньому жила сім'я француза Дюссо, що відкупив ферму в Дена Рендолфа. Переселившись у свої нові володіння, Дюссо з перших же днів заходились опоряджати садibu. На кінець першого місяця старий Дюссо та його п'ятеро синів полагодили будинок, а тоді почали розчищати від чагарників занедбані сіножаті й палити ялівець, що заповонив пасовиська. Потому збудували курник з огорожею, а в корівник поставили дванадцять голів худоби.

Та попервах Анрі Дюссо не мав стільки грошей, аби належним чином дати лад господарству: все, що в нього лишилося після того, як він розрахувався з Деном Рендолфом за ферму, було витрачене на купівлю невеличкого стада корів. Згодом він зробив новий дах на будинку, вкрив бляхою корівник і обгородив дротом пасовисько.

Коли поглянути з високих горбів униз на невеликі білі будиночки містечка та його околиць, уся місцевість здавалася величезною зелено-білою чашею, на дні якої виблискувало озеро з водою, зеленішою від трави, що його облямовувала. Рівні зелені поля навколо містечка, залиті сонцем улітку і вкриті снігом зимою, були поцятковані білими будиночками фермерів та різнобарвними хлівами, що ховалися від снігу й вітру за крилатими кленами та високими в'язами. Переважали луки й пасовиська, але подекуди впадали в око і квадрати полів, де влітку з-під посівів кукурудзи, пшениці й вівса та між рядками картоплі визирала лискуча чорна земля.

У Клівротері було дві крамниці; одна з них — більша й старіша — належала Бенові Робінсону, друга — Фросту. Промисловість містечка становили тартак і деревообробний завод, що виробляв зубочистки та заціпки до білизни; обидва підприємства належали раніше родині Чайлдзів, але тепер там хазяйнував Наполеон Бушар. Найбільшими спорудами містечка були дім Асоціації фермерів та дві церкви — баптистська і

католицька. Поштова контора містилась у невеликому дерев'яному будиночку на центральній вулиці, навпроти обох крамниць. У сусідньому будинку були гараж і бензоколонка Аделяра Лявіня, а на другому поверсі — телефонна станція, де господарювали Доріс Левелі та її сестра Андреа.

Старожилів Клірвотера, як видно, не дуже турбувало те, що діється в містечку, а коли й турбувало, то цього майже не було помітно. Старе покоління городян вимирало швидше, ніж народжувалось нове. А кілька років тому сюди посунули так звані франко-американці з провінції Квебек, що оселилися в найкращих будинках містечка; тим часом фінни, шведи, норвежці, данці та росіяни скуповували за готівку найпродуктивніші й найвигідніше розміщені ферми в окрузі. Жоден із скандинавців, здавалося, не зважав на те, яка то тяжка й виснажлива річ — праця на фермі; зате французи здебільшого віддавали перевагу роботі на деревообробному заводі, хоча теж могли б знайти щось легше.

Лише після того, як іноземців стало більше, ніж місцевих обивателів, клірвотерців по-справжньому занепокоїли переміни, що сталися в їхньому містечку. І от, коли одної красної днини вони дізнались про те, що чужинці переважили їх на виборах, Тед Емерсон один із перших підніс голос протесту. Незабаром до нього приєдналися й інші, одначе ні весь той галас, що вони зчинили, ні їхні погрози та прокльони не здолали змінити того, що вже сталося. Було надто пізно. Городянам довелося примиритися з тим, що проти кожного їх голосу на виборах французи й скандинавці мають по два. Жодному із старожилів і вві сні таке не снилося за всі сто п'ятдесят років, відколи існувало їхнє містечко.

РОЗДІЛ 4

Ось уже більше року Джін просила у матері нову сукню: ще минулої зими, коли вони з Френком заручилися, дівчина збагнула, що їй конче потрібне нове вбрання. І от нарешті, десь у червні, Роза пообіцяла замовити їй сукню. Тед ніколи не справляв дочці ніякої одежі і не давав їй грошей, а Роза купувала для Джін лише те, що сама вважала за потрібне, — і не більше.

Всі знали, що коли вже Розі потрапляли до рук якісь гроші, то вона витрачала їх на власні забаганки.

Півтора місяця Джін терпляче дожидала, доки Роза напише до торговельної фірми, що надсилає речі поштою, і замовить їй сукню. Та кінець кінцем терпець їй урвався, і одного дня вона, мало не плачучи, вбігла до кухні, де Роза прасувала білизну.

— Ну мамо! — почала благати Джін. — Дуже тебе прошу, напиши сьогодні! Ти вже два місяці, як пообіцяла, і ще й досі не замовила.

Перше ніж щось сказати, Роза ще кілька хвилин мовчки орудувала праскою.

— Звідки ти знаєш, що я не замовила? — нарешті спитала вона, не підводячи голови. — А може, я зробила це ще на тому тижні, а вони й досі не прислали.

— Але ж ти не зняла з мене мірки, — заперечила Джін. — А без цього ти не могла послати замовлення, хіба не так?

— Могла, якби схотіла, — відказала Роза. — Я не збираюся кожного разу питатися в тебе, що мені робити. Тож краще помовч і не набридай мені з цієї сукнею, яка тобі зовсім не потрібна. Побережи порох на щось інше.

— Але ж, мамо...

Дужою рукою Роза підхопила важку праску і понесла її гріти на плиту. Коли вона ходила отак по кухні, від стола до плити, м'язи у неї на спині вигравали, мов у борця. Роза була міцна жінка і пишалася своєю силою. Навіть Тед поступався перед нею, а надто тепер, коли йому було за шістьдесят, та й ревматизм давався взнаки.

— Ну прошу тебе, мамо, — не вгавала Джін, — замов мені сукню сьогодні. Я так давно чекаю. Ти вже більше року нічого мені не купувала.

— Я гадала, що ти вже й забула про це. Та, зрештою, тобі й не потрібна нова сукня. Твої старі ще цілком пристойні. Ось почекай, і хай тобі твій Жерве купує наряди. У нього вистачить на це грошей, адже він їх чимало заробляє, перевозячи зруб своєю машиною.

— Але ж ти обіцяла, мамо. Казала, що влітку я матиму нову сукню. Вона ж мені страх як потрібна!

— Ну то й що, як обіцяла? І куплю, коли буде на те моя ласка, але не раніше. Я не потерплю, щоб ти

мені наказувала. Не забувай, хто я тобі. Нема чого мною попихати.

— Але ж, коли я вийду заміж, буде вже пізно. Тоді я не зможу тебе просити. Ну замов, будь ласка, тепер, щоб я мала що надягти восени.

— Я й так уже дещо купую тобі до весілля — і досить, будь вдячна й за це. Я чимало для тебе роблю. А одягає тебе нехай твій француз. Це вже не моя турбота.

— Але ж, мамо...

— Якби оце я сама виходила заміж за француза, я б не знала, куди очі ховати від сорому, а ти ще крутишся тут і весь час чіпляєшся до мене з цією сукнею, яка тобі зовсім ні до чого! Дівка, що злигалася з французом, має знати своє місце. Я не хочу більше тебе бачити, ні тебе, ні твоїх канацьких щенят! Якщо американці для тебе не досить гарні, то забирайся геть з моїх очей. Іди до своїх французів, і щоб ноги твоєї тут не було! Через півроку почнеш белькотати по-канацькому, а вже твої діти й слова не зможуть сказати, щоб я зрозуміла.

— Ти добре знаєш, що Френк розмовляє точнісінько так само, як і ми з тобою,— сказала Джін.— Та коли б навіть він і справді говорив тільки по-французькому, в цьому теж не було б нічого поганого. А він уміє розмовляти й французькою, й англійською мовою, і я пишаюся ним...

Джін заплакала. Вона ніколи не могла стримати сліз, коли Роза починала говорити з нею отак, як тепер.

— І все-таки він — канацьк. Оце все, що я можу сказати, і цим усе сказано.

— А я кохаю Френка,— схлипувала Джін,— і мені байдуже, хто він. Можеш говорити про нього що завгодно, але я все одно кохатиму його і вийду за нього заміж. Я знаю його, і він анітрохи не гірший від будь-кого з Фростів чи Емерсонів.

— Не смій згадувати прізвища моїх батьків! — сердито гримнула Роза.— Про Емерсонів базікай скільки хочеш, але Фростів не чіпай. Фрости завше були найкращі люди в штаті Мен. Це оті французи...

— Може, колись Фрости й були найкращими людьми, але тепер вони зовсім не такі. Хіба можна називати

хорошими тих, хто ошукує інших і чинить всіляку мерзоту? Ось які тепер Фрости, і ти сама про це знаєш!

— Джін Емерсон, та що ти говориш! — вереснула Роза.— Про кого це ти брешеш?

— Ти не гірше за мене знаєш, про кого я кажу,— відрубала Джін з такою люттю, що аж перестала плакати. Тепер вона дивилася просто в очі матері.— Я кажу про тих Фростів, що живуть у Закутнях, і ти це добре знаєш!

— Вони мені не родичі. Це сімейство приїхало з півдня. А мої рідні споконвіку жили в Клівротері.

— То байдуже, звідки вони приїхали! Вони мають таке саме прізвище і вважають тебе за перву сестру, хоч подобається це тобі, хоч ні.

— Це брехня! — вигукнула Роза.— Я не хочу тебе слухати. Замовч! Я не дозволю якійсь поганій шмаркачці ображати мене у власному домі!

— Можеш говорити все, що хочеш, називати мене як завгодно, але що б ти не казала про Френка — це неправда! Він ніколи не вчинить такого, як оті Фрости. Тож кажи про нього, що тобі заманеться, та коли ти скажеш правду, це буде тільки щось хороше! Така вже він людина.

— Ото мені радість говорити про нього! — буркнула Роза.— Чи мені робити нічого!

Джін, стримуючись, міцно стулила губи. Вона знала, що коли не опанує себе, то наговорить такого, про що потім довго жалкуватиме.

Роза знову взялася прасувати, час від часу переходячи до плити й повертаючись назад. Вона намагалась не дивитися туди, де стояла Джін.

Минуло півгодини — обидві мовчали. Джін дивилась у вікно; Роза, схилившись над прасувальною дошкою, заповзято працювала. Вона знову зиркнула на Джін, коли вже кінчала роботу, і, зустрівшись із нею очима, злякалася.

— То ти замовиш мені сукню, мамо?

— Гарзд,— мовила Роза.

— Коли? Оце зараз?

— Так. Принеси мені з передпокою сантиметра і поштовий каталог. Я залишила їх там учора ввечері.

Джін побігла до передпокою, принесла сантиметра та каталог і поклала на кухонний стіл. Роза склала

прасувальну дошку, прибрала праски і сіла край столу.

— Краще було б поїхати в Люїстон і купити сукню там,— сказала Джін.— Мені так подобається приміряти одягу! Ну, та нехай уже як є. Я така рада, що матиму нову сукню — навіть ладна купувати не дивлячись!

— Обернись до мене спиною,— звеліла Роза.— Навче мені тільки й того діла, що кожного місяця їздити до Люїстона! Одяг, замовлений поштою, анітрохи не гірший від того, що продають у крамницях, та й коштує він дешевше. В тих крамницях завше луплять казна-скільки.

— Мені хотілося б коричневу,— сказала Джін, гортаючи сторінки каталога.— Отаку. Поглянь, мамо,— правда ж, хороша?

— Оця коричнева, плетена?

— Так, оця. Гарненька, правда ж?

— Ну, коли ти кажеш, що вибрала цю, то ти її не побачиш.

— Чому ж, мамо? Чому ні? Хіба вона погана?

— Тому, що я її не замовлю, ось чому.

— Але ж вона коштує не дорожче від інших і навіть менше, ніж решта вовняних суконь. Вона куди дешевша від оцієї, що на другій сторінці. Просто дуже дешева.

— Байдуже, скільки вона коштує. А твої поради мені ні до чого. Побережи порох на щось інше. Цієї сукні я не замовлю.

— Але ж чому, мамо? — спитала Джін.— З усіх суконь, які тут є, мені найбільше хочеться отаку, плетену.

— Маю на те свої причини. А ти помовч. Я вже вирішила.

— Про що це ти, мамо?..

— Кажу тобі, маю причини, і вони для мене чималю важать.

— То поясни мені, будь ласка.

— Якщо ти надягнеш таку сукню, то Ліленд Стоук з очей тебе не спустатиме. Він тільки те й робить, що пасе очі на молоденьких дівчатах, і я не хочу, щоб він побачив тебе в такій сукні.

— Пхе, отой гидкий Ліленд Стоук! Та хай йому...

— Заткай пельку! Не смій так про нього казати.

— Все одно він гидкий, і ти це знаєш, мамо! А що кажуть про тебе і про нього люди... ой, я завше аж млію від сорому!

— Не твій клопіт, і не смій патякати про це!

— Ой мамо, і навіщо ти таке робиш?

— Ти що, думаєш і далі мені вичитувати чи, може, згадаєш про свою сукню?

Джін це якусь мить не віднімала рук від обличчя.

— Мамо, зроби ласку, замов оцю сукню, що мені подобається! Невже ти не зробиш цього для мене, ну хоч один-єдиний раз?

— Я сама виберу те, що для тебе потрібно, а тобі раджу думати, коли щось говориш.

— Дуже тебе прошу...

— Ні.

— От і Френк теж вважає, що плетена сукня буде мені до лиця. Хай там кажуть і думають хто що хоче — мені байдуже, аби тільки Френкові я подобалась.

— Он як! Атож, я анітрохи не дивуюсь. Що ж би ще міг сказати канак! А як на мене, то всі тутешні французькі дівки одягаються так, що гріх дивитись, і я не дозволю якомусь чужинцеві вчити мене, яку сукню купувати своїй дочці. Нехай він своїх французок учить, що їм носити, а я не збираюся слухати його порад і вдягати свою дочку, мов якусь канакську паплюжку.

— Мені соромно за тебе, коли ти таке говориш, мамо. Якби ти була до мене хоч трохи добріша! Ну зрозумій же, що з усього каталога мені найбільше подобається саме ця сукня. Це чудова сукня, ти й сама знаєш!

— Ти, здається, забула, що одягу замовляю я і плачу за неї теж я — з власної кишені. Затям собі. От коли за твої сукні платитиме той француз, тоді хай він тобі й радить, що купувати, а поки ти вдягаєшся за мої гроші — зась!

Джін безпорадно дивилась на матір. Вона зрозуміла: Роза твердо вирішила вчинити по-своєму і не замовить цієї сукні саме тому, що вона така гарна.

— Тоді яку ж сукню, по-твоєму, мені треба? — спитала Джін.

— Оцю ткану голубу. Вона міцніша від плетеної і носитиметься вдвічі довше. Цієї сукні тобі вистачить

на сім-вісім років. А в тій і року не проходиш, як вона почне розлазитись.

— Але ж я не люблю голубого, мамо, та й ця грубезна матерія мені не подобається. А коричневий колір мені найбільш до лиця. Я ж завше ношу тільки коричневе, бо воно пасує до моїх очей і волосся. В голубій сукні я матиму препоганий вигляд, та ще й у тканий. То буде просто жах!

— А я кажу, що замовлю для тебе саме цю сукню. Тож або погоджуйся, або не матимеш нічого.

— Але ж подумай лишень, скільки інших речей знадобиться мені до голубої сукні. У мене ж нема нічого, що пасувало б до неї. Зате до коричневої я маю черевички й шовкові панчохи, та й мій новий капелюшок до неї підійде. Я ж ніколи не зможу надіти зеленого капелюшка до голубої сукні. Ти сама сміятимешся, побачивши мене в такому вигляді.

— Я вже тобі сказала — побережи порох на щось інше. Б'юсь об заклад, що тебе під'юджує отой твій француз, бо йому, бач, хочеться, щоб ти одягалась так само, як усе їхнє поріддя. Але мені начхати на його п'ятякання, так йому й перекажи.

— Але ж і Говард каже...

— Он як? А йому до цього що, хотіла б я знати?

— Я показала, яку сукню вибрала, і він сказав, що йому подобається.

— Ну-ну,— мовила Роза.— І що далі?

— Нічого, мамо.

— Мене вже давно цікавить, що це там у вас із Говардом. Чого він так учащає до твоєї кімнати? Що ви там робите вдвох?

Обличчя Джін спалахнуло від образи.

— Та вже ж не те, що робите ви з отим гидким Лілендом Стоуксом, коли ти тікаєш із дому!

Роза швидко лягнула Джін по обох щоках.

— Заткай пельку і не лізь у чужі справи, коли не хочеш, щоб тобі вкоротили віку! Коли мені знадобляться твої поради, я в тебе спитаю. А тепер — цить!

Роза підняла руку, наче заміряючись ударити Джін ще раз, але та відскочила вбік.

— Ось застукаю вас із Говардом у твоїй кімнаті — тоді побачимо, якої ти заспіваєш!

Джін повалилася на стілець, що стояв біля столу, і заплакала. Не маючи сили стримати сльози, вона затулила обличчя руками. Роза якусь хвилю пильно дивилася на дочку, тоді нараз підійшла до стола й грубо трусонула її.

— Звідки ти знаєш, що я роблю? — запитала вона. — Хто тобі казав?

— Всі про це знають, — відповіла Джін, не підводячи голови. — Хіба це таємниця? Все містечко говорить про тебе кожного разу, коли ти бігаєш до нього. Думаєш, я не бачу, як ти крадькома виходиш із дому, уявляючи, ніби ніхто цього не помічає? І тато бачить, і Говард теж...

— Так от, щоб ти знала: я маю право зустрічатися з Лілендом Стоуксом і взагалі з ким хочу. А що, хіба ні? Відповідай! Маю я таке право?

— Не знаю... — прошепотіла Джін.

— Маю, і ти це добре знаєш! Ніхто не заборонить мені робити так, як я хочу. Я сама собі пані, і ніхто мені не навчитель!

— Але ж це негарно, мамо. Якщо ти вже хочеш так робити — візьми розлучення абощо. А так це просто непристойно, ну як ти не розумієш!

— А ти хіба не бігаєш вечорами до свого француза? Ану, як я почну тобі дорікати, що це непристойно? Що ти на це скажеш?

— Таж ми з Френком скоро обвінчаємось, і, потім, ми не ховаємось в лісі. Ми ходимо на танці, на вистави — туди, де ми завше на людях. А ти ж іще й одружена з татом.

— Ну то й що! Це анічогісінько не важить.

— Ні, важить. Аджеж тато...

— Ет, отой старий мішок з кістками! Та щό йому до мене, до моїх справ і взагалі до всього, що діється на цьому світі? Я прожила з ним тут двадцять років і після цього ще, бачте, маю зважати на нього, коли мені хочеться щось зробити! Та коли б не я, то хто б йому дурно тягнув на собі всю хатню роботу? Хто б порався з його бідонами, коли він ще мав корівник? Жоден йолоп не робив би цього за спасибі!

— Навіщо ж ти тоді вийшла за нього заміж? Ти його анітрохи не любиш і не поважаєш, навіть настіль-

ки, щоб сидіти вечорами вдома. Ти просто знущася з нього, і все це тільки тому, що він старий.

— Я була б останньою дурепою, коли б не скористалася з нагоди і не вийшла за нього заміж. Подумай-но тільки — двісті тисяч доларів, це тобі неабияк! Він же помре раніш од мене, років на тридцять-сорок раніш, і я успадкую частину цих грошей, чималу частину до того ж! А тобі спадщина ні до чого. Отже, мабуть, я дістану й твою пайку. На той час ти залишиш сім'ю, бо вийдеш заміж за француза. Так чи інак, а членом моєї сім'ї ти не будеш. Ось як я розпоряджуся, коли стану вільною людиною!

— То, виходить, Говард каже правду!

— А що там базікає Говард?

— Він каже, що ти тільки й чекаєш того дня, коли помре тато,— щоб одружитися з Лілендом Стоуксом і прибрати до рук усі гроші. Говард каже, що ти давно вже ждеш не діждешся татової смерті.

— Заткай свою брудну пельку!— гримнула Роза, подавшись до Джін.— Це паскудна брехня!

Вона замахнулася на дочку, але Джін відсахнулася і знову заплакала. Тепер вона остаточно допевнилася, що мати ненавидить її.

— Щоб ти не сміла більше втручатися в мої особисті справи! І Говардові теж це скажи.

— Ой мамо, негаразд у нас щось... у всіх нас. Я це знаю, і ти також. Щось діється в нас самих, і ми нічого не можемо зарадити. Я не розумію, в чім тут річ... мені так хочеться втекти від цього всього. Але я не можу. Мабуть, є щось таке в нашій родині... достоту як і в інших старих родинах нашого міста. Це погубить нас усіх. Іноді я думаю, що краще б усім нам померти. Тоді не було б усіх цих жахливих речей.

— Можеш паякати про себе все, що тобі заманеться, і, можливо, все воно й правда. Але мене не чіпай. Не тобі вчити мене жити. Коли те, що я роблю,— гріх, то це мій гріх. Мої особисті справи тебе не обходять. Затям це раз і назавше.

Запала тиша. Роза нетерпляче ждала, гадаючи, що Джін звинувачуватиме її далі.

— Ну що ж! — мовила вона зрештою.— Це все, що ти мала сказати? Сподіваюся, від сьогодні ти вже триматимеш язика за зубами?

— Так, мамо,— відказала Джін.

Вона підійшла до канапки і долілиць упала на неї, силкуючись стримати сльози.

Поки Джін лежала, одвернувшись до стіни, Роза взяла сантиметра, зиркнула на дочку і почала робити якісь обчислення. Вписавши до бланка поштового замовлення потрібні цифри, вона поклала його в конверт і наліпила марку.

— Вставай-но, витри сльози й піди вкинь листа до поштової скриньки, поки не проїхав кур'єр,— сказала вона, зупинившись біля Джін.— Вставай, кажу тобі, будь хоч раз дорослою людиною. Годі вже рюмсати, мов те дитинча.

Не дивлячись на матір, Джін узяла листа й вибігла з кухні. І тільки вкинувши листа до поштової скриньки, відчула, що після того, як вона добре виплакалась, на душі їй трохи полегшало. Вона простувала стежкою назад і розмірковувала, чи здатна мати бути щасливою хоч із ким-небудь і чи може хтось бути щасливий із нею.

Коли Джін повернулася, Роза вже зняла з полиці над плитою кухонний посуд і взялася готувати обід.

— Ну от, усе гаразд,— мовила Джін, намагаючись усміхнутися.— І не будемо більше розмовляти про такі речі. Але є ще одне, про що я хочу спитати. Це стосується...

— Говарда?

— Так.

— Я наперед уже знаю все, що ти скажеш, та все одно — кажи.

— Як зробити, щоб восени він зміг поїхати вчитися до коледжу?

— Говард робитиме те, що робив і досі, цебто мав би робити. Поки що він працює на дорогах, але з осені йому доведеться сидіти вдома і доглядати господарство. Мені всього не подужати, а батько вже надто старий.

— Але ж, мамо, якщо цієї осені Говард не поїде вчитися... якщо йому доведеться лишитись тут... ти не боїшся, що він...

— Чого мені боятися? Нічого я не боюся. Про що це ти там бурмочеш?

— Ти ж незгірш од мене знаєш, що він не хоче тут залишатися.

— Ще б пак! Ось уже півроку я нічого іншого від нього не чую!

— То чи не могла б ти... чи не умовила б ти батька відпустити його? Спробуй, мамо, дуже прошу тебе!

— Я ж тобі сказала, що комусь треба щодня порати господарство, і влітку і зимою. Починаючи з цієї осені, це робитиме Говард. Отже, він мусить лишитися тут.

— Але Говард... у нього такий настрій... він може...

— Щоб він може? Втекти з дому?

Джін нічого не відповіла. Боялася, що коли Роза почне ображати Говарда, вона знову заплаче.

— Гаразд, хай тікає з дому, як хоче,— сказала Роза.— Так буде навіть краще. Тоді ми зможемо взяти наймита, і, коли настане час успадкувати майно, нам не доведеться ні з ким ділитися. Наймит не має права на спадщину, залишену хазяїном, хоч би як ревно він працював. Інша річ, коли його ім'я стоятиме в духівниці, але я гадаю, що Тед Емерсон ще не з'їхав з глузду.

— Як ти можеш казати таке про Говарда, мамо! — вигукнула Джін.— Невже ти зовсім його не любиш?

— Ні, чому ж, але любов є любов, а гроші є гроші, і ніде в світі вони легко не даються. Добути їх страх як важко, а коли вже добув, то тримай обома руками. Зубами вчепись, а не віддавай нікому. От коли ти доживеш до мого віку та попотягаєш бідони з молоком, як я, тоді й ти це збагнеш.

— Ніколи я цього не збагну, скільки житиму. Та краще померти, ніж бути такою безсердечною скнарою!

— Всі молоді спершу так кажуть, але скоро стають дорослими й починають розуміти, що до чого. Я не раз чула такі розмови. Тільки постривай, проживеш років тридцять-сорок у цій клятій глушині, то зрозумієш, що таке гроші.

— Усі ці розмови про гроші мене анітрохи не цікавлять. Я хочу знати, що ви з батьком вирішили відносно Говарда. Адже коли ви примусите його лишитися тут, після того як він стільки років мріяв учитись на інженера, він може накоїти чогось жахливого!

— Ну що ж, коли він надумав піти з дому, мій дозвіл йому не потрібний. Оце і все, що я можу про

нього сказати. Ми візьмемо наймита робити на фермі. Так буде спокійніше. Та й, зрештою, дешевше. Отож перекажи йому, хай собі забирається, коли хоче.

— Та я ж не про те, мамо! Говард... Е, що там балакати! Тато цього не розуміє і не хоче розуміти, ти теж не зрозумієш!

Роза нахилилась і схопила Джін за плече.

— Ти що, спиш з Говардом в одному ліжку, що так розпинаєшся за нього? Може, саме це ви робите з ним удвох нагорі?

— Ой мамо! — розридалася Джін. — Нехай я народилась від Емерсонів і Фростів, але принаймні я не така, як ви всі!

— А от я цього не певна, пані добродійко, — повільно промовила Роза і коротко засміялася сама до себе. — Тепер довгенько тобі доведеться переконувати мене в тому, що ти така вже праведна!

РОЗДІЛ 5

Піднявшись сходами нагору, Говард побачив, що двері до кімнати Джін зачинені. Замість того щоб піти до себе, він зупинився в темному коридорі, придивляючись до яскравої смужки світла, що пробивалося з-під дверей. Говард був певен, що сестра у себе в кімнаті, проте скільки не прислухався, не міг почути ані звуку.

— Джін! — стиха гукнув він, навшпиньках підходячи до дверей.

Говард нетерпляче ждав відповіді. В домі панувала тиша. Тед і Роза були внизу, у великій кімнаті, і жоден з них не подавав голосу.

— Джін! — знову гукнув Говард і тихенько постукав у двері. — Джін, ти тут?

Двері нараз відчинились, і на порозі стала Джін. Говард підійшов ближче і зупинився біля одвірка. Сестра запитливо дивилась на нього.

— Де це ти був, Говарде? — спитала вона нарешті.

Говард хотів відповісти, але, перше ніж він зібрався це зробити, Джін заговорила знову.

— Чому ти не прийшов додому вечеряти? — допитувалась вона. — Я залишила тобі в кухні попоїсти. Мабуть, іще не захололо. Може, підеш повечеряєш?

— Не в голові мені сьогодні вечеря.

Джін трохи відступила, і він зайшов слідом за нею до ясно освітленої кімнати.

— Що сталося, Говарде? — занепокоєно спитала Джін. — Скажи мені, будь ласка.

Говард, нічого не кажучи, підійшов до розчиненого вікна і втупив очі в темряву.

— Я хочу знати, що сталося, Говарде, — наполягла Джін.

Він рвучко обернувся і вийшов на середину кімнати.

— Що тобі, скажи? — мовила Джін, зачинивши двері. Відтак перейшла кімнату і сіла на край ліжка перед ним. — Щось сталося, Говарде. Я зрозуміла це, як тільки побачила тебе. Ну скажи мені, в чому річ, Говарде. Я хочу знати.

— Батько не має права забороняти мені робити те, що я хочу, — сердито сказав Говард. — Я вже досить дорослий, щоб вирішувати самому.

— А що сказав тато?

— Та ні, останнім часом він взагалі нічого не каже. Але ж як він дивиться на мене кожного разу, коли я заходжу в дім! Наче нагадує мені, щоб я не забув. І щоразу, коли його бачу, я знаю, про що він думає. Його погляд ніби говорить: «Ти залишишся тут і роби тимеш те, що я тобі накажу!..»

Джін мовчки слухала його.

— А вечеряти я не прийшов тому, що засидівся на кам'яній огорожі, міркуючи про всі ці речі. І що більше я думаю, то дужче мені хочеться поїхати звідси. Поїхати вчитися — оце найбільше моє бажання.

Він раптом сів у крісло-гойдалку навпроти Джін і втупив погляд у голу стіну позад неї.

— Тато не може заборонити тобі, Говарде, — підбадьорила його Джін. — Якщо ти надумав цієї осені їхати до коледжу, він не має права не пустити тебе.

— Якби ж то й я міг поводитись так рішуче! — скрушно зітхнув Говард. — Але не можу. Я нездатний розірвати пута, в яких він мене тримає. Йому не треба садовити мене під замок і взагалі вдаватися до сили. Досить лише сказати, що він мене не відпускає, — і край. Поки на мені ці пута, я нічого не зможу вдіяти. Просто сам не знаю, що це зі мною.

Джін зіскочила з ліжка і стала перед ним.

Говард намагався не дивитись на сестру, але не міг сховати від неї очей. Джін стояла поруч, і він розумів: щоб уникнути її погляду, йому треба підвестися з крісла. Вона ще якусь хвилину пильно дивилась йому в очі; нарешті він устав.

Говард усвідомлював, що він прийшов до сестриної кімнати з єдиним наміром поговорити з нею про свої незгоди з батьком; знав він і те, що ані словом не прохопиться про Френка Жерве. Однак щоразу, коли бачив Джін, він мимоволі думав про те, як би дати їй зрозуміти, що він проти її одруження з Френком і взагалі з будь-ким. Адже той Френк мав стати її чоловіком, а Говард ладен був зненавидіти кожного, хто зазіхнув би на його сестру.

От і тепер, стоячи перед Джін і дивлячись на неї, він подумки плекав надію, що виникне якась перешкода її одруженню: хай воно буде що завгодно — аби тільки його сестра не вийшла заміж і не переїхала в інший дім.

Джін одвернулася, щоб брат не бачив її обличчя. Їй дуже хотілось висловити Говардові свої думки, але вона боялася.

Нарешті, все ще уникаючи братового погляду, вона повернулася до ліжка і знову сіла.

— Джін... — мовив Говард тремтливим голосом.

Джін заплющила очі, щоб не дивитись на нього в цю мить. Сидячи отак на краєчку ліжка і міркуючи, що їй робити далі, вона раптом почула, як хтось піднімається сходами. Двері розчинились, і до кімнати зайшла Роза. Кинула швидкий погляд спершу на Джін, потім на Говарда.

— Мамо?.. Чого тобі?.. — злякано спитала Джін.

Роза перейшла кімнату, тихо ступаючи по м'якому килиму, і зупинилась біля ліжка.

Джін сиділа нерухомо.

— Ну? — мовила Роза, зловтішно посміхаючись. — То що ви тут робите вдвох?

Наляканий материним тоном, Говард швидко глянув на неї. Та коли побачив вираз її обличчя, відвернувся, боячись почути, що вона скаже далі.

— Мене вам однаково не обдурити, — знову заговорила Роза і значливо похитала головою. — Навіть не пробуйте.

— Мамо...— почала була Джін.

Роза не звернула на неї уваги і пильно подивилася на Говарда.

— Вечеряти сьогодні ти, бач, запізнився,— сказала вона,— а от сидіти у неї в кімнаті — на це знайшов час, еге ж? Я так і думала, що побачу тут щось подібне. Давно мені треба було взятися за вас. Ну, то що ви тут робите?

Ні Говард, ні Джін не відповідали їй.

— Я питаю, що ти тут робиш, Говарде? — наполягала Роза.— Відповідай... кажи хоч що-небудь!

Говард зиркнув на неї, але нічого не відповів.

— Тобі що, заціпило? Чому ти мовчиш?

— А що ти хочеш від мене почути? Нічого я не роблю. Хіба ти не бачиш сама?

— Тепер ти нічого не робиш, це я бачу. Не сліпа. Я питаю, що ти робив тут перед тим, як я прийшла. Що ти забув у цій кімнаті?

— Не треба, мамо, дуже тебе прошу! — благально заговорила Джін.— Ну як ти можеш?..

Роза швидко нахилилась і задерла на ній спідницю.

— Добре, хоч усе ще на тобі,— зауважила вона.

— Ми просто розмовляли, мамо,— мовила Джін.

— Про що?

Говард ступнув до дверей.

— Я іду спати,— сказав він.— На добраніч.

Роза швидко заступила йому дорогу. Говард зупинився посеред кімнати. З хвилину всі мовчали. Раптом Роза, криво посміхнувшись, спитала:

— Отже, ви розмовляли, так? Гаразд, то про що ж ви розмовляли? Кажіть!

— Хіба тобі не однаково? — сердито відрубав Говард.— Адже ти сказала все, що хотіла сказати, правда ж?

— А тепер твоя черга,— глузливо мовила Роза.— І можеш не спопеляти мене поглядом, молодий чоловіче,— мене ти не обдуриш. Я чудово знаю, що ти тут робив. Можу тобі сказати, коли хочеш. Ти збирався лягти з нею в ліжку, хіба ні? Краще не бреш! Адже саме цього вона від тебе хотіла, га? Я ж не сліпа. Якби я прийшла на кілька хвилин пізніше, я б застукала вас обох у ліжку. На цей раз не вийшло, але я доконаю

свого. Колись я таки спіймаю вас на гарячому. Побачимо, що ви тоді заспіваете!

Джін з риданням упала поперек ліжка.

— Це брехня! — крикнув Говард матері.

— О, ти все-таки заговорив нарешті! — глузливо кинула Роза.

— Ти знаєш, що це неправда!

— Ну, поговорив — і годі! А тепер замовч!

— А ти облиш свої вигадки!

Роза швидко підступила до Говарда і кілька разів ударила його по обличчю. Спочатку Говард стояв незворушно, але вона біла його ще і ще, аж поки він не втік у куток. Роза пішла слідом за ним, та Говард затулив обличчя руками, і їй довелось повернутися.

— Може, хоч це наведе тебе на розум, — мовила вона і рушила до Джін.

Налякана виразом материного обличчя, Джін відсахнулася назад.

— А ти лягай спати! — звеліла Роза. — Мені байдуже, що з тобою буде, коли ти вийдеш за свого француза, але поки він не забрав тебе звідси, я мушу стежити, щоб ти не завагітніла в цьому домі. З очей тебе не спускатиму — і тут, і взагалі. А коли не слухатимешся, я з тебе всю шкуру злуплю. Щоб ти мені не сміла більше пускати Говарда до своєї кімнати. І Ліленда Стоукса теж стережися. Якщо побачу тебе десь із Лілендом, я застрелю вас обох. Як сказала, так і зроблю. Нехай тільки дізнаюся, що ти пішла з ним кудись, — і хвилини не роздумуватиму.

Поки Роза була в другому кінці кімнати, Говард вискочив за двері й побіг до своєї спальні. За кілька хвилин на весь дім грюкнули двері в кімнаті Джін, і до нього долинули кроки матері, що спускалася сходами вниз. Говард довго не міг заснути; він лежав, прислухаючись до ридань сестри.

РОЗДІЛ 6

У п'ятницю ввечері Френк Жерве приїхав на Багряню гору, щоб забрати Джін на танці до містечка. Відтоді, як вони бачились востаннє, минув майже тиждень.

Ще не встигла Джін розповісти йому про розмову з матір'ю, як Френк почав говорити про свої страхи:

не сталося б, мовляв, якої несподіванки, що перешкодила б їм повінчатись. Хтось сказав Френкові — може, жартома, а може, й серйозно,— що Тед Емерсон неодмінно передумає і заборонить йому зустрічатися з Джін. Спершу Френк не надав цим словам особливого значення, але що більше думав про них, то дужче вони його непокоїли: адже він добре знав, з яким упевдженням ставиться Тед до його родини.

Як і кожен у містечку, Френк розумів, що, давши згоду на їхнє одруження, батько Джін зробив надзвичайний вчинок, який суперечив усій його вдачі. Майже всі вважали, що, коли дійдеться до весілля, Тед передумає і не віддасть свою єдину дочку за нащадка канадських французів. Беручи під сумнів Тедову згоду, вони не могли збагнути, як це людина, що з такою ненавистю ставилась до чужинців, раптом дозволяє своїй єдиній дочці одружитися з парубком, чиї батьки були французи за народженням, вихідці з провінції Квебек.

Коли Френк заговорив про свої побоювання, Джін намагалася заспокоїти його, запевняючи, що ніхто не може стати їм на заваді. Вона добре знала свого батька, а тому розуміла, що він і справді хоче віддати її заміж і в такий спосіб позбутися зайвих витрат на її утримання. Ця перспектива так приваблювала Теда, що останнім часом він навіть кілька разів просив Джін прискорити весілля. Та кожного разу, коли він починав про це говорити, Джін відповідала, що і вона і Френк вважають за краще почекати до жовтня, як було визначено з самого початку.

— Я чув, дехто каже, ніби твій батько в останню мить відмовиться од свого слова і примусить тебе вийти за когось із тих, що мають прізвище, подібне до його,—заперечив їй Френк.— За когось із Гопкінсів, Волтонів чи Гордонів.

— Не слухай ти цих пліток, Френку,—відповіла Джін.— Наші люди завжди шукають, про кого або про що б їм побазікати, а тут така добра нагода: адже всі в Клірвотері знають, як тато ставиться до тебе й до твоєї родини. Це не тому, що ти сам йому не до вподоби, а тільки через те, що твоє прізвище не таке, як у Емерсонів і Фростів. Але він уже не передумає. Тепер він, мабуть, сам примусив би мене вийти заміж, навіть

якби я просила ще трохи почекаати. А коли б він і заборонив мені вийти за тебе, то ніщо не заважає нам десь поїхати і там повінчатись. Отже, тобі зовсім нема чого хвилюватися, зрозумів? Тато так хоче віддати мене заміж, що навіть запросив уже на весілля всеньке місто.

В цей час вони саме проїжджали повз старий обшарпаний будинок Нори Волтон. Крізь вікна кухні пробивалося тьмяне жовтаве світло гасової лампи. Джін хотілося хоч краєм ока глянути на господиню: кожного разу, коли їй доводилося бачити Нору, вона почувалася безмежно щасливою від того, що заручена з Френком. Казали, ніби Нора лишилася самотня через те, що молодою дівчиною відмовилась вийти заміж за того, кого обрали для неї батьки; вона була закохана в лісоруба-норвежця, і, щоб не дати їм побратися, Норин батько убив його.

Та Нори ніде не було видно, і скоро її будинок лишився позаду.

— Це все оті балачки мене розтривожили,— мовив Френк трохи згодом.— Знаєш, які є люди: наговорять тобі всячини, аби тільки збити тебе з пантелику, а коли побачать, що ти ладен їм повірити, ще й присягаються, ніби це щира правда. Я розумію жарти, але тут справа надто серйозна — отож я й забув про обережність і всьому повірив. Та іншим разом я вже на них не зважатиму — кому ж бо, як не тобі, краще знати свого батька. Щодо мене, то я розумію його не більш, аніж він мене, але сподіваюся, що після того, як ми одружимося, навчуся розуміти американців так само, як і ти. Я гадаю, що Тед ніколи навіть не пробував зрозуміти мене чи когось із моїх земляків. Часом мені здається, що він просто не хоче цього робити. Мої батько й мати кажуть, що так само настроєні всі старожили-американці в нашому місті. Вони не хочуть бачити в нас нічого хорошого. Звуть нас чужинцями і ставляться до нас так, наче ми не маємо права тут жити. А ми такі самі люди, як і всі, хіба що тільки прізвища в нас інакші та приїхали ми до Америки не так давно, як, скажімо, ваша родина.

— Саме це і є одна з причин, чому я так хочу стати твоєю дружиною, Френку.

— Що ти маєш на думці?

— Мої батьки живуть мов кроти... а я не хочу бути схожою на них! Я не хочу бути однією з Емерсонів, Фростів чи Волтонів. Я іноді боюся, що можу накоїти чогось такого... аж самій моторошно...

— Чого накоїти, Джін? Я не розумію.

— Облишмо цю розмову, Френку,— попрохала Джін.— Мені страшно... подумати навіть, що я можу... ну, не знаю що!.. Але щось таке в мені є... і в Говардові теж... Не треба, Френку! Не питай мене більше про це. Адже в жовтні ми повинчаємося, правда ж, Френку? Ну, скажи, що так!

— Ну звісно, Джін,— запевнив той.— Не треба так хвилюватися.

— А коли хто-небудь спробує нас розлучити — ми втечемо і перевінчаємося десь в іншому місці, правда? Ну скажи, що правда!

— Ми поїдемо в Квебек. Тоді вже твій батько нічого не зможе вдіяти.

— Ото була б штука, Френку,— поїхати обвінчатись у Квебе́ку! Я майже згодна, щоб тато й справді не дозволив нам побратися. Ми провели б там прегарний медовий місяць!

Френк нічого на це не сказав. Раніше він і сам хотів поїхати в Квебек, але потім вони розважили, що ці гроші знадобляться їм, коли доведеться платити черговий внесок за ферму й реманент. До того ж через два-три роки вони мали відремонтувати будинок, тож мусили відкладати гроші й на це. А скільки ще всіляких речей потрібно, щоб жити власним домом, і ще більше — щоб вести господарство на фермі; отже, доводилося лічити кожен долар.

І тільки коли вони приїхали в містечко і зайшли до зали Будинку фермера, Джін згадала, що так і не розповіла Френкові про свою розмову з матір'ю.

Переступивши поріг, вони відразу ж опинились у вирі танцюючих пар. Кружляючи в танці, Джін розповіла Френкові історію з новою сукнею. Коли во́на закінчила, Френк довго мовчав: вони пройшли ціле коло по залі, перше ніж він заговорив.

— Тепер уже тобі не довго терпіти її вибрики, Джін. Ех, якби ж то ми могли обвінчатись, не чекаючи осені, щоб тобі більше й дня не лишатися в тому домі. Я не люблю згадувати про цю жінку, але мушу сказати,

що гіршу за неї і уявити важко. Якби моя мати ставилась до мене так, як ставиться до тебе Роза, і говорила щось подібне, я давно втік би з дому. Ні, я б такого не зніс!

Музика нараз замовкла, і публіка рушила до лав, розставлених уздовж стін.

— Зараз вони гратимуть «Чудо Бостона»,— сказав Френк.— Нам треба знайти десь вільну місцинку і сісти так, щоб краще бачити.

Невеличкий оркестр, що складався з піаніно, скрипки й тромбона, заграв один із старовинних танців. Усі літні люди враз посхоплювалися з місць і, не довго думаючи, пішли в танок. Вони немовби забули про свій вік і легко кружляли по навоскованій підлозі.

Поки тривав цей танець, Джін із Френком сиділи на лаві під стіною, спостерігаючи, як розважаються старші. На той час у залі було вже чоловік із вісімдесять, і надходили все нові й нові люди. Проте з дачників не було нікого: на закриті вечірки члени Асоціації фермерів запрошували тільки тих, кого самі хотіли, а сторонніх зустрічали непривітно.

Почався новий танець, але Джін із Френком лишилися на місці. Оркестр знову й знову повторював два незмінних попури,— вважалося, що то сучасні танці,— потім несподівано заграв щось нове. Почувши незнайому музику, публіка заплескала в долоні.

У протилежному кінці зали Джін побачила Бена Робінсона, що танцював із своєю служницею Флорою Рендолф; тим часом Бенова дружина, що вже років із десять не танцювала, сиділа сама в кутку й з осудом дивилася на них. Та Бен, як видно, не дуже зважав на ті похмурі погляди, що їх вона кидала на нього: він і далі танцював із Флорою, вибрикуючи ногами так, наче йому було не під сімдесят, а двадцять. Незабаром Бенова дружина почала вдавати, ніби не дивиться більше в їхній бік, та коли Бен міцніше притиснув до себе Флору, не витримала. Тільки-но оркестр закінчив грати черговий танець, вона поманила Бена пальцем, намагаючись привернути його увагу й примусити залишити Флору. Але Бен так захопився танцями, що зовсім не зважав на її похмурі погляди та знаки.

— Б'юсь об заклад, що Бен Робінсон матиме сьогодні вдома добрячого прочухана,— мовив Френк.— Якби Флора була не така гарненька, його дружина, може, й мовчала б, але дивитись, як він танцює з Флорою і тішитись цим, їй просто несила. А вони встигають протанцювати по кілька танців кожного разу, коли тут буває вечірка. Вдома Бенові доводиться танцювати під жінчину дудку, але тут місіс Робінсон не може з ним нічого вдіяти.

Після «Володарки озера» оркестр загравав вальс, і Джін із Френком пішли танцювати. На той час усі запрошені вже зібрались, і в залі було повно-повнісінько. Бен знову стискав в обіймах Флору, та цього разу вони вже тримались якнайдалі від місіс Робінсон.

Об одинадцятій літні люди почали розходитись, і незабаром у залі залишилася сама молодь. Оркестр без упину вигравав свої два попури, забувши про старовинні танці. Через якийсь час майже всі в залі насвистували або наспівували «На добраніч, кохана».

Джін пішла танцювати з Акселем Норденскільдом, а тим часом Френк побачив Фреду Кнудсен та її сестру Дагу. Він потанцював із кожною з них, а тоді взявся шукати Джін. На мить Френк побачив її серед натовпу, та, перше ніж заграла музика, знову спустив з ока, а коли помітив її вдруге, Джін уже танцювала з одним із хлопців Аларака Хенати. Тоді він пошукав очима Соню Висоцьку, яку бачив на початку вечірки. Соня була першою дівчиною, що її він колись запросив до танцю, і, коли він підійшов і нагадав їй про це, вона залишила свого кавалера й три наступних танці протанцювала з Френком.

Під час перерви Френк пішов до буфету і купив морозива, потім знайшов Джін. З'ївши морозиво, Джін сказала, що час уже додому.

Вони вийшли з Будинку фермера і поїхали на Багряню гору. Френк повільно вів машину нерівною дорогою. Було десь близько півночі. Обое мовчали, аж поки досягли місточка через рівчак поблизу оселі Нори Волтон. У будинку не світилося—певно, господиня вже спала,— та попереду, біля місточка, стояла якась машина і поруч— кілька чоловік. Коли Френк обминав їх, ці люди гукнули, щоб він зупинився. Френк упізнав голоси, але проїхав далі.

— Що вони роблять тут так пізно? — спитала Джін, озирнувшись на темні постаті біля машини.— І чому гукали, щоб ми зупинились?

— То пивосмоки — допивають останні пляшки,— відповів Френк.— Уже пізно, і тому я вирішив не зупинятися. До того ж о такій порі вони часом бувають трохи галасливі.

— Ну, я не дуже ласа до пива,— мовила Джін.— Але чому вони забилися серед ночі аж сюди, на нашу дорогу?

— Ці пивосмоки ховають пляшки під усіма містками в окрузі,— пояснив Френк.— Перед кожною танцювальною вечіркою вони розвозять по навколишніх дорогах чималий запас, а під час перерв їдуть хильнути. Збираються докупити й мандрують від містка до містка, аж доки спорожнять останню пляшку.

— А звідки ти так добре все це знаєш, Френку? — удавано суворо запитала Джін.

— Та я сам не раз приставав до них... коли ще не знав тебе,— відповів він.

— То чи можу я бути певна, що тобі не заманеться знову блукати отак ночами? Я хочу сказати — коли ми одружимося.

— Тоді мені буде добре і вдома,— сказав Френк і поцілував її.— Хай це тебе не турбує.

Після того обоє довго мовчали: до Багряної гори лишилося всього з півмилі, і Джін думала про те, що, можливо, знову не побачить Френка кілька днів. Він ніколи не затримувався біля Емерсонового будинку, коли відвозив її додому. Роза мала звичку відчиняти вікно й сердито гукати, щоб він забирався геть і дав людям спокій. Навіть коли вони під'їжджали зовсім тихо, Роза майже завжди помічала світло фар Френкової машини і гнала його від будинку, перше ніж він встигав ступити на ганок.

— Тепер ти не будеш слухати, що там базікають у місті, правда ж, Френку? — пошепки запитала Джін, стискаючи його руку.

— Постараюся,— відказав той.

— Я дуже тебе прошу, Френку. Все буде гаразд. Я певна цього.

— Добре, Джін. Я просто не зважатиму на ці ба-

лочки. Коли ти певна, що все буде гаразд, мені лишасться тільки сміятися з них.

— Тепер уже ніщо не завадить нам бути разом, повір,— запевнила Джін.— Ні батько, ні мати, взагалі ніщо в світі. Поки ти зі мною, мені ніхто не страшний. Тільки ніколи не розлюби мене, Френку! Ти так мені потрібний!.. Якби не ти, я б дуже боялася... страшенно боялася..

— Чого, Джін?

— Нічого,— швидко сказала вона.— Але ніколи не розлюби мене, Френку, дуже тебе прошу!.. Мені так страшно без тебе!..

Коли вони вийшли з машини і поволі рушили до будинку, Джін побачила, що на ганку хтось сидить. Вона міцно вхопилася за Френкову руку.

Вони обережно йшли вперед і, коли до будинку лишилося всього кілька кроків, упізнали Говарда.

— Що ти робиш надворі так пізно? — спитала Джін, сідаючи поряд з братом.— Тобі нездужається? Що сталося?

Говард глянув на неї і усміхнувся. Тоді жестом запросив Френка сісти поруч себе.

— Нічого особливого,— уривчасто кинув він.

— Але вже за північ, а тобі о п'ятій вставати на роботу. Ти нізащо не прокинешся вранці, коли зараз же не підеш спати.

— Прокинусь, не турбуйся,— відказав Говард.— У мене ж є будильник. Він ще ніколи не підводив.

— Ти й досі працюєш на міських дорогах, Говарде? — спитав Френк.— Ще не кинув, га?

— Ні, не кинув. І не пропустив іще жодного дня, окрім тих, коли був дощ. Та й у дощ виходив на роботу, бо думав, що будемо працювати. Якби не дощ, я б не втрачав день-два на тиждень і вже був би справжнім багатієм. Та нічого не поробиш — дощ теж не від мене залежить.

— Чому ти так кажеш, Говарде? — спитала Джін.— Що з тобою?

— Нічого,— мовив Говард.

Весь час, поки він говорив до Френка, Джін пильно дивилася на нього. Вона все ще не розуміла, чому брат так пізно не спить: звичайно він лягав о дев'ятій.

— Чому ти не йдеш спати, Говарде? — не вгамовувалась вона.

— Щось не спиться. А проте, ось посиджу ще кілька хвилин і таки піду.

— Тоді чому ти не йдеш зараз же? Ти ж занাপити себе, якщо сидітимеш отак до півночі, а тоді вставатимеш о п'ятій і цілий день працюватимеш!

— Зараз піду,— озвався Говард.— Не читай мені нотацій. Просто не хотілося спати.

— Певно, тебе тривожить наступна зима?

— Може, і це трошки...

Поки Джін з Говардом розмовляли, Френк стежив поглядом то за нею, то за ним. Але тепер усі троє сиділи, втупивши очі в темряву.

— Що б нам таке придумати? — спитала Джін, беручи Френка за руку.— Говардові неодмінно треба поїхати вчитись.

— Не знаю,— відказав той.— Якби ж то я знав який спосіб йому допомогти. Це буде просто ганьба, коли Тед його не відпустить. Я добре розумію Говарда. Колись я й сам хотів поїхати до університету, але мої батьки не мали на це грошей. Тільки тому я й зостався вдома, бо мусив їм допомагати. Але з Говардом інша річ. Ваш батько має гроші.

— Треба щось зробити,— сказала Джін.— Я не можу спокійно на це дивитись. Ми повинні переконати тата, щоб він відпустив Говарда. Якщо він цієї осені не поїде вчитися, то вже, мабуть, ніколи не поїде.

Говард підвівся й став між ними, усміхаючись до Джін. Тоді обернувся і якусь мить пильно дивився на Френка.

— Щось та зроблю. Не варто ще й вам про мене турбуватись. Я сам усе владнаю. Отож і не спиться останнім часом — перевертаюся з боку на бік і сушу голову, як би його все влаштувати. Придумав уже кілька способів, та навряд чи що вийде хоч з одного. Доведеться, видно, ще подумати.

Він засміявся і, рвучко обернувшись, пішов у дім. Френк і Джін провели його очима, аж доки він зник у темному передпокої.

— На добраніч,— уже звідти долинув до них Говардів голос.— Побачимось коли-небудь, як задощить...

Ще лунали його останні слова, як Джін заплакала.

Вона прихилилась до Френкового плеча й затулила обличчя руками.

— Я розумію, як тобі тяжко, Джін,— мовив Френк, намагаючись її заспокоїти.— Все це страшенно прикро, але, може, доки йому їхати, щось та зміниться. Треба й нам подумати, поки не пізно, як йому допомогти.

— Ой Френку, ніщо йому не допоможе, я знаю! Тим-то так тяжко мені на серці. Через те я й не можу стримати сліз щоразу, коли бачу Говарда і чую, як він говорить про коледж. У мене таке передчуття, що він ніколи туди не потрапить.

— Ну, не так уже все безнадійно, Джін. Він свого доб'ється, ось побачиш. Коли в Теда Емерсона й справді стільки грошей, як кажуть люди, то Говард так чи інак, а свого досягне. Мої батьки завше казали, що не можуть купити мені того чи того, але, зрештою, рано або пізно я все-таки діставав бажане. Все це тому, що батьки не мали багато грошей і доводилось чекати, доки вони заведуться.

— Ото порівняв! Твої батьки люблять тебе. А тато...

Джін знову заплакала, цього разу так голосно, аж Френк злякався, що її плач розбудить Теда або Розу.

— Ти, видно, хочеш, щоб я швидше поїхав, Джін,— прошепотів він, цілуючи її.— Зараз усі попрокидаються.

— Пробач, Френку,— озвалася Джін, міцніше пригорнувшись до нього.— Я так хочу стримуватись, а от подумаю про Говарда — і не можу... Він — єдиний у нашій сім'ї, за ким я ще здатна плакати, і коли я згадаю про його знегоди, мені так гірко... Іноді я навіть боюся, щоб не сталося чого жахливого...

В цей час десь у домі розчинилося вікно. Квапливо поцілувавши Джін, Френк побіг до машини.

— *Bon soir, ma plus chère!* — гукнув він до неї.— *Je te verrai à bientôt. Il me faut aller à moins que cette salle cochonne-là ouvre sa gueule, peut-être qu'elle jette sur moi la chambre. Je m'en fiche de ses affaires après Octobre!*¹

---

¹ — На добраніч, моя любя!.. Ми скоро побачимось. А зараз мені треба їхати, доки ота паскудна свиня не роззявила свою пельку, а то й не почала шпурляти на мене чим попаде. А вже після жовтня чхатиму я на неї! (*Франц.*)

Роза перехилилась у вікно, намагаючись побачити, що діється надворі. Та, перше ніж вона встигла гримнути на Френка, той увімкнув мотор і, повернувши машину, поїхав у напрямі містечка.

РОЗДІЛ 7

О пів на першу свисток десятника сповістив про початок обідньої перерви. Говард прихилив лопату до дерева і пішов туди, де залишив уранці піджак та кошик із їжею. Того тижня вони вкривали жорствою дорогу, що вела через болота до Варшавських озер. Бруківана основа була майже вся викладена, і днів за два дорога мала бути готова.

Інші робітники вже посідали у затінку попід кам'яним парканом, що оточував ферму Сема Бертон, і розгорнули свої пакунки з їжею. Того дня Сем цілий ранок працював на своєму городі, розпушуючи ґрунт під овочами та виполюючи з грядок бур'яни. І хоч було вже пів на першу, роботи Сем не припиняв. Лише через п'ятнадцять хвилин він мав піти додому обідати. Що б Сем не робив, він завжди працював на чверть години довше від інших і на стільки ж раніше починав роботу.

Говард узяв свій кошик і знайшов місцинку під одним із придорожніх в'язів. Скоро він почав їсти, як поруч примостився Лін Чайлдз. Перше ніж заговорити, Лін кілька хвилин жував свого бутерброда з м'ясом.

— Ти, мабуть, чув, який переполох був у нас вчора? — запитав він нарешті, тоді взяв другий бутерброд і відкусив од нього кілька шматків.— Ото був цирк серед ночі, щоб я так жив.

— А що сталося?— поцікавився Говард.— Я нічого не чув.

Він чекав, доки Лін прожуче, а сам розмірковував, чи не кепкує той з нього.

— Йй-бо, не брешу,— знову заговорив Лін.— Ще й який переполох! Мій старий бабахнув із штуцера і прострелив ногу червоношкірому.

Говард засміявся, певний, що то якась Лінова вигадка.

— Можеш мені не вірити, Говарде, але це правда. Мій старий і справді підстрелив індіянина.

— Якого ще індіянину?

— Того, що жив у резервації в Олдтауні.

— А що ж він робив? Продавав плетені кошики?

— Ні. Цей індіанин не з таких. То червоношкірий зовсім іншого стибу. З вигляду він, правда, звичайний собі індіанин, хіба що одяг на ньому кращий, ніж у більшості наших городян. А крім того, він учитель. Викладає в коледжі.

— То це той індіанин, що з ним зустрічається Евелін? — спитав Говард. — Це його підстрелив твій батько?

— Той самий, — підтвердив Лін. — Старий узяв його на мушку, коли той заходив до нас у двір, і там-таки його й припечатав. Той саме збирався зайти в дім разом з Евелін. А старий каже: ще наш дідусь загинув, воюючи за те, щоб повиганяти червоношкірих у гори Монтани, тож і він, мовляв, робитиме те саме, аж доки в усій країні жодного не лишиться. Мій старий не дуже полюбляє індіан.

Евелін Чайлдз, Лінова сестра, почала зустрічатися з цим індіанином того ж таки літа. Вони познайомились невдовзі після того, як Евелін знайшла роботу в літньому готелі на Варшавських озерах, за десять миль від містечка. Кожної неділі по обіді вона приїздила додому і завжди привозила з собою свого індіянину.

— Евелін було не до сміху, коли старий продірявив його ногу, — розповідав Лін далі.

— То що ж вона зробила?

— Та мало не збожеволіла. Я ще ніколи не бачив, щоб вона так побивалась. Вони оце тільки-но побралися з тим індіанином.

— Побралися? — перепитав Говард. — Вона вийшла заміж за індіянину?

— Атож. Так-таки й вийшла. Вчора вранці вони там, на Варшавських озерах, сіли в його автомобіль, поїхали до Нью-Гемпшіра і там повінчалися. А мій старий почув про це і гайнув до міста, щоб подати на індіянину в суд. Він аж казився од люті.

— В суд? — здивувався Говард. — За що ж?

— Як на зловмисного розпусника. Старий нахвалювався засадити його в холодну за порушення якогось там параграфу — розбещення неповнолітніх, чи що.

Казав, що існує сила-силенна законів, аби перешкодити будь-якому червоношкірому, хто б він не був, одружитися з білою дівчиною, і що він зуміє скористатися з кожної букви тих законів. У нього в Огасті є приятель-адвокат, і той може розтлумачити йому в усіх деталях, як притягти людину до суду й добитись її арешту.

— Але якщо вони й справді повінчались у Нью-Гемпшірі,— зауважив Говард,— то індіанина арештовувати нема за що. Отже, якщо діяти згідно закону, то тут навряд чи що вийде, правильно я кажу? Хай він собі буде хоч сто разів індіанин, але він має право повінчатись, де йому заманеться, хіба не так? Здається мені, твій татусь пізно схаменувся.

— Отож-бо й воно, що за законом тут нічого не вдієш,— погодився Лін.— Саме через це старий до того оскаженів, що схопив рушницю і сів дождити, коли вони прийдуть. Цілісінький день просидів на ганку, немов закляк на ослоні.

— Він щось їм казав перед тим, як стріляти?

— Еге ж. А вони взяли та й бовкнули, що навмисне поїхали до Нью-Гемпшіра, бо їм хотілось швидше побратися. Евелін казала, що коли б вони спробували одружитися тут, старий нізащо не допустив би до цього. Я гадаю, якби нічого не допомогло, він вліпив би індіанинові кулю не в ногу, а вище. Він вважає, що індіани — такі самі чужоземні собаки, як французи й скандінавці, і що їм не місце в штаті Мен.

Сказавши це, Лін знову заходився жувати — в нього не лишалося більше часу на балачки про Евелін та індіанина.

Евелін була на рік чи два старша від Говарда, але він знав її ще відтоді, як вони разом почали вчитися в першому класі. Ще в школі Евелін не раз казала, що не збирається наслідувати тих дівчат, котрі все життя сидять удома, чекаючи, доки хтось візьме їх заміж, а кінчають тим, що йдуть в економки до якогось Фроста, Воткінса чи Моріса і гріють йому ліжко, бо він, бачте, надто скупий, щоб одружитись і утримувати сім'ю. Досить, мовляв, і того, що дві її тітки стали такими «економками», а вона радніш усеньке життя мити посуд десь у Бостоні чи Портленді.

Закінчивши школу, Евелін влаштувалася на роботу в одному з літніх готелів сусіднього містечка, а взимку почала самостійно вивчати стенографію. Наступної весни вона знайшла непогане місце у великому готелі на Варшавських озерах і саме там познайомила-ся зі своїм індіанином.

Індіанин, за якого вона вийшла заміж, народився у резервації в Олдтауні. Останні два-три літа Говард часто бачив, як він по суботах проїздив містечком у своїй машині по дорозі до Варшавських озер чи Бостона. Звали його Роджер Вестерн. Раніше Говард вважав, що всіх індіан звать Джонами, бо ті, яких йому траплялося бачити, завжди відгукувались на це ім'я. Більшість індіан, котрих він знав, протягом зими плели з очерету й верби кощики, а влітку ходили по дворах і продавали їх. Та Роджер Вестерн, як незабаром пересвідчився Говард, не належав до таких індіан. Він був викладачем коледжу в Огайо і мав диплом доктора філософії. Того літа він давав приватні уроки в готелі на Варшавських озерах. Евелін розповідала, що Роджер написав кілька книжок з антропології і що він два роки вчився в університеті в Європі.

Дізнавшись про це, Говард зрозумів, що Роджер Вестерн — аж ніяк не звичайний індіанин: адже він був освіченіший за будь-кого з клірвотерців. Роджер мав широке обличчя, волосся його було чорне, мов воронове крило, а шкіра — кольору старої цегли; проте одягався він так само, як і пожилці готелю на Варшавських озерах, та й мовою не різнився од інших.

Батько Евелін не злюбив Роджера Вестерна з першого ж погляду. Якось у неділю Евелін привезла Роджера з собою в Клірвотер, та тільки-но той ступив на ганок, щоб увійти слідом за нею в дім, як Джон Чайлдз грюкнув перед ним дверима. Коли він це зробив, Евелін повернула назад і теж пішла з дому, сказавши батькові, що поки їх дім зачинений для Роджера, він зачинений і для неї.

Цілий місяць після того всі в містечку тільки й говорили про цей випадок, причому більшість городян була на боці Джона Чайлдза. Нехай цей Роджер Вестерн думає собі, що він хтозна-яка персона, казали вони, нехай він собі буде навіть професором коледжу десь там на Заході, але все одно він лишається

індіянином. Майже ніхто з городян ніколи не бачив інших червоношкірих, крім тих, що мандрували від містечка до містечка, торгуючи плетеними кошиками, отже, не дивно, що й до Роджера Вестерна вони ставились так само, як до тих індіан. Говард сам чув, як Тед Емерсон кляв Роджера, коли той тільки почав зустрічатися з Евелін. Тед заявив тоді, що ніколи не впусить у свій дім жодного індіанина і, скільки житиме, домагатиметься того, щоб повиганяти їх усіх із штату Мен, так само як він усе життя бореться проти французів і скандинавців.

— Вони несуть нам загибель! — люто вигукував Тед. — Гляньте-но, як увесь цей чужоземний набрид лигається з нашими корінними городянками! А скінчиться все воно тим, що врешті тут не лишиться жодного чистокровного американця. І якщо проти цього немає закону, треба, щоб він був. Коли отак піде й далі, нашому братові не зостанеться жодної справжньої американки, і ми змушені будемо брати чужинок. Яка ганьба — нам, уродженим тутешнім американцям, спати з чужоземними шльондрами, аби тільки мати в домі хоч якусь жінку!

Ще тоді Говард із жалем подумав про Евелін: він розумів, що коли двоє таких, як Тед Емерсон і Джон Чайлдз, затнуться на своєму, їй буде дуже важко похитнути їх упередженість.

Лін відкинув покришку свого кошика, видобув сигарети й сірники і почастував Говарда. Говард закурив і простягнувся на м'якому моріжку.

Тим часом на городі, що межував з дорогою, Сем Бертон поставив мотику під кам'яний паркан і пішов додому обідати. Підперши голову рукою, Говард спостерігав, як Сем чвалає поміж грядками. З вигляду Сем був не такий, як більшість літніх городян, хоч казали, що йому вже далеко за шістдесят. Він рухався впевнено, не горблячись, і міг робити не менше від будь-кого з працездатних жителів містечка. Сем заробляв на прожиток тим, що вирощував зелений горошок та молоду кукурудзу і ціле літо постачав ними готелі на Варшавських озерах. Кожної весни він перший в окрузі виорював і засівав свою ділянку. І завжди перший, тижнів на два раніше від інших, мав на продаж зелений горошок. Продавав він також молоду ку-

курудзу, і навіть коли б її ніхто не купував, Семові було цілком досить слави господаря, у якого кукурудза визріває найраніше.

Щоразу, коли Говард бачив Сема Бертона, він мимоволі починав спостерігати, як старий пораяється на своєму городі. Адже навіть ті, що добре знали Сема, вважали його найбільшим диваком у Клірвотері. Відколи Говард пам'ятав себе, він жодного разу не бачив, щоб на Семі Бертоні не було твердого білого комірця та зеленої краватки з довгими кінцями. Той целулоїдний комірець був у нього єдиний, але Сем ніколи не виходив із дому без нього. В найгарячіші дні літа, коли термометр показував тридцять градусів у тіні, Сема завжди можна було побачити на фермі за якоюсь роботою, наче йому зовсім байдуже, що надворі спека. І його шию завжди оперізував високий білий комірець, що стискав йому горлянку і заважав дихати. Але Сем ніколи не знімав його за межами свого дому. Навіть коли він сапав горох і починалася гроза, Сем, незважаючи на дощ, залишався на городі у своєму незмінному білому комірці та зеленій краватці. Його целулоїдний комірець прикрашав щодня іншу сорочку: іноді білу, а найчастіше — червону в чорну смужку. Семові сорочки завжди були бездоганно випрані й не поступалися чистотою перед комірцем, що його він двічі на день — по обіді та ввечері — витирав вогкою ганчіркою.

Працюючи на городі, Сем Бертон ніколи не пітнів: він уживав відоме тільки йому питво, що закубрювало пори шкіри. Інші теж часом пили з цією метою спеціально приготовлені напитки, та жоден із тих напитоків не міг зрівнятися з Семовим, а Сем уперто відмовлявся розкрити свою таємницю. В уяві кожного Сем був людиною, що носить високий білий комірець і ніколи не пітніє; у порівнянні з цим мерхля навіть його слава городника, який кожної весни перший в окрузі вивозить на продаж зелений горошок. Декому з фермерів інколи вдавалося виростити такий великий і солодкий горошок, як у Сема Бертона, і такі самі добірні качани кукурудзи, але жоден із них не міг працювати цілий день під пекучим сонцем з високим целулоїдним комірцем на шиї і при цьому анітрохи не пітніти.

— Чого це ти прикипів очима до Сема Бертонна? — запитав Лін, перевертаючись на бік і собі зазираючи за кам'яний паркан.

— Я оце думав: цікаво, кому дістанеться Семова ферма, коли він помре? — мовив Говард. — Всі кажуть, що в нього немає жодного родича. То що ж буде з його добром?

— Сем уже подбав про це. Відписав ферму і все своє майно місту. Він зробив це вже років чотири чи п'ять тому, і тепер йому не треба сплачувати ніяких податків. Місту довелося звільнити його від податків та ще й узяти на себе страховку за будинок і корівник. Сем не дурний. Він знав, що робив, коли відписував місту своє добро.

Поки хлопці розмовляли, не зводячи допитливих очей з Сема Бертонна, той відчинив кухонні двері і зник усередині будинку. Обід був уже зварений, і Семові лишалось тільки сісти за стіл. Він завжди готував собі обід зранку, щоб не витратити часу вдень. На перерву він ішов пізніше від інших і по обіді відпочивав зовсім мало, бо повертався на город раніше на чверть години. Складалося враження, ніби Сем працює більше, та насправді його робітний день був такий самий, як і у всіх. Інші фермери працювали до п'ятої, як і дорожні робітники, а Сем завжди йшов додому о пів на п'яту. Навіть у найгарячішу пору сівби та жнив, коли дорога кожна година, він не залишався в полі жодної зайвої хвилини; і нехай попереду було ще два-три тижні жнив — Сем незмінно припиняв роботу точно о пів на п'яту. Але зробити він встигав набагато більше від інших, бо працював по десять годин щодня, в будні і свята, в дощ і спеку — і так вісім місяців кожного року. Чотири місяці Сем сидів дома й відпочивав, читаючи газети й журнали, що збиралися за рік.

— Котра там година? — запитав Лін.

Говард витяг з кишені годинника.

— Перша.

— Маємо ще цілих півгодини, — мовив Лін. — Б'юсь об заклад, що коли б ми працювали на Сема Бертонна, він нізащо не дозволив би нам стільки байдикувати.

Говард ліг горілиць і заплющив очі, але, зробивши зусилля, розплющив їх знову. Хлопець знав: досить йому хоч на мить склепити повіки, як він тут-таки

засне і, прокинувшись за півгодини, ходитиме сонний до кінця дня.

— А скажи-но, Говарде,— заговорив до нього Лін,— чи помітив ти, як багато людей одружуються останнім часом з іноземцями? З канаками, скандинавцями, індіанцями — з ким ти тільки хочеш. Аж дивно. От навіть твоя сестра — і та збирається вийти заміж за Френка Жерве. Френк, звісно, непоганий хлопець. Я ніколи нічого проти нього не мав. Але чому все-таки стільки людей одружуються з чужинцями? Мабуть, є на те якісь особливі причини.

— Не знаю,— озвався Говард.— Я взагалі не розумію, навіщо Джін виходити заміж. Не слід би їй цього робити. Але тепер її ніхто не переконає на інше.

— Може, вся річ у тім, що іноземці трохи не такі, як ми,— міркував уголос Лін.— Я оце інколи думаю, чи не спробувати й собі підчепити яку іноземочку. Більшість цих дівчаток — справжні красуні, і я напевне знаю, що коли вони схочуть, то можуть бути на диво потульні. Я зустрічався з кількома такими — ну й дівчата ж, скажу я тобі! А чому ти, Говарде, не пошукаєш якоїсь кралі?

— Я не збираюсь одружуватися. хоч які б там кралі були,— відказав Говард.

Лін з хвилину пильно дивився на нього, але Говард нічого більше не додав.

— Може, завтра ввечері я спробую ще раз призначити побачення одній із Хеденстьєрнових дочок,— знову заговорив Лін.— Це найперші красуні в місті, вони красивіші навіть за французок. Щоправда, обидві гонористі і не з кожним підуть, та я сподіваюся, що яюсь умовлю. Колись я мав побачення з меншою, то й досі хочеться зустрітися ще. Ох, і гарно ж було з нею!..

Вони довго лежали мовчки, втупивши очі в блакитне небо.

— А чом би й тобі не погуляти з ким-небудь, Говарде? — нарешті спитав Лін.— Чом не призначити побачення другій Хеденстьєрновій дочці? Вона десь на рік молодша від тебе.

Говард похитав головою.

— Мені воно ні до чого,— мовив він.

— Ото дивак,— зауважив Лін.— Адже ти не зустрічаєшся ні з ким із дівчат, правда ж? А чому?

Говард знову похитав головою, але нічого не відповів. Лін повернувся на бік і глянув на товариша.

— А скажи,— раптом спитав він,— може, через це ти й не хочеш, щоб твоя сестра виходила заміж? Я, правда, ніколи такого не думав. Але, може, саме в цьому вся притичина, га?

Говард і цього разу не відповів на його запитання; тоді Лін нараз підвів голову і сів, озираючись кругом. Сем Бертон повернувся на свій город і вже кілька хвилин орудував мотикою.

Лін, кречнувши, звівся на ноги. Він запалив нову сигарету і тепер походжав довкола, розминаючи ноги. Говард лежав непорушно, радий кожній зайвій хвилині відпочинку. Перекидати лопатою жорству було однаково важко і в каменярні, і тут, на дорозі. Хоча за ці три місяці Говард дуже зміцнів і м'язи в нього тепер ніколи не боліли, тяжка праця все-таки стомлювала його. Говард був років на двадцять молодший від більшості робітників, що працювали разом з ним і звикли до фізичної праці, а тому йому було важко не відставати од них.

— Ех, якби ти бачив учора ввечері того індіянину, коли мій старий продірявив йому ногу! — вигукнув Лін і засміявся на саму згадку. — Зроду не бачив більшої чудасії! Індіанин так і сів посеред двору — сів і сидить, мов переляканий засць, що от-от дремене геть. Сидить і дивиться на старого; аж тоді вже підбігла Евелін і мало не лягла на нього, щоб батько іще раз не бабахнув. Той, певно, так би й зробив, коли б вона не стала між ними. Старий просто оскаженів. Адже він ніколи не полюбляв індіян. Він каже, що їхні плетені кошики розмокають під дощем швидше, ніж паперові. Мабуть, коли б його воля, він перестріляв би всіх червоношкірих. Я навіть не знаю, хто дужче ненавидить іноземців — твій старий чи мій. Але одне можу сказати напевне: такі, як вони, завше дійдуть згоди, коли справа торкається канаків, скандінавців чи індіян.

Пролунав свисток — сигнал починати роботу. Говард поволі підвівся і слідом за Ліном рушив туди, де залишив лопату. Не чекаючи, доки зберуться інші, він із силою увігнав лопату в купу жорстви.

РОЗДІЛ 8

Джін була в своїй кімнаті нагорі, коли раптом почула, що знизу її гукає Говард. Та не встигла вона підбігти до дверей, щоб відповісти йому, як брат покликав її знову.

— Я тут, нагорі,— озвалася вона, вибігши на сходи й дивлячись униз на нього.— Що таке?

— Маю для тебе сюрприз,— сказав Говард, ховаючи щось за спиною.— Ану вгадай, що це таке!

— Що ти робиш дома о цій порі, Говарде? Чому ти не на роботі?

Він обернувся й хитнув головою в бік дверей.

— Хіба ти не знаєш? Надворі ж дощ. Довелось повернутися додому — тільки дурно відробив півтори години.

— Я ще зранку подумала, що збирається на дощ, але не знала, що він уже пішов. Після сніданку я весь час була тут, нагорі, прибирала в кімнаті.

— Ну, відповідай уже. Невже не здогадаєшся? Спробуй!

— Говарде, зроби ласку, скажи, що там таке,— благально мовила Джін, збігаючи східцями вниз.— Ну, не дражнися зі мною! А це й справді щось для мене?

Говард показав їй плоску картонову коробку. Джін схопила її, ще й тепер не здогадуючись, що там у середині.

— Це нова сукня, якої ти чекаєш уже два тижні. Прибула сьогодні ранковою поштою.

— Два тижні! Скажи краще — два роки!

— Ну, скільки б там не було, головне — вона тут.

— А звідки ти знаєш, що це сукня?

— Так мені здається. А що ж іще може бути в такій коробці? Хіба що тільки пара сорочок, але ніхто, кого я знаю, не стане замовляти для мене сорочки. Ну, відкривай, побачимо, яка вона там є.

Стоячи з коробкою в руках, Джін немовби нараз щось згадала. Вона поволі розв'язала шнурок, потім відірвала смужки паперу, що ними була заліплена коробка. Так, у цій білій картоновій коробці була сукня; тепер Джін знала, що там і справді сукня. Проте вона ще кілька хвилин дивилась на коробку, перш ніж наважилася торкнутись її знову.

— Що з тобою? — спитав Говард.— Невже ти не рада? По-моєму, ти сама казала, що вибрала таку, яка тобі найбільш подобається. Ти ж знаєш, наступного тижня в Будинку фермера знову буде вечірка. Хіба тобі не хочеться покрасуватися там в обновці?

— Це не та сукня, яку я хотіла. Мама сказала, що не замовить мені плетеної.

— Ну все одно, відкрий.

Джін зняла м'який папір, що ним була обгорнена сукня, і, розправивши її перед собою, ледве повірила своїм очам.

— Та це ж та сама, плетена! — радісно вигукнула вона.— Значить, мама все-таки замовила її! Видно, передумала потім, бо спочатку ж казала, що в мене нізащо не буде такої сукні. Ми навіть посварилися через це.

— А ти певна, що це та сама? — серйозно запитав Говард.— Придивись-но уважніше. Ти ж знаєш нашу матусю...

— Ну звісно, що певна! Ще б пак! Достоту така, як у каталозі... Не розумію, що це сталося з мамою... А втім, може, вона просто помилилась. Не знаю, що й думати...

— Ну що ж, нехай вона й помилилась, але ж ти не збираєшся відсилати оце назад?

Джін розгублено поглянула на брата.

— Та я б нізащо... Тільки от що мама на це скаже? Вона ж просто помре, коли побачить, що прислали саме ту сукню, котру я хотіла.

— Мені подобається,— сказав Говард.— Та тебе хоч у що вдягни, ти все одно гарна.

— Говарде, почекай, доки я збігаю нагору і примірю її. Дуже тебе прошу, почекай, а тоді скажеш, чи до лиця вона мені. Я за хвилину повернуся.

— Гарзд.

Джін підхопила сукню, обережно перекинула її через руку і побігла до себе в кімнату. Розклавши сукню на ліжку, вона з хвилину стояла й дивилась на неї, а вже тоді почала розстібати своє стареньке бавовняне платтячко.

Ще мить — і старе плаття, ковзнувши по ногах, упало на підлогу. Джін переступила через нього й підняла над головою нову гарну сукню. Так, це була та

сама, про яку вона мріяла,— з тонкої коричневої вовни, з коміром, оздобленим оранжево-білою фланелевою тасьмою. Така сама тасьма прикрашала й вилоги, тільки посередині між білим та оранжевим проходила ще чорна смужка.

Джін страшенно кортіло швидше подивитись на себе. Та перше ніж підійти до дзеркала, вона обсмикнула сукню з усіх боків і поправила на колінах. Тоді глянула у дзеркало — і ту ж мить зрозуміла: щось негаразд. Сукня висіла на ній, мов на вішалці. Джін не треба було дивитися на себе вдруге, аби збагнути, в чому річ. Тепер вона ладна була вбити себе за те, що не подумала про це раніш, коли тільки відкрила коробку і вперше глянула на сукню.

Замовляючи сукню, Роза змінила цифри і замовила інший розмір. Сукня була завелика для Джін. Зібравши її в талії, дівчина вільно змогла б обгорнутись нею ще раз; те саме було і на грудях. З усіх боків звисали такі складки, що з першого погляду ставало ясно: сукня розрахована на жінку, вдвічі повнішу за Джін. Саме такий розмір носила Роза, і ця сукня була наче на неї шита. Так, безперечно, вона призначалася для Рози.

Джін зірвала з себе сукню і щосили шпурнула її геть. Стояла, не зводячи з неї очей, і губи її дрібно тремтіли. Сльози заслали їй очі, і вона вже не бачила злоповісної сукні, що безформною купою лежала на підлозі.

— І за віщо це мама така недобра до мене! — заридала Джін.— Боже, благаю тебе, зроби так, щоб я в житті не заподіяла нікому стільки лиха, як вона мені!..

...Десь за будинком, біля старого корівника, Джін почула тонкий, пронизливий голос батька, що розмовляв з якимсь незнайомим чоловіком. Певно, то був один із тих, що інколи приїздили на Багряну гору, щоб запропонувати Тедові купити громовідвід або щось подібне. До них у двері часто стукали різні торговельні агенти й питали Теда. Адже всім в окрузі було відомо, що її батько має великі гроші, і тому, буваючи в Клірвотері, агенти звичайно йшли насамперед до нього. Але Тед ніколи й нічого в них не купував. Коли їм

траплялося застати його у вільний од роботи час, він дозволяв їм показати свої рекламні проспекти, а тоді заявляв, що йому нічого не потрібно, ішов у дім і замикав за собою двері, радіючи з того, що має доволі здорового глузду, аби вберегти себе і свої гроші від зазіхань цих ділків, хоч би які вони були красномовні.

Цього разу агент, що, за його словами, приїхав з Бостона, рекламував нову марку фарби, запевняючи, що вона краща й тривкіша від усіх існуючих фарб. Але Тед повівся з ним так суворо, що наляканий торговець замість того, щоб поскладати свої проспекти назад у саквояж, швиденько порозсовував їх по кишенях і миттю зник з очей.

Тед був невдоволений собою: даремно він так швидко вирядив агента. Робити однаково було нічого, і він міг би приємно згаяти півгодини, а то й годину, розглядаючи рекламні проспекти й зразки товару. Але фарба належала до тих речей, про які Тедові найменше хотілося розмовляти, бо його будинок на Багряній горі уперше за весь час свого існування починав виявляти ознаки занепаду.

Колись це була багата господа. Ще й тепер тут можна було побачити сліди минулого процвітання, вгадувалася дбайлива хазяйська рука, але навіть випадковий гість не міг не помітити хитких порогів та облуплених віконних рам. А коли вже якийсь будинок в окрузі починав занепадати, палюче літнє сонце і сувора зима прискорювали й довершували його неминуче руйнування.

Хоча сам Тед Емерсон ніколи не замислювався над цим, але занепад ферми та будинку був зумовлений його власними життєвими принципами. Садиба на Багряній горі завжди мала служити його єдиній меті: витиснути з неї якнайбільше грошей для себе самого; що ж до інших членів сім'ї, то вони його не цікавили. І тепер, задовольнивши всі свої прагнення, він не мав охоти витратитись на те, щоб уберегти ферму від руйнування. Він узяв від неї все, чого хотів. І нехай тепер діти самі спробують примножити його багатство.

На той час ніщо не змогло б переконати Теда залишити господарство Джін та Говардові у такому вигляді, в якому він сам його успадкував, проте йому глибоко запали в душу чийсь слова, що він їх почув

у Робінсоновій крамниці: мовляв, щоб уберегти свій рід од вимирання, усім їм, старим, зашкарубим американцям, не зостається нічого іншого, як наснажити нові покоління свіжою, життєдайною кров'ю. Тед і сам розумів, що потрібні якісь зміни, аби рід Емерсонів з Клірвотера не зник назавжди з лиця землі. За інших часів і в інших країнах таку життєдайну кров у жили нащадків старовинних родин часто вливали чужоземні завойовники; отож і Тедові зрештою довелося погодитись на мирний впад чужої крові у сім'ю, щоб його родовідне дерево давало плоди ще довго по його смерті.

Не раз протягом останніх років Тед, повертаючись із містечка, зупинявся при виїзді з лісу і здаля дивився на Багряню гору. В такі хвилини він особливо гостро відчував, як там усе змінилося. Проте ніколи не дозволяв собі затримуватись надовго, споглядаючи будинок і ферму з такої відстані: боявся, що це похитне його волю.

Оселю на Багряній горі було зведено півтора століття тому. То був двоповерховий будинок з мансардою, що складався з чотирнадцяти кімнат, коли не брати до уваги мансарди, до якої за останні п'ятнадцять років майже ніхто не заглядав.

Минуло вже сім років відтоді, як Тед Емерсон востаннє фарбував будинок, і тепер було конче потрібно зробити це знову, хоч з першого погляду старий шар свинцевого білила здавався ще досить міцним. Проте в окремих місцях, де фарба найбільше потерпіла від сонця та дощів, облуплені й потріскані дошки немовби застерігали, що дерев'яні стіни не вистоятъ довго без захисту. Фарба і тільки фарба могла врятувати будинок. Тед добре знав про це.

Ось уже більше року він спостерігав, як руйнується старий шар білила, немовби чекав того дня, коли зволікати далі стане неможливо. Йому не хотілось витратити гроші, поки з цим можна було ще хоч трохи перегодити. Він не усвідомлював того, що саме оце його вперте бажання вигадати, який місяць, ба навіть рік, спричиниться врешті до остаточного занепаду будинку. А тим часом вода, просякаючи крізь шпари в покрівлі та між пожолобленими від сонця дошками, поволі руйнувала стовпи та бруси, що тримали на собі весь

будинок. Це було ясно як божий день. Але за останні десять років Тед звик заплющувати очі на багато речей.

Багряна гора дістала таку назву за красу своїх осінніх барв. Перший з Емерсонів у Клірвотері — Джон-Говард, що прийшов у тутешні ліси й оселився в них, — був вражений чарівністю осені в цій частині Массачусетсу, що згодом стала штатом Мен. Він вірубав дерева на схилах гори й збудував тут дім та хліві, власними руками розпилюючи і обтесуючи важкі колоди. Відтак узявся розчищати землю під посіви та пасовиська. Він назвав свою ферму Багряною горою ще задовго перед тим, як закінчив будівництво. Лише через три роки після того, як він викопав тут першу яму, ферма прибрала обжитого вигляду.

Багряна гора завжди була однією з найкращих ферм у штаті Мен, і Тед Емерсон завдяки своїй працьовитості і наполегливості зробив її чи не найбагатшою на той час в окрузі. Майже сорок років життя віддав він цьому господарству, встаючи літом о третій годині ранку, зимою — о п'ятій і працюючи до пізнього вечора при світлі ліхтаря. Рік у рік поповнював він своє дійне стадо, викохував і поліпшував його, добираючи найкращі породи худоби, аж поки став отримувати від своїх корівок молоко, вершки та масло найвищої якості. Тедових бугаїв оцінювали в багато тисяч доларів, усі його корови були породисті й добре вгодовані. Та, присвятивши життя молочному виробництву, Тед водночас відгодовував чимдалі більше худоби й на м'ясо. Він був непохитно впевнений, що жоден із скотарів не може похвалитися такою худобою, як у нього на Багряній горі. І, либонь, так воно й було. Багряна гора стала взірцем для сотень дрібніших фермерів, що приїздили сюди побачити все на власні очі й поверталися додому, сповнені бажання мати таке господарство і в себе.

Шість років тому, після майже сорока літ напруженої праці, Тед спродав своє стадо корів, усю м'ясну худобу, бугаїв, коней, овець і поклав гроші в банк. Тепер він отримував чималі відсотки з суми понад двісті тисяч доларів, вкладеної за його дорученням у цінні папери. В Клірвотері він зажив слави справжнього багатія; був час, коли всі, хто знав Теда або чув про

нього, вважали його найбагатшою людиною в цій частині штату.

Тед дуже пишався своїм успіхом, а ще дужче тим, що має право говорити про себе як про грошовитого господаря. Та останнім часом, коли хто-небудь згадував ім'я Теда Емерсона, найперше, що звичайно спадало на думку кожному, було особисте життя старого. Тедова дружина Роза явно віддавала перевагу товариству інших чоловіків.

— Тед Емерсон закріпив добру купу грошей, але він не має наміру витратити їх на дружину та сім'ю,— казав один із городян.— Він одружився з Розою лише задля того, щоб вона порала його бідони з молоком. Отож, коли вона побачила, що любові од Теда годі й сподіватися, то й почала шукати її в першого-ліпшого мужчини; так воно і йшло рік за роком, аж доки їй стукнуло тридцять п'ять і вона стала така сама, як і всі жінки в цьому віці. І все це через Теда. Він, бач, сподівався, що вона все своє життя поратиме йому бідони. То й нема чого її винуватити. В усьому винен сам Тед Емерсон. І якщо його зненавидять власні діти і, тільки-но стануть доросліші, підуть від нього, хай нарікає сам на себе. Діти ніколи не зненавидять своїх батьків без причини.

Про Теда казали ще чимало всячини. Він мав славу людини, що досягла великого багатства, що затуркала своїх дітей і знівечила душу власної дружини, не лишивши в ній нічого, крім жадоби грошей, злоби та похоті.

Відтоді як Тед спродав худобу, він утратив будь-який інтерес до своєї ферми. Поклавши гроші в банк, він розважив, що надалі господарство може обходитись без його допомоги. І теперішня Багряна гора вже не мала нічого спільного з тією Багряною горою, якою вона була десять, двадцять чи тридцять років тому. Занедбана ферма виглядала так, ніби господарі от-от мали її покинути.

Спорожнілі пасовиська почали вкриватися буйним ялівцем; город поступово заповнювали рясні пагони дикої ожини; колишні луки позаростали тоненькими берізками, що сягали вже плеча людини; скрізь, де тільки була відкрита місцинка, із землі витикались молоді ялини. Стороння людина навряд чи й повірила б, що

свого часу ця ферма була зразковим господарством. Лише будинок, корівник та клуня ще свідчили про те, що колись таки варто було приїхати сюди подивитись і за сотню миль.

Однак Теда анітрохи не турбував теперішній вигляд Багряної гори; не шкодував він і про те, що ферма стала зовсім не така, як була колись. Тепер Тед був заклопотаний іншим: він підраховував відсотки, перевіряв банкові звіти, збирав купони акцій. Йому не доводилось більше думати про те, чи є попит на молоко в Бостоні або які курсові ціни на м'ясну худобу. Він був цілком задоволений усім, як воно є, і пишався своїм багатством, хоч на самій Багряній горі не зосталося майже нічого, що свідчило б про його сорокарічну працю. Тедові було вже під сімдесят, і хай би він дожив навіть до ста років, то все одно мав би свої двісті тисяч доларів, та ще й з неабияким лишком: початкова сума день у день нарощувала відсотки, і що довше він жив, то більше грошей мав у банку.

А втім, віднедавна Теда серйозно непокоїв Говард. Син сподівався, що Тед дасть йому грошей на навчання в коледжі, і, хоч би що Тед казав, хлопець і досі не міг повірити, що ніяких грошей він не дістане, а отже, й не поїде до Бостона вчитися на інженера. Кожного разу, коли про це заходила мова, Тед рішуче заявляв, що не дасть Говардові ані цента, але той усе-таки не втрачав надії восени вимкнутися з дому.

Останнім часом чималого клопоту Тедові завдавала і Джін. Це почалося ще тоді, коли вона сказала батькові, що хоче вийти заміж за Френка Жерве. Майже рік Тед і слухати її не хотів, але поступово пом'якшав і зрештою, по багатьох місяцях роздумів, дав свою згоду. Він міркував так: адже Роза зостанеться в домі, вона, як і раніш, робитиме всю хатню роботу, а він позбудеться зайвих витрат на утримання дочки.

Що більше Тед думав про це, то дужче подобалось йому власне рішення. До того ж він нарешті зрозумів, що й самій Джін краще житиметься за самостійним французом, аніж за яким-небудь Волтоном чи Гопкінсом. Та й він сам, безперечно, лише вигадас, віддавши її за першого-ліпшого парубка, аби тільки той не був американець. Останні рештки Тедової віри у своїх співвітчизників танули буквально на очах.

РОЗДІЛ 9

На початку вересня, коли майже всі літні пансіонати й готелі зачиналися до наступного сезону, в Клівротері відновлювалось нормальне життя. Зникали розкішні автомобілі, що ціле літо гасали по навколишніх дорогах зі швидкістю сімдесят-вісімдесят миль на годину, загрожуючи життю перехожих і лякаючи місцевих жителів. Наставала пора року, коли клівротерці вперше від початку літа наважувались вийти з домівок і вільно роздивитися навкруги: який вигляд має їхнє містечко по двох місяцях безнастанної веремії.

Протягом вересня у Клівротері скрізь панувала атмосфера загальної полегкості. Кожен міг безбоязно тюпати дорогою до містечка, не ризикуючи своїм життям і здоров'ям. Або, скажімо, їхати фургоном туди й назад, не притискаючись до узбіччя. Одне слово, коли зачиналися літні пансіонати й готелі і дачники роз'їжджалися по домівках, Клівротер знову починав жити своїм звичним життям.

Щоправда, було серед жителів містечка — переважно серед тих, хто мав щось на продаж, — чимало й таких, які радо зустрічали численних дачників, коли ті на два місяці заповнювали всі околиці. Це давало їм змогу тут-таки, в містечку, продавати масло по вісімдесят-дев'яносто центів, ба навіть по долару за фунт, тоді як протягом решти року доводилось щотижня пакувати його і огулом посилати до Бостона за куди нижчими цінами, та ще й чекати потім цілий тиждень, доки прибуде чек. Зростали ціни й на яйця, а декому іноді щастило продати й з десяток пудів картоплі в кілька разів дорожче від того, скільки вона коштувала попередньої осені. Постійний попит мали зелений горошок та боби, і виторгу від них цілком вистачало на те, щоб двічі або й тричі на тиждень поїхати до Люїстона чи Огасти й покласти в банк чималий гріш.

У вересні чоловіки вільніше почувались у містечкових крамницях: можна було вже не боятися, що тебе підслухає хтось чужий. Протягом двох попередніх місяців їм доводилося зважувати кожне слово: адже ніколи не було певності, що десь поблизу не крутяться дачники з Нью-Йорка чи Філадельфії, які можуть почути їхню розмову.

У вересні та на початку жовтня клірвотерці оживали. Минала нестерпна вільготна спека, до зими лишалося ще чимало тижнів, і приємне прохолодне повітря немовби повертало до життя й сповнювало новою снагою кожного, хто ним дихав. Урожай був зібраний, і люди могли дозволити собі трохи відпочити.

У листопаді розпочинався мисливський сезон. По навколишніх лісах водилось багато оленів, і мисливцеві досить було заглибитись у хащу на одну-дві милі, щоб за якусь годину здібати звіра й звалити його влучним пострілом.

Коли починалося полювання на оленів, Тед завжди виряджав Говарда в ліс по здобич. Ось уже чотири роки Говард кожного разу приносив додому по оленю, але цієї осені він навряд чи думав про полювання. Хлопець знав: якщо він працюватиме до кінця вересня, у нього не лишиться на це часу, бо на початку листопада сподівався бути вже у Бостоні, в інженерному коледжі.

Настала остання субота вересня, що її Говард давно вже визначив у думці як день рішучої розмови з батьком про від'їзд до Бостона. Він заздалегідь попередив десятника, що цього дня залишить роботу, і попросив приготувати йому повний розрахунок. Говардові хотілося викинути з голови все, що було пов'язане з його роботою на міських дорогах, а тоді вже востаннє спробувати домогтись батькової згоди.

О п'ятій годині, без будь-яких зволікань отримавши належні йому гроші, Говард накинув піджака, скочив у машину, що возила жорстку, і поїхав додому. Напівдорозі до Багряної гори машина повертала вбік, і Говардові лишалося ще дві милі тюпати пішки. Та це його не бентежило. Він ішов швидко, як тільки міг, по рівному, а під гору пускався бігцем.

Коли Говард нарешті дістався додому, він мало не падав з утоми, але збуджено-піднесений настрої не залишав його. Ще б пак: адже він розв'язався з роботою, отримав повний розрахунок і тепер був готовий до здійснення найважчої частини свого задуму.

Насамперед він рушив до себе нагору й добре помився. Тоді одягнувся в усе чисте, зійшов у їдальню

і на самоті повечеряв. Роза вже помила посуд, і тепер вони з Тедом сиділи в сусідній кімнаті й відпочивали, роззувшись і поставивши черевики поруч себе. Засвічувати лампи було ще рано: надворі тільки смеркалося.

Говард чув, як Джін у себе в кімнаті нагорі переставляє валізи, відчиняє дверцята шафи, висуває шухляди туалетного столика. Він знав, що сестра спакує речі, готуючись до від'їзду. Вони з Френком вирішили переїхати до нього на другий день після весілля. Тед і Роза, для яких весільна вечірка важила не менше, ніж самé вінчання, наполягли на тому, щоб першу ніч молодята перебули на Багряній горі, бо яке ж то, мовляв, весілля, коли вони поїдуть з дому раніше від гостей. А гостей мало зібратися багато.

Говард ще сидів за столом, коли почув, як Тед підвівся, пройшов у шкарпетках по засланій килимом підлозі і засвітив лампу. Говард лишився на місці, обмірковуючи свій план. Перше ніж почати розмову, він хотів допевнитись, що йому не забракне слів. Адже коли він уже почне, у нього не буде часу зупинитись і думати, що сказати далі, бо батько, напевне, теж не слухатиме його мовчки.

Нервове напруження, в якому Говард перебував увесь той день, далось взнаки, і тепер, коли настав вирішальний момент, коли він мав або здобути перемогу, або втратити все,—хлопець завагався. Він був уже майже готовий вирушити з дому, але розумів, що найважча частина його плану — дістати Тедову згоду — ще чекає свого здійснення. Якби батько відпустив його, він би зібрався в дорогу за кілька хвилин.

Але тепер, коли треба було переконувати Теда, Говард згадав, скільки разів батько твердив, що ніколи не дозволить йому піти з дому, і лаяв його за такі балачки.

— Сьогодні або ніколи! — прошепотів Говард, намагаючись підбадьорити себе власними словами.— Так, сьогодні. Тільки сьогодні. Я переконаю його, і він мене відпустить. Я повинен його переконати!

Він обернувся і крізь відчинені двері зазирнув у сусідню кімнату. Тед читав газету; по другий бік стола було видно Розині ноги в панчохах. Сам не знаючи

чому, Говард раптом відчув упевненість, що цього разу йому пощастить.

Він рвучко підвівся, відштовхнув стільця і рішуче попрямував у сусідню кімнату. Там панувала тиша: не шелестів газетою Тед, не рипіло крісло-гойдалка, в якому сиділа Роза, не чути було ані звуку.

Тед зиркнув поверх газети, але й на мить не затримав очей на Говарді, наче хлопця і не було в кімнаті.

Роза почала розгойдуватись у кріслі, чекаючи, що робитиме Говард. З того, як він став посеред кімнати, вона зрозуміла, що він збирається знову говорити з Тедом про свій намір поїхати вчитися.

— Я сьогодні покинув роботу, — мовив Говард, стежачи, яке враження справлять на Теда його слова.

Тед трішечки приспустив газету — так, щоб тільки глянути Говардові в обличчя. Проте, як подумки відзначив Говард, батько не поклав її на коліна — отже, не мав охоти розмовляти.

— А що, добра наука? — спитав Тед.

— Яка наука?

Говард намагався не втрачати самовладання; йому дуже не хотілося, щоб батько збив його з пантелику. Він знав, що досить Тедові хоч на мить збентежити його — і все буде втрачено. Починати після цього все спочатку годі й думати.

— Таким, як ти, корисно відчути це на власній шкурі:

— Що відчути? — знову перепитав Говард.

Він сподівався, що доки отак перепитуватиме батька, той не зуміє взяти над ним гору. Адже звичайно батько уривав розмову, перше ніж Говард встигав викласти все, що хотів.

— Те, що можна заробити більше грошей, працюючи на самого себе, аніж перекидаючи жорстку чужому дядькові.

Говард кусав губи, гарячково шукаючи слів, які б примусили батька змінити тон.

— А втім, тридцять доларів на тиждень — непогана платня за науку, — докинув Тед.

Тієї ж миті Говард подумав, що зараз батько припинить розмову і знову візьметься до газети. Але замість цього Тед нахилився трохи вперед.

— То скільки ж тепер у тебе грошей? — спитав він.

Говард кинув на стіл перед батьком свою ощадну книжку.

— Я назбирав триста доларів,— сказав він.— Мені потрібно ще п'ятсот.

Не встиг Говард вимовити останніх слів, як збагнув: не слід було поки що згадувати про ті п'ятсот доларів.

Тед узяв книжку і розгорнув її. Дві сторінки були заповнені записами про внески — в середньому по двадцять п'ять доларів щотижня. Після останнього внеску загальна сума сягнула трьохсот з лишком доларів.

— Ого, чи не забагато це — витратити чотири-п'ять доларів кожного тижня? — спитав Тед.— Тобі зовсім ні до чого стільки грошей. Чому ти не відкладав усі тридцять? Адже тобі платили тридцять, хіба ні?

Говард промовчав. Він і так уже схибив, надто рано заговоривши про п'ятсот доларів, що їх сподівався дістати від батька. Тепер він остаточно зрозумів: не треба було з цим поспішати.

В кімнаті запала тиша: обоє — і син, і батько — чекали, щоб хтось заговорив перший.

Роза почала гойдатися швидше, посміхаючись сама до себе. Тед зиркнув на неї і знову втупився в цифри ощадної книжки.

Говарда огортала тривога: невже й цього разу батько його переважить? Та поки він силкувався придумати, що йому діяти далі, Тед заговорив знову:

— Ти можеш позбутися свого боргу, якщо візьмеш з банку ці триста доларів і віддаси їх мені. А вже коли ти розквітаєшся зі мною за те, що я всі ці роки годував і утримував тебе, тоді я, може, зроблю тобі ласку і позику сотні три. Але я беру вісім відсотків, і сплачувати їх треба кожного місяця, в день позики. Якщо ти справно платитимеш за ці три сотні, я, можливо, погоджуся вислухати твоє прохання і про позику в п'ятсот доларів. Але й за них тобі доведеться платити вісім відсотків.

— Я прошу тебе не про позику,— швидко відказав Говард.— Я прошу віддати те, що ти мені винен.

— Винен?! — вигукнув Тед, аж підскачавши на стільці.— Та бий мене сила божа, коли ж це я тобі щось завинив? Ану кажи!

— Мені треба здобути освіту, і ти повинен подбати про це. Я дванадцять років працював для тебе на цій

фермі і вдень і вночі. Доглядав господарство, доїв корів, годував коней, порався на городі, орав, косив — робив усе, що ти мені загадував. І за все це не отримував ані цента. А тепер я хочу взяти п'ятсот доларів з того, що мені належить. То як — віддаси мені те, що винен?

— Ані цента, поки я живий!

В кімнату зайшла Джін і сіла біля дверей. До неї долинули звуки Говардової розмови з Тедом, і вона спустилася вниз, щоб підтримати брата і, як буде треба, попрохати за нього. З тону розмови Джін здогадалася, що Говард вирішив востаннє спробувати домогтись од Теда дозволу на від'їзд у Бостон.

Побачивши, що Тед відкинувся на стільці і простягнув руку, щоб узяти газету, Говард миттю зрозумів: коли він зараз же не скаже чогось, йому взагалі не доведеться більше говорити. Після того, як Тед вислуховував усе, що вважав за потрібне вислухати, він звичайно наказував мовчати кожному, хто б то не був. І Говард знав: він неодмінно повинен щось сказати батькові, поки ще є змога.

— Ти от тільки послухай, тату,— знову заговорив він, підступаючи ближче до столу.— Ось уже рік я чекаю, щоб ти дозволив мені цієї осені поїхати до коледжу. Далі чекати не можна. Наступного тижня починаються заняття. Щоб не спізнитись, я маю виїхати в понеділок. Але мені потрібні гроші. Розумієш — потрібні! Триста доларів у мене є, а ти повинен дати мені ще п'ятсот. Цього вистачить на рік — на навчання, підручники і харчі. Я поверну їх тобі, як тільки зможу. Поверну все до останнього цента, і відсотки сплачу повністю — всі твої вісім відсотків. Але ці гроші потрібні мені тепер, тату. Конче потрібні!

Тед тихенько засміявся.

— То он воно як ти розміркував! П'ятсот доларів! Та чи тямиш ти, що варнякаєш? Наче п'ятсот доларів це все одно, що п'ять центів! Таж п'ятсот доларів дають мені кожен рік сорок доларів чистого зиску. А ти однаково не мав би чим сплачувати відсотки, коли б навіть і міг дати якісь гарантії під позику.

Він знову засміявся, цього разу трохи голосніше.

— А я кажу, що мені потрібні п'ятсот доларів — нехай навіть під вісім відсотків, коли вже ти не хочеш

дати інакше. Я знайду спосіб виплатити твої сорок доларів. Віддам усе до останнього цента.

Роза поволі перестала гойдатися в кріслі, дослухаючись до розмови.

— Ну, от що — коли хочеш послухати доброї поради, то біжи назад і спробуй повернутися на свою роботу, доки на твоє місце нікого не взяли. Тобі доведеться ще довго гнути горба на дорогах, щоб заробити ці п'ятсот доларів. Іншої ради в тебе нема і ніколи не буде.

— Я вже сам вирішив, що мені робити, — відповів Говард батькові. — Ти повинен дати мені п'ятсот доларів.

— Он як! Ти вже починаєш наказувати мені? А може, краще послухаєш мене, га?

— Я кажу, мені потрібні гроші, тату...

Говард відчував, що поступово втрачає здатність протистояти батьковій волі.

— Ну, то слухай! І добре зятям собі те, що я скажу. Ти скорше здохнеш, аніж дістанеш од мене хоч одне-єдине пенні. Чуєш?

Говард похилив голову.

— І оті свої триста доларів ти теж віддаси мені, — докинув Тед. — У рахунок твого боргу. Подумай лишень, скільки ти мені завинив за всі роки, що я тебе утримував.

Говарда охопив розпач. Хлопець відчував: ще трохи — і він не витримає, підкориться батькові.

— Хай тобі чорт! — закричав він. — Дай мені грошей!..

РОЗДІЛ 10

Обидва — і Тед, і Говард — були такі розлючені, що не могли говорити спокійно. Тедове обличчя стало червоне, мов буряк; руки Говардові тремтіли, хоч як він стискав кулаки і кусав губи, силкуючись опанувати себе.

— Ти краще поберіг би свій запал для роботи на дорогах та по господарству. А коли хочеш мене вислухати, я скажу тобі й ще дещо...

— Я знаю все, що ти скажеш. Знаю наперед кожне твоє слово.

— А коли ти все знаєш наперед, то навіщо було й питати?

— Але ж, батьку, мені до зарізу потрібні ці гроші! Я зроблю все, як ти звелиш, аби тільки ти дав їх мені. Інша річ, коли б ти був бідний, але ж у тебе багато грошей, удесятеро більше, ніж я прошу. А я хочу поїхати в Бостон. Я не можу...

— Я маю для тебе роботу,— перебив його Тед.— Тобі не доведеться повертатися на дороги. Ця робота давно чекає на тебе, і, по-моєму, ти знаєш, про що я кажу.

— Мені байдуже, про що ти кажеш. Я однаково тут не залишуся.

— Ну, то хай тобі не буде байдуже, бо ти таки залишишся тут, на Багряній горі. До роботи, яку я для тебе маю, тобі доведеться докласти і часу, і рук.

— Я вже сказав тобі, що я збираюсь робити. В понеділок ранком я їду звідси.

— Послухай-но, хлопче, що я тобі скажу. Ти довіку зостанешся тут, на Багряній горі, і доглядатимеш господарство, бо воно потребує дужих рук. Оце і є те, що ти робитимеш і в понеділок, і у вівторок, і кожного божого дня. Я пишаюся своїм ім'ям, і ти мусиш лишитись на Багряній горі, щоб підтримувати честь роду Емерсонів, коли я помру. Так я вирішив, і рішення це тверде. Та й не на те я тебе ростив, щоб ти сидів мені на шиї. Ти повинен сам заробляти собі на хліб. За дев'ятнадцять років я витратив на тебе купу грошей. Оті три сотні доларів, які ти маєш у банку, покривають лише частину твого боргу. Ти ще винен мені хтозна-скільки.

— Ну, коли так, то час уже тобі зрозуміти, що я не збираюсь робити, як ти скажеш,— заявив Говард.— І не думаю, щоб тобі вдалося мене примусити. Я вже досить дорослий і знаю свої права. Я не повинен і не хочу лишатися тут іще на зиму й працювати на тебе чи на когось іншого. В понеділок я їду. Ну, то що ти мені зробиш?

— Та побий мене сила божа, коли я хоч пальцем ворухну! Єдине, що я зроблю,— це сяду й наглядатиму, щоб ти як слід порав господарство. Оце все, що мені потрібно.

Говард нараз відчув страшенну млявість; йому здалося, що він от-от упаде, навіть не дійде до стільця, щоб сісти. Відчуття було таке, ніби хтось висотав із нього всі сили і зв'язав йому руки й ноги. Навіть напруживши всю свою волю, Говард не міг примусити себе зрушити з місця.

Джін підійшла ближче, зупинилася біля столу і нахилилась до Теда.

— Тату, невже ти не розумієш, що́ буде з Говардом, коли ти примусиш його залишитися тут? Нізащо не можна цього робити. Нізащо, тату. Вислухай його, будь ласка. Ти повинен вислухати його і відпустити.

— А ти краще помовч! — гримнув Тед, люто зиркнувши на неї. — З тобою ніхто не розмовляє. Не смій стромляти свого носа куди не слід. А то гляди, щоб не довелося потім шкодувати!

Говард стояв на місці, з останніх сил тримаючись на ногах і жадаючи лиш одного — щоб усе воно швидше скінчилося. Ніколи ще він не почувався таким безпорадним. Він розумів, що просити чи вимагати далі — марно. Говардові ще жодного разу не вдавалося похитнути батькову волю і переконати його на інше.

— Ну, то яка твоя остання відповідь? — спитав він, звівши очі на батька. — Так чи ні?

— Так — ти зостанешся тут і доглядатимеш господарство. І ні — крий мене сила божа, ні — нікуди з цього дому ти не пойдеш!

— Це твоя остання відповідь?

— Це єдина відповідь, яку я можу дати на твої безглузді балачки. Перша і остання. Я казав тобі це вже сто разів, ще коли ти тільки почав плескати дурниці про те, що хочеш учитися будувати мости. Іншої відповіді в мене немає. А тепер — замовч!

У другій половині кімнати Роза, посміхаючись сама до себе, знову почала розгойдуватись у своєму рипучому кріслі.

Говард нарешті сів на стілець і майже одразу шарпнувся, намагаючись знову підвестися. Але так і лишився сидіти, бо тієї ж миті збагнув: дальша розмова з Тедом ні до чого.

За все своє життя Говард не чув од батька нічого іншого, і всі їхні розмови закінчувались так само, як і ця. Батько завжди примушував його коритися. Ще

жодного разу Говард не здолав скинути з себе ярмо батькової влади. Він знав, що ця покора перед батьком у нього в крові. Але цього разу щось мало змінитись, Говард був певен. Якщо він і цього разу спасує, то втратить останню нагоду чогось домогтися. Це означатиме, що йому доведеться й далі покірливо улягати батьковій волі, аж доки той помре.

Тед ще раз зиркнув на Говарда, тоді на Джін і нахилився по газету, що впала на підлогу. Він вважав, що остаточно покінчив з цією справою, і сподівався, що тепер уже Говард більше йому не докучатиме.

Джін стала між батьком і братом.

— Правда ж, ти не даси батькові змусити тебе назавше лишитися тут, Говарде? — спокійно запитала вона, дивлячись просто у вічі старому. — Бо якщо ти й тепер поступишся, то дурно робитимеш на нього, аж доки він помре, а тоді вже буде пізно думати про себе. — Джін обернулась і благально глянула на брата. — Не подавайся йому, Говарде. Не подавайся, дуже тебе прошу! — наполегливо мовила вона.

— Ану прикуси язика, моя любя! — звелів Тед. — Досить уже й того, що цей молодик тут розп'якався, а з бабиськами я панькатись не буду. Заткай свою пельку і не смій її роззявляти. Щоб я тебе більше сьогодні не чув!

Джін підступила ближче до батька.

— Коли ти думаєш, що примусиш мене мовчати, то помиляєшся. Я боронитиму Говарда доти, доки ти перестанеш знущатися з нього.

Тед, люто блимнувши на Джін, повагом підвівся з стільця, ступив крок до неї, а тоді, перш ніж вона встигла збагнути його намір, замахнувся і вдарив її по обличчю. Джін зойкнула від болю і впала біля його ніг.

— Кляте поріддя! — гарикнув Тед. — Коли є в світі щось, чого я не можу терпіти, то це отакі язикаті паскуди!

Він нахилився і знову вдарив Джін, цього разу ще болячіше. Вона затулила голову руками і зайшлася плачем.

Говард підскочив до батька, стиснувши кулаки так, що аж побіліли суглоби пальців.

— Не чіпай її, бо я тебе вб'ю!

Ледве встиг він це вигукнути, як Тед ударив його в обличчя обома руками. Тоді відступив на крок, не спускаючи очей з Говарда.

— Ти не посмієш підняти на мене руку, що б я не робив,— мовив Тед.— А тепер— іди спати. Я не хочу тебе бачити.

Говард стояв перед батьком, коліна йому тремтіли. Тед з люттю дивився на нього, стиснувши кулаки, готовий знову вдарити.

Нарешті Говард обернувся і почвалав геть з кімнати. Важко піднявся сходами до себе і впав на ліжко.

Тим часом Джін усе ще лежала на підлозі біля столу, здригаючись від ридань. Тед підійшов до дверей, щільно причинив їх і повернувся до неї. Тоді раптом нахилився і вдарив її ще кілька разів. Джін закричала від болю і перекотилась по підлозі, намагаючись уникнути нових ударів.

— Так їй і треба,— обізвалася Роза.— Я дуже рада, що вона кінець кінцем дістала по заслuzі. Давно вже пора вибити дурощі в неї з голови. Комусь таки треба було це зробити, бо останнім часом вона стала просто нестерпна. Вони з Говардом ціле літо напрошувались на добрячого прочухана, і ти правильно зробив, що наставив її на розум. Коли вона вийде заміж і забереється звідси, буде вже пізно.

— Замовч, ти! — гримнув Тед на дружину.— Тебе теж ніхто не питає. Я добре знаю, як робити жінок шовковими. Мені вже давно слід би провчити й тебе. Надто багато я тобі попускав. Отож краще прикуси язика і тримай його за зубами.

Роза осміхнулася сама до себе, але нічого більше не сказала.

Тед нахилився і вдарив Джін ще раз, жорстоко, безжалісно. Тіло дівчини сіпнулося від болю. Вона відкочувалась як могла далі од батька, аж доки забилася в куток кімнати.

Тед з хвилину вагався, немовби розмірковуючи, бити Джін іще чи дати їй спокій. Тоді, вдаривши дочку востаннє, нахилився і за одним порухом грубо підвів її з підлоги. Коли Джін стала на рівні, Тед штовхнув її до дверей.

— Забирайся до себе в кімнату і сиди там, аж поки я дозволю тобі вийти,— звелів він.— А коли ще

полізеш куди не слід, як оце сьогодні, я тебе й не так розмалюю. Я знаю, як вас треба вчити, а будете багато варнякати, то в мене знайдеться на вас обидвох ще й добряча віршовка. Не забувайте про це. А тепер — геть звідси!

Він знову сильно штовхнув Джін. Дівчина не встигла схопитися за стіну і, мов підкошена, впала на підлогу. Обернувшись і побачивши, що Тед знову підступас до неї, вона враз підхопилася на ноги і стрімголов побігла нагору, до своєї кімнати.

РОЗДІЛ 11

Прокинувшись, Джін довго лежала в ліжку і не ворушилася. Того дня вона заспала: сонце було вже високо над верховіттям клена, що ріс під вікном. Спершу Джін хотіла була одягнутись і зійти вниз снідати, але що довше лежала в ліжку, то менше хотілось їй спускатися в кухню, де була Роза, і залишатися з нею вічна-віч аж до обіду.

Перед її заплющеними очима нараз постало те, що діялось напередодні ввечері там, унизу, і вона, здригнувшись, обхопила руками подушку. А розлючений батько — Джін ніколи ще не бачила його такого — підступав усе ближче до неї, мов оскаженілий звір. І перше ніж Джін встигла розплющити очі й збагнути, що робить, вона з криком схопилася з ліжка.

— Ой, не треба! — благально зойкнула вона й метнулася до шафи. — Не бий мене, таточку!..

Звук власного голосу розбудив її, і вона трохи отямилась. Стоячи біля шафи у залитій сонцем кімнаті, Джін зрозуміла, що знов була задрімала.

— Милий боже! — прошепотіла вона. — Благаю тебе: забери мене звідси, і щоб я більше ніколи в житті сюди не поверталася! Хай зі мною буде що завгодно — аби тільки не повертатися сюди! І щоб я, скільки житиму, ніколи не побачила знов цього будинку...

Джін розплющила очі й глянула у вікно на озеро, що розкинулось попід Багряною горою. Тепле сонячне проміння лагідно пестило шкіру. Джін підбігла до вікна, підставила обличчя сонцю. Стоячи отак біля вікна, вона поклала собі не йти вниз і не сидіти в кухні з Ро-

зою. Ні, краще вдягнутися й податись із дому. Піти десь далеко, де ні Роза, ні Тед не знайдуть її.

— Коли ми з Френком повінчаємось, нам не треба буде жити з людьми, які нас ненавидять,— похапцем одягаючись, шепотіла вона.— Ніхто нас не лятиме, не битиме й не зазіхатиме на наше щастя. І ми будемо щасливі — кожного дня, кожної ночі, і так багато років поспіль. Ніколи не доведеться нам жити з батьками. А якби мені таке судилося, то краще вмerti тепер...

Одягнувшись, Джін навшпиньках спустилася сходами й вибігла з дому. Роза була десь у другому кінці будинку — певне, в кухні — і не почула її. Опинившись надворі, Джін подумала, що тепер уже ніщо їй не завадить. Ні Роза, ні Тед не примусять її повернутися назад, бо навіть коли й побачать і почнуть гукати, вона нізащо не зупиниться й не обернеться.

Дівчина побігла вниз, до озера. Схили гори поросли гінкою травою, і треба було пильнувати, щоб не ступити ногою в бабачину нору. Джін знала: коли не стергтися цих нір, можна зламати ногу. Але тепер вона була вже далеко від дому і не боялася, що її побачать батько чи мати і накажуть вернутись. Діставшись до кам'янистого берега озера, вона не зупинилась, а повернула праворуч, перелізла через величезні вимиті хвилями кам'яні брила і пішла далі. Берег був захаращений колодами й камінням, але Джін невтомно простувала вперед, далі й далі від Рози та від Багряної гори.

Праворуч, за милою на березі озера, була піщана обмілина, і, розмірковуючи, де краще сховатися, Джін вирішила піти туди і полежати на теплому пісочку. Там її ніхто не побачить, бо того пляжу не видно ні з дороги, ні з тієї частини озера, де пролягає головний шлях рибальських та мисливських човнів. Джін знала, що зможе лишатись там, скільки їй заманеться, і ніхто її не знайде. Навіть якщо Тед і Роза спробують її шукати, вони ніколи не підуть так далеко.

Дряпаючись по слизьких округлих наметнях, відшліфованих буйними хвилями весняних штормів, Джін згадала про Говарда. Хоч якою б щасливою вона себе почувала, навіть коли поруч з нею був Френк, її ніколи не залишала думка про те, що поки Говард житиме на Багряній горі, йому не знати щастя.

А що, як утекти з дому й ніколи туди не повертатися? Спочатку ця думка злякала Джін, але що довше вона її зважувала, запитуючи себе, чи не забракне їй сміливості, то більше схилялася до втечі. Якщо вона справді втече з дому, міркувала Джін, то, може, й Говард наважиться зробити те саме. Це, мабуть, єдине, чим вона може допомогти братові, поки живий їхній батько,— допомогти йому скинути з себе пута залежності від Теда й Розі і піти в життя своєю дорогою. Вона була майже певна: коли Говард поживе на Багряній горі ще двадцять-тридцять років, то, зрештою, стане таким же впертим і зашкарублим, як батько.

Джін наддала ходи і навіть не помітила, як опинилась майже біля самого пляжу. Вздовж берега тяглася неширока смуга болота; наблизившись до неї, Джін зупинилась і роззулася, щоб не замочити капці й панчохи. Під ногами було не дуже мокро, і вона могла б пройти по болоту і в капцях, але, добувшись на суше, не пошкодувала, що роззулася. Ступати босими ногами по теплому камінню було не менш приємно, аніж відчувати на обличчі пестливі дотики сонця. Вона пробігла ще трохи і нарешті спинилась уже на обміліні.

Шпурнувши вбік капці й панчохи, Джін упала доллиць на теплий чистий пісок і довго лежала непорушно. Сонце пестило їй руки та шию, тепло наче наскрізь проймало усе її тіло. Лежати на піску, вбираючи в себе сонячні промені і дихаючи свіжою прохолодою, яку доносив з озера легкий вітерець, було так приємно, що Джін аж не вірилось, що вона й справді тут, на пляжі, замість того, щоб сидіти вдома з батьком і матір'ю. Вона занурювала руки в пісок, витягала їх, потім занурювала знов і знов.

Нарешті Джін стомилась, і перед її потьмареними очима попливли чорні кола. Вона поклала голову на пісок і заплющила очі, чекаючи, доки це минеться.

— Іншої ради в нас немає,— мовила вона вголос, наче звертаючись до когось поруч себе.— І я робила все, що могла, і Говард теж. Але марно. Ми проти них нічого не вдіємо. Це — єдине, що нам лишається.

Нараз їй здалося, ніби вона прокинулася після довгого сну; вона сіла й озирнулася довкола. На піску чітко вирізнялись глибокі сліди від її рук. Джін схопилася на ноги й глянула на сонце.

— Якби ж то можна було допомогти Говардові якось інакше! — сказала вона. — Нехай би хоч як — аби тільки не тікати, бо тоді ж я втечу й від Френка.

Вона попрямувала до наметнів, що громадились позаду, і почала дряпатись нагору. За смугою каміння, там, де до берега підступав ліс, суцільною стіною стояли зарості ожини. Вилізши нагору, Джін умостилася на камені біля самих кущів. Ягоди були стиглі, вона обережно зривала їх, щоб не струсити на землю. Набираючи ожини стільки, скільки, як їй здавалося, вона могла з'їсти, Джін понесла ягоди у подолі назад на берег. Там вона сіла на пісок і трохи підживилась.

Сонце припікало дедалі дужче, але Джін знала, що години через дві воно почне сідати за горби по той бік озера, і тоді знову стане холоднуватим. Їй хотілося б, щоб сонце зовсім не заходило. Тут було так приємно; Багряна гора так далеко, що вона майже забула про дім, де лишилися батьки. А коли заплющила очі, їй здалося, що ніякої Багряної гори взагалі не існує.

Джін стиха промовляла сама до себе:

— Просто не знаю, що б його зробити для Говарда. Він мій брат, і мені дуже хочеться йому допомогти. Адже, крім мене, ніхто в світі не схоче цього зробити... та й не зможе... Але що ж тоді станеться зі мною? Хіба я не повинна подумати й про себе... хоч трохи?.. Можливо, мені більше ніколи в житті не трапиться нагоди стати щасливою. Якщо я залишу Френка, щоб допомогти Говардові... хтозна, чи вийде з цього щось добре для нас обох. А тоді вже буде пізно. Френк може знайти собі якусь іншу дівчину... а от я — ніколи! Я ніколи не зможу покохати іншого... Френк — єдиний!..

Вона розплющила очі, обвела поглядом залитий ясним сонцем берег. І раптом уся затремтіла.

— Милий боже, зроби так, щоб мені не треба було тікати... навіть задля Говарда... Щоб я все життя була з Френком... Нехай Говард тепер сам про себе дбає. Мама казала правду: я таки надто вболіваю за Говарда... аж надміру. Я повинна викинути його з голови. О боже, благаю, допоможи мені це зробити!.. Якщо я втрачу Френка, я ніколи не зможу любити когось іншого... крім Говарда!.. Я знаю! Це правда! Мама розуміє це... і я теж тепер зрозуміла... Але благаю тебе,

милий боже, допоможи Говардові... бо мені несила...
Тепер уже пізно...

Не скидаючи плаття, Джін вбігла у прохолодну воду і впала грудьми на хвилі. Спершу вона ладна була лежати так цілу вічність, але незабаром її тіло почав проймасти нестримний дроз, і, скочивши на ноги, Джін поспішила назад, на берег. Коли вона вибігла на теплий пісок, сонце вже почало ховатися за лісом.

Тепер вона могла повертатись додому, на Багряню гору.

РОЗДІЛ 12

Вже близько години Роза сиділа на стовбурі поваленого бурею клена, кроків за двісті від лісової дороги. Прийшовши сюди, вона переламала надвое суху гілочку і встромила в землю дві тичечки. То був один з її способів визначати час; другий, менш точний, полягав у тому, що Роза намагалася пригадати, скільки вже вона так просиділа. В міру того, як сонце схилялося на захід, тінь від дерев посувалася чимраз далі; коли вона сягнула другої тички, Роза подумала, що жде Ліленда Стоукса набагато довше, ніж їй того б хотілося.

Кілька великих сірих білок весь час повискували в неї над головою і, коли Роза не ворушилась, анітрохи не зважали на її присутність. Вони збігали вниз по стовбуру, сідали на землю й дивилися на неї, потім нараз схоплювались і знову тікали нагору.

— Тпрусь, ви! — роздратовано сказала Роза.

Білки втекли, але недалеко. Посідавши на долішніх вітах дерев, вони сердито вищали, невдоволені з того, що їх турнули геть.

Минулого разу Ліленд пообіцяв Розі, що сьогодні о третій годині зустрінеться з нею біля цієї дороги, яка проходила всього за милю від Багряної гори. Він звичайно не спізнювався, але Роза завжди приходила на місце зустрічі перша, іноді на цілу годину раніше, ніж було умовлено. От і цього разу вона чекала на Ліленда вже годину, а він, до того, ще й запізнювався. Проте Роза була певна, що він приїде: Ліленд ще ніколи не пропускав побачення з нею.

Перед тим, як вийти з дому, Роза надягла те саме замовлене ще влітку для Джін плаття, котре дочка

віддала їй, побачивши, яке воно величезне. Роза сховала плаття й жодного разу не надягала його, чекаючи осені; сьогодні вона його обновила й подумала, що вже давно не була так гарно вдягнена. В цьому дівочому платті з низьким викотом і довгими рукавами вона знову почувалася молодою.

— Тпрусь, кажу вам! — сердито гримнула вона на білок.

Настрій у Розі й справді зовсім зіпсувався. Її дратувало те, що Ліленд не прийшов на годину раніше, як це зробила вона; до того ж вона знала, що він скоріше від неї почне збиратись назад. Їй завжди хотілось побути з ним у лісі до вечора, але Ліленд щоразу мав якісь причини, що змушували його поспішати назад до містечка. То він казав, що йому треба йти до когось різати теля чи свиню, то посилався на якісь невідкладні справи вдома. Хтозна, як воно там було насправді, та коли Роза вимагала пояснити, чому він мусить повертатись, Ліленд найчастіше називав ці дві причини. Роза вважала, що провести з Лілендом у лісі чотири години — це не так уже й багато; проте він сам завжди поводився так, наче йому не терпілось піти, побувши з нею лише півгодини, а то й менше. Правда, Розі звичайно вдавалося примусити його лишитись до заходу сонця, але кожного разу вона з острахом чекала, що Ліленд от-от підхопить її й скаже, що йому зараз же треба додому.

— Геть звідси! — розлючено крикнула Роза. — Дайте спокій!

Білки дременули назад на дерево і звідти пильнували за нею.

Щоб сподобатись Лілендові, Роза, перед тим як піти на побачення, напудрилась. Її смугляве обличчя вкривав грубий шар білої пудри, а от припудрити засмаглу до темного шию вона не здогадалася. Щоки її були густо нарум'янені. Рум'яна мали колір стиглого помідора і на тлі білого, як крейда, обличчя справляли страхотливе враження. Помада, якою вона нафарбувала губи, була ще яскравіша від рум'ян, і все це надавало Розі вигляду дешевої, недбало розмальованої порцелянової ляльки.

Вона провела пальцем по губах. Дзеркальця в неї не було, і вона навпомацки намагалася розрівняти шар

помади. Тоді витерла палець об край панчохи. Ліленд мав бути з хвилини на хвилину: тїнь від дерев уже пересунулась до другої тички. Отже, минуло вже більш як година, і Роза знала, що він от-от приїде. Вона прислухалася, чи не загуркоче на дорозі його машина, але білки зчинили такий галас, що нічого не було чути.

— Цитьте, ви! — гукнула Роза.

Зачувши її голос, білки принишкли на дереві. Лише позирали на Розу круглими оченятами, мов на якусь чудернацьку, не бачену раніше тварину.

— Цитьте, вам кажуть, дурепа! — знову мовила Роза.

І тут вона почула, як по дорозі, наближаючись з боку містечка, гуркоче автомобіль. З того, як пахкав мотор, вона впізнала Лілендову машину і зрозуміла, що він уже зовсім близько. Ще дві-три хвилини — і він зверне з дороги й бічною стежкою під'їде до поваленого клена.

Роза підвелась, розгладила сукню й поправила панчохи. Тоді лизнула нафарбовані губи.

Тільки-но Ліленд виїхав на стежку і зупинився, всі білки враз позникали.

— Ну,— мовила Роза, підходячи до машини.

Ліленд виліз із машини, зачинив дверцята і обернувся до неї.

— Сьогодні довго затримуватись не можу,— одразу ж сказав він.— Мені треба їхати назад і...

— Як тобі моя нова сукня, Ліленде?

— Оце вона? — спитав він, відступаючи назад і оглядаючи Розу.— Ну що ж, як на мене, то непогана.

— Це я вперше її надягла. Все літо чекала, щоб колись прийти в ній сюди.

Ліленд рушив у гущавину. Роза пішла слідом за ним. Він зупинився аж тоді, коли машини не стало видно за кущами.

— Здається, отут непогана місцинка,— мовив він, сідаючи на землю, встелену глищею.

Роза лишилася стояти перед ним.

— Хіба ти не хочеш мене поцілувати?

— Ну що ж,— мовив він.— Іди сюди.

Вона сіла поруч. Ліленд обернувся і глянув на її

обличчя. Роза чекала цілунку, але він пильно дивився на її губи.

— Що це за вигадки? — спитав він нарешті, не зводючи очей з її розмальованого рота.

— А, то так, трішечки...

— Бракувало тільки, щоб усе це розквацялось по мені.

Роза нахилилась і витерла губи подолом нижньої спідниці.

Ліленд скинув піджака і розстелив його на землі. Роза сподівалася, що тепер він уже її поцілує, та Ліленд відхилився назад, спершись на лікті.

— Мені треба поспішати додому, — мовив він.

— Нікуди тобі не треба, Ліленде.

— Ні, треба.

— Навіщо?

— У мене обмаль часу.

— Не кажи ти цього хоч сьогодні, Ліленде. Побудь зі мною. Минулого разу ти так швидко пішов. Чому ти завжди твердиш, що тобі треба швидше їхати назад до міста? Адже, повернувшись туди, ти однаково нічого не робиш, а тільки сидиш у перукарні й теревениш. Ну, побудь тут, зі мною!

Ліленд простягся горілиць, підклавши руки під голову, і втупив очі у верховіття дерев. Тим часом Роза присунулась ближче і поклала руку йому на стегно. Кілька хвилин обоє лежали мовчки.

— Ну, Ліленде!.. — мовила Роза.

— Чого ти мене підганяєш?

— Я чекаю!

— Чого тобі?

— Ну ж бо, Ліленде!..

— Зажди хвилинку, зараз поцілую.

— Надто довга в тебе хвилинка! Я жду, відколи ти приїхав, а ти все не поцілував мене.

— Я хочу трохи відпочити, — сказав Ліленд, заплющуючи очі. — Вдома й хвилини вільної не мав. Працював од самого ранку.

— Ліленде, не тягни!

— А що тепер поробляє Джін? — запитав Ліленд, спроквола обертаючись до неї.

— Не знаю, що вона поробляє.

— Вона вдома? Мабуть, готується до весілля з Жерве? І навіщо їй виходити за нього! Як на мене, то я б ще трохи почекав віддавати її заміж. Може, знайдеться й інший жених. Їй самій було б краще за якимось заможним, грошовитим господарем. Хоч вона, здається, не дуже прихильна до солідних людей. А тим часом статечний чоловік моїх літ догодив би їй незгірше од Френка Жерве. Можливо, я сам догоджав би їй куди краще. Міг би купувати їй всілякі витребеньки...

Роза міцніше притиснулась до нього.

— Чому б тобі не спитати в неї, чи не хоче вона вийти заміж за когось іншого? — не вгавав Ліленд. — Ну, приміром, за такого от, як я. Краще їй почекати й одружитись з кимось, хто має гроші, щоб не довелося потім усеньке життя горба гнути. А із Жерве їй таки доведеться працювати, ще й як! Він же нічого не має, навіть за ферму й будинок ще не сплачено. Треба б тобі натякнути їй на це. А я міг би купувати їй різні витребеньки.

— Її справи тебе анітрохи не обходять, — похмуро відказала Роза. — Забудь про неї і думати.

Ліленд ще якусь мить дивився вбік, на дерева, тоді обернувся й перевів погляд на Розу. Вона простяглася на землі, важка й незграбна. Ліленд не зводив з неї очей, немовби дивуючись, чому він тут, поруч із цією жінкою. Побачення з Розою завжди вабили його, але досить було їм опинитись поруч, як він не міг збагнути, навіщо зустрічається з нею так часто.

— Ну ж бо, Ліленде! — нетерпляче мовила Роза. — Чого ти ждеш?

Сонце сідало все нижче, навколо починало сутеніти.

— Ліленде!..

— Гадаю, Джін не відмовилась би од такого чоловіка, як я, коли б краще познайомилася зі мною, — знову заговорив він. — Нічого б з тобою не сталося, якби ти їй про це сказала, поки ще не пізно. Їй зовсім ні до чого виходити за Жерве, щоб потім утекти до когось іншого, такого, як я. Та коли вона спершу вийде за Жерве, вона для мене перестане існувати. Я хочу побавитися з нею перший. У мене є гроші та й, крім грошей, іще дещо. Я купував би їй все, що вона схоче. Купував би всілякі там витребеньки...

Роза смикнула Ліленда за руку і майже навалилася на нього всім тілом.

— Ліленде! — сердито гукнула вона. — Ну!..

— А, ти все ждеш, щоб я тебе поцілував? — озвався він. — Ну гаразд..

Роза жадібно нахилилась над ним і підставила губи до поцілунку. Вона перша почала його цілувати. Лілендові здавалося, ніби її рот щомить розтягується ширше й ширше. До горла йому нараз підступив клубок, і він відштовхнув Розу. Та вона не відпускала його, і Ліленд відчув, як її хіть поступово запалює і його.

— Ну!.. — хрипко мовила Роза. — Ну ж бо, Ліленде!..

— А ти поговориш із Джін про мене?

— Ні! — відрубала Роза. — І думати про це забудь!

Минуло вже стільки місяців, а Ліленд усе ще сподівався умовити Розу, щоб вона прислала Джін у ліс до нього на побачення. Якби його весь час не підгрячала надія на успіх, він навряд чи зміг би так довго терпіти Розу. Зустрічаючись із нею, Ліленд завжди тишив себе думкою, що наступного разу вона нарешті пришле до нього Джін. Бували дні, коли Роза особливо боялася, що Ліленд більше не прийде, і тоді підтримувала його віру в те, що іншим разом пришле замість себе Джін. Здебільшого ж вона силкувалася догодити йому сама, щоб він і думати не схотів про когось іншого.

— Час збігає швидко, — знову заговорив Ліленд. — Якщо ти збираєшся виконати свою обіцянку, тобі треба поквапитись.

— Яку обіцянку, Ліленде? — спитала Роза.

— Ти ж колись казала, що пришлеш Джін.

— То не була обіцянка... Я просто сказала, що, може, коли-небудь...

— Але вона виходить заміж!

— І я дуже рада, — сердито відказала Роза. — Може, після цього ти перестанеш стільки про неї балакати і хоч трохи подумаєш про мене.

— Тобі ж буде гірше, коли все, що ти мені наобіцяла, обернеться брехнею.

— Кажу ж тобі, то не була обіцянка.

— Ну що ж, хай не обіцянка, але ти казала, а це майже те саме. Я не люблю, коли мене обдурюють. І ніколи цього не потерплю.

— Ну, Ліленде...— благально мовила Роза.— Не гнівайся!

Він нараз відштовхнув її од себе.

— Ні, Ліленде! — в розпачі вигукнула Роза, міцно чіпляючись за нього.— Залишся зі мною!

Ліленд і справді намірився йти; йому хотілося якнайшвидше її здихатись. До Рози він не відчував ані найменшого потягу. Він був тут уже півгодини, і все в ній почало його дратувати.

Він знову спробував підвестись, і знову Роза міцно вчепилася в нього.

— Я ж умію догодити тобі, Ліленде. Ти сам знаєш. Ти ж не раз казав, що я молодець. Пам'ятаєш, Ліленде? Я не хочу, щоб ти думав про когось іншого. Тобі й не треба буде думати, коли ти дозволиш приголубити себе. Ти не пошкодуєш...

— Часи міняються,— уривчасто мовив Ліленд.— Я не хочу бути дурнем.

— Послухай-но, що я скажу тобі, Ліленде. Якщо ти й далі зустрічатимешся зі мною, то настане час, коли ти лише радітимеш з цього. Ось нехай тільки він помре і я дістану половину всіх його грошей — тоді я нічого для тебе не пошкодую. І ніхто тоді не завадить нам одружитися. Ну, тепер ти бачиш, що я все зроблю для тебе?

— Досі не зв'язав себе законом із жодною жінкою і навряд чи схочу коли-небудь це зробити.

— Ми можемо й не одружуватись. Але коли він помре і я успадкую ті гроші, то поділюся й з тобою, Ліленде.

— Щось не видно, щоб він збирався скоро помирати. Ходить здоровий, мов той бугай. Може, він ще й мене переживе. Ото дурнем я буду!

Роза важко дихала поруч нього. Ліленд позирнув на неї і відразу ж одвернувся. Він волів би ніколи більше не бачити її такою, як оце тепер, але знав, що зустрічатиметься з нею і далі, поки буде їй потрібний. Що б він не казав і не робив, ніщо не допоможе йому визволитись з-під її влади. Він приїде і наступного разу, і ще багато разів потому. І їздитиме доти, аж доки матиме хоч найменшу надію на те, що колись Роза вирядить замість себе Джін.

Минуло ще хвилини п'ять, і Ліленд подумав: якщо Роза не випустить його із своїх обіймів, він тут-таки схопить її за горлянку й задушить. Зовсім не володіючи собою і не тямлячи, що робить, вона силою примушувала його лежати. Ліленд не знав, чи здолає стриматись, щоб не вбити її, якщо вона зараз же непустить його...

Коли він відчув, що більше не витримає, Роза раптом відштовхнула його вбік, схопила його руку і притиснула до своїх грудей. Однак, пролежавши впритул із нею так довго, Ліленд був нездатний відчувати щось інше, крім полегкості. Коли він обернувся і глянув на Розу, то зрадів, що вона дала йому нарешті спокій. Роза лежала, відсапуючись і спливаючи потом, обличчя її здавалося потворною червоною плямою. На щокках блищали краплі поту і, змішуючись із рум'янами, збігали на шию тоненькими кривавими цівочками. На якусь мить Ліленд пошкодував, що стримався і не задушив її одразу ж, коли вперше про це подумав. Тоді йому ніколи більше не довелося б з нею зустрічатись і переживати такі нестерпно огидні хвилини. Але він знав: поки є хоч якась надія на те, що одного дня Розу заступить Джін, він і далі їздитиме сюди.

Ліленд підвівся і рушив до машини. Він не знав, скільки часу пробув із Розою, але йому здавалося, що минуло багато годин.

Коли він вмикав мотор, з кущів вибігла Роза; панчохи їй сповзли аж до кісточок, волосся розпатлалось, сукня на гладких стегнах збилася догори. Роза підбігла до машини й учепилася за дверцята, щоб не дати Лілендові зачинити їх і поїхати. Вона нічого не казала й не чекала, щоб він заговорив. Просто отак стояла і не давала йому поїхати. Ліленд відвернувся, щоб не бачити її. В ці хвилини він ненавидів Розу дужче, ніж будь-коли.

— Наступного вівторка...— мовила вона нарешті.— Наступного вівторка о третій.

— Не знаю, чи зможу я приїхати наступного вівторка,— повільно відказав Ліленд.— Маю важливі справи.

Роза сердито втупила в нього очі, але нічого не сказала.

— Це правда,— мовив він, кивнувши головою на

підтвердження своїх слів.— У мене багато серйозних справ.

Вона підступила трохи ближче.

— Чи стане з тебе одного разу? І після того ти вже не будеш про це говорити, Ліленде?

Обличчя Лілендове проясніло.

— Про що це ти?

— Про те саме.

— Коли я щось пообіцяв, Розо, то ніколи не поламаю свого слова. Але я не люблю, коли мене змушують казати те, чого я не хочу. Саме через це майже в кожній обіцянці більше шкоди, аніж користі...

— Ліленде, якщо наступного вівторка я матиму роботу вдома і не зможу прийти сама, то пришлю Джін.

Ліленд якусь мить пильно дивився на неї.

— Правда? — тихо спитав він.— Ти пришлеш її замість себе?

Роза ствердно хитнула головою.

— Гаразд,— мовив він, усміхнувшись.— Ти зробиш мені велику приємність, Розо. Так і умовимось. Це буде просто чудово.

Роза обернулася і рушила туди, де починалася стежка на Багряну гору. Ліленд почекав, доки вона одійде трохи далі, тоді з грюкотом зачинив дверцята і швидко ввімкнув мотор. Не оглядаючись більше на Розу, він повернув машину і виїхав на дорогу.

РОЗДІЛ 13

У Робінсоновій крамниці вже з півгодини панувала тиша: всі чекали, доки нагодиться якась нова тема до розмови. Більшість присутніх сиділи на прилавках та стільцях ще від обіду, проте розмовляли, як завжди, дуже мало, аж поки хтось зачіпав тему, що цікавила всіх. Того тижня народу в крамниці було менше, ніж звичайно о такій порі, бо багато городян поїхало у Північний Сомерсет на сільськогосподарський ярмарок та осінні перегони.

Бен бачив, як чверть години тому Тед Емерсон в'їжджав у містечко на своїм старезнім автомобілі, і був певен, що незабаром той з'явиться в його крамниці. Ось уже двадцять років Тед не переступав порога

крамниці Фроста. Колись Вебстер Фрост злупив з нього десять центів за п'ятицентову пачку солі, і, хоча Тед без жодного слова сплатив зайве, він ніколи після того не заходив до Фроста. А що другою і останньою в містечку була крамниця Робінсона, то всі, хто бачив у кінці вулиці Тедову машину, знали: перше ніж вирушити додому, Тед неодмінно загляне туди. Більше йому нікуди податись, хіба що тільки на пошту, на фабрику заціпок чи в перукарню; але на той час відчинена була лише поштова контора. А коли Тед і піде туди, то навряд чи затримається в товаристві Ормідаса Дусета більше двох хвилин.

Один з чоловіків підвівся і, підійшовши до дверей, визирнув на вулицю, щоб побачити, де Тед. Тоді хутко повернувся і сповістив, що той саме прямує до крамниці.

— Не думаю, щоб Тед ішов купувати сигару для Ормідаса,— мовив Артур Вайт.— Мені часом дуже кортить якось звести їх разом і примусити побалакати... або побитись. Я певен, Тед Емерсон наговорить такого, що варто буде послухати і навіть записати. Та й Ормідас, гадаю, зуміє за себе постояти хоч проти кого. Він нікого не боїться, і Тед це добре знає. Той Ормідас загалом непоганий хлопець. Він завше мені подобався. Ми з ним давно вже добрі приятелі.

— Певно, твій рід має десь домішку французької крові, Артуре,— зауважив Бен.— Коли я чую, як хтось із городян розпинається отак за французів, то завжди кажу, що він і сам паскудний канак.

Усі засміялись, але, перше ніж Артур встиг щось відповісти, на порозі з'явився Тед з газетою під пахвою — він щойно вийшов з поштової контори. Зайшовши до крамниці, він поклав газету на видноті, щоб не забути, коли йтиме додому.

— Хай мені чорт, та це ж Тед Емерсон! — вигукнув Бен.— А ми, Теде, оце лиш допіру про тебе балакали, хоч прямо тебе й не згадували. Певне, ти маєш нам щось розказати. У тебе такий радісний вигляд, ти наче аж сяєш увесь після приємної довгої розмови із своїм другом Ормідасом.

Тед не звернув уваги на Бенові слова, але, почувши ім'я Дусета, обвів усіх присутніх похмурим поглядом. Тоді обернувся й сердито глипнув на Бена.

— Що це ти там бовкнув про Дусета?

— Та нічого, просто відзначив, як ти заприятелював з Ормідасом,— відказав Бен.— То, бувало, десятою дорогою обминав його контору, а тепер, скоро прийдеш у містечко, відразу ж біжиш туди, сидиш з ним хтозна-скільки, а тоді виходиш, сяючи від утіхи. Що це з тобою сталося, Теде? Чи ти, бува, не закохався в Ормідаса?

Всі зареготали. Бен сів на свій стілець, чекаючи Тедової відповіді.

— Не розумію, що тут смішного,— буркнув Тед.— Цей ваш Дусет так мені потрібний, як ведмідь у малиннику. Я й справді дозволяю своїй дочці вийти заміж за француза, але побий мене сила божа, коли я поступлюся ще хоч трохи. Мене з французами в одного воза не запряжеш — і годі про це.

— Тед іще з пелюшок має зуба проти всіх чужинців,— докинув Лінкольн.— Я ще ніколи не чув, щоб Тед Емерсон сказав добре слово хоч про когось із них, і не сподіваюся почути.

— І ніколи не почувеш,— potwierдив Тед.— Поки я при своєму розумі, ти такого не почувеш.

— Твої слова, Теде, нагадали мені про одну річ,— сказав Бен.— Запрошення на Багряну гору й досі лишається в силі, чи не так?

— Авжеж, можу повторити його ще раз. Хочу, щоб на весіллі було все місто.

— Ну що ж, Теде, я радий це чути, бо якраз учора моя стара випрала мені нову спідню сорочку та улюблені підштанки, щоб наступного тижня було в чому їхати на весілля.

— Бреше,— стиха, щоб не чув Бен, мовив хтось до сусіда.— Нічого йому жінка не пере. Всю його білизну пере Флора Рендолф. Бен просто боїться згадувати про неї, через те й сказав — «моя стара». А вона ось уже років п'ятнадцять для нього й пальцем не ворухне.

— Я не кидаю слів на вітер,— озвався Тед.— Тож кажу ще раз: запрошую всіх клірвотерців, хай то буде хоч хто — чоловік чи жінка,— завітати на Багряну гору. І не спізнюватись, бо маємо випити дев'ять барил торішнього сидру.

— А ти ще не передумав віддавати Джін за Френка Жерве, га? Мені не хотілося б теліпатись аж на

Багряну гору і всю дорогу тишитись думкою, що я їду на весілля дочки Теда Емерсона з французом, а тоді раптом дізнатися, що ти передумав і одружив її з якимось Фростом чи Волтоном.

— Джін виходить заміж за Жерве,— відрубав Тед,— і хай буде проклятий той, хто скаже хоч слово проти. Як я постановив, так і буде. Мені зовсім ні до чого, щоб вона взимку померла з голоду, коли не замерзне ще перед тим,— а це неодмінно станеться, якщо вона вийде за Робінсона, Волтона чи за будь-кого іншого з нашої породи.

— Я не ображаюсь на тебе, Теде, хоч у Клірвотері лишився один-єдиний Робінсон. Проте моя жінка навряд чи погодиться, щоб я покинув її і взяв собі молоденьку дівчину з роду Емерсонів. Вона просто не довірить мені такого.

Жарт Бена Робінсона викликав загальний регіт. Навіть Тед ледь помітно всміхнувся.

— Ніхто не винен, що, крім тебе, не зосталося жодного Робінсона,— зауважив Джордж Волтон.— А втім, коли б ти й мав дітей, вони навряд чи носили б твое ім'я.

— Хотіти дітей і мати їх—це зовсім різні речі, Джордже. По-моєму, ми, Робінсони, просто починаємо вироджуватись. У нас не може бути дітей. Я вже старався як тільки міг, але моя стара так жодного разу й не зачереватіла. Волтони й Фрости давно вже вироджуються, а тепер і ми покотились туди ж. Ось перемруть останні—і навіть прізвищ наших у Клірвотері не зостанеться. Ото хіба що на могильних каменях.

— Тедові треба б умовити Френка Жерве змінити прізвище на Емерсон,— мовив Лінкольн.— Тоді Емерсони жили б на землі ще довго, а може, й вічно.

— Я маю сина, що збереже і продовжить рід Емерсонів,— відказав Тед.— Мені про це нема чого турбуватися. Коли я помру, зостанеться Говард. І поки існує Клірвотер, а може, ще й довше, Багряна гора стоятиме на своєму місці і на ній житимуть Емерсони. Навіть отим бісовим французам і португальцям, що плодяться, мов кролі, не вигризти їх звідти. Та я б не мав спокою і в домовині—ні взимку, під глибоким снігом, ні влітку, під буйною травою,—коли б серед живих не

лишилось хоч одного Емерсона, що засвічував би вечорами лампу і ставив її на підвіконня, аби підтримувати честь роду!

— Це залежатиме від того, з якою дівчиною він спарується,— зауважив Джордж, обводячи поглядом усіх, хто був у крамниці.— Твій хлопець зможе продовжити рід Емерсонів лише в тому разі, якщо одружиться з дівчиною, здатною родити. А такої йому доведеться шукати знову ж таки серед французів чи скандинавців. Звісно, коли він сам на щось годен.

— Але ж я чув, ніби Говард хотів їхати до Бостона й учитися в коледжі,— сказав Бен.— Хіба він не поїхав у понеділок, як намірявся?

— Говард застається тут і робитиме на Багряній горі,— озвався Тед.— Він не поїхав до Бостона, бо я звелів йому бути там, де його справжнє місце,— вдома.

Лінкольн хотів був щось сказати, але з Тедового тону й вигляду зрозумів, що розпитувати далі про Говарда марно. Проте він знав, що хлопець так просто не скорився б.

Трохи помовчавши, Бен заговорив знову:

— Можеш собі гудити французів і скандинавців скільки собі хочеш, а все ж вони залишають у крамницях силу-силенну грошей. Якби мені довелося жити з тих прибутків, що їх дає решта городян, я б давно вже покинув свою торгівлю і шукав іншого заробітку. А коли б торгував і далі, маючи покупцями лиш нашого брата старожила, то любісінько міг би майже весь час сидіти вдома, а крамницю відчиняти два-три дні на тиждень.

— Еге ж, вони справді тринькають гроші,— погодився Тед,— але те, що вони витрачають на себе, вкрадено з нашої ж кишені. В місті може бути лиш якась певна сума грошей, і коли чужинці загарбують їх стільки, що аж із горла пре, то не дивно, що іншим не застається майже нічого.

— Людині, що має в банку двісті тисяч, краще б про це помовчати,— обізвався хтось.— Ти свою частку дістав, ще й лишку прихопив. Хай мені добра не буде, коли ти не загарбав і мою частку теж, бо я ж таки не маю нічого. А гроші треба поділити між усіма. Настає день, коли таким, як ти, доведеться віддати свої тисячі. Кожна жива людина має їсти вдосталь, щоб їй не

бурчало в животі. А то бувають дні, коли вся наша сім'я лягає спати голодна.

— Те, що маю, я заробив своєю працею,— сердито відказав Тед.— Я не з тих, що цілими днями б'ють байдики у крамниці Бена Робінсона, а потім зазіхають на чужі гроші, зажиті в поті чола.

З хвилину всі мовчали.

— Що не кажіть, а нам, торговцям, на іноземців нарікати не доводиться.— Я з однаковою охотою продам мішок борошна і Аларакові Хенаті, і Джонови Чайлдзу, а коли вже говорити всю правду, то Аларакові ще й з більшою охотою, бо він платить готівкою, а Джон Чайлдз бере в борг і, трапляється, віддає гроші аж через півроку.

Лінкольн заворушився й прокашлявся. Тед обернувся.

— І не набридло вам гудити іноземців? — спитав Лінкольн.— Ну, то ось що я вам скажу: коли ми всі помремо й ляжемо в землю, це місто буде в тисячу разів кращим, аніж тепер. Наша молодь росте разом з французами й шведами і добре з ними ладнає. Наступного тижня Тедова дочка виходить заміж за одного з їхніх парубків, та й багато інших в усьому штаті роблять це дедалі частіше. Ніссен, Дусет, Хеденстєрн, Норденскійольд та всі інші — правдиве благословення, дароване нам богом. Якби вони не прийшли й не оселилися тут, нам, либонь, давно б уже довелось покинути ці місця на ласку федерального уряду, і тепер би тут хазяйнували дикі звірі.

— Або пацюки,— докинув Джордж Волтон.— Коли не федеральний уряд, то пацюки. Я якраз згадав про них, бо лише позавчора бачив таку силечу пацюків, що й уві сні ніколи не присниться. Сиджу я, значиться, в хаті, аж чую — жінка гукає: «Джордже, ради всіх святих, іди-но глянь, що робиться!» — «А що ж там таке?» — питаю. «Пацюки, Джордже! Господи, спаси і помилуй!» Підбігаю до вікна, дивлюсь — а їх стільки, що аж землі не видно на добрих два акри навкруги, от щоб я пропав, коли брешу! Та здоровенні такі — ну чистісінькі тобі собачата, а коли хочете знати, то ще й гладші від собачат. І сунуть оце, значиться, через поле так, ніби знають, куди їм треба. Тільки вони, мабуть, покинули консервний завод, бо сезон кукурудзи й бобів уже

скінчився, і переходили нагору, на чийсь ферму. Дай боже, щоб їм там сподобалось і вони не надумали повернутися до мене.

— Щодо мене, то я ладен терпіти і пацюків, і бабаків, і навіть дачників,— сказав Тед.— Та побий мене сила божа, все воно куди менше лихо, ніж оті проклятуці чужинці, що заповнили штат Мен.

— Ой ти ж, мало не забудь,— стрепенувся Джордж.— Жінка загадала мені принести додому бляшанку персиків. Почім тепер у тебе персики, Бене?

— Як завше — тридцять центів велика бляшанка.

— Тридцять? — перепитав Джордж.— А почім ти продаєш їх дачникам?

— По тридцять центів.

Джордж поліз у кишеню і витяг звідти шкіряного гаманця з зав'язками. Розв'язавши його, він дістав і поклав на прилавок дві монети по десять центів та один п'ятицентовик.

— Я беру велику бляшанку за двадцять п'ять,— заявив він.

Перш як узяти гроші, Бен з хвилину дивився на них, тоді згріб монети з прилавка і кинув у касу.

— З Джорджа зайвого не злупиш,— зауважив Лінкольн.— Він тобі й півцента не переплатить. Джордж тобі швидко доведе, що він не дачник, що він народився, виріс і прожив усе своє життя в цьому ж таки містечку.

Бен загорнув у папір бляшанку персиків і поставив її на прилавок перед Джорджем. Гадаючи, що заощадив п'ять центів, Джордж був вельми задоволений з себе і навіть не помітив, як Бен підсунув йому меншу, ніж належало, бляшанку.

— Дякую,— мовив Джордж, ховаючи в кишеню гаманець.— І завше, коли я щось купую, Бене, неодмінно нагадуй мені, щоб я не переплачував зайвого. Якщо я колись ненароком заплачу тобі стільки, скільки платять дачники, то потім усе життя не обкидаюся сорому.

— Ніхто й не має тебе за дачника,— заперечив Лінкольн.— Дачники ніколи не питаються, що почім,— от хоч би й ті ж таки персики. Вони спочатку беруть їх, а тоді вже цікавляться, скільки платити.

Двоє чи троє з присутніх підвелись і вийшли з крамниці. Було вже близько п'ятої, і Тед раз у раз позирав на годинника, не знаючи, що робити: їхати вже додому чи посидіти ще з чверть години.

Бен продав покущеві хлібину, тоді вернувся на своє місце й сів поруч із Тедом.

— А як ся має твоя родина, Теде? — спитав він.— Дочку ти віддаєш заміж, хлопець працює, а з іншими як? Проте, я гадаю, коли вже ти дав собі раду з молодими, то зумієш приструнчити й жінку, правда ж?

Тед підозріливо зиркнув на Бена й аж сам здивувався, що не відчув до нього ніякої злості. Інші нашорошили вуха. Останнім часом по місту пішли нові чутки, і майже всіх, хто був у крамниці, дуже цікавило, що скаже Тед.

— Схоже на те, що я скоро зостануся без жінки,— байдужно відповів Тед.

— Без жінки? — перепитав Бен.— А я й не знав, Теде, що останні двадцять років у тебе в домі була не лише служниця. Я, звісно, кажу тільки те, що не раз чував од інших.

— Атож, Роза набагато від мене молодша. Я вже зовсім старий. Мені скоро сімдесят. А Розі тільки сорок. Це ж таки не жарти. До того ж у неї своє на думці. А коли вже жінка щось забрала собі в голову, вона чинитиме по-своєму. Спробуй їй перечити, то вона такого наробить, що ні вдень, ні вночі не матимеш спокою.

— Тобі слід було б краще дбати про неї, Теде. Їй не так уже й багато треба, ти б напевне міг її вдовольнити.

— Припустімо, я міг би давати їй гроші, коли ти маєш на думці саме це, але вона хоче не тільки грошей. Їй подай замість мене когось молодшого. А втім, я її за це не дуже й винувачу. Мабуть, якби мені було сорок, а їй шістдесят чи сімдесят, я міркував би так само.

— Тоді розлучися з нею,— сказав Бен.— Це розв'яже тобі руки, і не матимеш більше клопоту. Тепер багато жінок не можуть спокійно жити, доки не розлучаться з одним, а то й з двома чоловіками.

— Роза не хоче розлучення, та й мені воно ні до чого. Єдине, чого вона бажає,— це приходити і йти з дому, коли їй заманеться; і поки вона добре робить усю хатню роботу — варить їжу, пере, прибирає,—

мені більшого й не треба. Що ж до всього іншого, то тут уже нічого не вдієш.

— Якби вона була моя жінка, я б просто вигнав її геть. І нехай би мене повісили, коли б я дозволив їй переступити поріг мого дому після того, як вона десь качалася з іншим. Отак би я зробив, Теде. Просто вигнав би.

Інші не виказували охоти балакати про Розу в присутності Теда. Одначе уважно прислухалися до кожного слова.

— Дивно, далебі, що ми завели таку розмову,— знову заговорив Бен.— Мені аж моторошно стає: зібралися старі люди і балакають про такі речі. І отак кожної осені — дачники роз'їжджаються, і нам тільки того й зостається, що правити теревені. Я пригадую багато таких розмов, що їх чув за останні двадцять-тридцять років, і завше вони починаються восени, коли надходить нова зима. Саме в такі дні старі помирають, літні люди божеволіють, а молоді — накладають на себе руки. Це пора, коли ферми лишаються без господарів і розлучаються подружжя. Що не кажіть, а здається мені, що ми тут живемо на самісіньких задвірках Америки. По-моєму, ніде в світі не трапляється тепер такого, як у цій частині штату Мен. Але так було не завжди, і я перший плюну в очі тому, хто наважиться твердити інше. Мабуть, усі наші теперішні лиха йдуть від того, що ми самі переродились і стали зовсім не такі, як були колись. Я не бачу іншої причини, чому здорові, міцні люди, як от ми з тобою, як Лінкольн, Джордж і решта старожилів, передчасно трухлявіють і опускають руки: нехай собі, мовляв, що буде те й буде. І все це роблять суворі зими. Схоже на те, що всі нещастя спобігають нас напередодні зими, і от тепер ця страхітлива пора знову насувається на нас. Майже нікого вже не дивує, що вечорами у вікнах багатьох осель не світяться лампи.

РОЗДІЛ 14

Кілька хвилин усі мовчали; нарешті Тед голосно прокашлявся.

— Не буду сперечатися, де в чому твоя правда,— зауважив він.— Останнім часом надто багато ферм по-

кинуто на ласку міста. А з людей, що їх у вічі не бачиш і навіть нічого не чуєш про них, податків, звісно, не візьмеш. Як на мене, то нема нічого сумнішого в світі, ніж будинки з темними вікнами.

— А все отой ненажерливий ліс,— мовив Бен.— Ось що примушує людей тікати з далеких ферм і їхати у великі міста. Він не зупиниться, аж доки поглине геть усе — поля, будинки, людей... він ніколи не зупиниться. Скільки я себе пам'ятаю — а мені вже чимало літ,— він увесь час насувається на розчищені ділянки. Відколи тут живу, я завше бачу те саме: хоч би як рано ти вийшов вирубувати молодняк, а кляті деревця вже знов повитикалися з землі і муляють тобі очі. Недалекий уже той день, коли тут не лишиться майже нікого з нас; ото ж нікому буде боротися з лісом і вечорами ставити на підвіконня засвічену лампу.

— Багряна гора стоятиме тут іще довго,— рішуче заперечив Тед.— Я про це подбав. Після мене зостанеться мій син, що вокуватиме з лісом. А вечорами він буде засвічувати лампу і ставити її на підвіконня, як це завше роблю я. Багряна гора не зникне з лиця землі. Я це твердо собі поклав.

— Воно звісно, гора завше стоятиме на місці, Теде, її не змиє дощем, а от щодо ферми й будинку, то тут я не такий уже певний. Були десятки ферм, анітрохи не гірших від Багряної гори, а спробуй-но знайди їх тепер серед лісу. Вони руйнуються, позаростали ялівцем і деревами. А все через те, що там нема кому жити. Ти й сам добре знаєш, Теде, чим кінчають тутешні старожили.

— А я маю сина, і він житиме на Багряній горі, коли я помру,— заперечив Тед.— Хоч мене вже й не буде, він не дасть фермі розвалитись і зарости лісом. Якщо кожні два-три роки фарбувати стіни, а літ через десять перекрити дах новою бляхою, будинок простоятиме ще хтозна-скільки. Та якби я думав, що Багряна гора лишиться без хазяїна і заросте лісом, я ні померти не міг би спокійно, ні в землі не мав би спочинку. Сам би вставав з домовини і йшов вирубувати чагарники.

— Даремно ти такий певний, що ферма й будинок набагато переживуть тебе,— похитав головою Бен.— Багряна гора нічим не краща від інших ферм, що були

колись у Клірвотері та в сусідніх містечках. Років тридцять-сорок тому їх налічувалося десятки, а то й сотні. Ти незгірш за мене пам'ятаєш ті часи, Теде. Видно, самому богові не вберегти лук і пасовиськ від лісу та чагарників — от він і посилає нам на зміну французів, скандинавців та росіян.

— З Багряною горою такого статись не може, Бене. Я все обмірковував. У мене є син, і він житиме там, коли я помру, та й Роза, мабуть, піде не того ж таки дня. На Багряній горі завше житимуть Емерсони. Я не попущу, щоб клятий ліс поглинув мою ферму й будинок.

— Оце твоя біда, Теде, що ти не хочеш вірити, коли тобі кажуть, як воно є. Коли б ти повірив мені, то дотямив би, що й з Багряною горою може статися те саме. Емерсони нічим не кращі від Едвардсів і Гопкінсів, про яких тепер лишилася сама згадка.

Тед і сам уже починав розуміти, що Бен Робінсон має рацію. Він намагався не зважати на Бенові провіщання, але не міг одігнати від себе неспокійних думок.

То було єдине, про що він усе своє життя уникав думати серйозно. Отож і тепер, навіть припускаючи, що Бен каже правду, Тед ніяк не міг повірити в можливість такого кінця.

Він уперто заплющував очі на своє майбутнє. Він боявся цього майбутнього — такого ж неминучого й невблаганного, як і ліс, що поглинав людські оселі. І не знав, як йому запобігти. Скидалося на те, що тут діє перст божий, а бога Тед ніколи не розумів. Через те й не був членом парафії і не ходив до церкви. А коли вже він не міг збагнути деяких речей, то завжди волів триматись осторонь. Однак тепер, на схилі віку, Тед сподівався, що коли бог здатен вершити долю всього світу, то йому нічого не варто подбати і про Багряню гору.

— Я бачу, ти не віриш жодному моєму слову,— зауважив Бен.— А в тебе ж досить здорового глузду, аби зрозуміти, про що я кажу! Кожна тямуща людина розуміє такі речі, Теде. Я майже п'ятнадцять років сушив собі голову, доки дійшов істини, хоч був час, коли я мало не втратив надію щось збагнути.

— Поясни мені, як це може статися... Як може статися, що Багряна гора лишиться без хазяїна і заросте чагарником і лісом?

Бен раптом визирнув на вулицю і засміявся.
Тед обурено зиркнув на нього.

— То ти з мене смієшся? — спитав він, не зводячи з Бена гнівного погляду.— Чого це тобі так смішно?

— Я не міг стриматись, Теде. Мені оце спало на думку, що ми з тобою сидимо тут і балакаємо про покинуті оселі та про зарослі чагарником ферми, а тим часом онде на вулиці канакські парубки зібрались до гурту і обговорюють свої справи. Ось чому мені так смішно. Молоді Бедари, Дьюби, Фортіне говорять про живе діло, а ми, два старі трухляві пеньки, сидимо й зітхаємо над гниллям. Хоч-не-хоч, але це тільки зайвий раз потверджує мої слова.

Тед обернувся і глянув на групу юнаків, що стояли на вулиці. Він одразу ж побачив, що то й справді французи: мабуть, вони розмовляли про свою роботу на фабриках, ділилися планами на майбутнє. Тед знав, про що вони балакають, наче й сам стояв поруч, прислухаючись до розмови; знав і те, що їх зовсім не турбують покинуті ферми. Він рвучко одвернувся, щоб не бачити їх. Йому не хотілось ні дивитися на цих людей, ні думати про них.

— Нехай собі патякають,— буркнув він,— а ти кажи далі те, що почав. Зрештою, може, в цьому і є який сенс.

— Гаразд,— погодився Бен.— То от, коли ти хочеш знати, як може статися, що Багряна гора зостанеться покинута напризволяще, я тобі зараз усе докладно поясню. Ну, візьмімо спочатку хоч би твою дочку, Джін. Наступного тижня вона повинчається з Френком Жерве, і вони переїдуть на ферму, що її купили на східній околиці містечка. Там вони й залишаться назавше. Френкові Жерве не треба й цурки з того, що зостанеться після тебе. Він хоче мати власне господарство. Згодом вони поставлять там гарний будинок — може, навіть кращий, ніж у тебе на Багряній горі,— і Джін ніколи не розлучиться з Френком. Вони не переїдуть жити в твій дім, коли ти помреш. Вони не схочуть брати нічого з твого спадку, Теде. Їм не потрібно те, до чого вони не доклали своїх рук. Вони хочуть, щоб і ферма, й будинок, усе було в них своє, ними ж таки набуте. Ось як міркує тепер молодь. Що ж до твого хлопця, Говарда, то й з ним та сама історія. Я чув, він хоче

стати інженером, будувати мости. Тож я гадаю, він таки досягне свого, якщо тільки його не спіткає якась несподіванка. Він поїде вчитись, а коли опанує всі науки, вже не повернеться на Багряну гору, щоб будувати там мости. Він поїде жити туди, де мости справді потрібні. А тут, з нами, йому нічого буде робити. Отож, коли твої діти залишать батьківський дім, можеш бути певен: вони вже не повернуться або принаймні більше ніколи в ньому не житимуть. Вони підуть своєю дорогою, і їм ніколи буде й думати про те, щоб повернутися сюди, на занедбану ферму.

Ну, сподіваюсь, тепер ти допевнився, що я маю рацію, кажучи, що Багряна гора не набагато тебе переживе? І отак воно й буде. Там усе погниє так само скоро, як і на інших околицьких фермах. Ти вже цього не побачиш, Теде, а от ті, хто трохи молодший, побачать; і коли вони проїжджатимуть повз Багряну гору й зупиняться серед зарослів молодих дерев, шукаючи очима те місце, де колись стояв твій будинок, то згадають, що був такий Тед Емерсон. Тобі тепер важко це навіть збагнути, не те що повірити, але все воно правда. Достоту як і те, що ти сам міг би розказати про покинуті садиби Гопкінса й Едвардса — вони ж бо були твоїми найближчими сусідами.

Тед зосереджено слухав, не пропускаючи жодного Бенового слова. Іноді йому хотілося заперечити, але він відчував, що поступово погоджується з тією картиною майбутнього, яку змальовував Бен. І все-таки до кінця поступитися він не міг. Треба було щось сказати в оборону Емерсонів та Багряної гори. Адже відповідальність за долю будинку та добре ім'я родини лежала, зрештою, на ньому.

— Говард зостається вдома, — сказав, наче відрубав, Тед. — Та й Роза проживе ще років тридцять-сорок. Вона нікуди не піде й доглядатиме будинок, якщо навіть там нікого більше не залишиться.

— Що ж, може, тобі й справді пощастить примусити Говарда сидіти вдома. Але я хоч зараз закладу десять проти одного за те, що він там довго не всидить. Я знаю таких хлопців і ладен ризикнути, заклавши на Говарда. Він не з тих, хто так просто зрікається свого, та ще після того, як він стільки років ні про що інше й не думав, окрім мостів. Пригадую, ще десятирічним

хлопчиськом приходив він до мене в крамницю, і я питав його, ким він хоче стати, коли виросте, а він відповідав, що будуватиме мости через великі річки. Ось що він завше мені казав. Він і тепер тільки цим і живе — я не раз чув це від нього самого.

— Але ж Роза...

— Не обдурюй ти себе, Теде Емерсоне. Роза піде від тебе ще до Нового року. І ти це знаєш — я чув, як ти сам це казав. А коли б ти помер сьогодні, вона б ту ж мить подалася геть із твого славленого будинку, навіть не чекаючи, доки охолоне твоє тіло. Пішла б і не оглянулась! І ніколи б туди не вернулася. Я знаю це напевне, хоч мені й не дуже приємно казати таке людині у вічі. І коли все воно не справдиться до весни, то можете називати мене паскудним брехуном — і ти, і всі, кому заманеться. Роза не житиме на Багряній горі тридцять-сорок років — вона пробуде там від сьогодні щонайбільше три-чотири місяці. Вона піде жити в дім до когось іншого — можливо, як служниця, та нехай там хоч як, а вона житиме в домі іншого й спатиме в його ліжку. Хто-хто, а я знаю, коли щось кажу. Я ж таки чимало прожив на цьому світі і в цьому місті, аби знати. Майбутнього року о цій порі Роза там і близько не буде, давай хоч закладемося, коли не віриш. Якби ти не мав стільки грошей, вона б розлучилася з тобою, а так у неї досить глузду, щоб не випустити з рук чималий шмат твоєї спадщини. А вже коли ти помреш, отоді вона вийде заміж, але ні на день раніше.

Я б ніколи не заговорив з тобою про такі речі, Теде, якби не був певен того, про що кажу. Все воно правда, та й по докази далеко ходити не треба. Все, що я сказав, тільки на користь тобі, бо тепер ти хоч знатимеш, як поводитись далі. Ми ж усе життя були приятелі, ось уже п'ятдесят або й шістдесят років, і я просто повинен тебе застеретти, бо знаю, що ніхто інший не наважиться відверто з тобою побалакати. Є чимало таких, що шепотітимуться в тебе за спиною, як це роблять усі плетуні, а я можу викласти тобі всю правду просто у вічі, а коли хочеш, то й довести, що це так.

На той час, коли Бен замовк і сів у своє крісло, чекаючи, що скаже Тед, крамниця майже спорожніла. Слухачі поступово порозходились, бо вже не раз чули

майже все, про що говорив Бен, і коли Тед розглянувся навкруги, в крамниці не було нікого, крім нього та Бена. На вулиці кілька чоловік розмовляли про щось своє — Тедові справи їх більше не цікавили.

Бен дивився на Теда і чекав, що той почне спростовувати його слова. Він чекав довго, але Тед мовчав, ретельно зважуючи все, що почув. Бен говорив переконливо, дуже переконливо, і Тед мусив признатися собі: Бен сказав таки чимало справедливого, куди більше, ніж йому, Тедові, хотілося б.

Однак він повірив далеко не всьому, що почув від Бена. Коли він не хотів з чимось погодитись, то переконував себе, що то неправда. І не раз бувало таке, що поставлений, як оце тепер, перед очевидним, але невідгідним для нього фактом, хоч і підтвердженим безліччю незаперечних доказів, Тед уперто відмовлявся його визнати.

Бен не зводив очей з його обличчя, але Тед намагався не виказувати своїх думок. Проте в душі він засмутився, бо розумів, що тепер уже пізно щось діяти. Він знав: того, що має статися, нічим не відвернути, так само як не відвернути зими з її морозами й снігами. Рідні діти його ненавидять — і, безперечно, мають на те підстави, — а що ж до Рози, то вона завше була підступна й лукава, завше чинила, що їй заманеться, будь-якою ціною домагаючись свого й анітрохи не зважаючи на нього. Він зрозумів, що то за жінка, ще тоді, коли вона вперше його зрадила, й після того полишив її на саму себе — аби тільки працювала на нього. То він сам зробив Розу такою, якою вона стала тепер.

Ні Тед, ні Бен не промовили більше й слова. Все, що стосувалося Теда, було вже сказане, і Бен сидів мовчки. Тепер він побоювався, чи не зайшов надто далеко й не нажив собі ворога. Однак Тед був йому лише вдячний, хоч і не давав цього взнаки. Він шкодував про одне: чому Бен не наважився поговорити з ним отак ще років п'ятнадцять тому! Атож, тоді б він напевне зумів повернути все зовсім по-іншому — і подарство, і взаємини в сім'ї. Він постарався б заслужити любов і повагу дружини та дітей, і їм тепер не довелось б його ненавидіти й проклинати. А втім, усі ці думки, мабуть, просто від старості — адже зрештою він добре розумів, що й тоді нічого б не змінилося.

Не кажучи й слова, лише вдячно глянувши на Бена, Тед підвівся й почвалав з крамниці до своєї машини.

По дорозі, пригадуючи Бенові слова, він то з жалем думав, що все могло б бути зовсім інакше, то починав уявляти собі неминуче майбутнє. Тед не знав, як зупинити неблаганний плин подій, але дуже хотів відвернути те, що мало статись,— він навіть не пам'ятав, щоб за всі свої шістдесят з лишком років чогось так прагнув. Одначе в глибині душі він змушений був визнати: нічого вже не поробиш — того, що судилося, не минути.

Тепер, обережно ведучи свою стареньку машину нерівною дорогою, Тед намагався розміркувати, як йому жити далі. Хоч він і шкодував про кривду, що її заподіяв своїм рідним, але, як про це вже говорилося, не знав, чим би її спокутувати. Було надто пізно просити пробачення у дітей — у цих двох живих істот, що зазнали від нього, як він сам тепер вважав, стільки лиха. З усього свого життя Тед пригадав лиш один вчинок, який міг назвати добрим,— згоду на одруження Джін із Френком Жерве. Проте йому одразу ж спало на думку, що до цього його спонукала аж ніяк не батьківська любов. Він дозволив дочці вийти заміж за Френка лише тому, що хотів збути її з рук, а Жерве, на його думку, був цілком здатний її прогородувати.

А от щодо Говарда... Навіть дати йому гроші, яких він просив,— і то вже пізно. Згаяно майже два тижні. Ет, якби ж то Бен Робінсон сказав йому все це на два тижні раніш — тоді ще можна було б щось поправити. А тепер Говард мусить сидіти вдома ще рік, і коли б він, Тед, оце зараз приїхав на Багряню гору й сказав Говардові, що майбутнього року неодмінно дасть йому грошей, той однаково не повірив би й подумав, що батько просто хоче задобрити його пустою обіцянкою, аби він краще працював узимку. Ні, тепер уже Говард ніколи йому не віритиме... Але винуватити сина в такому ставленні до себе Тед не міг: надто вже часто він обманював Говарда, щоб примусити його більше працювати.

Під'їжджаючи до Багряної гори, Тед уперше в житті почувся самотнім і усвідомив: хоч би що він робив, йому вже ніколи не здобути любові й поваги у власній

сім'ї. Його там ненавидять, і тепер він розуміє, що заслужив на це. Ніхто його не поважає, а могло ж бути так, що й дружина, й діти завше його любили б. Але тепер уже надто пізно. Видно, доведеться йому дожити віку — ще, може, літ з десяток — так, як він звик. Він уже старий, жінка й діти од нього відцурались, і з цим лихом нічого не зарадиш...

РОЗДІЛ 15

Аж ось нарешті, після стількох місяців дождання, що тяглися для Джін, наче роки, настав день весілля. Був звичайний жовтневий ранок, дерева скидали своє вбрання, у повітрі вчувався перший подих зими. І хоча Джін розуміла, що на взір цей день майже нічим не різниться від інших осінніх днів, у її житті він був знаменний і неповторний.

З дерев спадало листя; оранжеве, червоне, руде й жовте, воно кружляло й перекидалося в повітрі. Здавалося, на вітах уже не лишилось жодного листочка, але здіймався вітрець — і додолу спускалися все нові багряно-жовті хмари листя, що шаруділо за вікнами і з усіх боків обліплювало будинок, немовби прагнучи зберегти в ньому тепло. Тед із Говардом уже почали опоряджати будинок до зими, і тепер сухе листя поступово вкривало купи тирси попід стінами, аж доки їх зовсім не стало видно.

Все було готове до вінчання, призначеного на сьому годину вечора. Нічого не було забуто, і, ретельно перевіривши кожну дрібницю, Джін нарешті визнала, що кращого годі й бажати. Роза теж не сиділа згорнувши руки. Ще від учорашнього ранку вона поралась коло плити: пекла, варила, смажила, — і тепер у неї майже все було готове або мало поспіти на кінець дня. Роза поклала собі хоч раз у житті показати, на що вона здатна, і прийняти гостей якнайкраще. Ось уже цілий тиждень вона працювала з ранку до ночі, щоб усе в домі блищало й тішило око.

В усіх кімнатах нанизу Джін з Говардом порозвішували на стінах та понаставляли на столах силу-силенну гілок з багряним осіннім листям. Їх було стільки, що здавалось, ніби в будинку раптом забуяв молодий кленовий гай. Навіть кухня мала святковий вигляд.

А великий передпокій був завішаний гілками від стелі до підлоги. В Клірвотері віддавна велосся, готуючись восени до весілля, прикрашати дім кленовим листям, і Роза хотіла, щоб і її господа не поступилась перед іншими багатством і красою оздоблення. Тепер, коли на Багряню гору мало з'їхатися стільки гостей, та ще й на цілий вечір, вона пишалася своєю домівкою і прагнула показати всім, що вміє справити весілля не гірше, а може, й краще від будь-кого з містечкових господинь.

Напередодні Говард позгрібав старе листя, що нападало за тиждень, позносив його на дорогу і спалив. Коли він розчистив лужок перед будинком, на траві одразу ж з'явилися яскраві жовті й червоні плями, бо листя все падало й падало з дерев. Того ж дня Говард викосив пожухлу зверху траву, і лужок став рівний та зелений. А на кінець дня він уже скидався на теплу ковдру з різноколірних клаптиків тканин — стільки нападало листя.

Про те, щоб на весілля зібралося досить людей, подбав Тед. Він почав запрошувати гостей за три з лишком місяці наперед, нахваляючись, що їм ще в житті не траплялося, та й ніколи більше не трапиться, гуляти на такому пишному весіллі. Чоловіків та юнаків приваблював його торішний сидр, що ж до жінок та дівчат, то їм страшенно кортіло подивитись, як це Емерсонова дочка виходитиме заміж за француза, і самого цього було досить, щоб вони присунули з усієї округи. Тед запевняв, що гостей збереться не менш як п'ятсот чоловік, а сидру в нього вистачить і на всіх шістсот, якщо жінки вдовольняться однією-двома склянками, а чоловіки вихилять не більше ніж по чотири. А втім, він не збирається нікого обмежувати. Хай собі п'ють донесхочу, навіть коли йому доведеться спорожнити все, що є в погребі, до останньої краплини. Бо, як буде треба, в нього знайдеться й ще дещо випити: сьогорічний сидр уже перебродив, і, коли не вистачить старого, він наточить у барила свіжого.

Того дня Джін була така заклопотана власними справами, що й думати не могла про оздоблення будинку чи готування вечері для гостей. Вона полишила все на матір і сиділа в своїй кімнаті нагорі, порозкладавши весільне вбрання й чекаючи, доки настане час

одягатися. Джін знала: по обіді в домі збереться чимало жінок та дівчат, що залюбки допоможуть Розі внизу.

А надворі холодний північний вітер шугав над Багряною горою, зриваючи листя з дерев і чи не вперше цієї осені нагадуючи людям, яка то приємна річ посидіти біля теплої груби. Його провісником був легкий морозець, що впав на землю за кілька днів перед тим. Всі знали, що сталий північний вітер у жовтні віщує таку ж сталу ясну погоду. Повітря буде свіже й сухе, а ночі — місячні й морозяні. У жовтні геть зникали вогкі літні тумани, і трава весь час лишалася сухою. Тепер можна було ходити по луках, не боячись підмочити ноги.

Прокинувшись уранці, Джін ще до сніданку встигла трохи прогулятися: збігла по прибитій морозцем траві до підгірка й повернулась назад така весела, якою, здавалося, зроду ще не була. Але ж, заперечила Джін сама собі, ніколи раніше вона й не була вже мало не Френковою дружиною. Вона нарешті збагнула, звідки в неї це відчуття радості й полегкості: адже тепер уже зовсім скоро вони з Френком лишаться вдвох у власній домівці.

Повернувшись до своєї кімнати з розпашілим від швидкої ходи обличчям, Джін лягла поперек ліжка й заплющила очі. Як їй хотілося скорше зостатись наодинці з Френком! Вона не знала, чи вистачить їй терпцю дочекатися ночі,— тепер їй здавалося, що ця мить ніколи не настане.

У домі запалили в усіх грубах — ніхто вже й не пам'ятав, коли таке було востаннє. Принаймні за життя Джін і Говарда цього ще ніколи не траплялося. Разом з кухонною плитою в будинку було шість печей, і Тед майже цілий ранок ходив від одної до другої, пильнуючи, щоб поліна лежали рівно і щоб скрізь добре горіло. А коли допевнявся, що все гаразд, тягав у дім величезні оберемки сухих, мов дзвін, дров — кленових, березових, букових — і рівенько складав їх за грубами, щоб були напихваті, коли знадобиться. Його чи не найбільше турбувало те, щоб у домі було тепло. І не біда, що надвірні двері стоять розчинені — нехай усі двері будуть навстіж, аж доки в кожній кімнаті і в кожному куточку стане затишно й сухо. Коли клірво-

терці побачать, як сухо й тепло в домі, вони віддадуть належне гостинності господарів Багряної гори. А Тедові дуже хотілося, щоб кожен гість — чи то чоловік, чи жінка, чи навіть дитина, — йдучи того вечора додому, згадавав, як гарно було в Емерсонів.

У погребі, на полицях, розвішаних уздовж стін, рівними рядами вишикувались догори дном кухлі, склянки, чашки. Всі вони були ретельно вичищені, вимиті й перетерті ще за кілька днів перед тим; на полицях і зверху на посуді були простелені чисті газети. Всі барила з сидром стояли наготові. Покуштувавши по чверть склянки з кожного барила, Тед повправляв у них дерев'яні чопи з краниками, щоб не було затримки, коли всі друзі й гості спустяться в погріб пити сидр. Два невеликих дубових барильця з мідяними обручами він наповнив яблучним соком і одніс до ідальні. То був сидр для жіноцтва. Роза поставила поряд з барильцями кілька таць із склянками, а Джін прикрасила столик мереживною серветкою.

Страви, наготовані Розою до вечері, що мала розпочатись одразу ж після вінчання, позносили в комору, щоб потім швидко подати на стіл. Цілих два дні пішло в Рози на те, щоб напекти пирогів і кексів. Полиці в коморі аж вгиналися під стосами пирогів — з м'ясом, кабачками, журавлиною, яблуками, лимонами, родзинками. А поруч, обгорнуті чистими рушниками, стояли пухкі запашні кекси: горіхові, шоколадні, бісквітні, вершкові, — і всі такі свіжі, неначе їх допіру витягли з печі.

Один стіл у коморі був геть заставлений сковородами із смаженою птицею: курчатами, індиками, качками; весь другий стіл зайняли великі накриті тарелі з шинкою та смаженим м'ясом. У кухні скрізь тулилися каструлі й сковороди з бобами, картоплею, капустою, кабачками та кукурудзою — їх лишалося тільки поставити на плиту. Крім того, і в коморі, і в кухні було повно всіляких інших наготовлених, але ще не зварених наїдків, що дожидали свого часу.

Та найголовніше вже стояло в духовці — вісім великих глиняних горщиків бобів і стільки ж панівок з домашніми коржами. І хоч як багато було наготовлено всіляких інших страв, проте найбільше часу забрали в Рози саме тушковані боби та домашні коржі.

Якби вона не подала їх до столу, то почувалася б найнікчемнішою господинею. Адже людей, що полюбляють тушковані боби й домашні коржі, нічим іншим не вдовольниш, навіть коли йдеться про весільну вечерю. Без цих ласощів і весільна вечеря та й будь-яке інше святкове застілля видалися б неповні. Тим-то Роза й приділила їм більше уваги, аніж печиву чи вишуканим підливам.

Місця мало вистачити всім, і хоча за столами в кімнатах та кухні навряд чи всілось би більш як двісті чоловік, господарі подбали про те, щоб кожен з гостей міг десь примоститися з своєю тарілкою та кухлем сидру або чашкою кави й спокійно попоїсти. Для цього Тед спорудив на задній веранді три ряди довгих лав. Було де сидіти навіть у дворі: Говард порозставляв там ящики й поклав на них дошки, щоб могли влаштуватися всі, кому не стане місця в кімнатах і на веранді.

Здавалося, тепер уже все було передбачене. Протягом попереднього тижня Тед не раз казав, що, готуючись до весілля, не можна забувати ні про що, навіть про таку дрібницю, як священик, що повинчав би молодих. А втім, про священика турбуватися було нічого, бо з ним умовилися вже давно, і Тед знав напевне, що сьогодні ввечері Джін стане-таки дружиною Френка Жерве.

А колись у Клірвотері сталася чудасія, і Тед ще й дотепер пам'ятав про неї. У Джона Чайлдза зібралися гості, щоб погуляти на весіллі Джека Крема та Сьюзен, Джонової найстаршої дочки. Лишалось тільки починати — принаймні так здавалось Чайлдзам, — та коли дійшлося до вінчання, виявилось, що немає священика — за метушнею про нього зовсім забули. Одначе весілля тоді не відклали, і все йшло так, як було визначено, навіть медовий місяць Джек і Сьюзен провели в туристському готелі на Люїстонським шосе, куди вони поїхали другого дня. А через тиждень після їх повернення Джон запросив священика, і той виконав запізнілий обряд. Але Тед не міг допустити, щоб така дурниця порушила його плани. Коли вже він узявся до діла, відкладати вінчання не доведеться. Священик буде на місці вчасно, якщо тільки не помре. Хто-хто, а він, Тед, про це подбає.

Увесь той тиждень Говард працював ще більше, ніж улітку на будівництві доріг. Кожного ранку о п'ятій хлопець був уже на ногах і робив усе, що загадували йому Джін і Тед або що він сам вважав за потрібне. Цілими днями він збивав лави, прибирав у будинку, майстрував у кухні та коморі полиці, тягав з кімнати до кімнати стільці й столи, виносив зайві меблі, щоб не заважали.

Та навіть тоді, коли з усім цим було покінчено, раптом згадували іще щось, і Говард знову брався до роботи. Він слухняно виконував усе, бо йому було приємно працювати для Джін. Траплялися хвилини, коли Джін не могла стримати сліз, бачачи, як він старається для неї, і думаючи про те, як тяжко, мабуть, йому на серці. Однак вона жодного разу не спробувала втішати брата, бо розуміла, що цим ще дужче його засмутить і лиш погіршить його теперішній настрій. Говард теж не розповідав їй про свої турботи, але Джін знала, що думкою він у Бостоні, в інженерному коледжі. Після того вечора, коли вони посварилися з батьком, будь-яка нова спроба завести мову про навчання здавалась цілком безнадійною. Тед і словом не згадував про це, Говард теж похмуро мовчав.

Того останнього дня Джін раз у раз переривала почату роботу і замислювалась: чи стане в неї сили покинути Говарда тут, у цьому будинку, з Тедом і Розою, та ще й напередодні довгої зими? Вона міцно заплющувала очі, намагаючись одігнати видиво, що весь час поставало перед нею, та це не допомагало позбутися тривожних думок. Протягом останніх місяців, обмірковуючи плани майбутнього весілля, Джін ніколи не пов'язувала його з Говардом: і вона і Френк вважали, що Говард на той час уже буде в коледжі. А тепер вона не знала, що й думати. Адже Говард не тільки буде на її весіллі, але й залишиться на Багряній горі після того, як вона з Френком піде жити у власний дім.

Джін була певна, що зрештою настане час, коли й для Говарда знайдеться якийсь вихід. Рано чи пізно він поїде звідси. Але хто знає, що станеться з ним до того. Живучи у батьківському домі, вони з Говардом ніколи не розлучалися, а проте все одно почувалися

узимку самотніми. Джін знала, що життя з Тедом і Розою буде для нього гіршою мукою, аніж коли б він лишився в будинку сам-один. Батьки майже ніколи не балакали з Говардом, отже, він не матиме й цієї розради. Єдине, що він зможе робити,— це сидіти у своїй кімнаті нагорі й читати журнали та книжки. Джін лячно було навіть подумати, яким самотнім він почуватиме себе у великому холодному будинку. Якби вона могла хоч чим-небудь допомогти Говардові, якось утішити його, щоб він забув про свою самотність, вона б з радістю це зробила. Якби можна було привести його до себе в кімнату й розказати, як вона його любить, вона б зараз же покликала його. Але тепер Джін боялась цього, боялась залишитися з братом віч-на-віч, щоб співчуття й любов до нього не взяли над нею гору.

На якусь мить вона побачила за вікном Говарда, але він одразу зник серед вкритих багрецем дерев. Джін знала, що він там, на задньому дворі, робить щось для неї, стараючись якнайкраще підготувати все до весілля. Їй знову захотілося покликати його до своєї кімнати, цього разу бажання було таке сильне, що вона навіть підбігла до вікна й подивилась, чи не видно брата. Трохи згодом їй спало на думку зійти вниз, у двір, і побути з ним, поки він розставлятиме лави між кленів, але й це здалося Джін нерозумним. Уже самé те, що вона раптом прийде туди й залишиться з ним, змусить Говарда думати, чому вона так зробила. І якщо він не здогадається, то потім, після її від'їзду, почуватиме себе ще нещаснішим.

Після полудня час почав спливати швидше. Джін уже кілька разів приміряла вінчальну сукню, але кожного разу квапливо скидала її: ще рано. Вкотре вже знявши сукню, вона обережно поклала її на ліжку, поряд з тоненькими білими панчохами, білими лайковими черевичками, мереживною фатою та білою шовковою сорочкою.

На ліжку не зосталося вільного місця, а більше в кімнаті ніде було прилягти відпочити. Джін повернулася до стільця і сіла, раз у раз позираючи на годинник, що стояв на туалетному столику, і знову переводячи погляд за вікно, де все так само кружляло, билось в шибки й падало на землю кленове листя.

Раптом, вражена красою багряного одсвіту, що ліг на стіни кімнати, вона підбігла до вікна, розчинила його й висунулась далеко надвір, намагаючись захопити руками якомога більше того вогнистого листа. Тут вона знову побачила Говарда: він прибивав лави до стовбурів кленів. Джін хотіла була гукнути його, щоб він піднявся до неї нагору. Та коли збагнула, що вона поривається зробити, то аж перелякалась. Перше ніж Говард встиг її помітити, вона зачинила вікно й одбігла в протилежний кінець кімнати. Тоді стала біля ліжка й один по одному почала пускати з рук листки на свою сніжно-білу вінчальну сукню. Джін не знала, навіщо вона це робить,— просто їй подобалось, як вони падають на білий шовк сукні. Вона подумала, що колір листа ще дужче відтіняє білину й ніжність матерії, надаючи їй особливої краси.

Трохи перегодя Джін нахилилася, позбирала один по одному всі листки і сховала в скриньку на столику. Вона не замислювалась, навіщо це робить, але відчувала: ці листки їй дорожчі за все, що є в кімнаті. Після того, як вони з Френком переїдуть у свій новий дім, вона діставатиме із скриньки це листя, розкладатиме на ліжку і плакатиме над ним. Це вже напевне: коли вона візьме в руки ці висхлі листочки й подивиться на них, то неодмінно заплаче. Можливо, в її пам'яті стане Багряна гора, а може, вони нагадають їй про Говарда. Та хоч як би там було, вона все життя зберігатиме цю купку сухого листа.

Джін ще не могла виразно усвідомити, чим стануть ці листки в її майбутньому житті і яка сила спонукала її побігти раптом до вікна і ловити їх руками, а потім принести до ліжка і всипати ними своє весільне вбрання. Можливо, сподівалася Джін, років через десять, коли й вона й Френк будуть статечними людьми і матимуть уже своїх дітей, вона дістане із скриньки рештки цих листків, подивиться на них і кінець кінцем зрозуміє, що вони означали для неї всі ці роки.

Нараз підхопившись з місця, Джін знову побігла до вікна і з відчаєм розчинила його навстіж. Перехилившись через підвіконня, вона вдивлялась униз крізь рясне гілля кленів. Говарда ніде не було видно, не чула вона й стукоту його молотка. Джін ждала,

відчуваючи, як шалено калатає її серце, та нарешті терпець їй урвався і вона почала гукати:

— Говарде!.. Говарде... Говарде!..

Затамувавши віддих і вчепившись руками в лутку вікна, Джін дослухалася, чи не озветься брат, але відповіді не було. Вона чекала довго, аж поки не стало сили триматися на ногах, тоді зачинила вікно й важко улякннула на підлозі.

РОЗДІЛ 16

Заклавши руки в кишені й стиснувши кулаки, Говард прихилився до клена і втупив очі в ясно освітлені вікна будинку. Скрізь було повно людей. Гості штовхалися в домі, намагаючись перейти з кімнати до кімнати, товпилися на веранді, а ті, хто лишився надворі, збилися купками біля вікон, аби хоч краєчком ока побачити, що діється всередині.

Того вечора всі з'їхались на Багряну гору, щоб стати свідками одруження Джін Емерсон та Френка Жерве.

Серед гостей були навіть Ерік Хеденстєрн та Аксель Норденскільд. Досі ніколи ще ні їх самих, ні когось із членів їхніх родин не запрошували до будинку Емерсонів.

Був там і Аларак Хената з дружиною та всіма дочками, і Генрік та Фрітьйоф Гільдші; приїхали Гаммарштанди, Ларсени, Висоцькі. Гості прибували й прибували — автомобілями, кіньми, пішки. Один з перших на Багряну гору завітав Луї Бедар — він привіз із собою дружину, та одинадцятьох дітей. Сім'я СенДені теж прибула в повному складі, в трьох автомобілях. Десь серед гостей, чи то в будинку, чи довкола нього, розбрелися Дьюби, Котнуари, Фортіне. Але там були не лише іноземці. Зібралися всі Волтони, Фрости, Кліфорди і ще безліч старожилів — декого з них сам Тед не бачив уже по десять-п'ятнадцять років.

Люди поз'їжджалися не тільки з Клірвотера та навколишніх ферм, а й із сусідніх містечок. Траплялось і раніше таке, коли в одному місці збиралося по кількисот чоловік, — скажімо, вибори, мітинги, ярмарки Асоціації фермерів, — але жодне з тих зборищ не могло

зрівнятися з величезним різноплеменним натовпом, що вирував того вечора на Багряній горі.

Починаючи від п'ятої години, глухою лісовою дорогою проїхало більше автомобілів, аніж за всі останні двадцять років. Не менше було й старомодних ресорок та фаєтонів. Надвечір до Багряної гори звідусіль посунули люди, щоб подивитися на вінчання та повеселитись. Але не тільки це вабило сюди людей: містечковим старожилам кортіло побачити на власні очі, як на Багряній горі зустрічатимуть іноземців і як дівчина з роду Емерсонів виходитиме заміж за француза. Вони не могли не приїхати — як було пропустити цю найвизначнішу подію року!

Говард сидів сам-один під кленом, коли хтось виринув з темряви позад нього, мало не спіткнувшись на його ноги.

— Що це ти тут робиш, Говарде? Може, перебрав батькового сидру, га?

Говард добродушно засміявся. Джон Чайлдз — то був він — показав рукою на дорогу, звідки щойно прийшов.

— У мене там унизу під містком є ще кілька пляшечок пива. Хочеш?

— Та ні,— відмовився Говард.— Сьогодні не питиму нічого. Треба ж, аби хоч хтось був тверезий.

Джон сів на землю поруч із Говардом і озирнувся, чи немає кого поблизу.

— Я оце допіру бачив на дорозі біля струмка Ліленда,— пошепки сказав він.— І з ним іще декого.

— Можете не казати, хто то був. Я знаю.

— І це вони завше отак блукають удвох? — спитав Джон.— Я багато чого наслухався про Розу й Ліленда в містечку, сидючи в крамниці Бена Робінсона, але ніколи не зважав на ті балачки. Думав, то все просто плітки, вигадки.

— Не варт про це говорити,— мовив Говард.— Не дуже приємно, коли твоя мати поводить ся наче повія. То нехай собі буде так, як є, Джоне. Мені не хочеться про це балакати. До того ж ви все знаєте незгірш од мене.— Раптом Говард нахилився, вирвав жмуток трави і, скатавши його між долонями в тугу кулю, щосили шпурнув у темряву.— Невже вони все-таки

зроблять сьогодні Джін якусь жапость? — стривожено запитав він.

— Це вже будь певен, — відказав Джон. — Що б то було за весілля, коли б хлопці не позбиткувалися над молодими.

— Мабуть, тільки цього всі й чекають. Вечера давно скінчилась, і час би вже роз'їжджатися. Забирались би собі геть і не робили б цього хоч сьогодні.

— Чому ж? — спитав Джон. — А що в тому поганого? Адже тут усі свої — сусіди, земляки. До того ж за останні десять років я не пригадую жодного весілля в окрузі, щоб хлопці не встругнули якоїсь штуки. Без цього й весілля не було б весіллям, хіба ти не згоден, Говарде?

— Ні, не згоден. Он скандинавці ніколи такого не роблять. Французи й росіяни теж. Та й ні до чого такі штуки на весіллі. Це чистісінька підлота, ось що це таке! Просто ганьба — отак глумитися з людей, коли вони одружуються.

— Ти кип'ятишся так лише тому, що це весілля твоєї сестри, — сказав Джон. — А сам, либонь, на інших весіллях розважався разом з усіма?

— Ні.

— Б'юсь об заклад, що не стояв осторонь. Кожен любить посміятися. Саме це й принаджує людей на весілля — всілякі розваги, міцний сидр і трішечки домашнього пива на додачу.

Говард не знав, що сказати. Та в цей час із-за рогу будинку вийшли кілька чоловіків, і він так нічого й не відповів Джонови.

Чоловіки рушили до того місця, де сиділи Говард та Джон Чайлдз, і зупинились на півдорозі між ними й будинком. Говардові було чути кожне їхнє слово. Спершу вони балакали про овець, але потім, запаливши сигарети й люльки, завели мову про Джін і Френка. Всі вони вже кілька разів побували в погребі.

— Цьому Френкові Жерве перепавав непоганий шмат, — сказав один. — Він ще й сам не знає, як йому пощастило, що Тед Емерсон погодився віддати за нього Джін. От уже ніколи не гадав, що Тед дозволить своїй дочці вийти за француза.

— Я й сам не раз думав про те, щоб злягтися з нею, — обізвався другий. — Та вже, мабуть, і спробу-

вав би, коли б тільки був певен, що з цього щось вийде. Ніяк не міг второпати, чи то збирається Тед віддати її заміж, чи то залишить у себе в домі.

— А що, хіба вона колись тобі казала, що згодна з тобою злягтися?

— Ну, не те щоб казала...

— Тоді б я, будвши тобою, сидів і тримався за жінчину спідницю. Надходить зима, холоднеча, то невже тобі хочеться перебути її самому, га? Ой ні! Думаю, що не хочеться. Жінку ти покинути можеш, але на цьому б і скінчилося твоє залицання до Емерсонової дівчини. Вона ж бо твердо поклала собі стати дружиною Френка Жерве. Це я тобі напевне кажу. Французи й скандинавці знають, як поводитися з жінкою, щоб не втратити її. Вони так їй догоджають, що у неї і не в голові десь тікати. Я кажу про французів, про шведів, данців, норвежців. А от про фіннів і росіян такого сказати не могу. Не розумію я цих людей. Мене інколи навіть сумнів бере, чи ж такі люди вони, ці фінни й росіяни. Їй-богу, часом вони просто не по-людському поводяться. Візьміть ви росіянина чи фінна та розлютіть його десь серед лісу, та дайте йому в руки сокиру — то він такого вам накоїть, що сам господь бог злякається. От французи і шведи — то інша річ. А про фіннів і росіян не могу нічого сказати.

Фред Крем, як видно, крім Тедового сидру, вихилив уже не одну пляшку пива. Він захитався і, мабуть, упав би, якби не вхопився за плечі приятелів.

— А йдіть-но всі ближче до мене,— покликав він.— Я маю вам щось сказати.

— Але ти не будеш розказувати ніяких таємниць, правда ж, Фреде? — спитав хтось.— Ти любиш страшні речі, а я б нізащо й рота не розтулив, коли б не знав, до чого могу добалакатись.

— Травень у штаті Мен,— почав Фред,— це така пора року, коли люди на далеких фермах прокидаються від зимової сплячки і знову починають жити. Є серед них і такі, що їх прибило морозом, наче ту траву на луках, що була мокра і взялася кригою раніше, ніж упав сніг,— ці не можуть звестися на ноги аж до червня. Але травень — це така пора року, коли більшість людей усе ж прокидається. Знову настає літо й розігріває ім кров, а часом і голови. Земля відтає ще в квітні,

але тільки в травні наші люди виходять надвір просто-волосі і згадують, що треба вже купувати мастило до автомобілів. А за травнем іде довга низка теплих сонячних місяців. Отож починають уже думати й про те, що пора братися до роботи. Настав травень — то нумо заличатися до жінок, орати, сіяти й опоряджати автомобілі. І як почнеться в травні оте опоряджання, то й пішло-поїхало — і шкребуть їх, і змащують, аж поки десь у середині літа виявляється, що за всенькою цією морокою ні в кого не лишається й хвилини на щось інше.

Всі засміялися. Хтось поплескав Фреда по спині.

— Знаменита промова, Фреде! А більше ти нам нічого не скажеш? Не може бути, щоб ти так швидко віддихався.

— Ви слухайте,— озвався Фред.— А я маю що казати. Ну, то от, у травні починається опоряджання автомобілів, щоб вони добре бігали, і все це тягнеться аж до жовтня, і тільки коли надходить жовтень, нашому братові набридає ця автомобільна морока, він вгамовується і вирішує трохи перепочити. Ну, а не може ж чоловік як слід відпочивати, коли біля нього немає дбайливої жінки, отож через це у нас і одружуються саме в жовтні. Б'юсь об заклад, що нікому й на думку таке не спадало. А оце ж і є правдива причина, чому люди одружуються саме в жовтні. Вони бачать, що насувається зима і наперед до неї готуються. Їм остогидло змащувати автомобілі, отож вони беруть та й одружуються, щоб розпрощатися з літом. Коли я завів про це мову, то не мав на думці наживати собі ворогів. Просто хотів, щоб усі знали, навіщо наш брат одружується: щоб узимку було тепліше, щоб його не прибило морозом, наче ту траву на лужку. Ну, і щоб як слід відпочити після того, як ціле літо проморочився з автомобілем. Отож він заганяє машину в гараж і ховається в будинку аж до нової весни, а жінка вже не дасть йому залякнутися від холоду.

— Що ж, гарна в тебе вийшла промова, Фреде,— зауважив хтось,— і послухати було приємно, тільки от не доберу я, що до чого в ній. Хоч я й не маю автомобіля, щоб із ним морочитись, а я ж таки мало не замерз десь років одинадцять чи дванадцять тому. Мабуть, ти просто п'яний, що отаке варнякаєш, а коли

так, то, я гадаю, нам треба знову навідатися до Тедового льоху та пережилити ще по кухлику — тоді ми краще тебе зрозуміємо. Бо так я не второпав жодного слова з твоєї балаканини. От коли ти перед тим говорив про фіннів і росіян, там мені все було геть зрозуміле. Ти береш фінна чи росіянина, пускаєш його в ліс, робиш так, щоб він розлютився, тоді даєш йому в руки сокиру і... господи, спаси й помилуй! Б'юсь об заклад, що в лісі жодного цілого дерева не зостанеться, та й тебе, мабуть, теж. А коли ти маєш охоту ще хоч трохи пожити, то бери ноги на плечі й тікай звідти не оглядаючись.

— Оце до діла,— погодився Фред.— Тож давайте втечемо до погребка. Тільки треба поквапитись, бо не побачимо, що там утнуть у будинку. Адже розвага отот почнеться...

РОЗДІЛ 17

Говард зупинився в дверях і обвів передпокій похмурим поглядом. Він побачив, що готування до забавки в розпалі,— тепер лишалося тільки, щоб Джін і Френк пішли до своєї кімнати. Нагорі, сміючись і грюкаючи дверима, метушилися хлопці та дівчата — всіх їх Говард добре знав. А внизу люди жадібно чекали дальших подій.

Джін із Френком мали переночувати в кімнаті для гостей, праворуч від сходів. Роза вважала, що їм слід неодмінно перебути цю ніч на Багряній горі, а не їхати до своєї нової домівки на протилежній околиці містечка. Мовляв, якщо вони не зостануться ночувати, то люди, що зібралися на весілля, сподіваючись побачити, як молоді в супроводі друзів підуть до спальні, будуть невдоволені. Роза плакала надію, що гостям сподобається в її домі і, роз'їжджаючись, вони говоритимуть про неї. Попри всі заперечення Джін і Френка, вона таки наполягла, щоб вони лишилися до ранку. Хоч як їм цього не хотілось, але зрештою молодята змушені були поступитися й пообіцяли заночувати на Багряній горі.

На той час було ще невдогад, коли ж почнеться забавка. Здавалося, ніхто цього не знає, та виявилось, що Перлі Філіпс уже про все подбав і тепер порядкує нагорі.

Джін із Френком усе ще сиділи в їдальні і, як видно, не дуже поспішали йти, хоч зі столів уже поприбирали посуд та рештки вечері. Нетерплячі гості стовбичили в передпокої і чекали, щоб молоді вийшли з їдальні й рушили нагору. Отоді їй мало розпочатися головне.

Говард стояв сам-один, прихилившись спиною до одвірка, похмурий і мовчазний. Він намагався триматися осторонь, щоб його не зачіпали, бо не мав охоти слухати чийсь теревені.

Зате інші гості, що юрмилися навколо, не замовкали ні на мить і кричали так голосно, як тільки могли, щоб їх було чути в загальному гаморі. Кожен говорив сам по собі, ніхто, здавалось, і слухати не хотів, що відповість йому співрозмовник. Думки всіх були зосереджені на забаві, що мала от-от розпочатися.

Позаду Говарда стояла купка чоловіків, що весь час жваво розмовляли. Говард обернувся подивитись, хто це, бо несамохить чув усю їхню розмову. Він упізнав Бена Робінсона, Артура Вайта і Лінкольна Бертон. Трохи збоку стояли Аларак Хената й Аксель Норденскійольд.

— Ну от,— говорив Бен,— тепер іще хоч один будинок в окрузі цієї зими напевно не стоятиме темний. Кажу ж тобі, Артуре, за моїми підрахунками кожного року тут стає на десять-дванадцять темних будинків більше, і кінця цьому поки що не видно. Старожили вимирають або їдуть до Портленда й зимують у готелях, де, як я чув, є парове опалення й гаряча вода,— і через це взимку в нас іще більше темних будинків, ніж завжди. Літом воно, правда, трохи інакше, бо з'їжджаються дачники з Бостона, Нью-Йорка й Філадельфії, що накупили будинків на фермах та повлаштовували біля озер табори,— тоді вечорами кругом світиться. Але що не кажіть, а це зовсім не те. Дачники лишаються дачниками і живуть тут місяць чи два, ну, найбільше три-чотири місяці. Ні, мене турбують корінні городяни. Коли б не молодь, що одружується і будує власні гнізда, як от Тедова дочка і Френк Жерве, то вже років через дванадцять в усій окрузі не зосталося б жодного старожила. Податки не сплачуються, бо з мертвих їх не візьмеш. А колись же тут було дай боже яке місто, а ферми які! Тільки все те було, та

загуло. Скоро і всіх нас, хто позалишався, загризуть пацюки, якщо будемо й далі сидіти згорнувши руки.

— Коли хто й може врятувати місто,— докинув Лінкольн,— то лиш такі люди, як от Аларак і Аксель. Якби не оселилися тут Хенати й Норденськоїльди, нам довелось би покладатися хіба що на ласку божу. На таких, як вони, припадає тепер майже три чверті всіх податків, і з кожним роком вони сплячують дедалі більше. Оберніться лишень і гляньте на всіх цих Гаммарштаннів і Хеденстьєрнів, Ніссенів і Котнуарів, що зібралися сьогодні на весілля! Таж їх тут більше, ніж нас. Є чим помилуватись нащому братові, але нічого вже не вдієш.

Лінкольн замовк і через голови натовпу подивився, чи не видно в передпокої Теда.

— Нам треба радіти, що ми їх бачимо,— знову заговорив він,— хоч Тедові, мабуть, аж в очах темніє щоразу, як він чує в своєму домі Дусетове «Comment ça va?»¹. Хто б міг подумати, що настане такий день, коли в будинку Емерсонів белькотатимуть по-французькому, по-шведському і ще хтозна-як! Ніколи не сподівався дожити до того, щоб почути на Багряній горі чужу говірку.

Аларак Хената вибрав слушний момент і звернувся до Бена Робінсона:

— Я оце збираюсь наступного тижня купувати вівці,— мовив він.— Поїдемо з старшим сином до Монтани, прикупимо голів сорок овець та баранчика. Це стане мені в чималий гріш, але я візьму найкращих, яких тільки знайду.

Робінсон збентежено поглянув на Артура, тоді на Лінкольна Бертона. Він не знав, що відповісти.

— Не раджу тобі брати таких гарних овець, Алараку,— озвався Лінкольн.— А то ще Тед Емерсон подумає, що ти кращий скотар, ніж він сам був колись.

— Я не прагну здобути стільки грошей, як він,— серйозно відказав Аларак.— Але я люблю гарних овець. І в мене будуть гарні вівці.

Кілька хвилин усі мовчали. Нарешті Артур Вайт вирішив повернутися до розмови, перерваної втручанням Аларака Хенати.

---

¹ Як ся маєте? (Франц.)

— Нехай собі платять податки, я не проти,— мовив він,— але це ще не дає їм права верховодити в місті. А в нас серед виборних є вже двоє французів і схоже на те, що після весняних виборів з'явиться ще й третій. А візьміть ви громадські посади, засновані на наших кошті, й подивіться, хто там тепер хазяйнує. От хоч би ремонт міських доріг — усіма роботами заправляв швед і тягне за це з нашої кишені по дев'ять доларів на день. Ось до чого дійшло. Здається мені, що ми таки своїй відспівали. Скільки вже я добиваюся під'яду, щоб постачати жорству,— сам навіть не пам'ятаю,— та де там, дідька лисого! А чому? Та тому, що шведи, фінни й росіяни позагарбували все собі. Коли б мені дали змогу вирішувати, я сказав би так: або це штат наш, або їхній. А хто з них порядкуватиме — французи чи скандинавці,— мені байдужісінько. Як на мене, то й ті й ті — однакова погань, і хоч з якого боку на це дивитися, все виходить просто ганьба. Ось ми — землевласники, платники податків, або колишні землевласники, якщо хтось продав свою ферму чужинцям,— а чого ми, питається, варті? Нас лишилося в Клірвотері надто мало, щоб ми могли провести у виборні когось із корінних городян, не кажучи вже про те, щоб дістати якусь оплачувану громадську посаду.

— Не можна бути таким короткозорим, Артуре,— заперечив Лінкольн.— Нехай собі французи й скандинавці хазяйнують у місті, коли їм це до вподоби. Нам же менше клопоту. А з часом, коли ми зовсім постарієм і не зможемо більше працювати, місто візьме нас усіх на повне утримання, а іноземці платитимуть за це грошки. Отак, по-моєму, буде найліпше. Тож нехай собі порядкують як хочуть,— аби тільки годували нас, коли ми самі не зможемо заробляти на хліб.

— Якщо не іноземці, то пацюки,— промовив Артур.— Або ті, або ті — іншого кінця бути не може. Пацюки заповнили все довкола так само, як оці кляті чужинці, і схоже на те, що коли вже доведеться вибирати з двох лих, то більшість із нас потягне за французів і скандинавців, бо пацюки податків ніколи не платили й не платитимуть. А коли настане такий час, що ми не зможемо прогодувати себе, як оце допіру казав Лінкольн, пацюки не будуть нас утримувати, а от

французам і всій іншій братії доведеться. Штат примусить їх дбати про нас, хоч би їм самим цього й не дуже хотілось. Але все одно так не годиться. Господарями міста й штату мають бути американці. А ця частина штату Мен з кожним днем дужче скидається на якусь заморську землю. Постривайте-но, скоро вже тут і мови англійської ніде не почувеш. Ніхто й слова рідного не пригадає і ніколи не заговорить по-людському. Ще доведеться нам всім учитись якої-небудь французької, фінської чи ще казна-якої погані, та й тоді нам буде не ліпше, бо, як я чув, є шведські фінни і є фінські фінни, то один ніколи не добере, що каже йому другий,— чи то хвалить його, чи гудить. От не думав дожити до такого дня, коли мені самому доведеться белькотати по-канакському чи ще чорт знає по-якому, але тепер бачу — цей день уже недалеко.

— Французи зовсім непогані люди,— обізвався Бен.— Нічого лихого вони не роблять, та й інші іноземці теж. Коли б не було в нас таких, як Аларак Хената й Аксель Норденскійольд, мені б лишилося тільки спродати гамузом усі свої товари й замкнути крамницю.

— Як платники податків — згоден. Але як сусіди й громадяни — ні. Чи знаєш ти, Бене Робінсоне, що в добрій половині старовинних родин Клірвотера вже є домішка французької крові? От візьми хоч би Тедову дочку, Джін. Сьогодні вона стала дружиною Френка Жерве, і не мине й року, як на світ божий з'явиться ще один покруч. Так воно в нас останнім часом поведлося скрізь і всюди. А коли так триватиме й далі, то взагалі не лишиться жодного чистокровного американця. Кожен буде наполовину такий, наполовину сякий чи ще казна-який, аж доки всі перетворяться на іноземців.

— Це правда,— погодився Бен.— Ще й з невеликою домішкою пацючої крові з кожного боку.

— От ти жартуєш, Бене, а воно зовсім не смішно. Пацюки — то справжнє лихо, і з кожним роком вони нахабніють. Уже сьогодні вони приходять до мене на ганок і шкребуться в двері, мов голодні собаки. І ніхто не знає, що їм заманеться завтра. Може, вони надумають перетруїти нас усіх і стати можновладними господарями.

Аларак Хената мовчки подався геть і пристав до іншої групи чоловіків у протилежному кінці передпокою. Він шукав собі співрозмовника, що цікавився б вівчарством.

Говард уважно прислухався до розмови, що точилася позад нього. Кожного разу, коли збиралось докупити кілька старожилів, починалися жарти з приводу пацюків та «проклятущих чужинців». То була їх незмінна тема. Здавалося, жодного з них не турбувало ніщо інше; міркування про те, яка доля чекає їхнє місто в майбутньому, що і як у ньому зміниться, були для всіх чи не найважливішою в світі справою. Говард любив слухати їхні суперечки, бо вони давали йому змогу дізнаватися про людей багато такого, чого він ніколи б не виявив в інший спосіб. Саме в ці хвилини люди забували про все навколо й говорили більше про себе, аніж про предмет суперечки.

Говард сподівався, що розмова триватиме й далі, але в цей час на сходах з'явився Перлі Філіпс, і в передпокої запала тиша. Всі подалися наперед, щоб краще побачити й почути те, що мало розпочатися з хвилини на хвилину.

— Ну, друзі, нагорі все готове,— повідомив Перлі.— Та й не рано вже. По-моєму, декому, от хоч би Френкові з Джін, час і на боковеньку.

РОЗДІЛ 18

Чекаючи, доки Джін із Френком вийдуть з їдальні й рушать нагору, Перлі Філіпе перехилився через бильця і зашепотів до гостей у передпокої:

— Ми насипали в ліжку піску і пришили покривало до матраца. Ось постривайте, нехай вони піднімуться нагору й спробують залізти під ковдру!

Гості зареготали. Перлі був незмінний заводій весільних забав і вмів їх влаштувати краще, ніж будь-хто інший. Він кожного разу вигадував якусь нову штуку на додачу до тих, що їх мав у запасі.

Говард прихилився до дверей і чекав, чи не скаже Перлі ще чого. А скрізь довкола нього, в усьому великому передпокої, панували веселощі; не веселився тільки він та ще шведи. Скандинавці взагалі не вбачали ні-

чого смішного в таких витівках, а Говард не міг сміятися через те, що збиткуватись мали над його сестрою.

Джін із Френком підійшли до дверей і зупинились на порозі. Побачивши натовп біля сходів, вони завагалися, чи йти далі. Та в цю мить хтось непомітно підступив до них ззаду і виштовхнув у передпокій. А як вони вже рушили до сходів, то повертати назад було пізно, і тепер їх з усіх боків оточував натовп, залишивши попереду тільки вузький перехід до сходів.

Двоє-трьох дівчат і Перлі Філіпс голосно зареготали, й одразу ж увесь передпокій виповнився гамором і криком. То був сигнал.

— А йдіть-но сюди! — гукав згори до молодят Перлі.— Не дляйтеся там! Ідіть сюди!

Хтось знову підштовхнув їх ззаду, і вони опинилися біля самих сходів.

— Та чого там, давай просто тут, нанизу! — загорлав якийсь чоловік, що стояв поперед Говарда.

Навколо Говарда, штовхаючи й тиснучи його, вирував натовп. Кожен силкувався пробитись ближче до сходів.

— Увага, товариство, увага! — гукнув Перлі.— Гей ви там, нанизу! Починаємо!

Джін сховала обличчя у Френка на грудях, а він стояв, позираючи на людей, що оточили їх щільним кільцем. Жоден м'яз не ворухнувся йому на лиці. Френк був готовий пройти крізь це тяжке випробування, але йому хотілося звільнити від нього Джін. Шукати порятунку було марно: тепер їм не лишалося нічого іншого, як піднятись нагору. Та коли вони з Джін спробували порватися вперед, щоб швидко збігти східцями, хтось притримав їх ззаду.

Всі очі були звернені нагору, де стояв Перлі Філіпс із гуртом юнаків та дівчат. Вони ховали щось за спинами.

Перше ніж Джін чи Френк встигли що-небудь збагнути, Перлі нахилився й поставив на край сходів лискучо-білий нічний горщик, а в наступну мить він покотився вниз, із грюкотом підстрибуючи на кожному східці. Горщик котився дедалі швидше, але не минав по дорозі жодного східця. Нарешті він лунко грюкнув востаннє і зацюкотів на підлозі біля ніг Френка й Джін.

Стіни будинку струснув вибух реготу, ще гучніший, ніж перед тим. То був кульмінаційний момент весілля і єдина розвага за весь вечір. Саме її вже понад дві години чекали всі гості. А дехто ж із них приїхав на Багряню гору за багато миль. Зате вже тепер усі були вдоволені й могли вирушати додому, не шкодуючи, що марно згаяли час, забувшись у таку далечінь.

Обличчя Френкове спалахнуло, і це немовби дало сигнал до нового вибуху сміху та вигуків. Джін усе ще стояла, притуливши обличчя до Френкових грудей, і не бачила того, що діялось навколо.

— Ану нагору! — гукнув до них Перлі. — Хутчій, хутчій! Не соромтеся!

І тут Френк утнув таке, чого ніхто з присутніх не чекав. Він нахилився, схопив горщик за дужку і, перекинувши його через плече, побіг нагору разом із Джін.

Гості знову закричали й заплескали в долоні. Одні гатили кулаками в стіни й двері, інші тупотіли ногами, пронизливо свистіли, позакладавши в рота пальці. Об тій хвилі навряд чи хто з них думав, що цим вони виказують своє схвалення Френкові, котрий так сміливо підхопив горщика й поніс його з собою до спальні; одначе вчинок цей показав усім: Френк — неабияка людина. Навіть Тед, второпавши, що саме сталося, відчув гордість за свого новоспеченого зятя. Майже на всіх попередніх весіллях молодий, опинившись у такій ситуації, залишав горщика на підлозі й удавав, ніби не помічає, як злоповісне судно перекочується біля його ніг. Кожен розумів, що тепер у містечку буде про що балакати не менш як до кінця року. Адже такої штуки клірвотерці ще ніколи в житті не бачили.

Весілля на Багряній горі вдалося на славу. Тед і Роза аж сяяли від утіхи.

Говард обернувся і вислизнув за двері, на холодне нічне повітря. Те, що допіру діялося в будинку, видавалось йому жаским сном. Та тепер, коли все вже лишилось позаду, йому трохи одлягло від серця. Одначе він не міг простити городянам того захвату, з яким вони зустріли дурну витівку, і, тим більше, простити самого Перлі Філіпса, що очолив усю ватагу на сходах; йому було гидко навіть подумати, що на Багряній горі могли вчинити таке, та ще й — це було найгірше — над його рідною сестрою.

За кілька хвилин по тому гості почали виходити з будинку. Говард зіскочив з ганку і відбіг у темряву, де ніхто не міг його побачити. Він і сам не знав, чого тікає, але ту ж мить відчув, як на очі йому навернулись сльози.

Минуло чимало часу, перше ніж він збагнув причину своїх сліз, та навіть і після того не був певен, що не помиляється. Він плакав не через те, що образили його сестру; принаймні то була не єдина причина. Мабуть, розважив Говард, на нього вплинуло ще й те, що Джін із Френком нарешті побрались і тепер він лишився в будинку сам, віч-на-віч із батьками.

Трохи згодом Говард остаточно допевнивсь, що саме це й змусило його плакати. Вся та метушня, готування до весілля, робота, що її він мав так багато протягом останнього тижня, відвертали його думки, і він зовсім забув про те, що Джін і справді покидає рідну домівку. І от завтра вони з Френком поїдуть, і, можливо, він ніколи більше її не побачить. Хтозна, чи не станеться чогось такого, що перешкодить їм зустрітись знов.

Десь унизу, на дорозі через болото, майнуло світло автомобіля, що повіз додому останніх гостей, але Говард не встав і не пішов до будинку. Він сидів і вдивлявся вниз, у темряву.

На схід від Багряної гори, на вершинах горбів, мерехтіли в прозорому морозяному повітрі далекі вогники ферм. Ніч була темна, лише кілька великих зірок сяяли в небі. Кругом стояв морок, але Говард пригадав, як у ясні ночі, коли місяць і зорі освітлювали озеро біля підгір'я, вода в ньому скидалась на розсипане по рівній поверхні біте скло, що яскріло в місячному сяєві.

Далі на південь на тлі низького неба невиразно жевріли тьмяні вогні містечка. А позаду, там, де суцільною стіною стояв ліс,— ні вогника, ні звуку; але Говард знав, що і в цей час у лісовій гушавині, на зарослих чагарниками луках, у видолинках між горбами спритно вилазять на кам'яні паркани й уступи скель бабаки і перестрибують через повалені дерева лисиці. Їх не можна було побачити в таку темну ніч, але він знав, що тварини не сплять.

Говард не мав уявлення, котра тепер година і скільки він просидів отак під кленом. Коли він підвівся, в будинку було вже темно, і йому довелося йти до сходів навпомацки.

З кімнати, де була Джін, не долинало ні звуку. Говард спинився біля дверей і довго стояв, прислухаючись. Час від часу він розрізняв, як вона чи Френк ворухилися в ліжку, як порипували пружини, коли хтось із них совався чи перевертався з боку на бік, і нарешті зрозумів, що Джін іще не спить.

Говард не знав, що змусило його там стояти, не знав, навіщо торкнувся рукою дверей. В ту мить він усвідомлював тільки одне: він повинен побачити Джін і допевнитись, що тепер вона дружина Френка Жерве. Тоді йому доведеться примиритися з тим, що вона вже заміжня жінка. Ну, а хоч би й так — але ж йому все одно хочеться жити з Джін в одному домі, вільно заходити до неї в кімнату, зоставатися з нею удвох. Доки він не побачить на власні очі, що Джін і справді стала Френковою дружиною, а сам він тепер зайвий, він нізачо не піде від цих дверей і не залишить її в кімнаті наодинці з Френком Жерве.

Говард застукотів у двері. За коротку хвилю вони розчинились, і на порозі стала Джін.

— Що таке, Говарде? — спитала вона перелякано. Говардові одразу впало в око, яке розчервоніле й радісне в неї обличчя. — Ради бога, що сталося?

Говард повільно похитав головою.

— Тоді чого ти тут, Говарде? Тобі не слід було приходити сюди отак серед ночі.

Тепер Говард добре бачив її, бо вона ступнула вперед, наполовину причинивши за собою двері, і на неї падало світло лампи. Не кажучи ні слова, він пильно дивився на Джін, аж доки вона рвучким рухом запнула на собі тоненький шовковий халатик і щільно загорнулася в нього.

— Іди, Говарде, іди, — сказала вона. — Будь ласка, постарайся зрозуміти...

Говард так і не заговорив до неї, але він побачив усе, задля чого прийшов. Так, Джін тепер належала іншому.

Він повернувся, щоб іти в свою кімнату, коли раптом відчув на собі руки Джін. Вона пригорнулася до

нього всім тілом і міцно поцілувала. Тоді так само несподівано зникла, і Говард почув, як за нею зачинилися двері. Він теж почвалав до своєї темної кімнати і долілиць упав на ліжко.

РОЗДІЛ 19

Тієї осені першого снігу чекали не раніше, як на День Подяки¹. І хоча в минулому траплялося, що землю вже на початку листопада припорошувало снігом, теплі дні бабиного літа звичайно тривали майже до грудня. Однак в останні роки дедалі частіше випадали «білі» Подяки. Ранній сніг ніколи не стояв більш як два-три дні, бо земля дуже повільно віддавала тепло, увібране протягом літа; до того ж в ясні листопадові дні ще добре пригрівало сонечко, хоч ночі були морозні.

Пророкували, що того року сніг ляже в середині листопада. Більшість цих завбачень ґрунтувалася на відомостях, вичитаних із календарів. Тед також подивився, яку погоду віщував на осінь та майбутню зиму його улюблений календар, і оголосив, що, на його думку, ще до початку грудня слід чекати заметів.

Ось уже кілька тижнів Говард порався по господарству, утеплюючи дім та корівник. Він закінчив обкладати будинок тирсою та ялиновим гіллям і тепер майже цілими днями переносив дрова, наготовлені на зиму. Ще торік мандрівна артіль Дена Сміта звалила кілька дерев і розпиляла їх на колодки потрібної довжини. Літом ці колодки сохли на сонці й вітрі, а на початку осені їх порубали. Вщерть напакувавши дровник, Говард склав решту дров під повіткою біля кухні, щоб узимку не ходити далеко.

Останніми тижнями Тед не раз заводив мову про те, що скоро випаде сніг, але Говард слухав його байдужно. Він втратив будь-який інтерес до всього, що казав батько, і дуже рідко відповідав йому.

— Тепер, коли твоя сестра вийшла заміж і залишила наш дім,— звернувся Тед до Говарда якось під

---

¹ Офіційне свято в пам'ять перших колоністів Массачусетсу; відзначається в останній четвер листопада.

час вечері,— тобі теж не завадило б підшукати собі наречену. Ми не можемо допустити, щоб рід Емерсонів перестав існувати, а подбати про його збереження му-шиш ти. Як я помітив, найбільші сім'ї в нашому містечку — це сім'ї іноземців, тож і для роду Емерсонів буде найліпше, коли ти візьмеш за дружину котрусь із їхніх дівчат. Я все життя ненавидів чужинців, та й тепер не хочу бачити їх у своєму домі, поки я живий, але рано чи пізно, а кожна порода потребує свіжої крові. Я знав багатьох фермерів, у яких добряча худоба переводилась на чортзна-яку дрібноту, бо в них бракувало розуму посхрещувати своїх корів та кобил з худобою нових порід. Ось через це я й хочу, щоб ти знайшов собі дівчину, не затавровану ім'ям Волтонів, Фростів або ще яким подібним.

Перший сніг і справді випав у середині місяця, як пророкував Тед. За тиждень перед святом Подяки з північного заходу посунули хмари, і, розпочавшись уранці, снігопад не вщухав цілий день. На вершині гори земля була вистуджена безугавними північними вітрами, і сніг на ній не танув. На кінець дня він укриття землю на кілька дюймів, а небо стало свинцево-сірим. Тед сказав, що такий колір надвечірнього неба віщує снігопад на всю ніч, а можливо, й на всю наступну добу. Внизу — у видолинках, по берегах озер та на болотах — сніг розтавав майже відразу, скоро падав на землю. Надвечір лише подекуди під горою білили ледь помітні латки.

Того дня Говард ліг спати раніше, ніж звикле. Після вечері він трохи посидів у кімнаті з Тедом і Розою, прислухаючись до порипування Розиною крісла. І хоч яка велика була його ненависть до матері, та коли він чув те рипіння й дивився на неї, то ненавидів її ще дужче, ніж завжди. Роза не визнавала крісел без рипу, і, якщо її улюблена гойдалка раптом переставала рипіти, вона шарпала, крутила й перекидала її, аж доки крісло починало рипіти знову. Те саме було і з Тедовою газетою: читаючи, батько неодмінно шелестів сторінками, щоб показати, який він заклопотаний.

Протягом вечора Тед два чи три рази звертався до Говарда, але Говард озивався лиш тоді, коли його прямо про щось запитували. Тед не вважав за потрібне надавати значення настроєві сина: він був більш ніж

певен, що за зиму Говард здолає своє розчарування і вдовольниться життям на Багряній горі.

Було всього пів на дев'яту, коли Говард вийшов із кімнати й попрямував до себе нагору.

Після того як він пішов, Тед обернувся до Рози.

— Завтра вранці він побачить сніг, і йому відразу полегшає,— сказав він.— Коли побачить, що все кругом біле, стане спокійніший. Сніг завше діє на людину заспокійливо. Я спостерігаю це вже п'ятдесят років. Людина звикає до снігу, і коли його нема — їй ніби чогось бракує. Хто-хто, а я це добре знаю. Ось уже скільки зим зустрів я за всі ці роки, а проте завше сам не свій, аж доки побачу перший сніг.

Тед чекав, чи не обізветься Роза, та вона розмірно погойдувалась у своєму кріслі, і тільки монотонне рипіння раз у раз порушувало тишу. Раптом вона змінила позу, поклала ногу на ногу й глибоко зітхнула.

— Говард зовсім не такий дурень, як ти гадаєш,— мовила вона.— Він тільки про те й думає, як видобутися звідси. Я бачу це по його очах щоразу, як гляну на нього. Він не дурний. І хоч він не скигнить і не просить більше відпустити його, це зовсім не означає, що він одступивсь від того, чого так довго домагався. У нього весь час щось на думці. Я ж бачу.

— Ніякого добра йому з того не буде,— сказав Тед.— Та й лиха, мабуть, теж. Ще два-три тижні — і все минеться без сліду. Під Новий рік він буде тихий, сумирний і всім задоволений. Сніг швидко заспокоїть його.

Роза промовчала. То були її перші й останні слова за весь вечір. Тед зиркнув на неї і побачив на її обличчі знайомий вираз упертості. Він знав, що йому годі й думати довести Розі свою правоту: навіть коли вона й удаватиме, ніби слухає, то все одно не скаже більше ні слова. І він знову занурився в газету, подумки радіючи з того, що зумів раз і назавше покласти край Говардовим домаганням. Через рік-два Роза переконається, що він в усьому мав слушність.

Другого ранку Говард прокинувся о шостій і, як тільки розплющив очі, помітив на шибках сніг. Він схопився з ліжка й побачив, що все довкола на добрий фут укрито снігом, навіть голі віти дерев сховалися під сніговими шапками. Говард кілька хвилин дивився на

білу вершину гори, аж поки затремтів од холоду в кімнаті й похапцем кинувся одягатись.

Трохи згодом він вийшов на задню веранду з дійницею в руках і попрямував до корівника. Сніг був глибокий — дюймів дванадцять-чотирнадцять завглибшки, — але ще не взявся твердою шкуркою. В ясному небі сходило сонце, і Говард знав, що на кінець дня в низині від цього снігу майже нічого не зостанеться. Поки не затужавіла земля, сніг не ляже по-справжньому; але все-таки то був сніг, і він нагадав Говардові про зиму, що чекала його попереду, — довгу холодну зиму, з хуртовинами і заметами. В січні сніг уже не розтане, він братиметься крижаним панциром кожного разу, коли температура впаде нижче двадцяти градусів, і лежатиме аж до нового снігопаду. А на кінець зими все довкола вкриє біла ковдра у кілька футів завгрубшки.

З доінням Говард упорався швидко. Тепер на Багряній горі лишилося всього дві корови; цього було більш ніж досить, щоб завжди мати в домі молоко, сметану й масло.

Повернувшись на задню веранду, він спинився обтрусити сніг з черевиків. Тоді позирнув через плече, і перед його очима постав чарівний краєвид. Навіть вічнозелені сосни та ялини застигли в пухнастому сніговому вбранні, а далі ген до обрїю лежав суцільний білий завій; тільки озера та річечки ще зберігали свій зеленкувато-блакитний колір. Та незабаром і їх скує мороз, і вони теж зникнуть під снігом.

Довкола панувала незвична тиша. Здавалося, сніг поглинув усі звуки і притишив їх так, що нічого не можна було почути. Не шелестіло мертве листя, не рипіли віти дерев, не потріскувало в лісі сухе гілля, не долинали з-під гори лосячих та оленячих криків. І тільки легенький блакитний димок повільно піднімався над комином кухонної плити, що її Говард розпалив за півгодини перед тим.

Постукавши черевиками об підлогу, Говард обтрусив з них сніг і пішов у дім.

Після сніданку Тед став біля вікна кухні й задивився на північні околиці. Минуло вже з годину, відколи зійшло сонце, сніг трохи підтанув і заяскрів на голих вітах кленів та в'язів. Тед незворушно спогля-

дав цю картину. Тим часом Говард підійшов до стінної шафи й витяг звідти шкіряну куртку.

— Куди це ти зібрався? — спитав Тед. — Ще не так холодно, щоб надягати куртку.

Говард просунув руки в рукава й застібнув гудзики. Тоді знову поліз у шафу і зняв із вішалки дробовик.

— Я бачив за корівником великого бабака, коли ходив доїти, — озвався він. — Може, пощастить підстрелити. Якщо він досі не втік, я його застукаю.

— Я не проти того, щоб ти вбив бабака, — сказав Тед, — але не забувай, що тобі сьогодні треба ще перебрати яблука й картоплю.

Заспокоєний, він знов обернувся до вікна. Побачивши, що Говард надягає шкіряну куртку, він спочатку був злякався, чи не збирається син до містечка, щоб не сидіти вдома й ухилитись від загаданої йому роботи. А полювання на бабака забере всього десять-п'ятнадцять хвилин, ну, щонайбільше двадцять, а тоді Говард повернеться й піде працювати у льох.

Роза взялася мити посуд, і Тед подався до сусідньої кімнати, щоб розпалити чавунну грубку. В будинку було вже не так холодно, як зранку, але Тедові здавалося, що в кімнаті треба протопити ще.

Говарда не було вже з півгодини, і майже весь цей час Тед сторожко дослухався, чи не грюкнуть надвірні двері. Він дратувався і не міг спокійно сидіти й читати, поки Говард марнував час десь за корівником, замість іти в льох і перебрати яблука та картоплю. Там стояло вісім чи десять мішків яблук, що їх Тед загадав перебрати й скласти в засік, та стільки ж мішків картоплі, яку теж потрібно було прибрати на зиму. Тед чекав, що Говард повернеться і негайно візьметься до роботи. Якби він знав наперед, що той змарнує стільки часу, шукаючи бабака, то нізащо б його не відпустив.

Вогонь у грубці розгорівся, і в кімнаті стало тепліше. Тед нахилився, щоб причинити дверцята піддувала, коли раптом надворі, десь за корівником, пролунав постріл.

— Мабуть, Говард таки уколошкав того бабака! — гукнув Тед до Рози крізь прочинені двері. — Він завше

влучає з першого разу, по кому б не стріляв. Було б незле, якби він уколошків ще кількох на додачу, але яблука й картопля не можуть більше чекати.

Роза підійшла до дверей і стала, дивлячись на Теда.

— Звідки ти знаєш, що він застрелив бабака? — спитала вона.— А може, він застрелив кого іншого.

Перше ніж Тед встиг обернутись і глянути на неї, Роза подалася назад у кухню. Тед рушив слідом за нею.

— Що це ти варнякаєш, га? — спитав він.

Роза витирала тарілки, не оглядаючись на нього. Тедові здалося, що вона ледь помітно здвинула плечима.

— Адже Говард сам сказав, що йде стріляти бабака, хіба ж не так? Ну, то кого ж би ще він міг застрелити? Оленів на горі тепер нема. Вони всі в низинах, де швидше тане сніг. Олені зроду не полізуть на вершину шукати трави й моху, коли там нападає на фут снігу.

— А чому б тобі самому не піти за корівник і не подивитись, кого він там уколошків? — спитала Роза, все ще уникаючи його погляду.

— За дві-три хвилини Говард буде тут. Ні до чого тупати по снігу, щоб перестріти його на півдорозі.

Тед уже намірився був повернути назад до кімнати, щоб подивитись, як там грубка, коли раптом спинився й глянув у вікно, що виходило на задній двір. Роза переставляла тарілки, брязкала виделками та ложками. Поприбиравши все на місце, вона витерла стіл.

— Минуло вже хвилин десять, а то й п'ятнадцять, як він застукав бабака,— сказав Тед.— Час би вже йому вернутися. Треба ж порати яблука й картоплю.

Він знову визирнув у вікно, але Говарда біля корівника не було видно.

— Мабуть, піду-таки подивлюся, чого він там застряг.— Відчинивши двері, Тед подався надвір.— А може, він і справді підстрелив оленя..

Поки Тед ішов до корівника, тримаючись стежечки, протоптаної Говардом у глибокому снігу, він дедалі дужче зловився на сина, що згайнував хтозна-скільки часу замість сидіти вдома й перебирати яблука та картоплю. Тед уявив собі, як вичитуватиме Говардові за те, що він пробайдикував цілісінський ранок. Він твер-

до поклав собі загадувати хлопцеві стільки роботи, щоб той не мав коли думати про коледж та інші дурниці.

Завернувши за ріг корівника, Тед поглянув на кам'яний паркан, де звичайно сиділи бабаки, сподіваючись хоч якої поживи, і раптом зупинився. Потім ступив уперед і, мружачись, знову поглянув туди. Його очі ще не звикли до сліпучого відблиску сонця на снігу.

— Говарде! — сердито гукнув Тед.

Він невідступно дивився в бік паркана, намагаючись розгледіти, чому це Говард не зважає на нього.

— Говарде! — люто grimнув він.— Ану зараз же йди в льох та берися до роботи! Годі вже байдикувати!

Аж ось він побачив, що рушниця ледь визирає з-під снігу, наче її недбало кинули туди. Говард сидів під парканом, ноги його загрузли в снігу, а голова похилилась на ліве плече і впиралася в кам'яний виступ. У нього був такий вигляд, ніби він дуже стомився, сів перепочити і, прихилившись до паркана, тут-таки заснув.

— Говарде! — загорлав Тед.— Говарде! А, бий тебе сила божя!

Він підійшов ближче і зупинивсь біля паркана. Та хоч як силкувався заговорити, не міг вимовити й слова, попри все своє бажання нагримати на Говарда й добре його вилаяти. Теда засліплював і душив гнів, що поступово наростає у ньому весь той час, поки він сидів у будинку, марно чекаючи, коли ж син повернеться й стане до роботи.

І раптом Тед зрозумів, що Говард застрелився. В снігу біля його ніг стирчала довга яблунева гілка, що її другий кінець він усе ще стискав у руці. На новій шкіряній куртці темніла велика рвана діра, і тепер куртку не можна було носити, не полагодивши. Заряд пробив Говардові груди під самісінькою ключицею.

Тед нахилився, взяв рушницю й уважно її оглянув. Порожня гільза була викинута з рури, однак знайти її в снігу він не потрапив. У магазині багатозарядного дробовика лишилося ще два набіі.

Тримаючи дуло на рівні Говардових грудей, Тед приклав рушницю до плеча й натиснув курок. Він вистрелив, майже не цілячись, але заряд увійшов у си-

нове тіло в тому самому місці, де й перший. Тед викинув з рушниць останній набій і рівненько притулив її до паркана, відтак швидко обернувся і попрямував до будинку. Ступивши кілька кроків по снігу, він зупинився й пішов назад. Узяв рушницю, штурнув її в сніг під ноги синові і, не оглядаючись, зник за рогом корівника.

Коли він зайшов у дім, Роза стояла посеред кухні. Вона мовчки спостерігала, як Тед обмітає віником сніг з черевиків.

— Ну, то що, не підстрелив він бабака? — спитала вона нарешті.

— Та ні, — озвався Тед. — Щось не знайшов я там мертвого бабака.

— І оленя теж не підстрелив?

— Не бачив і оленя.

Роза посміхнулась краєчком губ. Вона все так само стояла на місці, вп'явшись у Теда пронизливим поглядом.

Тед ретельно змітав з порога сніг, що його приніс на черевиках.

— Мабуть, доведеться тепер тобі самому перебирати яблука та картоплю, — сказала Роза. — Навряд, щоб ти схотів когось найняти до цього. Робітникові треба платити тридцять-сорок доларів на місяць та ще й годувати. А коли будеш робити все сам, воно тобі нічого не коштуватиме.

— Як на мене, то не буде великого лиха, коли все зостанеться так, як є, — стомлено пробурмотів Тед. — Тепер це не має значення.

— Ну що ж, ти хазяїн — тобі й вирішувати, як бути. Роби як хочеш.

Роза скинула фартух і поправила волосья, туго зашпиливши його на потилиці. Тед бачив, як вона вийшла з кухні й рушила до сходів у передпокої, але навіть не спробував її зупинити.

Вже на сходах вона обернулась і гукнула вниз до Теда:

— Ти б краще їхав до містечка та умовився з трунарем. Нема чого зволікати, доки замерзне земля, бо тоді доведеться йому лежати в склепі на кладовищі всю зиму, аж до тепла. А подбати про все тепер, то воно, зрештою, і дешевше стане.

РОЗДІЛ 20

Одна по одній зачинялись віконниці. Нарешті незатулени лишилися тільки два кухонних вікна. На той час, коли стала справжня зима, Тед позамикав усі кімнати і перейшов жити в кухню. Там він раз чи два на день готував собі їжу, а ввечері лягав на засланій ковдрою канапці, щоб трохи подрімати: іноді півгодини, іноді годину — як коли. А прокинувшись, подовгу сидів біля вікна, втупивши невидючий погляд у нічний морок. Короткі зимові дні починались о пів на дев'яту, а десь о четвертій уже сутеніло. І майже весь цей час Тед так само просиджував біля вікна, споглядаючи похмурі північні околиці, вкриті молодим лісом, що потонув у глибоких снігових заметах.

Минуло вже три тижні відтоді, як Роза його покинула, і Тед не знав, коли вона повернеться. Знав тільки те, що одного дня вона прийде забрати меблі та свої особисті речі, які ще лишилися в будинку.

Роза пішла з дому на початку грудня, вранці, і хоч Тед спробував її розпитати, так нічого й не сказала про свої дальші наміри. І Тед пустив її. Він не мав ніякої охоти переконувати Розу лишитися, коли вона вже надумала його покинути і жити в містечку. Навіть коли б він заборонив їй піти, то все одно не знайшов би способу вдержати її на Багряній горі всупереч її волі. І він пустив її.

— Годі вже, назимувалась я в цій чортовій глушині аж донесхочу, — сказала Роза. — У містечку, там хоч дороги розчищені, і машини всю зиму їздять. А тут, на твоїй Багряній горі, й душі живої до весни не побачиш. Натерпілася за двадцять років, годі. І дня тут більше не житиму.

Тед спробував заперечити, але говорив він мляво й непереконливо. Він не відчував ніякого бажання умовляти Розу пожити з ним ще хоч рік. А втім, запропонував проїхатись куди-небудь разом, якщо вона залишиться, але й це не похитнуло її наміру. Тоді він пообіцяв, що, починаючи від наступного року, вони кожної осені виїжджатимуть удвох до Портленда і зимуватимуть у готелі з паровим опаленням. Та Роза йому не повірила. Подумала, що він просто бреше, хоче підманути її пустою обіцянкою, а коли настане час

їхати, знов не додержить слова. Вона вже двадцять років чула такі балачки і твердо постановила, що не дасть більше себе морочити.

— Ну, то й забирайся! — гримнув на неї Тед.— Вже кому-кому, а мені ти тут не потрібна. Стובбичила б тільки перед очима, а я зовсім не хочу, щоб мені тут тось надокучав. Иди собі геть! І щоб я тебе тут більше не бачив! Я завше вважав, що жити самому куди краще. Иди собі! Забирайся!

Роза була рада, що все минулося так легко, та навіть коли б Тед і заборонив їй, вона б однаково пішла. Пішла б того самого дня, що його давно вже визначила в думці, хоч як би намагався Тед зупинити її.

Відколи вона подалася з дому, Тед з кожним днем більше тішився своєю самотністю. Він позачиняв усі кімнати, а сам зостався в кухні, і тепер йому не доводилось утруднювати себе тим, щоб спати в одній кімнаті, читати в другій, а готувати їжу та їсти у третій. Такий спосіб життя цілком його влаштував, і він лише дивувався, як міг стільки років терпіти дружину та дітей, що без кінця сновигали по всьому будинку.

Тед міг спокійно зимувати на Багряній горі, не наїжджаючи до містечка. В домі було вдосталь усякого припасу, і він ні в чому не знав нужди. Тютюну йому не бракувало. В погребі було повно яблук, картоплі, моркви, кабачків. У коморі лежав чималий запас цукру, кави, солі та м'яса, що його мало вистачити на кілька місяців. Тедові не було потреби аж до весни купувати щось у крамниці і через це показуватись у містечку, хіба що тільки він сам цього забажав би.

Однак час від часу той чи той клірвотерець заводив мову про Теда.

— Кінець Теда Емерсона можна було побачити ще тоді, коли він спродав свою худобу,— казав у містечку Бен Робінсон.— Навіть дурневі зрозуміло, що Багряна гора існуватиме лиш доти, доки Емерсони не поїдуть звідти, не перемруть чи ще якомсь не вкоротять собі віку. Я ніколи не бачив, щоб було інакше, коли людина починає казати, що їй начхати на весь світ. Адже саме так заявив Тед Емерсон. Він, мовляв, свого досяг — себто своїх грошей,— і тепер йому байдужісінько, що там діється в місті, у штаті і в усій країні. Отож дочка його вийшла заміж, хлопець наклав на себе руки,

а дружина подалася з дому і, мабуть, от-от спарується з Лілендом Стоуксом. Щоправда, сам Тед Емерсон ще й досі сидить у своїй норі, але він уже не житець на цьому світі. Отак він повернув своє життя, і як на мене, то нехай собі й далі робить що хоче.

Минув місяць, і ніхто з городян не згадував більше про Теда. Тепер лиш десь навесні хто-небудь міг поцікавитись, чи не бачили в містечку Теда Емерсона і що взагалі про нього чути, а до того часу про Теда й думати забули.

Тієї зими клірвотерці мали інші, куди поважніші теми до розмови. Аларак Хената збирався будувати величезний хлів на триста футів завдовжки; Дюссо прикупити сто п'ятдесят акрів землі, що межувала з їхньою фермою, і мали намір звести навколо нової ділянки дротяну огорожу; Бен Робінсон остаточно вирішив продати свою крамницю Наполеонові Сен-Дені; Аделяр Лявінь уклав контракт на спорудження нового будинку на десять кімнат, місцем для якого обрав вершину одного з околиць горбів, де колись стояла господа старого Філіпса. То де вже там було згадувати про Теда Емерсона!

А тим часом на Багряній горі Тед не раз вертався думкою до свого минулого життя.

Тепер він за кожним днем довше просиджував біля вікна кухні, втупивши очі в холодну, засніжену далечинь. Нічого нового, про що міг би думати, він не мав, а про старе думати набридло. Сидячи отак цілими днями біля вікна, Тед зрідка промовляв декілька слів сам до себе. Він навряд чи тямив, про що говорить, ба навіть і не чув свого бурмотіння.

Після того як Роза пішла з дому, Тед не мав охоти про неї думати. Раз чи два йому впадали в око речі, що нагадували про неї, однак Теда майже не турбувало, де вона тепер і що поробляє. Можливо, ходить на танці в Будинок фермера, або вчащає до баптистської церкви, або навіть швендяє по крамницях десь у Люїстоні чи Портленді; ну, а до всього іншого йому байдуже. Він намагався викреслити з пам'яті все, пов'язане з Розою. Вона завжди була для нього лише служницею в домі, жінкою, що народила йому двоє дітей.

Рідко згадував Тед і про сина з дочкою. Джін забрала собі в голову вийти за Френка Жерве, і він, Тед, дав

на те свою згоду. Тож вони побрались і вже другого дня поїхали з Багряної гори. Тед не шкодував, що дозволив дочці повінчатися з Френком Жерве. Джін знайшла своє щастя, і він був задоволений. Але ж вона стала дружиною *француза*. Сама думка про це боляче краяла йому серце.

В такі хвилини Тед марно силкувався збагнути, як він міг хоч на мить піддатися на доччині умовляння. Адже він ненавидів французів навіть дужче, ніж будь-яких інших чужинців. А тепер скрізь говоритимуть про Теда Емерсона як про городянина, що дозволив своїй дочці вийти заміж за француза; отож йому лишається тільки замкнутися в своєму будинку, позачиняти всі віконниці й спустити завіси, щоб жоден з випадкових подорожніх не зміг його побачити. Тепер йому не можна показуватись на люди, бо все містечко знає, що він дозволив своїй дочці одружитися з французом... І Тед затуляв руками обличчя і все нижче спускав завіси на вікнах, щоб його не видно було знадвору. Він боявся людських очей. Тепер, забачивши його, всі зупиняться й тицятимуть на нього пальцями. Ім'я Емерсонів укрите ганьбою, і ніхто вже більше не говоритиме про Багряну гору з повагою, як колись...

Готування їжі було немудрою справою, що не потребувала великих зусиль. Їв Тед дуже мало: одногодвох яблук, кількох картоплин, спечених у лущинні просто на плиті, та шматочка шинки йому вистачало на цілий день. Нічого більше він і не готував. За кілька хвилин збирав на стіл увесь свій денний харч і за кілька хвилин з'їдав його. Тепер він ніколи не відчував голоду.

Дров у сараї було цілком досить, щоб перезимувати й цю зиму і ще одну. Отже, йому принаймні ще рік не доведеться мерзнути, а там, сподівався Тед, повернеться Роза. Вона подбає про те, щоб протягом літа наготувати новий запас палива. Роза не дасть йому замерзнути.

Проте були й інші хвилини, коли Тед розумів, що Роза ніколи не вернеться, щоб піклуватись про нього. Поки він живий, Рози тут не буде — це так само певно, як і те, що він сидить у кухні біля вікна. Вона сама так сказала, коли йшла з дому, але тоді він їй не повірив, навіть не звернув уваги на її слова. Роза двадцять

років прожила з ним у цьому будинку Емерсонів, і Тед не хотів вірити, що вона покидає його тоді, коли він потребує її піклування більше, ніж будь-коли.

Одного січневого дня, сидючи біля вікна, як звичайно, Тед раптом пригадав слова, що їх колись сказав йому Бен Робінсон,— пригадав так чітко й виразно, немовби тільки мить тому почув їх у Беновій крамниці. Він навіть підняв був завісу й озирнувся довкола: а може, то сам Бен заговорив до нього, непомітно зайшовши в будинок? Пересвідчившись, що Бена в кухні немає, Тед знову сів, але Бенові слова так само голосно лунали йому у вухах, неначе той промовляв їх тут-таки, позад нього.

— Ось постривай-но, Теде Емерсоне, скоро ти шкодуватимеш, що казав таке про іноземців. Шкодуватимеш і про те, що так поводився з дружиною та дітьми. Тепер іноземці найперші наші друзі, і вони нічим не гірші за нас із тобою. В них інакші прізвиська, ніж у Фростів та Емерсонів, і через це ти твердиш, ніби вони не такі люди, як ми. А насправді, Теде, вони кращі від нас, бо не забороняють своїм дітям їхати до коледжів. Коли в них дитина схотіла піти вчитися, батьки неодмінно назбирають грошей, щоб вирядити її в дорогу. Вони люблять своїх дітей. І ніколи не намагаються підкорити їх своїй волі. Вони розуміють, що молодому поколінню доведеться згодом вершити всі земні справи, і допомагають своїм синам та дочкам здобути потрібну до цього освіту. Якщо ти відпустиш Говарда до коледжу, тобі буде веселіше доживати віку. Він ніколи не погодиться лишитися тут на все життя і доглядати твою господу на Багряній горі. Він має мету в житті, і тобі слід би це зрозуміти й дозволити йому діяти на власний розсуд. Скоро ми постарієм, і користі з нас буде мало. Тоді на зміну нам прийде молодь. І коли ти не дозволяєш Говардові йти, куди він хоче, то тим самим звільняєш його місце ще для одного іноземця.

Тед слухав і майже нічого не розумів. Він пошепки проказував собі кожне слово і, наче живого, бачив перед очима Бена Робінсона, що сидів у крамниці в своєму кріслі з вигнутою спинкою, вимахуючи руками від запалу. Однак суть Бенових слів не сягала його свідомості. Тед думав тільки про те, що він примусив-таки Говарда зостатися вдома, і пишався своєю перемогою.

Те, що Говард помер, нічого не важило — головне, що хлопець був змушений підкоритись його, Тедовій, волі. Він звелів синові сидіти дома й порати господарство, і Говард усе робив аж до останнього дня, коли пішов за корівник і там застрелився. А якби він дав Говардові оті п'ятсот доларів, то тепер шкодував би про це і ніколи не пробачив би собі такого марнотратства. Хоч як там воно є, а все-таки він наполіг на своєму щодо Говарда, зберіг п'ятсот доларів і мав у господі дармового робітника.

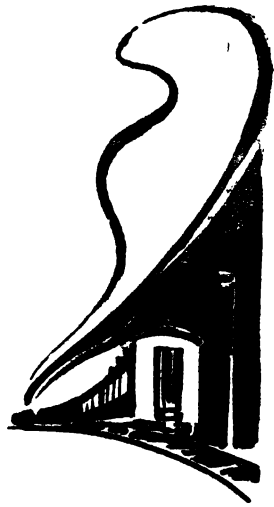
Тед щось пробурмотів собі під ніс, але й сам не почув своїх слів. Навіть не міг пригадати, про що говорив. Одначе на душі йому полегшало. Він був задоволений з себе: адже, зрештою, він примусив-таки Говарда лишитися вдома.

Надворі знову сипнув сніг. Він вкривав усе довкола суцільним білим завоєм, так що не стало видно навіть в'язів понад дорогою при виїзді з двору. Величезні лапаті сніжинки поволі спадали додолу, чіпляючись за живоплоти, віти дерев, виступи будинку. Вони м'яко лягали на стужавілий сніг, і схоже було на те, що двофута біла ковдра погрубує ще на п'ять-шість дюймів.

Тед підвівся і перейшов до другого вікна, щоб подивитися на корівник. Ген під горою видніла рівна крижана поверхня озера, і над нею також нависла снігова завіса. Давній сніг поздувало вітром; темні острівці голої криги швидко зникали під білим покривалом. Довкола стояли дерева у високих снігових шапках, а кам'яні паркани та живоплоти майже зовсім потонули в заметах. То була пора року, коли геть усе, окрім найвищих дерев, завалювало снігом і пагориста околиця починала скидатись на пласку, мов стіл, рівнину.

Човгаючи ногами по вкритій лінолеумом підлозі, Тед пішов назад до плити. Тепло, що піднімалося над нею, приємно пестило шкіру, наче лагідне проміння весняного сонечка. Хоч було ще ранувато, Тед засвітив лампу і поставив її на широке підвіконня — нехай горить цілу ніч і підтримує честь роду Емерсонів. Поки він живий, це його найперший обов'язок — кожного вечора засвічувати лампу, щоб ніхто з тих, кому трапиться минати Багряню гору, не зміг сказати, що бачив іще один будинок із темними вікнами...

1

Як дуже часто казали мешканці Пальміри, одні — дивуючись і спантеличено, а інші — й таких було чимало — з радістю, Старожил Ханнікат був, безперечно, найщасливішою людиною в усьому місті.

А сам Старожил казав, що це щастя дарує природа йому від щедрот земних за те, що він такий, який є. Він казав, що от через це й має намір завжди залишатися таким, як є, і нікому не дозволить умовити себе хоч щось змінити в своєму житті («І без того вже розвелось надто багато охочих когось чи щось переробляти. Добре ще, хоч є такі люди, як я, що задоволені всім, як воно є, і хочуть, щоб сонце вставало й сідало, як йому належить від природи, а не висіло весь час над головою, мов електрична лампочка, якої не викрутиш. Ось чому безглуздо віддавати весь світ до рук агітаторів та політиканів. Якщо їм дати волю, вони нароблять безладдя, затіють війну і не дадуть спокою усім простим людям, котрі самі живуть й іншим жити не заважають»).

Як видно, Старожиліве щастя не обирало певного напрямку чи курсу, не буяло також у якійсь улюбленій царині — везіння, здавалось, само шукало його й не відступало від нього ні на крок, де б він не був і що б не робив. Незвичайним у всьому цьому було одне:

в той час як багато людей прагнуть щастя, вимолюють його, вдаються навіть до чаклунських амулетів та всіляких таємничих засобів, Старожилу досить було тільки почекати, щоб воно само до нього прийшло.

Наприклад, нічого незвичайного не було в тому, що Старожил зупинявся на розі вулиці зіграти з ким-небудь в орлянку й, вигравши двічі чи тричі, йшов собі далі з прибутком у кишені. Більше того, було відомо чимало випадків, коли він вигравав тричі підряд, не програвши жодного разу. Частенько ті, що програли, закидали при цьому, нібито Ханнікат шахрує і крутить хвостом, та все-таки ніхто в Пальмірі ніколи не піймав його з монетою на два орли чи на дві решки. Тільки для того, щоб показати свою чесність, він перед початком гри завжди пропонував кому-небудь обмінятися монетами.

— Знаєш що? — мовляв Старожил, широко усміхаючись, після якогось особливо щасливого повороту подій. — Якщо моє добре старе щастя і далі бігатиме цуциком за мною, як бігає зараз, я ще, чого доброго, стану першим щасливчиком на весь наш округ. А ще знаєш що? Коли довгенько йтиме отак як по маслу, я, певне, стану найвезучішим бісовим сином у всьому штаті, та ще портрет мій у всіх газетах надрукують. А справді, здорово вийде? Ото вже буде чим похвалитись!

Старожил пишався навіть найменшою своєю удачею і, бувало, довго розповідав про неї кожному, хто тільки мав бажання стояти та слухати.

Він любив похвалитися тим, що виграв у лотерею подвійну ділянку на цвинтарі при церкві преподобного Уокера («Я завжди був ласий поспати на широкому двоспальному ліжку, щоб можна було бухнути в нього і розлягтися і так і сяк, отож, їй-право, непогано буде, коли на кладовищі на мене чекатиме подвійна ділянка»). Любив він розповідати, яку силу-силенну окунів наловив на Ріді-крік («Коли вам сказати всю правду, то довелося дати чверть долара негрєняті за те, що воно допомгло мені протягти десятифутовий волок вище по струмку, бо стільки набилося риби у сить, що одній людині не впоратись»), і повсякчас згадував випадок, коли йому перепало п'ятдесят доларів готівкою за п'ятидоларову ослицю від балаганника, якому

до зарізу потрібен був смирний осел — катати малечу по десять центів з носа. («Що в балаганника блискавка вбила осла, я тут, можна сказати, зовсім не винен, однак я саме випадком нагодився, коли йому аж горіло негайно купити осла, аби не зупинилося діло»).

До всього цього щоразу, коли Старожил бував у центрі міста, він звичайно вигравав з десяток, а то й більше разів на котромусь із автоматів у пивниці й розважальному закладі Еда Говарда. Іноді він тільки те й робив, що стояв та смикав за важіль і все вигравав та вигравав без єдиного промаху.

Найбільше він полюбляв механічну гру під назвою «Дівчата на пляжі». Коли Старожил набирав більше п'ятисот очок, по всьому колу спалахували фігурки дівчат у вузьких синіх та червоних купальниках, і це давало Старожилу право грати далі безплатно. А коли очок набиралося ще більше, дівчата починали стрибати, граючи в чехарду. На цей час довкола автомата завжди збирався великий натовп, всі дивилися, як Старожил працює ногами й усім тілом, і намагалися збагнути, яким чином можна набрати таку силу очок. Але як це в нього виходить, ніхто не міг пояснити нічим, хіба що тільки суцільним везінням.

Рано чи пізно Старожил завжди добирався до мільйона очок. Тоді він одержував дармову пляшку пива, а дівчата на пляжі переставали грати в чехарду. За якусь мить вони скидали купальні костюмчики і зазмирили на місці, усміхаючись усім присутнім, поки Старожил наганяв нові очки.

Ед Говард казав, що в нього висіваються грошики кожного разу, як Старожил Ханнікат приходить до його пивниці, але це мовилось лише заради жарту. («Йому так везе, що колись він з мене злидня зробить і з торбами по світу пустить»). А по щирості Ед мусив визнати, що про збитки йому нічого навіть балакати, бо він завжди розпродував силу-силенну пива, коли цілий натовп збирався подивитись, як Старожил гратиме в «Дівчат на пляжі» й набере мільйон очок. Та ще, як всім було відомо, Ед збував десятки пляшок кока-коли школярам, котрим не дозволялося заходити до пивниці, й вони юрмилися на вулиці перед вікнами, силкуючись розгледіти, що можна, кризь вікно.

— Як це в тебе, Старожиле, виходить, що тобі завжди щастить? — спитав його хтось одного разу, після того як він виграв майже цілих два долари, влучно вкидаючи пенні в шпару на підлозі поштової контори. Він узяв собі за звичку заходити на пошту кілька разів на тиждень, хоч одержувати йому було нічого, крім реклам нових ліків від різі в шлунку та лишаїв, але й то рідко.— От не можу цього збагнути. Тільки тобі й мороки, що прийдеш сюди з жменюю мідяків, а виходиш щоразу з одним чи ба й двома доларами. Твоє щастя бігає за тобою, мов зголоднілий пес за людиною, у якої з кишені стирчить свіжа м'ясиста кісточка. І хоч що це не є, а його слід би назвати Ханнікатовим Щастям, бо нічого подібного ні в кого більше немає.

Старожил видобув з кишені каштан і потер його плямисту коричневу шкірку великим та вказівним пальцями так, що вона заблищала, мов слюдяна лусочка на сонці. Його улюблений кінський каштан ріс одразу за околицею міста, і він ходив туди щороку в жовтні й вибирав найкращий з усіх плодів, які тільки були на дереві. А торішній каштан завжди викидав, боячись, як би щастя не зрадило йому, коли він носитиме більше одного каштана в кишені.

— Що ж, я тобі скажу, в чім тут секрет,— відповів він, перекидаючи каштан з руки на руку та знов відполіруючи його.— Коли я ще був отаким пуцьверінком, мій татусь повчали мене, що найпевніший засіб пробитися в житті і знайти собі найкращий заробіток— це завжди бігти хоч на крок попереду всіх інших, не лякаючись того, що колись та й уступиш ногою в гарячий коров'ячий корж. Татусь мій казали, що хіба тільки найжалюгідніші люди ховаються чимдуж під стріху від першої краплі дощу й шарахають із боку в бік, щоб, боронь боже, не вскочити в коров'ячого коржа та не закаляти черевиків.

Він укинув каштан у кишеню й розчесав п'ятірнею своє ріденьке попелясте волосся. Широка усмішка розпливлася в нього на все обличчя, як і завжди, коли йому траплялася нагода поговорити про свого татуса.

— Я ніколи не забуваю того, що казали мій татусь, і ось уже сорок років чиню тільки так, як вони мене вчили. Бува, і втелюючись в гарячий коров'ячий корж, бо їх таки багато на сім світі, але я на це не зва-

жаю. Мене більше цікавить, як би його обскакати ближніх, щоб усе щастя, яке знайдеш по дорозі, припало тобі. Ось чому я неодмінно біжу на крок попереду інших, винюхуючи, де б ухопити ще й ще дрібочку щастя. Я завжди знаю напевне, що скільки його не є, а на мою долю все ж перепаде, коли тільки бігтиму попереду інших та роздивлятимусь навсебіч, де воно ховається від тих, що метушаться позаду й сушать голову, куди їм поставити ногу. Ось чому я завжди сміливо вихоплююся наперед, добре пильную і не зважаю на коров'ячі коржі.

— А як же з отим каштаном, що ти його завжди витягасш з кишені і трещ, неначе то чаклунський амулет? Певне, він все-таки приносить деяке щастя, інакше б ти не тягав його весь час при собі й не натирав до блиску. Тож як, Старожиле, приносить він щастя?

Старожил похитав головою, але широка усмішка не сходила з його обличчя.

— Широ кажучи, він зовсім нічого не вартий,— відповів Старожил.— Ані біса не вартий, якщо хочете знати мою думку. Я просто ношу його при собі, бо дуже багато розплодилось забобонних людей, які гадають, що неодмінно треба мати якийсь талісман, аби він приносив тобі щастя. Одні кажуть, нібито задня лапка сірого кролика має чарівну силу й нібито ліва лапка краща за праву. Інші доводять, нібито лапка кролика-самця діє сильніше за лапку крільчихи. Тільки все це дурниці. Про мене, носи собі в кишені хоч когутячий гребінь, хоч свиняче рило. Нічогісінько не допоможе, якщо тобі зроду не таланить. Ось чому я покладаюся тільки на своє природне везіння.

— Ну, якщо ти такий везучий, то чого ж ти не зіграєш у покер чи в кості та не виграєш собі торбу великих купюр?

— Ні, панове! Тільки не я!— урочисто промовив Старожил. Посмішка сповзла з його обличчя, і він суворо нахмурився.— Мій татусь розповідали мені, скільки на світі шахраїв та нечистих на руку, які грають у покер і в кості, обдираючи чесних людей. І, звісно, вони казали чистісіньку правду! На свої власні очі я бачив і мічені карти, й налиті свинцем кості і знаю: тільки дурень може мати з ними справу. Я завжди покладаюся на своє везіння, і з мене цього цілком досить

Коли ти везучий, тоді гра йде чисто й чесно, без шахраювання, і не треба боятись, що тебе окрутять. Я вдовольняюся тим, що в мене є, і тією дрібною щастя, яку мені даровано зроду,— так наказували мені мій татусь.

— А проте коли б я мав Ханнікатове Щастя, то ризикнув би кількома доларами й зіграв у кості.

— Ні, панове! Тільки не я! — повторив Старожил, хитаючи головою.— Я знаю, що мені на краще, і тому чинитиму тільки так, як навчали мене татусь. Я не з тих, хто гадає, ніби найголовніше в житті — це бути багатим та знатним. Такі люди весь час нарікають, що вони бідні й нікчемні, і втрачають найкраще в житті. Моя ж єдина мета — залишатися таким, який я є. Досі мені в цьому щастило, сподіваюсь, що й далі так буде.

Після цього майже всі мешканці Пальміри зійшлися на думці, що удачі й щасливі випадки в житті Старожила Ханніката йому просто судилися, що вони неминучі, звичні й взагалі закріплені за ним довіку. Саме тому дуже мало хто здивувався, коли він одружився з Мейбл Бауерс у найкоротшім часі після того, як вона овдовіла, й дістав за нею добрячий двоповерховий цегляний будинок на Черрі-стріт та майже тисячу акрів орної землі й лісу. Всі знали, що Френк Бауерс, який прожив у шлюбі з Мейбл років тридцять, став під кінець свого життя одним з найбільших багатіїв Пальміри.

Як тільки пройшла чутка про одруження Старожила, майже всі в один голос сказали, що Ханнікатове Щастя не те що не зрадило його, а навіть перевершило всі сподівання. Мейбл не мала ні дітей, ні рідних, окрім якихось далеких родичів. Отож не було ніякого сумніву, що Старожил, років на п'ятнадцять молодший за Мейбл, напевне переживе її й успадкує все майно після її смерті. Балачки про Ханнікатове Щастя почали поширюватись за межі Пальміри й сягнули аж гірських схилів у верхній частині округу Сікомор.

2

Коли сонце торкнулося обр'ю, Старожил забрав свій дробовик, рибальські снасті та клуночок з білизнаю і подався до великого цегляного будинку Мейбл на Черрі-стріт.

Мейбл і Старожил побралися ще вдень, і Старожил мав намір переселитися до неї одразу, тільки-но преподобний Уокер закінчить шлюбну церемонію в церкві. Проте Мейбл звеліла, щоб він ішов до себе й чекав там до заходу сонця, поки вона все як слід приготує до весільної вечері. Старожил іще вранці прокинувся голодний і тому спитав, чи не можна б йому зараз хоч трохи чогось перехопити, але вона була надто схвилювана й не слухала його. Він плентався слідом за нею майже два квартали, втокмачуючи їй, який він голодний, та благаючи змилосердитися, але вона ні разу навіть не оглянулася.

Як Мейбл і обіцяла, до його приходу вечера була готова. Вона звеліла Джозіні відварити цілий окіст, велику каструлю горошку й спекти кілька солодких пирогів з бататами — спеціально для нього. Цього вечора він сидів, навалившись на стіл, і їв шинку з горошком та пироги з бататами, аж поки не міг проковтнути більше ні крихти.

Тоді Старожил відсунувся з стільцем од столу, попустив пояс на одну дірочку і сказав Мейбл, що такої вечері він ще ніколи в житті не їв і що одруження з нею було найспритнішою штукою, яку йому досі пощастило утнути. Вона вся сяяла усмішкою, слухаючи такі слова, і тоді він сказав їй, що, певне, найрозумніше для нього буде добряче прогулятися, щоб шлунок як слід перетравив усю цю смачну їжу. Мейбл була така задоволена, що він похвалив її вечерю, яку вона звеліла Джозіні приготувати, і так хвилювалася, все ще не заспокоївшись після весільної церемонії, що потім лише невиразно могла пригадати, ніби й справді щось чула про полювання на опосумів, куди він збирався податися цієї ночі.

І справді, ще на минулому тижні Старожил обіцяв Елу Дідду та Джорджу Дауні, що саме на цю ніч піде з ними полювати опосумів. Він гайнув годині о дев'ятій вечора і повернувся до Мейбл лише на сніданок наступного ранку.

Старожил стомився, й очі в нього були сонні після цілонічного вештання по гущавині та болотах на берегах Ріді-крік, зате перед самим світанням собаки Джорджа Дауні загнали на дерева чотири опосуми, і він почував себе чудово, думаючи про те, яка це удача

зловити за одну ніч стільки опосумів. Багато мисливців в окрузі Сікомор були б раді й одному опосуму; нехай би хоч хвіст — адже мисливський сезон щойно почався.

Мейбл, з рожевою стьожкою круг голови й у новому квітчастому халаті, сиділа за столом і снідала, коли Старожил ввійшов і гепнувся на стілець. Черевики його були заляпані в болото, реп'яхи поначіплювалися на вибілені сонцем штани та на синю подерту об терня куртку. Він зірвав кілька реп'яхів з поношеної сірої кепки й повісив її на спинку свого стільця. Все ще не дивлячись на Мейбл, присунувся з стільцем ближче до столу.

Мейбл втягла в себе повітря й затамувала подих з таким виглядом, ніби збиралася не дихати скільки лиш зможе. Обличчя її почервоніло, губи були міцно стулені.

— Здрастуй,— сказав Старожил, розплившись в усмішці так, що стало видно золоті зуби в найдальших куточках рота, і тільки зараз уперше подивився на неї прямо.— Здрастуй, Мейбл.

Розтуливши рота і відітхнувши так різко, що затремтіли плечі, Мейбл міцно зціпила руки на колінах. Кілька хвилин вона сиділа мовчки, стежачи, як він насипає собі гарячої вівсяної каші та накладає запечених в тісті сосисок. Рожева стьожка на голові Мейбл сповзла набік, і пасмо волосся впало на чоло. Нервовим рухом руки вона відкинула його назад.

— Де ж це тебе носило цілісіньку ніч? — спитала Мейбл.

Її кругле обличчя все ще пашіло від гніву, і дихала вона так часто, що аж двигтіли груди.

— Та я ж тобі казав учорашнього вечора, після того як з'їв найкращий почастунок у своєму житті, що піду трохи прогулятися, аби шлунок ліпше з усім тим упорався...

— Чого ж тебе ганяло оце до ранку? Відповідай мені! Що ти робив увесь цей час? Куди ти ходив? З ким був?

Незграбно соваючись на твердому сидінні стільця, він, перш ніж відповісти, обвів критичним поглядом усю кімнату з червоними трояндочками на шпалерах.

Нарешті він зупинився на одному пучечку троянд, не кваплячись полічив їх і тільки тоді відповів.

— Ну, якщо сказати тобі всю правду,— почав він, ретельно уникаючи її вбивчого погляду,— то ще з тиждень тому на вулиці мене здибали Ел Дідд та Джордж Дауні й запросили полювати разом з ними на опосумів. Я спитав, на яку ніч це припаде, і виявилось, що воно припало саме на сьогоднішню ніч. Просто дивно, як ото іноді виходить. В усякому разі, я їм обіцяв, а ніхто не може сказати, що я не дотримую свого слова. Моє слово для мене святе й непорушне. Звісно, коли я їм обіцяв, що піду полювати на опосумів, звідки ж я міг знати, що оженюся на тобі, мені це навіть на думку тоді не спадало. Ну, а ти ж сама знаєш, скільки часу забирає полювання на опосумів. Завжди на це треба цілісіньку ніч. Кожен порядний мисливець-опосумник тобі це скаже. Вони хитрючі, ці опосуми, і раннього вечора нікуди з нір не витикаються. Дочекаються півночі, а з опівночі до світання по свіжих слідах собаки їх винюхують і женуть. Мій татусь багачко розповідали мені про опосумів, коли я був ще отакеньким пущьверінком. Я з самого малечку потроху ганяв опосумів і можу сказати, що все це суцця правда.

Примруживши очі, Мейбл пильно розглядала його.

— Це все, що ти можеш мені сказати?

Старожил усміхнувся.

— Еге, либонь, це майже все, що можна розповісти жінці про полювання на опосумів.

Мейбл відкинулася на спинку стільця й на кілька хвилин знеможено заплющила очі.

— Інша справа, коли б це який чоловік захотів побалакати зі мною про полювання на опосумів...— почав Старожил.

— Я маю досить про що з тобою побалакати,— перебила його Мейбл, зненацька витріщаючи очі.— А ти сиди там і слухай мене, Старожиле Ханнікат.— Повільно похитуючи головою, вона холодно дивилася на нього.— Просто не знаю, чого це мені захотілось виходити за тебе заміж. Кожна розумна жінка мала б одразу збагнути, що не можна виходити заміж за чоловіка з таким диким ім'ям. Та ніхто, окрім тебе, й не захотів би носити таке ім'я. Ось у чому твоя біда. Ти орудуюш

цим своїм чудернацьким ім'ям, немов амулетом, аби хапнути щось на дурничку. Але я тобі скажу тільки одне, і ти це запам'ятай на все життя, отож дослухайся. Отим своїм химерним ім'ям ти нічого від мене не доб'єшся — ані оскілечки, хоч би які приклучки ти вигадував, хоч би скільки там хитрував і хоч би як до мене підлещувався. Якби я мала хоч крихітку тями, то ти так би й лишився для мене чужим.

Похнюпивши голову, згорбившись і спершись лівим ліктем на стіл, Старожил схилився над тарілкою, уминаючи вівсяну кашу з сосисками та підсмаженим хлібом. Він пригадував усі ті випадки з минулого, коли хтось заводив мову про його незвичайне ім'я («Коли я вперше почув це ім'я, то був певен, що це або жарт, або прізвисько чи щось подібне до цього. Та як почув його разів три чи чотири, воно почало мені здаватися звичайним, все одно що назвати неділю — неділею чи там різдво — різдом. Треба тільки повторити в думці кілька разів це ім'я — і буде здаватися, ніби воно старе, як оці гори. А коли до нього звикнеш гарненько, воно стане те ж саме, що й Джон Генрі, чи Р. Б., чи Клод Ханнікат. Отож тепер, якщо захочеш назвати Старожила якимось інакше, либонь, нічого підходящого й не втнеш»).

Він зиркнув спідлоба, бажаючи дізнатися, що робить Мейбл.

— А ти б краще сів по-людськи на тому стільці та помізкував гарненько, як ще ніколи не мізкував, — заторохтіла вона. — Не знаю, що в тебе зараз на думці, може, й нічого немає, але я тебе примушу помізкувати. Якщо хто може покласти край усім твоїм хвастоцям про оте щастя, то це саме я. І не сподівайся, що я відступлюсь. Не знаю, чи багато хотів ти вигадати тим, що одружився зо мною, але хоч би що то було — ти його не дістанеш. Може, ти забрав собі в голову, що коли ім'я в тебе особливе і ти останній з Ханнікатів, то більше нічого й не треба, щоб мати все на дурничку, — але ні, не дїждешся: краще починай все спочатку та вигадай дотепнішу приклучку.

Старожил ще нижче схилився над столом, — так було навіть зручніше загібати кашу ложкою («В окрузі Сікомор Ханнікатів завжди можна було на пальцях полічити, а коли помер Старожилів татусь, зо-

стався лише він один. До того ж Старожил казав мені, що він усе життя мріяв про сина, щоб передати йому своє ім'я, але хоч убий, не може запалитися коханням до білої жінки. Так чи інакше, але, здається, тільки через це Старожил не одважився виїхати в Джексонавіль чи в Алабаму й там підшукати собі добру роботу. Він ніби боявся одійти від свого порога, бо розумів, що він останній з Ханнікатів, і йому хотілося, щоб це ім'я жило якомога довше в Пальмірі й окрузі Сікомор. Можливо, саме тому він і радий був усе життя залишатися в себе вдома й перебиватися с'як-так, лагодячи радіоприймачі й таке інше»). Старожил звів очі від тарілки й на коротку мить зустрівся поглядом з Мейбл.

— Я хочу, щоб ти одне затирила як слід,— рішучим голосом сказав він.— Я справді пишаюся своїм ім'ям. Це єдине, що в мене є, а більше ні в кого немає. Мій татусь дали мені його тому, що надто багато розвелось на світі людей, званих Джонами, Томами, Джо та іншими абиякими іменами.— Він ще раз глянув на Мейбл і лише після цього знову відкусив шматок сосиски.— І мій татусь наказували мені, щоб я всіма силами аж до самої смерті тримався за те ім'я, яке вони мені дали, і ні за яких обставин не допустився, щоб мене задражнили й умовили змінити його на щось буденне. Мій татусь казали, що мільйона доларів вони мені у спадок залишити не можуть, зате дали мені таке щасливе ім'я, якого більше ні в кого немає. А я вірю в те, що казали мені мій татусь, і ніхто не примусить мене змінити цю думку.

Мейбл силувано усміхалась, перехилившись до столу. Її обличчя й досі пашіло гарячковими рум'янцями, але було видно, що вона стримує себе, намагаючись бути лагідною і щиросердою. Вона поклала руку на плече Ханнікату й кілька разів нервово поплескала його.

— Адже я змінила прізвище з місіс Бауерс на місіс Ханнікат учора, коли вийшла за тебе заміж,— сказала вона, підслесливо усміхаючись.— І з твого боку теж було б дуже мило, якби ти погодився змінити своє дивацьке ім'я на щось пристойне. Мені б це був найкращий весільний подарунок, і я б тобі на все життя була вдячна. Не хочу я, щоб люди звали мене «місіс Старожил

Ханнікат». Я цього не перенесу. Було б просто принизливо таке терпіти. Я не зможу від сорому пройти по вулиці, коли мене отак обізвуть привселюдно. Навіть мої найліпші друзі, які в мене є у місті, хихотітимуть щоразу, тільки-но почують це ім'я. Скажи, адже ти зміниш його заради мене?

Мейбл знову усміхнулась і стисла йому лікоть тремтячими пальцями. Вона терпляче чекала, даючи йому час зібратися з думками, але він сидів мовчки і незворушно.

— Знаєш що? — сказала вона з надією, підсовуючи ближче до нього соусник. — Якби ти змінив своє ім'я на Теодор, я б тебе звала Тедді — так коротше. Тобі це сподобалось би, правда? Чи ось я ще придумала гарне ім'я — Рендолф. Справжнє чоловіче ім'я, варте уваги. А я могла б звати тебе Ренді — так коротше. Ну, що ти скажеш на це? Або, якщо хочеш, я можу придумати ще багато гарних імен на вибір.

Старожил потягся й загриб цілу жменю гарячих сухариків.

— Ні, панове! Тільки не я! — сказав він, рішуче мотаючи головою. — Ні, панове! Мій татусь казали мені, що з цього імені я видушу більше, ніж хто інший з буденним ім'ям зуміє видушити за ціле життя з банківського чека або з тисячі акрів орної землі та лісу. Ні, панове! Ти не примусиш мене забути те, що мені казали мій татусь!

Мейбл пригнічено зітхнула й безсило відкинулась на спинку стільця.

— Раз і назавжди ти можеш замовкнути й не говорити мені про свого татуса? Досить я вже про нього наслухалась!

Нічого не бачачи, вона сиділа й дивилася у вікно на яскраве ранкове сонце, і губи в неї тремтіли, а на очах виступили сльози.

3

— Тільки заради того ти мене й узяв, щоб прибрати собі до рук мою землю та ліс, — сказала Мейбл, безпорадно схлипуючи. Очі її, повні сліз, раз у раз кліпали. — А я ж тобі весь час вірила, гадала, що в тебе на думці лише саме високе.

Вона втерла сльози серветкою, щоб краще його бачити.

— Якби мій перший чоловік не помер та не відказав мені усю цю цінну землю й будинок також, то ти навіть не глянув би у мій бік. Бач, який ти підлий крутий, Старожиле! Шкода, не стало мені розуму послухатись моїх найближчих друзів! Вони мені так і казали, що коли я піду за чоловіка нижчого стану, то потім ой як наплачусь!

Сльози текли їй по щоках, але вона була так загорьована, що вже навіть не пробувала їх утирати.

— Мусить же бути закон проти таких чоловіків, як ти, що користаються з беззахисності таких удів, як я!

— Та ні, Мейбл, все це зовсім не так,— сказав Старожил, звівши на неї очі й хитаючи головою.— Щодо цього я вважаю себе таким же чесним, яким був би на моєму місці всяк інший у Пальмірі. Коли я вперше побачив тебе після похорону, то тільки прикинув у думці, ба просто десь мені аж у кісточках ворухнулося таке почуття, що це добрий знак і що скоро мені знов поталанить. У мене вже стільки разів бувало таке відчуття, що я його впізнаю, як своє власне ім'я, тільки-но його почую. Ось чому я не став зволікати, а враз подався сюди, до твоїх воріт, поглянути, чи не можна з тобою любо-мило погомоніти та ближче познайомитись. Звісно, я міг би день чи два перечекати. Але не така в мене вдача, бо я добре затямив, що казали мені мій татусь про те, аби триматися на один крок та на один стрибок попереду всіх інших і не зважати на коров'ячі коржі...

Кинувши серветку на стіл, Мейбл схопила ложку й цосили пожбурила її через усю кімнату. Ложка вдарила об стіну й лунко задеренчала по підлозі.

— Був би отой твій татусь живий та десь тут поблизу,— закричала вона зривистим голосом,— то я б скрутила йому голову, як тлустому курчаті на недільний обід! Через нього все моє горе-нещастя! Ось де він у мене, твій татусь! Краще б його зовсім у тебе не було! Якби він тебе не навчав, то ти б нізащо не зумів умовити мене, щоб я пішла за тебе!

— Та годі, Мейбл, ти ж бо й сама чудово знаєш, досить тобі тільки помовчати та пригадати: адже це суцця правда, що спершу я тільки одне-однісіньке слівце

тобі й сказав: «Здрастуйте». І я просто стоїв собі перед ганком, думав про тебе та милувався з твоєї вроди, коли ти про себе мені розповідала. Це чиста правда. А ще ти сказала, що тобі страшенно, хоч тут-таки, не сходячи з місця, кортить вийти заміж, так кортить, як жодній іншій жінці. Далі ти сказала, що дуже непокоїшся, бо сусіди, певне, вже запримітили, що я прийшов сюди, стою біля ганку й балакаю з тобою, і що ти воліла б не гаяти часу, а швидше побратись, поки ще в місті не пішли різні плітки.

Мейбл ретельно, досуха витерла сльози («Живуть же на світі отакі люди, як він, і хоч де ти ступи — з ними не розминешся. Всі вони негідники та шахраї з широкою усмішкою на виду й без жодного долара в кишені. Вони так поведуться, ніби не вміють відрізнити сьогоднішнього дня від учорашнього. Якби це були щенята, то ви б їх назвали вишкребками, бо вони такі миршаві, що дужіші цуценята топчуть їх і відштовхують, а коли ці нещасні допнуться до задніх сосків, там для них уже нічого не лишилось. Але ж людину не втопиш, як недолуге щеня, от вони й тиняються біля порога, чекаючи, поки ти їх нагодуєш. Так воно й виходить, що хтось неодмінно їх пожаліє і віддасть їм усе найкраще, що тільки має»). Вона акуратно згорнула серветку й усміхнулася вже без будь-яких ознак гніву на м'ясистому обличчі.

— Я була страшенно самотня,— сказала вона інтимним тоном, нахилившись ближче до Старожила й підсипаючи йому каші та підкладаючи сосисок.— Важко навіть пояснити чоловікові, яка самотня може бути жінка, бо язик у нас не пристосований для таких балачок, але то правда, що мені хотілося побути на самоті з тобою. Замолоду, ще коли я дівувала, у мене часто з'являлося таке приємне почуття, а тепер, у цьому віці, воно рідко на мене знаходить. Але це таке солодке почуття, коли воно охоплює дівчину, що з ним нічого в світі не зрівняєш, і дівчина ладна накоїти безліч одчайдушних дурниць, тільки б воно її не покидало. Чоловікові цього ніяк інакше не можна пояснити. І я не посоромлюся сказати, що я ще досить молода й по собі знаю, як це приємно почувати в мої роки,— оце саме і найшло на мене, коли ти постукав у парадні двері. Пригадую, мені так закортіло побути

з тобою, що я вся аж тремтіла від голови до п'ят. Коли зріла жінка зостається такою самотньою, як я тоді, і відчуває потребу в чоловічому теплі,— вона, так би мовити, розкривається в своєму найглибшому естві. Тепер, коли ми побралися, мені не соромно ділитися з тобою такими інтимностями. Трохи побалакаєш про це — і тебе всю кидає в жар,— от і зараз я так себе почуваю. Я дуже рада, що одружені люди, от як ми з тобою, можуть погомоніти про це на самоті, а не те щоб заціпити рота і тільки хвилюватись. Старожиле, а ти теж те саме почувасш чи ні?

Мейбл стільки наговорила, що їй довелося замовкнути і перевести дух. Трохи згодом вона нахилилася й ніжно погладила його по плечі.

— Здається, я таки знаю, що ти маєш на увазі під цим почуттям,— сказав він,— і поділяю кожне твоє слово. Дуже часто чоловіка збаламучує таке почуття, і тоді він починає зиркати туди й сюди, шукаючи чогось підходящого.

Мейбл втягла в легені повітря і надовго затамувала подих.

— То чого ж тебе носило цілісіньку ніч? — нарешті вибухнула вона.— Відповідай мені!

Перш ніж він устиг хоч щось сказати, з кухні крізь розсувні двері зайшла Джозіна, і Мейбл, стиснувши губи, відкинулась на спинку стільця. Джозіна несла другий кофейник з гарячою кавою і холодний бататовий пиріг з гратчастою скоринкою. Каву вона поставила на стіл перед Мейбл, а пиріг — перед Старожилем. Коли вона нахилилась над ним, він відчув, як її рука торкнулась його плеча.

Побачивши пиріг, Старожил широко, на все обличчя, усміхнувся, глянув на Джозіну і схвально закивав головою. Джозіна так і залишилась стояти коло його стільця, з усмішкою дивлячись на нього згори вниз.

— Це справді найзнаменитіша страва, яку тільки можна подати чоловікові,— сказав він, ще раз подивившись на пиріг, а потім підвів голову й кивнув Джозіні.— Я завжди полюбляв холодні пироги з бататами і на сніданок, і в іншу пору дня,— була б моя воля, то я без них ніколи б не обходився. Єдине, через що я завжди заздри́в багатим, так це те, що вони можуть ласувати отакими пирогами кожного разу, коли

сідають за стіл. Якщо станеться, що я забагатію, то збудую величезну пиріжкову фабрику й випікатиму лише самі оці добрі старі пироги з бататами. Мій татусь казали мені...

— Не хочу більше чути про нього! — вереснула Мейбл, вдаривши ножем по столі.

— Та я ж тільки сказав, що мені подобається... — хотів був пояснити Старожил.

— Джозіно, геть на кухню і роби своє діло! — різким голосом наказала Мейбл, махаючи рукою на двері. — Ти мене чуєш? Тобі нема чого стовбичити тут, роззявивши рота. З тобою ніхто не розмовляє. Ну, Джозіно, виконуй, що тобі велять. Ти своє місце знаєш.

Джозіна повільно рушила від столу.

— І не приходь сюди, поки я тебе не покличу!

— Гаразд, місіс Бауерс, — сказала Джозіна, завертаючи до дверей.

— Джозіно, перестань мене так називати! Чуєш? Я не допущу такого зухвальства! Ти чудово знаєш, що я вже з учорашнього дня місіс Ханнікат. Затям це і більше так не говори!

Старожил глянув на Джозіну й зустрівся з нею очима. Він міг би з певністю сказати, що на вустах у неї блукала легенька посмішка.

— Пробачте, я забула, — поквапливо сказала Джозіна, прямуючи до дверей на кухню. — Надалі я постараюсь пам'ятати про це, місіс Ханнікат.

— Краще, коли б ти пам'ятала це й зараз!

Після того як Джозіна вийшла з їдальні на кухню, жодного слова не було мовлено доти, поки Старожил не поклав собі на тарілку чверть пирога та не відкусив перший шматок. Він відкинувся на спинку стільця і з блаженною усмішкою жував пиріг. Потім схвально закивав головою.

— Добрий старий пиріг з бататами — найліпша їжа для чоловіки.

Мейбл поклала йому руку на плече.

— Я зовсім не хотіла, а вийшло, що я на тебе пирхала оце зараз, — сказала вона, переходячи на ніжно-притишений голос. Вона схилилася ближче до нього й усміхнулася. — Коли пізнаєш мене краще, то побачиш, що я зовсім не така, щоб пирхати, як деякі інші жінки. Не знаю, який біс у мене вселився, що я так розмов-

ляла. Мабуть, нерви дуже розгулялися. Я півночі місця собі не знаходила, все чекала, що ти ось-ось повернешся, і зовсім не виспалась. Тільки трохи задрімаєш — і враз прокинешся, аж підскочиш, і починаєш думати, котра зараз година та чи скоро ти прийдеш. Так у мене й минула цілісінька ніч — найдовша ніч у моєму житті. Ніяк би не сказала, що ми тільки вчора побралися, все це більше скидалося на страшний сон.

Вона погладжувала його по плечі.

— Ось чому, Старожиле, я була знервована, — наче сама не своя. А взагалі я зовсім не така. Коли ти пізнаєш мене краще, тоді побачиш, що я нормальна жінка і завжди лагідна. Якби я виспалась сьогодні вночі...

— Я б оце теж не відмовився трохи здрімнути, — сказав Старожил. Він поклав до рота останній шматок пирога і тепер жував його з вдоволеною посмішкою. — Трохи здрімнути було б для мене дуже й дуже корисно. Нині я вже не можу обходитися без сну, як у молоді роки, коли ганяєш, бувало, скрізь у будь-який час, і вдень і вночі. Пригадую, кілька років тому я якось...

Мейбл, цупко вчепившись за його плече, відштовхнула свій стілець і підвелася з місця.

— Ходімо зі мною, Старожиле, — зажадала вона, шарпаючи його, поки й він теж став на рівні. — У мене є для тебе сюрприз. Я одведу тебе до спальні, покладу в ліжку, гарненько укрию і опущу завіси, щоб знову стало темно, ніби вночі. Тільки жінка знає, чого треба чоловічій в такій час. Довгий спокійний сон піде на користь нам обом після такого неймовірного хвилювання.

Тягнувши Старожила за собою і не випускаючи з чіпких пальців його плеча, вона вже вийшла у передпокій і повернула до спальні.

— Про яке хвилювання ти торочиш? — спитав Старожил, коли вони минули передпокій. — Чомусь я нічого такого особливого не пригадую.

— Сам знаєш яке, — відповіла Мейбл, стиха хихикаючи і підштовхуючи його до дверей спальні. — Кожен хвилюється у перший день одруження, але тобі нема чого соромитись зі мною у цих речах. Можеш просити в мене чого твоя душа забажає, а я вже зумію тобі догодити.

— От, їй-право, й не знаю, чого б мені такого зараз попросити, — сказав Старожил.

Коли вони зайшли до спальні, Мейбл щільно причинила двері й замкнула їх на ключ.

— Чудово розумію, що ти почувася,— сказала вона.— Одружуватись це хоч для кого велике нервове напруження, а надто для тих, хто одружується вперше. Та я зроблю тобі потачку, раз ти до цього часу усе життя прожив одинаком,— допоможу тобі звикнути, так щоб ти не відчув різниці.

Вона повела його через усю кімнату до ліжка.

— Ну, тепер потроху звикай і можеш почувати себе вільно,— сказала вона.— Для початку це буде найкраще.

Старожил сів на край ліжка й роззув закаляні чевревики. Потім заходився віддирати реп'яхи з своїх штанів і циглями посилати їх на смугасті, жовті з білим, шпалери. Та хоч як він старався й прицілювався, жоден реп'ях не причепився до шпалер, а всі до єдиного падали на підлогу.

— Вчора я цілу ніч перемучилася в оцій самій кімнаті: все чекала, що ти, Старожиле, повернешся,— почув він її голос десь у себе за спиною.— Мені так хотілося погрітись коло тебе, а замість того я почувала себе нещасною, як ніколи в житті. Коли ти сказав, що підеш трохи пополювати на опосумів, я навіть уваги на те не звернула, гадала, що до півночі ти напевне ж будеш удома. А потім, бачу, час іде та йде...

— Добре, путне полювання на опосумів завжди забирає цілу ніч,— сказав він.— І ось чому стільки часу маєш витратити, поки розійдешся як слід. Я тобі так і розказував ще минулого разу, коли ти про це питала. Всі опосуми хитрючі тварюки. Коли він не здереться на дерево, то припишкне десь у дуплястій колоді або зарийється в нору під сухим корчем і нікуди не показує носа майже до самого світання. Кожен, хто знає повадки опосумів, тобі те саме про них розкаже. Вони гадають, що всі собаки на цей час знесиліють від марної біганини кругака, страшенно захекаються, і носи їхні втратять гостроту нюху,— отож і не зможуть винюхувати їхні сліди. Он які пройди ці опосуми, через те й треба так багато часу та терпіння, щоб загнати їх на дерево. Звісно, усі ці тонкощі знає тільки справжній мисливець на опосумів.

Після цього в спальні надовго запала мовчанка, і нарешті, цікавий знати, що робить Мейбл, Старожил обернувся. Вона вже одягла нічну сорочку й сиділа по той бік ліжка, розчісуючи волосся.

Раптом щось страшенно загуркотіло у задній половині будинку. Здавалося, ніби Джозіна пожбурила сковорідкою через усю кухню або торохнула нею об плиту. Мейбл обернула голову й побачила, що Старожил дивиться на неї.

— Чого ти на мене так дивишся, Старожиле? — спитала вона, ніби зовсім і не чула гуркоту на кухні. — Тобі зовсім не треба соромитись. Я точнісінько така сама, як усі дами на світі.

— Що то був за гуркіт оце зараз?

— Я нічого не чула. Тобі, мабуть, причулося. Ну, а ти чого тягнеш, досі не лягаєш? Годі тобі сидіти. Час уже спатоньки.

— Я думав, — сказав він їй.

— Про що ж ти думав?

— Про те, що мені казали мій татусь.

Мейбл судорожно втягла в себе повітря. Потім кілька секунд мовчала, нервово покусуючи губи.

— А що ж він казав? — нарешті спитала вона з надією.

Старожил завагався.

— От і не знаю, чи можна тобі це казати...

Мейбл хихикнула.

— Атож, Старожиле, кажи, не бійся. Ми тепер подружжя, і я хочу, щоб ти розмовляв зі мною так само вільно, як з усіма іншими. А зараз саме час тобі привчатися. Ну, сміливіше говори мені, що він таке там казав.

— Гаразд, якщо ти справді хочеш знати, мій татусь казали, що є лише дві поважні причини брати собі високу на зріст і гладку жінку: щоб мати насолоду від її куховарства та щоб грітися біля неї холодними ночами. Їсти твої страви я можу кожного божого дня, а от по-справжньому холодні зимові ночі ще не починались...

Ридаючи, Мейбл кинулась на ліжко обличчям вниз.

— Ніколи більше не згадуй свого татуся в моєму домі!

Осінній день уже схилявся надвечір, коли Старожил розплющив очі після довгого життєдайного сну. Він прокинувся остаточно лише після того, як позіхнув кілька разів підряд і протер заспані очі. Потому одірвав голову від подушки й обдивився незнайомі кімнату. Він силкувався пригадати, коли йому востаннє довелось спати не в себе вдома, але, виявилось, це було так давно, що навіть пригадати уже несила. І він знову занурився головою в подушку.

Нарешті він збагнув, де оце так раює, упізнавши жовті з білим смугасті шпалери, й побачив свою синю куртку та стару сіру кепку на драбинчастій спинці стільця коло ліжка. Прислухаючись до важкого дихання Мейбл, він лежав, чухаючись то тут, то там, і розмірковував, котра зараз година. Завіси були опущені, й тільки вузенька смужечка світла пробивалася в одне з вікон.

Через деякий час, обережно, щоб не розбуркати Мейбл, він потихеньку сповз із ліжка й нарешті став ногами на килим. Перш за все він потягнувся за своєю кепкою. Потім розшукав черевики, все ще вогкі й обліплені болотом, і надів обтикану колючками куртку — все це без єдиного звуку. Після цього, нечутно повернувши ключ у замку, він вислизнув із затемненої кімнати і причинив двері, не розбудивши Мейбл. Якомога тихіше він пройшов навшипиньках через передпокій до заднього ганку.

Сонце ще світило, але дні о цій порі року дедалі коротшали, і довгі темні тіні простяглися по жорсткій траві подвір'я. Він багато разів бачив будинок Мейбл з фасаду, але сьогодні йому вперше випала нагода побувати на задвір'ї цієї приземкуватої споруди з червоної цегли. Однак задне подвір'я було тут точнісінько таке, як і в усіх інших будинках у цій частині міста, і Старожил нітрохи не здивувався, побачивши, що воно саме таке, яким він його й сподівався побачити.

Старе скособочене тунгове дерево з покарлюченими вітром гілками стояло в одному кутку подвір'я, а в другому — росла плакуча верба. Обабіч ганку були квіткові клумби, і під вікнами — кущі троянд та соняхи, але стебла й листя на них уже почорніли, а бур'ян

вигнався майже по коліна. Чотири чи п'ять потемнілих від негоди дерев'яних стільців з поламаними ніжками були розкидані під провислими лозами виноградної альтанки, а прямо за галявкою стояв гараж, де Мейбл тримала під замком свою сяючу лаком машину. До гаража тулилась повітка, де лежали граблі, мотики та інше садове знаряддя. Позаду — вірвовки з білизнаю, біля самої хвіртки — смітник.

Весь час, поки Старожил стояв на задньому ганку, звикаючи до денного світла, він напружено прислухався, міркуючи, де може бути Джозіна. З будинку не долинало жодного звуку, не чути було навіть бряжчання тарілок та каструль на кухні, де Джозіна звичайно бувала о такій порі дня. Він подумав був, чи не повернутися знов у будинок та не пошукати її на кухні, але побоявся, що може перечепитися об щось, наробити гармидеру, і тоді прокинеться Мейбл. Замість цього він зійшов з ганку і навпростець по траві подався до дерев'яної хвіртки, що виходила у провулок.

Порівнявшись із смітником, він так зацікавився, що саме на ньому є, — аж змущений був зупинитись і як слід роздивитися («Усе життя бачу, як Старожил Ханнікат шпортається на смітниках, і просто не знаю іншої людини, яка б отак цікавилася всім, що люди викидають. І в той же час ні разу не бачив, щоб він хоч щось узяв із смітника і поніс із собою. Можна було б подумати, що такий чоловіча обов'язково щось та знайде на продаж лахмітнику чи щоб однести додому, але тільки не Ханнікат. По-моєму, йому просто цікаво знати, від чого люди хочуть звільнитися»).

Знайшовши палицю й поштрикавши нею у смітник, він виявив самі лише гілочки тунгового дерева та верби, багато зів'ялих кульбабок та лободи, десятки консервних бляшанок та череп'я від тарілок і чашок.

Вирішивши в думці, що сміття у Мейбл аж надто нікудишнє, він кинув палицю геть і поквапливо шмигнув за хвіртку в провулок. Тепер йому вже кортіло швидше щезнути з очей, перш ніж Мейбл вийде на ганок і примусить його повернутися додому.

Щоб дістатися найближчою дорогою від будинку Мейбл на Черрі-стріт до його двокімнатного будиночка-майстерні в кінці глухого кута за міським пожежним депо, потрібно було лише кілька хвилин.

На розі вузького тупика не було стовпа з табличкою, і навіть на міській карті ніколи не з'являлося його назви, але з давнього-давня цей глухий кут називався Великою Щілиною («Велика Щілина — це таке місце, де ніхто не наважиться повісити таблички з назвою. Спитайте кого завгодно в Пальмірі, чому так вийшло, і вам розкажуть. Я, лише трохи підріс, одразу ж дізнався, від чого пішла оця Щілина. А коли якесь місце обходиться сорок чи п'ятдесят років без назви, то, виходить, все-таки є за що його пам'ятати. А назвали його так тому, що в цьому тупичку стояло з десяток чи більше хижок та халуп, які тулилися одна до одної, немов корзини з маїсом, і серед них були й такі закуточки, де білі чоловіки та підлітки, які вже почали голитися, могли коротати час від заходу сонця аж до світанку з веселими негротяночками. Все це давно відійшло в минуле, тільки й лишився від тих часів отой будиночок, де живе Старожил Ханнікат і лагодить радіоприймачі та інші електроприлади. Мужчині у наші дні доводиться влаштовуватись інакше, коли йому буває потрібна такого роду компанія»).

По дорозі до Великої Щілини Старожил здибав Фетті Леттімора, Мілларда Уеста та інших своїх знайомих, але ввібрав голову в плечі й піддав ходу, не дозволивши нікому зупинити себе для балачок. Сонце було вже на вечірньому прюзі, а він хотів швидше прийти до майстерні, щоб закінчити ремонт приймачів, які обцяв полагодити ще на минулому тижні.

Обігнувши ріг пожежного депо і ступивши перший крок у Велику Щілину, він одразу побачив, що в нього на приступці порога сидить Клайд Хефлін. Свого часу, Клайд був професіональним борцем і роз'їжджав по всьому штату, виступаючи на ярмарках та в балаганах, але прокурор штату дискваліфікував його на все життя після того, як Клайд, знавіснівши, задушив свого партнера-борця на ярмарку. Він двічі женився, але обидві дружини розлучилися з ним, витерпівши скільки змогли побоїв.

— Пора вже тобі, розтелепо, з'явитися у цих місцях, — ревноу до нього Клайд гучним басовитим голосом. — Я цілу годину на тебе чекаю. Та що ти, в бісового батька, за цяця? Що ти собі утокмачив? Я не з таких, щоб пнем сидіти отут і чекати таких, як ти.

Старожил наблизився, і Клайд, суплячись, підвівся з місця.

— Здрастуй, Клайде,— сказав Старожил, змахнувши рукою на знак привітання.— Як ся маєш?

— Не твоє діло. Коли б ти оце зараз не заявився, то я вже збирався йти до того великого цегляного будинку на Черрі-стріт і витягти тебе звідти. Нічого було стільки часу слинитися з жінкою тільки тому, що ти на ній оженився. Мені потрібен мій приймач, чорт забирай. І потрібен негайно. Ти й так з ним марудишся вже цілий тиждень.

Клайд Хефлін був дебелий чолов'яга, густо зарослий темним волоссям, і перший горлодер на все місто. Балакаючи з ким-небудь, він любив кричати так, щоб його було чути з одного кінця міського майдану на інший, і його ревучий бас був такий же звичний для всіх, як полуденний гудок на лісопильному заводі. Головна його посада була — помічник шерифа, а крім того, він ще служив охоронцем порядку від поліції позаштатно. Поліцейський відділок міста наймав його патрулювати вулиці на суботні вечори та ночі, коли місто бувало переповнене найжджими фермерами, і він завжди носив при собі наручники, кийок та револьвер. Клайд полюбляв хвалитися тим, що завжди знайде причіпку, аби збити негра з ніг своїм одним ударом кулака, перш ніж надіти йому наручники й одвести до в'язниці. За останні десять років він убив не одного негра, але завжди виправдувався тим, що виконував лише свій обов'язок і захищав власне життя, і його ніколи не судили за вбивство («Не питайте мене, чому так, цього я не знаю, але Клайд Хефлін ненавидить чорних дужче, ніж проповідник ненавидить гріх. Багато я бачив людей за своє життя, однак ні в кого не зустрів стільки підлості, як у Клайда»).

— Заходь до хати, Клайде,— сказав Старожил, відмикаючи двері.— Твій приймач полагодити недовго. За мить буде готовий. Я знаю, в чім там заковика.

Вони переступили поріг, і Старожил засвітив світло. Маленька майстерня була захащена розібраними приймачами найрізноманітніших габаритів і кольорів; із цвяхів, убитих під стелею, звисали мотки та жмути ізольованих дротів, на підлозі валялися поламані електроплитки, нагрівачі й настільні лампи. До

стін були пришпилені крикливі қалендарі минулих років та строкаті кольорові фото з журналів. Широкий дерев'яний верстак займав майже все вільне місце в тісній кімнатці. Дверний проріз без фільонок вів у другу кімнату, де стояло двоспальне ліжко. З інших меблів у другій кімнаті була ще тільки нефарбована шафка, прибита гвіздками до стіни.

Старожил скинув кепку та куртку і, перш ніж підійти до верстака, повісив їх на цвях за дверима. Покопавшись на верстаці і водночас давши деякий лад купам мотлоху на ньому, Старожил нарешті розшукав маленький червоний приймач з прізвищем Клайда на ярлиці.

— Це полагодити недовго,— сказав він Клайду, сідаючи на табуретку і згорблюючись над верстаком.— Здається, я знаю точно, що тут не гаразд. Найбільше скидається — якісь гвинтики та дротинки ослабли. Я пригадую, днями дивився приймач. Нині їх випускають швидкісним методом. Через те вони так часто й псуються. Контакт порушиться, випаде гвинтик, а як полагодиш, то здебільшого працює краще за новий. Я проти того, щоб драти з людини за нові лампи, коли тільки й діла, що підкрутити подекуди гвинтики.

— То якого ж біса одразу після огляду ти його не полагодив? — ревноу Клайд.

— А мабуть, ніколи було.

Клайд сів у розхитане, з бавовняною набивкою крісло, покрите сірою ковдрою. Коли він відкинувся на спинку, крісло зарипіло і перехнябилось на один бік.

— Мушу віддати тобі належне в одному,— помовчавши, сказав Клайд і зареготав так, що крісло знову зарипіло і покосилося ще дужче,— хоч ти всього-на-всього тільки радіомонтер-невдаха.

— Про що ти? — спитав Старожил.

— А про те, що ти таки обскакав цілу армію проїдисвітів у нашому місті. Мабуть, винувате оте твоє щастя, про яке мені всі протуркотіли вуха. Б'юсь об заклад, багато цих проїдисвітів танцювало б коло вдови Френка Бауерса, щоб прибрати до рук її грошики, якби ти не прибіг на „Черрі-стріт перший та не встроїв ногу в її двері. А все-таки паршиво, що Френк урізав дуба в такі роки й залишив усе майно вдові, щоб воно враз перекочувало до якогось ледацюги, кот-

рий із цих грошей навіть десяти центів не заробив за все своє життя. Мені-то байдуже, що саме ти з своїм щастям зааркавив її,— по-моєму, все одно це стид і сором. Ну, та хай йому чорт! Кожного таке чекає, хто помре, а жінці залишить скількись доларів. Вже тільки через одне це я більше не збираюся женитись. Не хочу залишати після себе вдову для якогось вирока, щоб він потім розтринькав мої трудові грошенята.

Клайд підвівся і підійшов до верстака. Він постояв, спостерігаючи, як Старожил підкручує щось у його приймачі.

— Скажи мені таке, Старожиле,— почав він після мовчанки.— Хай це буде між нами, але що ти збираєшся робити з усією отією землею та лісом, заради яких ти оженився на вдові? Сам оброблятимеш чи продаси?

Старожил швидко захитав головою.

— Я збираюся робити своє діло, яке завжди робив, ось що. Ніколи мене не тягло стати фермером і жити на селі. Там для мене не місце. Я людина міська і надто люблю міське життя, щоб міняти свої звички, переселятися туди й жити в грязюці, як це належить фермеру.

— З такою кількістю землі тобі цього не доведеться робити, Старожиле. Ти тільки подумай, що можна вступити, не виїжджаючи з міста. Ти можеш продати частину землі за великі гроші і розгулювати паном по місту до самої смерті — будеш просто багач не при ділі. Тобі навіть не треба буде перевіряти здачу, коли щось купиш,— ось який ти будеш багатий. На твоєму місці я б саме так і зробив. Хай тобі дідько, адже в тебе саме таке щастя, якого немає в мене.

Старожил похитав головою.

— Все це мені до лампочки. Я люблю длубатися в електроприладах. Завжди любив, відколи себе пам'ятаю, а коли б довелось кинути, я б скавулів, немов заблудлий пес у чужому місті. Я б не знав, куди себе подіти з ранку до вечора, коли б не морочився у майстерні з радіоприймачами і таким іншим, як морочуся більшу частину свого життя. Я б не проміняв того, що маю зараз, навіть на місце в раю після смерті. Принаймні я більше задоволений з того, що сиджу

зараз тут, а не полинув за хмари. Ось чому я нікуди звідси не піду, навіть на вершечок нікуди не зрушу.

— Та що ти, Старожиле! А як же буде з медовим місяцем? Хіба ж не доведеться тобі куди-небудь поїхати, га? Вона платитиме по рахунках, і тобі це ні centa не коштуватиме.

— Ні, панове! Тільки не я! — відповів Старожил, рішуче мотнувши головою, — Ні, панове!

— А чому ні?

— Нехай їде сама, коли їй загориться, а мені й тут добре.

— Виходить, тобі привалило отакенне щастя, а ти не хочеш з нього скористатися?

— Я зостануся тут, у Пальмірі, на своєму місці. Я ніколи й не збирався кидати домівку і їхати казнакуди, де мене ніхто не знає. Всі мені там будуть чужі. Я навіть не знатиму, як кого звати. Про таке я і подумати боюсь.

— А що про це казала вона?

Старожил похитав головою.

— Нічого не казала.

— Невже вона й досі не згадувала про медовий місяць?

— Не чув.

— А що ти робитимеш, коли вона таки згадає?

— Нічого.

Клайд одійшов від верстака і зупинився коло протилежної стіни кімнати. Він довго стояв, розглядаючи Старожила ззаду, потім продовжив розмову.

— А про що ж ви з нею балакали весь час після того, як одружилися вчора? — з цікавістю запитав він, не сходячи з місця.

— Головним чином про полювання на опосумів.

Клайд зареготав.

— Чудасія, та й годі, женитися заради цього на багатій вдові, ось що я тобі скажу. Взяти таку жіночку і теревенити з нею без кінця про полювання на опосумів! Знаєш, що б я зробив на твоєму місці?

— А що?

— Я уговорив би її взяти торбу грошей з банку, і ми поїхали б розтринькувати їх у великий готель в Атланті чи Нью-Орлеані, а то й на один з найдорожчих курортів у Флоріді. Мені багато доводилося чути й чи-

тати про Майамі у Флоріді, ось куди я страшенно мрію поїхати — потертися серед товстосумів. Я б їм показав, як треба тринькати грошки багатій вдови. Я б їх сипав жменями, як зерно в курнику.

— Нехай вона їде собі чи у Флориду, чи куди хоче,— сказав Старожил.— А я не рушу від свого порога. Мене не примусиш виїхати з Пальміри в чуже місце, де я ніколи не був. Мій татусь усе життя просиділи тут і були задоволені, ну і я теж.

— Може, я й помилюся,— сказав Клайд.— Може, трудові грошки бідолахи Френка Баурера не підуть прахом, як я гадав.

Побачивши, що Старожил підвівся і відсунув набір інструменти, Клайд знову підступив до верстака.

— Ну, от і готово,— сказав Старожил, віддаючи приймач Клайду.— Довго працюватиме, і не гірше за новенького з конвейера.

— Зажди хвилину,— сказав Клайд.— Я ще хотів про дещо спитати, поки не пішов. На біса ти брав її, коли від цього не побільшає у тебе в кишені? Ти сказав, що не хочеш, аби вона оплачувала медовий місяць, і землю продавати також не збираєшся. Ось чого я ніяк не второпаю. Навіщо ж ти оженився, Старожиле?

— Мабуть, я гадав, що так треба для того, аби моє щастя жило в злагоді зі мною, щоб не заржавіло й не зупинилося на ходу. А вийшло, знаєш, дуже ловко: виявляється, харч у неї такий, що в будь-кого слинка потече. Окрім цього, якщо люди мене просять зробити їм ласку, я завжди охочий допомогти. Зробиш ласку — і в самого стає приємно на душі.

— Що ти хочеш цим сказати? — спитав Клайд.— Вона хіба просила, щоб ти її взяв за жінку? Ти про цю ласку торочиш?

— Ну, в певному розумінні можна сказати, що ми зустрілися напівдорозі. Я пішов до її дому, сподіваючись, що це принесе мені щастя. А коли я вже прийшов, вона сама все сказала.

— Он воно як!

Старожил кивнув:

— Приблизно так.

— Тут потрібне було Ханнікатове Щастя,— сказав Клайд.— Не можу собі уявити іншої причини, бо чого ж це тобі, отакому голодранцеві з Великої Щілини,

було так легко опинитись на Черрі-стріт і підчепити в жони таку багату вдову.

Клайд узяв приймач під пахву і попрямував до дверей.

— Скільки я тобі винен? — спитав він.

— Два долари, — відповів Старожил.

— До завтрашнього вечора я їх для тебе точно роздобуду. — Він відчинив двері й ступив за поріг. — Тільки нагадай, щоб я тобі заплатив.

— Хвилиночку, Клайде, — сказав Старожил, проводжаючи його до дверей. — Ти не заплатив мені ще за минулий раз, коли я лагодив тобі приймача. Хіба ти забув, га? А це вже будуть інші два долари.

— Гаразд, нагадай і про ті, коли говоритимеш про це зі мною наступного разу.

5

Коли Клайд Хефлін вийшов із Великої Щілини і зник за рогом, Старожил зачинив двері й увімкнув електричну пічку. Була середина жовтня, і, як тільки закінчувався короткий день та заходило сонце, вечори ставали дедалі прохолодніші. Тижнів за два-три зі сходом сонця буде видно і паморозь на дахах будинків, і тоненький льодок на брудних калюжах.

Стоячи біля пічки і гріючи руки та ноги, Старожил думав про Мейбл, намагаючись угадати, що ж то вона сказала, коли, прокинувшись, не побачила його ні в ліжку біля себе, ні взагалі вдома. Вона розхвилюється і розсердиться, в цьому Старожил був певен, і він вирішив, що найрозумніше для нього тепер — перебути в майстерні до ранку. За завтрашній день він не турбувався, не турбувався й про те, якими словами вона його зустріне; він твердо сказав собі, що прокинеться дуже раненько і повернеться до неї в дім задовго до сніданку. А Мейбл тим часом перекипить і так зрадіє його поверненню, що знову поставить йому чудове пригощення.

Він добряче відігрівся і вже з годину сидів за верстаком, розбираючи, а потім заново збираючи один з приймачів, як раптом почув, що двері в нього за спиною рипнули. Стуку в двері не було, і Старожил пригадав, що він забув їх замкнути.

Відштовхнувши назад табуретку й за поспіхом перекинувши її, Старожил миттю зірвався на ноги. Єдина його думка була, що це Мейбл прийшла до нього у Велику Щілину, щоб забрати його додому,— він так і чекав, що побачить її на порозі.

Тримаючи в руках обгорнутий газетами пакунок, до кімнати ввійшла Джозіна. Причинивши за собою двері, вона стояла, усміхаючись йому, і чекала, поки він до неї заговорить.

Руки в Старожила тремтіли, коли він нагнувся й поставив табуретку на місце коло верстака. Все ще здригаючись, він прихилився до верстака, щоб подолати дрож.

— Я не знав, що це ти, Джозіно,— сказав він, намагаючись говорити спокійно.— Коли я почув, що двері відчиняються, то подумав, що це, мабуть...

Джозіна усміхалась, як усміхалася завжди, заходячи до хати і причиняючи за собою двері. Це була дівчина середня на зріст, струнка, світла окторунка¹ років двадцяти з чимось. Волосся в неї було пряме, темне, ввечері воно здавалося чорним, а на сонці мало коричнюватий відтінок. Очі в неї були карі, а на щоках — кілька дрібних веснянок. Усміхаючись, вона за звичкою легенько схиляла голову набік, і при цьому її рівні білі зуби сліпуче сяяли. («Ну що ти можеш сказати проти, коли білий живе з негритянкою. Всім відомо, що так повелося у нас від давніх-давен, але, ясна річ, зараз багато говорити про це не доводиться. Коли поміжкувати гарненько, які тому причини, то здається, начебто для білого мужчини це цілком природно. Отож важко сказати, правильно це чи неправильно, добре чи погано. Це така штука, яка просто існує — і край. І найголовніше в цьому — що ти можеш жити з такою дівчиною скільки душа бажає і не зобов'язаний з нею одружуватись. А коли злигасься з білою панянкою, вона при першій нагоді знайде причіпку і змусить тебе взяти її в жони, а то ще й до суду подасть і заявить, що вона від тебе завагітніла, й витягне всі твої грошики дочиста. Я бачу лише одну біду в спілку-

---

¹ Окторуни — нащадки від змішаного шлюбу білих та мулатів; вважається, що в них одна восьма негритянської крові.

ванні з кольоровою дівчиною: якщо ти надто нею захопишся і звикнеш до цього, є небезпека розбеститися так, що потім тебе вже ніколи не вдовольнить біла жінка, хоч би як ти хотів з нею жити»).

— Ти радий, що це я? — спитала Джозіна.

Він гаряче кивнув.

— Авжеж, радий, Джозіно.

Вона підступилася до верстака і зупинилась перед Старожилом. На ній було свіжовипрасуване ситцеве плаття світло-жовтого кольору, яке щільно облягало фігуру, і коротенький чорний светр.

— Я принесла тобі попоїсти, — сказала вона, простягаючи йому пакунок, — я знаю, що ти, мабуть, зголоднів. Ти ж задоволений, що я тут дещо принесла, правда?

— Ще б пак, Джозіно, дуже задоволений. — Він подивився на пакунок у її руках. — Від самого ранку я навіть ріски в роті не мав.

— Тільки їй не кажи, — квапливо попередила Джозіна, струснувши головою. — Ані слівцем не прохопи-ся. Вона ще нічого про це не знає. Я винесла їжу з чорного ходу, коли вона одвернулася. Якщо пронюхає — не знаю, що вона зробить зі мною. Вона без кінця погрожує, що надає мені ляпасів, коли я винесу з дому бодай яке їстиво.

— Нічого я їй не скажу, — так само швидко відповів Старожил. — Адже ти знаєш, Джозіно, навіть не прохоплюся. Тобі нема чого боятися.

Джозіна пішла від верстака до другої кімнати. Коли Старожил переступив слідом за нею поріг, вона вже сиділа на ліжку й розгортала пакунок. Спочатку вона витягла велику сковорідку з кількома шматками смаженої курки, а потім розгорнула холодний пиріг з бататами. Розклавши все це, вона подивилася на Старожила.

— Я вже давно у неї працюю і знаю: коли вона за щось на мене гнівається, то на все здатна. Минулої п'ятниці наче сказала: почала бити мене щіткою. Довелося тікати на подвір'я, рятуючись від неї, а вона стоїть на ганку і репетує на всю горлянку.

— Що ж, бувають такі жінки, цур їм. А зараз оця курочка й оцей пиріг з бататами так ласкаво на мене

дивляться, що не хочеться дратуватися через її вибрики.

Він сів на ліжко поруч Джозіни й заходився уминати великий шматок курки, який вона йому подала. Вони мовчали, поки Старожил не вправ перший шматок, а тоді вона подала йому ніжку.

— Що ж вона сказала, коли прокинулась і почала мене шукати? — спитав він, пожадливо пережевуючи м'ясо.

— Ніколи не бачила, щоб вона так казилася. Гірше, ніж минулої п'ятниці. Прибігла на кухню і почала жбурляти каструлі на підлогу та гилити їх ногами, далі торохнула що є сили сковорідкою по плиті, потім схопила кофейник і пожбурила в мене. І весь час верещала і лаяла мене за те, що ти втік. Вона сказала, що я знаю, де ти ховасься. А я бачила, як ти вийшов хврткою у провулок, і знала, що підеш сюди, тільки я їй ні слова не сказала. І нічого б вона з мене не витягла.

Останні кілька років Джозіна Меддокс з чотирирічною донькою Еллен жила в одній з маленьких нефарбованих хатин у негритянському кварталі Пальміри разом зі своєю прабабкою-вдовою. Мати Джозіни з її молодшими братами та сестрами жили в нижній частині округу Сікомор на великій землеробській фермі, де працював її вітчим за дарове житло та певну платню. Джозіна закінчила негритянську школу в Пальмірі і після народження дочки працювала служницею в кількох міських родин. Протягом останнього року вона служила покоївкою та куховаркою у Мейбл Бауерс. І весь цей час бабуся Меддокс — прапрабабка Еллен — доглядала дівчинку, поки Джозіна з раннього рання до пізньої ночі була на роботі.

Якщо не брати до уваги Еллен, світла шкіра й волосся якої впадали в око, Джозіна була світліша за всіх у родині, світліша навіть за братів та сестер. Кілька разів Джозіна питала в матері, хто її батько, і таки допиталася, як його звати, але мати сказала, що більше не хоче вести розмов про таку давню подію. Зате бабуся Меддокс залюбки розповідала Джозіні все, що знала про нього. То був Далтон Барроуз, адвокат і директор Першого національного банку в Пальмірі; у свої п'ятдесят років він уже вісім був сенатором штату.

Далтон, що взяв собі дружину з багатой родини, мав пройти до конгресу від демократичной партії на листопадових виборах.

Джозіна й Старожил здибалися вперше цього року на розі біля міського пожежного депо якось увечері, коли вона поверталася з роботи додому, а він — із закладу Еда Говарда. Після цього зустрічатися на тому самому розі кілька разів на тиждень стало для них звичкою, а коли вона збагнула, як міцно його вабить до неї, то охоче погодилась піти до нього. На перший раз вона мала намір побути в його майстерні годину чи дві, але вирвалася додому тільки наступного ранку. Відтоді так і повелосся.

Теплими ночами цього довгого літа, коли вони мовчки сиділи на приступках порога під зорями або, вдоволені, дрімали у ліжку, її почуття до нього зміцніло й поглибшало, і незабаром вона зрозуміла, що кохає його («Цікаво, як воно буває між білим чоловіком та кольоровою дівчиною. Іноді просто зійшлися та й розбіглися, але це стосується переважно безвусих хлопчаків, бо ті ще бояться, як би матері їх не спіймали на гарячому. Коли ж дорослий чоловік прилюбить-ся до такої дівчини, не дивуйтесь, що близькість між ними може тривати роками. Я не знаю, чим це пояснити, хіба тільки тим, що сміхотлива смаглявка, як ніхто інший, уміє догодити білому чоловікові, і він почувася себе коло неї мало не богом»).

За це літо вони часто говорили про спільне життя, але обоє знали, що виходу для них немає і що в Пальмірі це неможливо. Джозіна казала, що ладна поїхати з ним хоч на край світу, в будь-яке місто, де вони могли б жити як чоловік і жінка, навіть коли їм не можна буде одружитись. Однак Старожил навіть балакати не захотів про те, щоб залишити Пальміру і виїхати в якесь незнайоме місто в іншій частині країни. Він затявся на тому, що народився в Пальмірі й прожив тут усе своє життя, так само, як і його татусь, і якщо він спробує жити десь-інде, він не буде щасливий жодної миті.

Джозіна була закохана в нього глибоко, як і раніше, але тепер, коли він одружився з Мейбл, вона зрозуміла, що їй самій доведеться подбати про своє майбутнє. Її пішов уже двадцять п'ятий рік, а вона досі

була незаміжня і не мала власного притулку. Ще кілька років — і їй буде тридцять, а там не зглянешся — вже й сорок.

Джозіна подала йому останній шматок смаженої курки. Вона замовкла і не промовила жодного слова від тієї самої миті, коли він почав їсти, та все думала, як сказати йому, на що їй доведеться зважитись, аби у них з Еллен було своє власне кубельце. Вже не один чоловік просив її стати його дружиною, і саме зараз один такий з надією чекав на її відповідь. Звали його Харві Браун. Йому було двадцять вісім років, і він мав непогану роботу — працював вантажником на товарній станції.

— А що Мейбл ще про мене казала? — спитав Старожил, проковтнувши останній шматок курки.

Джозіна зніяковіло глянула на нього:

— Що ти сказав?

— Що ще казала Мейбл?

— Нічого особливого. По-моєму, вона так нервувала і злилася, що їй було не до розмов — хіба от сичала на мене, та й то ні за що. Сама розбила тарілку, а вилаяла мене. Навіть за те мені перепало, що вона забула, куди запроторила свої окуляри. Сказала, що то я їх заховала. Будь обережний, коли підеш туди. Може, вона почне жбурлятися чим попало, тільки-но ти поткнешся у двері.

— Цього мені, певне, не доведеться боятися, — відповів Старожил і тихенько засміявся. — Але спершу я мушу подумати. Нічого не буде дивного, якщо я вирішу зостатися тут назавжди, а туди більше не піду. Коли ти приносиш мені чогось смачненького, як сьогодні увечері, тоді мені нема чого туди й вертатися.

Джозіна одвернулася, щоб приховати сльози, які туманили їй очі.

— Тепер ти на ній жонатий, — сказала вона, насилу гамуючи хвилювання. — Це зовсім інша річ. Далі так тривати не може.

— Що «тривати не може»?

Вона затулила обличчя руками.

— Про що ти говориш, Джозіно?

Не віднімаючи рук від обличчя, вона лише скрушно похитувала головою.

— Я хочу знати, що означають твої слова,— сказав він.— Що «далі так тривати не може»?

Схопивши Джозіну за руки, він примусив її відкрити обличчя й побачив, що вона плаче.

— Гаразд. Я тобі скажу. Та й мушу сказати зараз же. Це через те, що з нею тобі можна було одружатись. А зі мною — ні. Ось що! Я ненавиджу її! Ненавиджу! Вона б не посміла отак знущатися з мене, коли б я не була та, хто я є!

— Але ж усе залишиться по-старому, Джозіно. Чи нам з тобою не все одно?

Після цього Джозіна уже не могла стриматись і заплакала. Коли вона знову затулила обличчя руками, щоки в неї були мокрі від сліз.

— Ні, не все одно. Ти не розумієш. Далі так тривати не може. Ніколи більше не буде по-старому. Я не гірша за неї, тільки, бач, народилася не білою, як вона. З нею ти міг одружитися, а зі мною не міг. Нам навіть не дозволять жити разом — хіба що отак, як зараз, а мені цього мало. Ось чому в нас ніколи вже не буде, як було.

Вона схилила голову йому на плече, і він відчув, як міцно вп'ялися її пальці в його руку. Джозіна заридала — гірко, нестримно, аж здригалося все її тіло.

6

— Я мушу тобі щось сказати,— почув він голос Джозіни. Вона перестала плакати і говорила уже спокійно.— Щось дуже важливе.

— Про що ти, Джозіно? Ще щось про Мейбл?

— Ні. Не про неї. Це про нас із тобою.

Вона міцно стисла йому руку.

— Я більше сюди не прийду. Сьогодні оце востаннє. Більше я з тобою не побачусь. Ніколи не побачусь — так, як зараз.

Обернувшись до Старожила, вона обхопила руками його ший і безтямно пригорнулася до нього. Він відчув, як напружилася все її тіло.

— Не говори так, Джозіно,— благав він.— Я не відпущу тебе. Не можу відпустити після всього, що було.

— Так треба.

— Чому?

Вона не відповіла.

— Через те, що я одружився з нею? Через це?

— Це одна причина...— Вона замовкла, швидко ди-
жаючи.— Так, це одна причина. Я не можу бути в
цьому домі щодня з ранку до ночі й бачити тебе з нею.
Мені буде дуже боляче.

— Вдень ти можеш працювати в якомусь іншому
місці.

— Ні, це не допоможе. Зовсім не допоможе. Ти ж
бо залишишся її чоловіком.— Джозініні руки знову
міцно оповили йому ший.— А до того є ще одна
причина.

— Яка?

— Ця причина важливіша за все інше. Я виходжу
заміж...

В кімнаті надовго запала мовчанка. Чути було
лише далекий гудок товарного поїзда, що наближався
до Пальміри.

— За кого ж ти виходиш?

— За людину з мого народу.

— Навіщо це тобі здалося?

— Іншого виходу немає. Ти сам знаєш, що це
правда.

Він подивився на пиріг, який вона йому принесла.
Скоринка на пирозі була гратчаста, підгнічена зверху
і з боків, але вперше в житті у Старожила зовсім про-
пав апетит.

— Чому ж немає іншого виходу, Джозіно?

— Мені потрібна сім'я для Еллен. Бабуся прожила
недовго— вона така стара та слаба,— а далі нікому
буде доглянути дитину, поки я на роботі. І я не хочу,
щоб Еллен виросла без батька— кожній дівчинці і
кожному хлоп'яті потрібен батько. І він повинен нале-
жати до мого народу. Тільки і є один оцей вихід.

— Не роби цього зараз, Джозіно,— благав він, міц-
ніше пригортаючи її до себе.— Принаймні хоч почекай
трохи, зовсім недовго. Тільки не зараз, дуже тебе про-
шу. Я не хочу, щоб ти виходила заміж. Після всього,
що було, зараз не час...

— Саме час. Не можу я чекати довше.

— Я тобі не дозволю! Чуєш?

Вона похитала головою.

— Так треба. Сам знаєш, я кохаю тебе, але я негри-

тянка, а ти білий. Цього не зміниш — ніколи. Нам не дадуть жити разом, по-людськи. Вони не заважатимуть нам, якщо я ходитиму сюди вночі, зате вдень я не зможу тут залишатися. Ось коли зчиниться галас. Скажуть, що я хочу жити, як біла жінка. А я мушу залишатися тим, хто я є. Я не можу видати себе за білу — принаймні тут, у Пальмірі.

Він сидів мовчки, гарячково міркуючи, як умовити її, щоб вона передумала («Я виконував свій пастирський обов'язок скільки міг, але кінець кінцем мені набридло, і я стомився сперечатися з Старожилом Ханнікатом про те, що не можна ж пускати до себе в дім негритьянку і дозволяти їй там ночувати по кілька разів на тиждень. Я казав йому, що це так само негарно, як було і в давні часи у Великій Щілині, а він на це торочив, що від свого татуся чував, ніби в ті часи утримувати коханку-негритьянку було все одно, що держати пару гончаків для полювання на опосумів. Ось чому я й кинув його умовляти. Такого упертюха я ще не бачив — йому нічого не доведеш. Кожного разу, коли я застерігав його, що він чинить гріх, і намагався взяти з нього обіцянку, що він перестане лигатися з негритьянкою, він завжди посилався на свого татуся, який, мовляв, розповідав йому і те і се про звичай нашої країни, і що він ладніший вірити татусевому слову, а не тому, що плету я про небеса та райське блаженство. Я казав йому, що він, а до нього його татусь піддавалися диявольській спокусі й обидва кінчать тим, що потраплять у пекло, та це не справило жодного враження на такого упертюха, як Старожил Ханнікат»).

— Я хочу жити з ким-небудь увесь час — і вдень і вночі, — почув він голос Джозіні. — Ось що я почуваю. А іншого виходу нема. Невже не розумієш? Через те я й виходжу заміж — притім за людину з свого народу. Я знаю, що я кольорова, і знаю, що мені слід робити.

— Але ж насправді ти не така, Джозіно. Ти лише частково негритьянка і сама це знаєш.

— Я знаю, хто я така.

— Ти могла б зійти за білу. Я бачив білих, у яких шкіра значно темніша.

— Цього замало, тобто білі вважають, що цього замало. А я хочу бути сама собою. І я знаю, що це таке.

Такі дівчата, як я, не досить гарні для білих — годяться тільки на ніч та ще для того, щоб працювати на них, але сама собі я завжди гарна. І від сьогодні я буду тільки негритянкою — для того я й народилася.

Він підвівся з ліжка і пройшов по кімнаті з кутка в кутку.

— Джозіно, ти не перестанеш ходити до мене після всього, що було. Не треба мене кидати. Без тебе я жити не можу. Адже ти знаєш, як я до тебе звик. Я б не міг звикнути до жодної іншої. Це щира правда, Джозіно. Адже ти мені віриш? Для мене ти найкраща в світі. Ніколи не було такої, як ти, і ніколи не буде. Коли тебе немає, я просто сам не свій. Все тоді стає неміле.

Підвівшись з місця, вона підійшла до нього і притулилась до його щоки.

— І я те саме до тебе почуваю,— заговорила вона.— І зараз я тут — як завжди.

Він спробував її обняти, але вона відсторонилась, стягуючи з себе светр та розстібаючи жовте плаття. Старожил присів на край ліжка («Якщо ви хоч раз мали діло з однією з таких дівчат, тоді вам усе ясно. Вони такі безпосередні, піддатливі й гарячі, що відчуваш: після цього тобі вже ніяка інша в цілому світі не догодить. Сторонньому цього не можна пояснити, хіба лише сказати — перевір сам. А перевірить — упевниться, що це ні з чим не зрівнянне. Одна лише халепа: смаглявки віднаджують вас від звичайних білих дівчат, і вам завжди кортить бігти знову і знову до котроїсь із них, щоб пережити таку насолоду, якої, ви певні, не матимете більше ніде й ніколи»).

Відклавши плаття набік, Джозіна постояла трохи на місці, перш ніж підійти до нього. Дивлячись на неї в такі хвилини, Старожил завжди думав, до чого ж схожа її фігура на ті картинки, що їх посилають на день Валентина.

— Поцілуй мене,— прошепотіла Джозіна.— Поцілуй міцно. Роби зі мною що хочеш.

Він обняв її гаряче тіло і з усієї сили притис до себе.

— Ну чого ж ти, любий,— почув він її шепіт.— Цілуй мене ще.

Він потягнув її на себе, і вони разом упали на ліжко. Довгий час він не відчував нічого, крім палкого жару її тіла.

— Ти ніколи не підеш від мене, Джозіно,— сказав він їй по тому.— Я не пущу тебе. Мені все одно, що там буде — я не дозволю тобі покинути мене.

Вона затулила йому рот рукою.

— Не говори зараз ні про що, любий. Я не хочу нічого слухати. Цілуй і цілуй мене, як ти вмієш.

Знадвору хтось голосно постукав у двері. Спочатку, коли вони почули цей стукіт, він здався їм якимсь нереальним і неможливим, але потім він став ще гучніший, настирливіший, і вже не можна було не звертати на нього уваги.

Старожил сів, опустив ноги долі.

— Я забув замкнути двері. Хто завгодно може зараз сюди ввійти.

Джозіна підштовхнула його, кваплячи встати з ліжка.

— Не пускай нікого! Скажи, щоб забиралися геть!

Він вискочив з кімнати й метнувся до вхідних дверей. Та не встиг він добігти і крутнути ключ у замку, як двері розчинилися і зайшла Мейбл. Він безпорадно дивився, як вона причиняє за собою двері.

— Я так і знала, що знайду тебе в цій халабуді,— сказала вона різким голосом і міцно закусила губи. Волосся спадало їй на чоло, і вона раз у раз відкидала його помахом руки.— Що ти тут робиш? Чого сюди втік?

Відповіді Мейбл не стала чекати.

— Скажи хоч що-небудь,— сердито підганяла вона.— Що з тобою коїться? Чого ти мовчиш?

— Ну, я обіцяв декому полагодити приймачі й хотів дотримати свого слова. Моє слово...

Мейбл зазірала через його плече у відкриту проїму дверей. Та тільки-но вона ступила вперед, він миттю загородив їй дорогу.

— Зажди, Мейбл! Не треба...

— А що це там робиться? — спитала вона.

Він хотів був затримати її, та вона єдиним порухом руки легко відштовхнула його геть.

— Не йди туди, Мейбл!

Вона в цей час уже переступала поріг другої кімнатки. Коли Старожил увійшов слідом за нею, Мейбл стояла коло постелі. Джозіна щулилась у кутку кімна-

ти, тримаючи поперед себе своє жовте плаття. Тікати Джозіні було нікуди і сховатися також ніде.

— Ах ти ж безсоромна розпусниця! — заверещала Мейбл, хапаючи жовте плаття і видираючи його у Джозіні. — Та ти ж гола, як обскубана курка!

Вона якийсь час роздивлялася Джозініне плаття, потім жбурнула його на підлогу.

— Я завжди знала, що у вас, безпутних дівок, сорому немає, але ніколи не думала, що побачу одну таку, ще й голу-голісіньку! Вперше у своєму житті бачу таку гидоту!

Джозіна хотіла була прикритися подушкою, але Мейбл видерла у неї подушку з рук і швиргнула її в куток через усю кімнату.

— Я підозрювала щось подібне, коли зайшла до кухні і не застала там ні тебе, ні цілої смаженої курки та пирога з бататами. Ви тільки погляньте на неї! Краде їжу з мого дому! Ховається тут гола з білим мужчиною! Та ще з оцим, тьху! — Вона обпекла Старожила гнівним поглядом і, одвернувшись, вела далі: — Тепер знаю, що ти тут робиш, Джозіно Меддокс. Ти точнісінько така ж, як і всі інші негритянки. У вас тільки й на думці, щоб спокусити своєю наготою якогось білого мужчину.

Мейбл довелося замовкнути, щоб передихнути. В цю мить вона ще раз глянула на Старожила, сердито, з огидою.

— Щоб твоєї ноги більше не було в моєму домі! Чуєш, Джозіно Меддокс? Можеш витворяти свої сороміцькі штучки десь в іншому місці! Сподіваюсь, що більше мої очі тебе в житті не побачать!

Крутнувшись на місці, Мейбл зиркнула на Старожила і посварилась на нього пальцем.

— А тепер, Старожиле Ханнікат, дозвольте, я й вам скажу слово. Вранці я перш за все піду до свого адвоката і розлучуся з вами — підла ви людина, лигається з негритянками! Ви ніколи мене не кохали. Ви топтали мою гідність, мою люблячу натуру. Ви навіть не вмієте себе поводити з такою порядною жінкою, як я. Вам потрібні були тільки мої гроші, щоб утримувати оцю безсоромну голозаду Джозіну Меддокс отут, у своїй халабуді. Ось куди попливли б мої грошки, якби я сама не прийшла сюди та не побачила цього

ганебного видовиська на власні очі. От і утримуйте її тепер самі — вона вашого тіста книш. Та не смійте заявлятися в мій дім по ваше дрантя! Я його викину на вулицю, там йому справжнє місце. Можете пошукати в провулку ваш дробовик і все інше, коли воно вам потрібне. Мерзенний розпусник, змішувач рас! Бачити вас більше не хочу!

Перш ніж вийти з кімнати, вона обернулась і плюнула на Джозіну.

— Ось що я думаю про вас, безсоромних голих дівок! Ви тільки для того й живете на світі, щоб спокушати білих чоловіків своїм голим тілом!

Дійшовши до вхідних дверей, Мейбл ще раз зупинилася й глянула через плече на Старожила.

— Вас обох треба судити за змішування рас. Це ганьба для всіх порядних людей. Я цього так не залишу. Тільки заждіть, і ви з своєю безсоромною Джозіною Меддокс обоє побачите, що не залишу. Я з вами поквитаюсь! Ще поплачете!

7

Наступного ранку до одинадцятої години чутка про короткочасне сімейне життя Старожила Ханніката та Мейбл Бауерс і плітка про те, як Мейбл заскочила Джозіну Меддокс у Великій Щілині, поширилася з вуличних закутків по всіх крамницях та конторах міста, неначе вогонь по сухому очерету в жовтні.

Новина швидко переходила з уст в уста з великими перебільшеннями та фантастичними прикрасами, як це завжди бувало в Пальмірі. Отже, докладний звіт про те, що сталося минулої ночі, і в справжньому і в перекрученому вигляді розійшовся серед значно ширшого кола городян і набагато швидше, ніж коли було надруковано статейку для сімейного читання у тижневику «Новини та вісті округу Сікомор».

Звістку про те, що Мейбл побувала у Великій Щілині і спіймала на гарячому Старожила з Джозіною, обговорювали на всі лади біля заправочних колонок, у перукарнях, з кінця в кінець по всіх будинках міста.

Серед заміжніх жінок лише окремі здивувались, почувши цю новину, бо такі події траплялися в Паль-

мірі досить часто, однак це загострило їхню пильність і примусило підозріливіше ставитись до власних чоловіків. Більшість чоловіків, балакаючи на цю тему, скоріше непокоїлись про свою особисту волю вечорами, ніж про щось інше, навіть коли запевняли, як їм прикро чути, що Старожила попутали з голою негритянкою; вони побоювались, коли б і їм самим не пійматися на такій справі й за таких обставин.

Оскільки в Пальмірі налічувалось менше трьох тисяч жителів і населення ділилося майже порівну на негрів та білих, було цілком імовірно, що представники обох рас, починаючи від п'ятнадцяти-шістнадцяти років і більше, на кінець дня мали змогу дізнатися про те, що скоїлось на Черрі-стріт та у Великій Щіліні протягом останніх двадцяти чотирьох годин.

— Йй-право, мені шкода Старожила, що він піймався отак, як кажуть,— признавався Ел Дідд, почувши про новину,— але не все тут і погане. Мені особисто це буде добряча наука, щоб я її назавжди закарбував у своїй макітрі й ніколи не забував. І ще воно показує, до чого може дійти чоловіча безтурботність — навіть дверей не замкне і ніяких тобі запобіжних заходів не вживе. Тепер я буду дуже лагідний зі своєю старою, такий лагідний, яким вона мене досі й не знала, і кілька вечорів посиджу вдома. Не хочу, щоб вона тицькала свого носа в мої справи та винюхувала кожен мій крок, коли я йду побродити після вечері. Це вже буде казна-що, коли чоловікові не можна буде вийти з власного дому і прогулятися увечері, куди йому хочеться. Сподіваюсь, що я до цього ніколи не доживу. То було б не краще, ніж сидіти за ґратами й під замком у нашій міській в'язниці.

Якщо повернутися до початку ранку, то виявиться, що винуватцем усіх розмов і пліток, які збаламутили місто, був Міллер Хайстт. Міллер зовсім не вмів тримати язика за зубами, хоч би яка секретна була справа, і завжди розбовкував усе, що знав, кожному стрічному. Не гаючи часу, він розляпав Елу Дідду, Джорджу Дауні та ще кільком чоловікам, з якими здибався на вулиці, що сьогодні десь одразу після восьмої години ранку до нього в контору на третьому поверсі банку

приходила Мейбл і просила якнайшвидше розлучити її із Старожилом Ханнікатом.

Міллер Хайтт, середній на зріст огрядний чолов'яга, з просивим темним волоссям та круглим рум'яним обличчям, останні двадцять років був повіреним і адвокатом Френка Бауерса. Усі ці роки він знав також Мейбл, і йому хотілося полаяти її за те, що вона не подумавши вийшла заміж так скоро після хвороби і раптової смерті Френка. Проте він розумів, що було б необачно картати її в такий час: він боявся, що кожне хоч трішечки неспівчутливе слово, сказане їй під гарячу руку, коли вона така сердита і схвильована, штовхне її на безрозсудний крок, примусить піти з його контори і вдатися до іншого адвоката. А він уже подумував про солідний гонорарець, якого сподівався одержати з її рук.

Міллер уважно вислухав розповідь Мейбл про все, що відбулося після весільної церемонії. Коли вона замовкла, він розпитав її докладно про те, що трапилось протягом останніх двадцяти чотирьох годин. Добре все зваживши, Міллер порадив їй домогтися визнання шлюбу недійсним, — за існуючих обставин це буде краще, ніж розлучення, та й зробити можна легше й шкоро.

Мейбл сиділа перед ним, не кажучи ні слова. Здавалось, вона в будь-яку мить ладна була підвестися з місця й піти геть з контори. В Пальмірі було ще вісім чи дев'ять адвокатів, і вона знала, що кожен з них лише порадіє придбати собі таку багату клієнтку.

— Більшість адвокатів, якщо тільки вони не спеціалізувалися на шлюбозлучних справах, не люблять братися за такі казуси, — сказав Міллер із серйозним обличчям, — але, на щастя, я не позбавлений можливості порадити вам, як вести цю справу, і буду радий це зробити, як давній друг вашої сім'ї. Так от, із заяви, яку ви мені зробили, я виводжу, що ваш шлюб не був завершений так, як диктує закон. Чинне законодавство передбачає, що за таких обставин ви маєте право вимагати, щоб ваш шлюб було визнано недійсним. Це означає, що вас не турбуватимуть і ви не зазнаєте принижень, які звичайно неминучі в шлюбозлучних процесах. Як давній друг сім'ї і маючи гли-

боку пошану до жіноцтва, я прагну оберекти ваше добре ім'я й запобігти всіляким злісним та скандальним пліткам,— а вони неодмінно з'являться, коли ви будете змушені повторити на відкритому засіданні суду всі ті заяви інтимно-особистого характеру, що ви їх зробили мені кілька хвилин тому строго конфіденційно.

Міллер усміхнувся й замовк, чекаючи, що вона кивне на знак згоди чи схвалить хоч словом запропонований ним план, але Мейбл і далі так само сиділа на стільці, не розтуляючи вуст, не ворухнувши навіть бровою. Міллер нервово прокашлявся.

— Я хочу сказати ще дещо важливе, Мейбл, у зв'язку з цією справою,— знову заговорив Міллер.— Я саме перебуваю в дуже добрих стосунках з головою суду. Ось що я зроблю: зайду туди й поговорю з ним неофіційно і по щирості. Я поясню йому, що хоч і минуло стільки часу, проте, згідно закону, шлюб так і не був здійснений фактично — не з вашої вини, звичайно,— і я певен, що зможу домогтися анулювання шлюбу без того, щоб вас викликали для детального опиту на суді. Бо, ви повинні знати,— інакше вам доведеться давати показання інтимного характеру щодо подружніх зв'язків — чи відсутності таких зв'язків — у тому випадку, коли ви проситимете про розлучення, а Старожил Ханнікат подасть зустрічний позов. Тільки я певен, що ви послухаетесь моєї поради в цій справі. Авжеж, послухаетесь, Мейбл?

Він зробив паузу й почекав, чи не скаже що-небудь Мейбл, але вона мовчала, міцно стуливши губи.

— Ну, гаразд, Мейбл, я поясню докладніше звичайну процедуру шлюбнорозлучного процесу в спірних випадках,— квапливо вів далі Міллер, ледь усміхнувшись.— Для того, щоб ви могли одержати постанову про розлуку й за даних обставин хоч якоюсь мірою сподіватися на успіх, вас викличуть засвідчити небажання Старожила Ханніката чи його фізичну неспроможність виконувати шлюбні, подружні обов'язки. Більше того, суд попросить вас змалювати детально, що саме ви побачили, заскочивши вашого чоловіка з Джоїною Меддокс, яка була неодягнена. І навіть після того, як ви пройдете через таке випробовування, завжди є ризик, що суд винесе рішення на користь відпові-

дача. А коли так станеться, то, згідно з законом, ви залишитеся дружиною Старожила Ханніката до самої вашої смерті. Можете собі уявити, як все це буде тяжко для жінки з вашою чутливістю. Коли ж ви послухаєтесь моєї поради, то шлюб буде визнано недійсним, ми покладемо край усім скандальним чуткам, щоб вони не набули гласності, і ви зможете тримати це в таємниці на все життя.

— Я прийшла сюди, щоб домогтися розлучення, а не для чогось іншого, що ви ото вигадали,— сказала Мейбл своїм різким, владним тоном.— Я не розумію, про що ви говорите, і розуміти не хочу. Я знаю, чого хочу, й абичим не вдовольнюся. Знайдеться скільки завгодно інших адвокатів...

— Мейбл,— перебив її Міллер, з приємною усмішкою витягуючись над столом,— Мейбл, як давній друг сім'ї і ваш повірник, я тільки намагаюсь зберегти в таємниці подробиці цієї злощасної справи заради вашої ж користі. Ви знаєте, як плітки можуть перекрутити і спотворити правду, коли дати їм хоч найменшу зачіпку. Люди найдужче полюбляють слухати і повторяти всілякі побрехеньки. Ви самі знаєте, які брудні плітки поширюються в місті з краю в край, коли трапляється щось подібне. Повірте мені, Мейбл, у місті ходитиме значно менше пліток, якщо...

— Я знаю краще за вас, що, по-моєму, треба робити,— сказала вона.— І не потребую, щоб ви мені доводили інше. Я прийшла сюди зі своєю власною думкою, і все буде так, як я вирішила.

— Ви, звичайно, маєте право думати по-своєму, Мейбл, але факт залишається фактом: адже ви самі сказали, що між вами не було нормальних, природних подружніх стосунків чи фізичної близькості. А за законом шлюб вважається юридично завершеним тільки тоді...

— Я вже казала вам, що ми з ним весь час лежали в ліжку після того, як він повернувся після цілонічного полювання на опосумів, і якщо це у вас не за законом, тоді вже й не знаю, що законне. І хоч це було вдень, я опустила завіси, і в спальні було темно, як уночі. І я заплатила за дозвіл на шлюб власними грішми та ще дала преподобному Уокеру десять доларів за вінчання. Окрім цього, я обдзвонила телефоном

своїх найкращих друзів і повідомила, що виходжу заміж.

Міллер знову відкинувся на спинку стільця й ретельно потер обидві щоки долонею.

— Мейбл, закон суворий і точний у своєму визначенні шлюбних стосунків, і ніяких ваших тлумачень цього закону, хоча б які вони були недвозначні, суд до уваги не візьме. Не буду цитувати вам самого закону, але можу запевнити вас, що там надається великого значення фізичним аспектам таких стосунків. Так от, якщо цю справу розглядатиме суд і, припустімо, Старожил Ханнікат подасть з свого боку виправдання й скаже, що він не хоче з вами розлучатись, тоді до вас звернуться з певними запитаннями, на які ви змушені будете відповідати під присягою. А якщо це трапиться, то, щоб найкраще захищати ваші інтереси, я мушу знати заздалегідь усі факти, причетні до справи. І ви можете забути про те, що заплатили за дозвіл та дали десять доларів преподобному Уокеру. Такі речі не стосуються справи, вони несуттєві й для суду зовсім байдужі. Отже, я не можу взяти розумних заходів на вашу користь доти, поки ви не відкриєте мені — звісно, конфіденційно — деяких важливих подробиць про ваші матримоніальні, чи шлюбні, взаємини із Старожилом Ханнікатом. Я певен, що ви розумієте, в якій мірі це необхідно.

Мейбл кинула на нього недовірливий погляд.

— Що ви хочете знати? — обережно спитала вона. — Тільки питаєте, а міру знайте, Міллер Хайстт. Є такі речі, про які я ні вам, ні будь-якому іншому мужчині не скажу.

Міллер заплющився на кілька секунд, обдумуючи, як сформулювати запитання, щоб Мейбл на нього відповіла. Напружено думаючи, він безперестану потирав свої рум'яні щоки.

Коли він знову заговорив, очі його були все ще заплющені.

— Мейбл, чи підкорялися ви — як дружина — Старожилу Ханнікату — вашому чоловікові — за той час, коли ви разом з ним перебували у спальні? Чи у вітальні, чи будь-де у вашому домі? Інакше кажучи, були ви одягнені або роздягнені в такій мірі, щоб бути

приступною його бажанням протягом усього цього часу або якоїсь частки часу?

Мейбл випросталася, сидячи на краєчку стільця.

— Це не ваше діло, Міллер Хайтт! — сказала вона, міцно стуляючи губи. — Але можу вам сказати, що весь цей час на мені була нічна сорочка! А я ніколи не з'являюся в такому вигляді у вітальні чи ще десь у домі! Я завжди пристойно одягнена, коли виходжу зі спальні! Просто дивуюсь, що вам спало на думку про це питати, Міллер Хайтт!

Міллер ледь помітно усміхнувся.

— Принаймні це краще, ніж сказати, що ви весь час ходите в піжамі, Мейбл.

— Я не з тих жінок, що носять піжами.

Міллер нахмурився, обдумуючи, як поставити друге запитання, яке він вважав необхідним. І, навіть уже ставлячи це запитання, він не сподівався, що Мейбл дасть на нього якусь певну відповідь — так або ні.

— Послухайте, Мейбл, — почав він, — я хочу, щоб ви вбачали в мені не давнього друга сім'ї і навіть не мужчину, а тільки адвоката. Запитання, з яким я хочу до вас звернутися, ні в якій мірі не є особистим. Можу запевнити вас, що воно необхідне в цій винятковій справі. Адже ви допоможете мені, Мейбл?

— Що ж це таке? — спитала вона підозріливо.

— Скажіть, він... Старожил Ханнікат... скидав штани у вашій присутності?

— Без хамства! — різко обірвала вона його. — Я не збираюся сидіти тут і слухати непристойності!

— Та ні, стривайте, Мейбл, — квапливо заговорив Міллер, водночас зробивши долонею заспокійливий жест. — Не йдіть, почекайте, Мейбл. Сидіть спокійно. Вам не треба відповідати на це запитання, якщо ви не бажаєте. Єдина причина, чого я про це запитав, ось яка: мені здається, краще буде повідомити ці факти вашому адвокату сам на сам, а не тоді, коли вас викличуть на суд і примусять розкрити їх перед усім містом. Та ви не турбуйтеся, Мейбл. Ми знайдемо можливість довести цю справу до кінця, який задовольнить вас у всіх відношеннях.

Мейбл міцно стиснула руки на колінах і нічого не відповіла.

Міллеру Хайетту було вельми нелегко переконати Мейбл у тому, що їй треба домагатися визнання шлюбу, недійсним, а не постанови про розлуку. Мейбл зятялася на тому, що це ображає її гідність. Вона забрала собі в голову, що друзі вважатимуть її протерпілою стороною і більше їй співчуватимуть, якщо вона візьме розлучення, а коли шлюб буде визнано недійсним, то це може наштовхнути на думку, що полювання на опосумів виявилось звабливішим для чоловіка, ніж її жіночі принади.

Міллер не міг примусити її змінити свого наміру, аж поки не довів їй, що в Пальмірі, та й у всьому окрузі Сікомор, є десятки й сотні жінок, котрі знають з власного досвіду, що викликана опосумами мисливська гарячка, яка зненацька нападає на чоловіків ранньої осені, має куди могутнішу і фізичну, й емоціональну дію, ніж звичайні людські пристрасті та жадання.

— І не забувайте, Мейбл, що первісний мисливський інстинкт у нормального чоловіка поки що сильніший за закони про шлюб, створені людством.

— Не вірю жодному слову з усього цього базікання,— сказала Мейбл.— Я все ж таки гадаю, що настав час, коли всі жінки повинні зібратися й заборонити чоловікам завіюватися з дому і швендяти казна-де цілісінькими ночами. Це просто зачіпка, яку вигадали самі чоловіки, аби гайнути з дому, лиш тільки посутеніс, та лигатися з безсоромними негритянками, подібними до отієї Джозіни Меддокс. Якщо ніхто інший не покладе цього край, то я вже виконаю свій обов'язок.

— Мейбл, а Френк хіба ніколи не ходив полювати на опосумів?

— Де там, іноді, звісно, ходив. Але Френк був не такий, щоб лигатися з отими голопупими дівичцями, які нітрохи не соромляться скидати з себе лахи і спокушати білого мужчину своїм тілом.

Нарешті згодившись подати просьбу про визнання шлюбу недійсним, замість клопотатися про розлучення, Мейбл заявила Міллеру, що негайно після цього вона почне домагатися, аби і Старожила, й Джозіну арештували за змішання рас. («Мейбл непогана жінка. Наміри в неї найкращі. Біда в тому, що коли така жінка

овдовіє або розлучиться, потрясіння може на деякий час потьмарити їй розум і вивести з душевної рівноваги, і саме через це вона й буває здатна на крайню нерозсудливість. Ось чому більшість таких жінок знову виходять заміж страх як скороспішно, навіть не втямивши, що вони роблять. В одних видурюють грошики пронозливі балакуни, а інші затівають хрестові походи проти чогось такого, до чого раніше їм було зовсім байдуже. Заждїть трохи, нехай Мейбл отямиться, і вона знову стане сама собою. По суті, вона добра жінка»).

Міллер підскочив на стільці, і на його квітучому обличчі відбився подив. Адвокатові довелося прокашлятися, і тільки після цього він зміг заговорити.

— Здається, я вас погано розчув, Мейбл. Що ви таке сказали?

— Я хочу, щоб Старожила Ханніката й Джозіну Меддокс арештували за змішання рас.

Він подивився на неї через стіл, потираючи обличчя і з гіркотою морщачи лоба. Рот у нього був розтулений, але минуло кілька хвилин, перш ніж він спромігся заговорити.

— Послухайте мене, Мейбл,— сказав він стримано, похитуючи головою.— Киньте про це навіть думати. Я не бажаю брати участі в такій безглуздій витівці. І близько до неї не підступив би.

— Вам платять за те, що ви адвокат, і ви повинні робити те, що я хочу. А я хочу, щоб їх арештували.

— Але ж цією справою мають зайнятися органи поліцейського нагляду, якщо вони захочуть, а я певен, що вони не захочуть. Вони, мабуть, вжили б заходів, якби йшлося про негра й білу жінку, а не навпаки. Просто так не заведено, і я не пригадую, щоб вони будь-коли втручалися в особисті права білої людини. Втручатися в це — не їхнє діло.

— Тоді це буде моє діло.

— Ні, Мейбл,— упрохував Міллер.— Не кажіть цього. Послухайте мене, як давнього друга сім'ї. Приватна особа не має права втручатися в такі особисті справи. Я згоден радити вам і керувати вами в усьому, що стосується судових процедур та дій, спрямованих на анулювання вашого злочасного шлюбу із Старожилом Ханнікатом. І я буду й надалі управляти Френковим майном, аж поки його не закріплять за вами й не

переведуть на ваше ім'я. Але я зовсім не збираюся заходити в конфлікт з існуючими в нашій країні звичаями. Це те єдине, чого я нізащо не буду робити. Коли б я встряв у таке діло, всі адвокати міста подумали б, що я з'їхав з глузду.

— Не для того я сюди прийшла, Міллер Хайетт, щоб слухати від вас такі розмови,— сказала Мейбл, і її обличчя почервоніло від гніву.— Я зроблю те, що вважаю правильним, і ви мене не зупините.

— Зупинити я вас, може, й не зупиню, але брати участь у цьому не збираюся.— Він подивився на неї, рішуче хитнувши головою.— Я думаю те, що кажу, Мейбл. Деякі звичаї в цій частині країни усталилися надто давно, вони освячені історією, і їх не може ламати кожний стрічний в наш час. Всі знають, що змішання рас має місце кожної ночі протягом усього року, як тільки заходить сонце. А того, що понад сто останніх років було загально визнаним звичаєм у нашій частині країни, ні ви, ні я, ні Джон Джонс не можемо міняти з власної примхи. В усякому разі, якби причетні до цього особи самі не забажали, то ніякого расового змішання й не було б. Тепер ви бачите, чому це є справою особистих смаків і вільного вибору?

— Не вірю жодному слову! Тільки білі покидьки суспільства можуть падати так низько! Порядні білі люди такого нізащо не зроблять!

— Очевидно, можна встановити якусь різницю між білими покидьками та порядними білими людьми, як ви їх називаєте, але такий довільний поділ аж ніяк не впливав на звичаї країни в минулому і навряд чи вплине зараз. Для того, щоб упевнитися в цьому, вам досить тільки глянути довкола й побачити всіх отих мулатів, квартеронів, жовтих, коричневих та всіх інших кольорів шкіри й очей у нашій країні. І, придивившись до них, ви не раз і не два помітите велику фамільну схожість — я маю на увазі риси обличчя, фізичну будову тіла — з кращими білими родинами. В окрузі Сікомор можна спостерігати фамільні риси мулатів Паттерсонів поряд з фамільними рисами білих Паттерсонів. Те саме вам хто завгодно сказав би і про фамільні риси Лонгстрітів, Тілденів та багатьох інших родин. І такими вони стали, далєбі, не тому, що всіх їх знайшли в гарбузах.

Міллер підвівся з крісла й на повен зріст випростався за письмовим столом. («Багато доводиться чути про домішку білої крові у негрів, але майже ніколи не говорять про домішку негритянської крові у білих. Однак не думайте, що її не існує. Можливо, в наш час це пояснюється іншими причинами, ніж роки п'ятдесят чи сто тому. А причин за тих часів було чимало і досить поважних. Приміром, одна причина, про яку часто забувають,— це звичаї і порядки на плантаціях. Якщо плантатор мав від своєї дружини семеро чи восьмеро дітей, що тоді було пересічним, а потім його дружина помирала від пологів, то він спихав дітей на руки негритянської няньки, а сам їхав у своїх справах. Отож не було нічого дивного, коли нянька, скориставшись з цього, підкидала нищечком до гурту білих дітей ще одного сина того ж таки плантатора, світлошкіре негреня — мулата або квартерона — і виховувала його разом з білими дітьми. Негреня виростало і, слід гадати, носило те саме прізвище, що й білі діти, а потім одружувалось, так само як і вони. Цим і пояснюється, чому ви мало не на кожному кроці зустрічаєте темношкірих білих. Багато з них підсміюються з цього і називають себе смаглявими Паттерсонами або смаглявою паростю родини Тілденів»).

Нахилившись уперед, Міллер рішуче похитав головою.

— В жодному разі, Мейбл, я не збираюся пошитися в дурні, подавши до поліції чи шерифу оту скаргу, про яку ви говорите. Навіть якщо я доживу до ста років, цього ніколи не станеться. З мене б сміявся весь округ Сікомор.

Не встиг він докінчити, як Мейбл зірвалася з місця. Вона стала прямо перед ним по другий бік столу.

— Ви можете бути боягузом, Міллер Хайетт, зате я не боягузка,— сказала вона і стиснула губи.— Я вам це доведу! Я сама піду до поліції і змушу арештувати їх обох. Є межі терпінню таких порядних людей, як я! Ота гола Джозіна Меддокс — найобурливіше, що я бачила в своєму житті! Я не бажаю жити в одному місті з людьми, які займаються расозмішанням!

Міллер не промовив ні слова, поки вона не відійшла від столу й не попрямувала до дверей. Він проводжав її через увесь кабінет.

— Мейбл, я можу сказати вам тільки одне: краще збирайтеся, пакуйте речі та переїздіть до іншого міста, якщо у вас такі настрої, але будьте готові до того, що вам доведеться подолати не менше тисячі миль, перш ніж ви підберете собі пристановище. Не скажу, чи праві ви, чи ні, але я знаю, що ви безсилі покласти край тому, що вас обурює, так само як безсилий я перешкодити сонцю зійти завтра вранці за методистською церквою. Є в житті такі речі, з якими ні ви, ні я ні біса не вдіємо. І одна з них — це привабливість для білого чоловіка вродливої темношкірої дівчини з гарячою кров'ю. Іноді навіть здається, що на світі значно більше такого, що від нас не залежить, ніж навпаки. Змінити це можна, тільки винищивши або негритянок-дівчат, або ж білих чоловіків, та, гадаю, поки ми живемо, навряд чи це станеться.

Мейбл одвернулась від нього і вийшла з кабінету, цосили грюкнувши за собою дверима.

Як тільки затих цокіт її каблуків на рипучих дерев'яних сходах, що виводили з другого поверху надвір, Міллер стомлено зітхнув і опустився у крісло.

Він повільно й замислено потирав свої рум'яні щоки спершу однією, потім другою рукою. Цікаво, що б сказав покійний Френк Бауерс про хрестовий похід Мейбл проти змішання рас, якби він був зараз живий? Міллер був певен, що Френк зрозумів би, чому вона вирішила допекти Старожилові, замість того щоб вдовольнитися визнанням шлюбу надійсним. Що ж до самого Міллера, то він підозрював, що Мейбл, можливо, навіть не усвідомлюючи того, почуває себе ображеною і приниженою і тільки пиха штовхає її на такі крайності, і сумнівався в тому, що її заспокоїть навіть цей хрестовий похід. («Як усім відомо, не часто доводиться чути про перелюбство слуги-негра з білою жінкою, та коли вже це трапилось, я б не став закладатися на власні гроші, що перший хід зробила не біла жінка. І не думайте, що жодна біла дівчина чи жінка на це не здатна. Для початку в такому ділі потрібен тільки певний погляд, і кожен чоловік, помітивши цей погляд, розуміє, що йому дали знак, так само як кожна жінка вміє його дати. Ніщо людське не чуже людині будь-якого кольору шкіри»).

Довгий час Міллер сидів, дивлячись крізь вікно на брудний купол приміщення суду та погнутий вітром флагшток на його даху. Думки адвоката крутилися навколо того, скільки дітей змішаної крові породив Френк Бауерс за все своє життя і що скаже Мейбл, коли дізнається, що хоч одна дитина Френка знайшлася від матері-негритянки.

Та Френка Бауерса уже нема на світі, і Міллер раптом піймав себе на думці, а скільки ж його власних дітей змішаної крові розкидано по всій країні. Він знав, що один з його синів живе тут, у Пальмірі,— зараз це високий на зріст юнак років під двадцять, він працює на лісопильному заводі. Якщо не зважати на темнуватий відтінок шкіри, то в усьому іншому цей хлопець помітно схожий на трьох його синів, народжених від законної дружини, і всі вони тепер поженилися й пішли з дому. («Коли постарієш, то ніяк не можеш вирішити, радує тебе чи засмучує те, що сталося колись давно-давно. Мабуть, це якесь проміжне почуття між радістю й сумом. Ось чому час витворює з нами дивні речі. Воно подібне до того, як ще підлітком ти крав яблука або кавуни в якогось фермера. Це щось таке, чого зараз ти не зробив би, але в тому віці воно здавалося нормальним і цілком природним»).

Міллер завжди заходив у розмову з вродливим смаглявим юнаком, коли стрічав його на вулиці, але хлопець у присутності білого ніяковів і тільки стримано кивав головою та посміхався до Міллера. Після кожної зустрічі з цим гінким хлопчиком він не міг збутися почуття суму й пригніченості, передусім тому, що навіть не знав, як звати сина. Міллер розумів, що йому в будь-який час легко було б дізнатися, як звати й хлопця, і його матір, але чомусь відчував, що заради душевного спокою краще буде ніколи не питати, яке ім'я дала йому негритянка-мати.

Міллер довго сидів за письмовим столом, силкуючись до кінця обміркувати, як повести справу в суді, аби Мейбл чимшвидше одержала постанову про визнання шлюбу недійсним, проте думки його ставали дедалі невиразніші й розпливчастіші, аж поки він зовсім втратив спроможність зосередитися навіть на та-

кому шаблонному для юриста казусі. Нарешті він підвівся, надів капелюха і вийшов з контори.

Замість того, щоб піти прямо в суд і поговорити там з головою, як чекала від нього Мейбл, він звернув до аптеки й купив сигару. Далі він неквапливо пройшовся тротуаром вздовж західного боку міського майдану. Тепер він знав, що, перш ніж почати щось робити, він мусить зустрітися із Старожилом. Хоч Старожил і не був його клієнтом, проте вони обидва жили в Пальмірі і знали один одного змалечку. Вони завжди були в дружніх стосунках, не раз засиджувались у розмовах, навіть ходили разом полювати на опосумів, і Міллер почував себе зобов'язаним попередити Старожила заздалегідь про ті заходи, яких він збирається вжити в суді.

Кілька чоловіків, один за одним, сказали йому, що бачили, як Старожил та Ел Дідд прямували вулицею до закладу Еда Говарда на південному боці майдану. Був полудень, і деякі крамарі та ділові люди вже подалися додому, щоб раніше пообідати й часинку здрімати. Нежонаті продавці та конторські дівиці сиділи за столиками в кафе, замовляючи вегетаріанський суп, рублені шніцелі та чай з льодом або гарячу каву.

9

Коли Міллер Хайетт зайшов до пивниці Еда Говарда, Старожил тримав у лівій руці наполовину з'їдений сандвіч із шніцелем, а правою орудував коло свого улюбленого автомата. Він уже виграв пляшку пива й набрав стільки очок, що мав право двічі безплатно зіграти в «Дівчат на пляжі». Крім Ела Дідда, біля автомата юрмилося ще кілька чоловіків, стежачи, як легко й спритно Старожил набирає очко за очком. Всі захоплювалися його невимушеною позою і складною роботою ніг, коли він одтягував важіль назад і відпускав його.

Ел Дідд штовхнув Міллера ліктем.

— Міллер, а я гадав, що ви, адвокати, весь час пропадаєте в суді, підстерігаючи охочих судитися, або намагаєтесь запроторити кого-небудь у в'язницю, — сказав Ел. — Краще б ви не ходили сюди та не розводили баламутства. Тут уже всі мали неприємності,

скільки належить за законом. Було б по-товариськи, якби ви щезли звідси й не липли до людей, а то вони тільки нервуються.

— Облиш, Елє. Я адвокат з етичних питань. Моє діло захищати людей, а не переслідувати їх.

— То чого б вам не довести, що ви справді добродійник,— перестали б тягати людей до суду та здирати з них по десять доларів за стару негодящу пральну машину.

— Приходьте завтра до мене в контору, Еле, і ми з вами остаточно владнаємо цю справу. Я завжди готовий помирити обидві сторони й умовити їх піти на компроміс або на справедливу, безсторонню угоду. Це одна з основ моєї етичної платформи. Мені відомо, що пральна машина, яку ви купили своїй дружині, зіпсувалась раніше, ніж ви встигли сплатити за неї усі щотижневі внески. Послухайтеся моєї поради і більше не купуйте в кредит уживаних речей.

— Скільки ж ви з мене візьмете за цю юридичну раду?

— Ваша дружба оплатить мені її повнотою.

Знаючи, що на приватну розмову із Старожилом доведеться чекати довго, Міллер купив біля стойки сандвіч із шинкою та сиром і заходився їсти. Тримавши в руці сандвіч, він підійшов до вільного автомата, вкинув у щілину монету й відтягнув назад важіль.

Минуло майже півгодини, перш ніж Старожил закінчив грати в «Дівчат на пляжі» і сів за стойку. Міллер поклавився зайняти місце коло нього і попросив Еда Говарда подати два кухлі пива. Він заплатив за них задалегідь.

Обидва сиділи мовчки, поки не відсьорбнули з кухлів.

— Я оце щойно радився з Мейбл,— мовив по тому Міллер, нахилиючись ближче до Старожила й інтимно притишуючи голос.

— Про що радився? — спитав Старожил.

— Вона уповноважила мене добиватися розлуки з тобою на серйозних законних підставах.

— Чого це?

— Тобі краще знати чого. Причина цьому — ти.

— А що я зробив?

— Перш за все шлюб не було доведено до кінця, а потім вона злупала тебе з отією негритянкою у тебе вдома. Жодна жінка не мала більших підстав для розлучення чи визнання шлюбу недійсним.

— Мейбл сама у всьому винна. Дуже вже вона на мене напосідала. А є багато такого, до чого чоловік повинен звикнути, перш ніж відчує себе вільно,— от хоча б до чужої жінки. Я б упорався з тим, про що ти говориш, якби вона не підганяла мене, а дала трохи обвикнути. Я завжди не любив, щоб мене підштовхували до чогось зовсім незвичного, поки я сам іще не підготувався.

— Ну досить, тепер уже пізно обвикати,— сказав Міллер.— Мейбл уповноважила мене добиватися визнання шлюбу недійсним. Звідси я піду просто до суду в цій справі.

Старожил ковтнув добру порцію пива.

— За кілька днів ти знову зможеш вважати себе одинаком,— сказав Міллер.— На мою думку, принаймні ти не створений для сімейного життя. І, звичайно ж, ти поводився не як жонатий чоловік.

— Ну що ж, це мене якнайкраще влаштовує,— сказав Старожил, широко усміхаючись і зсуюючи кепку на потилицю.— Якщо тільки воно не гірше за розлуку. А на меншому я не помирюсь.

— Мирись чи не мирись, Старожиле, а це навіть краще за розлуку. Мейбл заплатить усі судові витрати й гонорар адвокату теж. Чого тобі ще треба? Ти не викинеш на це навіть десяти центів із своїх власних грошей.

Старожил підштовхнув Міллера ліктем.

— Оце приємно чути! Виходить, я ще, може, поверну назад своє старе щастя. Мені його дуже бракувало останні два дні, і я вже почав був непокоїтись. Я виграв тільки чотири безплатні партії на отому автоматі та однеєнку жалюгідну пляшку пива. А коли мені таланить, я завжди певен, що можу виграти вдвічі більше.— Він засунув руку до кишені й витяг монету.— Чи не згуляти нам в орлянку, Міллер? Мені кортить випробувати моє щастя. Ставлю три проти п'яти. Що ти на це скажеш?

Міллер похитав головою.

— Ні. Я прийшов сюди до тебе в серйозній справі.

Старожил поклав монету в кишеню і відсърбнув ще ковток пива.

— Скажи мені таке,— почав Міллер, нахилиючись до нього ближче.— Все це між нами. Навіщо ти все-таки одружився? Тому що вона багата вдовиця? Через це?

Старожил осміхнувся:

— Якби ти прожив вовкулакою стільки часу, як я, та погодувався холодними чілійськими бобами й макаронами з консервної бляшанки на сніданок, обід і вечерю, ти б також устругнув щось одчайдушне. Я просто помирав без справжньої домашньої їжі. Того дня, коли я пішов до неї, в моїй голові крутилося тільки одне: як би напроситися на обід, сісти по-людськи за стіл та наїстися донесочу чогось приготованого по-домашньому. Від Джозіни я чув і про свіжу шинку, і про смажених курчат, і про зелений горошок, і про пироги з бататами, і ніс мені сам ворушився, а слинка текла, як у голодного пса перед накритим до обіду столом. І що більше мені про все це розповідала Джозіна, то гостріше відчували мої нутрощі голод. А потім, коли я причвалав до Мейбл додому, я й сам не знаю, як у нас зайшла мова про одруження, бо нічого такого в мене й на думці не було, я на це спершу не звернув уваги. Я тільки наставив вуха та слухав, коли ж вона нарешті запросить мене до столу. Щиро кажучи, скидається на те, що я піймався на її гачок і вона мене сама на собі оженила. Але все ж таки двічі я добряче підхарчувався, не кажучи вже про ті недоїдки смаженої курки та пиріг з бататами, які Джозіна принесла мені вчора увечері. Можу лише сказати, що заради цього варто було взяти на себе таку халепу. Не пригадую, щоб я будь-коли в минулому так добре наїдався за такий короткий час.— На Старожиловому обличчі розпливлася широка усмішка.— А знаєш що, Міллер? Б'юсь об заклад, що на світі знайдеться немало людей, які охоче помінялися б зі мною місцями й залізли в мою шкуру. Та тільки хай я буду проклятий, якщо погоджуся з кимось мінятися.

— І ти не збираєшся вчиняти позову на якусь частку майна Мейбл?

Старожил покрутив головою:

— Якщо вона мене не чіпатиме, я теж її не чіпа-

тиму. Я завжди вірив, що треба жити самому і давати жити іншим.

— Це дуже розумна позиція,— погодився Міллер.— Коли б ти замірився на законних підставах відсудити у неї частину майна, тобі довелось б найняти адвоката, щоб він відстоював твої інтереси в суді і вів твою справу. Це тобі коштувало б дуже багато грошей, а я певен, що ніякі судді чи присяжні не присудили б тобі й десяти центів з її грошей, вислухавши її показання про твою поведінку. Ти робиш мудро, Старожиле.

— Сам знаю, що мудро. Мені мій татусь так радили.

— Радив татусь? Що ж саме він тобі радив?

— Татусь мій казали, що є дві речі, яких ніколи не можна допускати з жінками. Перше: ніколи не критикуй родичів бідної жінки, і друге: ніколи не намагайся просити в багатій жінки хоч трохи з її грошей. Татусь мій казали, що жінки і першого, й другого гатунку неодмінно посатаніють і отруять тобі все життя.

Міллер допив своє пиво й відсунув порожній кухоль набік.

— Ти не просив у мене юридичної поради, Старожиле, а я не маю звички розкидатися порадами задурно. Та все одно я хочу сказати тобі по-дружньому де-що таке, що тобі конче потрібно знати, і за все це не візьму з тебе ні цента. Я скажу тобі це просто по дружбі. Ось чого я й прийшов сюди побачитися з тобою.

— А про що мова? — зацікавлено спитав Старожил.

— Про одну дівчину — Джозіну Меддокс.

— А що з нею?

Міллер нахилився ближче.

— Я раджу тобі не підходити до неї хоча б кілька днів. Не підходити тижнів зо два було б навіть ліпше. А ще ліпше — цілий місяць. Я б не став тебе застерігати, коли б не знав, що кажу, і хочу, щоб ти повірив мені на слово. Справа дуже серйозна, Старожиле. Ось чому я тебе й попереджаю, щоб ти й близько не підходив до неї.

— А чого? — спитав Старожил.— При чому тут це, і яке воно має відношення до всього іншого? Я не зробив нічого, за що треба боятися. Все своє життя я поводився нормально, як і всі інші. Чоловік має право

обирати собі жінку і бути з нею в нормальних стосунках, коли йому хочеться.

Міллер для певності притишив голос, щоб ніхто в пивниці не міг підслухати того, що він скаже.

— При тому, що Мейбл мені сказала, коли ми з нею радились, я ж тобі про це тільки-но говорив. Саме тут я й хотів тобі зараз дати пораду.

— А що сказала Мейбл?

— Сказала, що збирається обох вас посадити під арешт — тебе й оту дівчину.

— За віщо під арешт?

— За змішання рас.

— А що це значить?

— Те саме й значить.

— Ти хочеш сказати, за те, що вона не зовсім біла?

Міллер кивнув.

— Мій татусь казали мені...

— Дурниці те, що казав твій татусь. Йому не доводилось мати справу з такою жінкою, як Мейбл, коли вона лаштується проти чого-небудь у хрестовий похід. Щиро кажу, вона не збирається жартувати. Вона просто осатаніла.

Старожил намірився був щось сказати, але спіткнувся на слові й задумався. Він судорожно ковтав повітря, і його кадик весь час ходив то вгору, то вниз. Нарешті він повернув голову і запитально подивився на Міллера.

— Як же вона це може? — затинаючись, спитав він.

— Не має значення, як і чому. Тепер уже пізно сунути над цим голову. Їй захотілось піти до поліції. Власне, вона вже йде туди, хоче поговорити з Люком Моссом. Я подзвонив Люку й сяк-так попередив його, однак не знаю, зуміє він відкрутитися від неї чи ні.

— А навіщо Люку Моссу в це встрявати? Люк не такий дурний, щоб псувати собі репутацію, ставши на її бік у такій справі.

— Я теж не знаю, навіщо йому встрявати, хіба Мейбл так залякає його погрозами, що він арештує і тебе, й те дівчисько. Але я хочу, щоб ти зрозумів одне, Старожиле. Хоч як я намагався угомонити її, проте не зміг ніскільки зрушити з місця. Вона запалилася на хрестовий похід, і ніхто її не зупинить, поки

вона сама не перегорить. Така вже вдача у Мейбл. З часом вона передумає, але час той іще не настав.

Насунувши сіру кепку на лоба, Старожил поклав обидві руки на стойку і важко опустив на них голову. На його обличчі не було й сліду звичної усмішки. Він вступився через стойку очима у велику картину: жінка миється в маленькому тазу.

— По правді, я не знаю, що вийде з погрози Мейбл,— говорив йому Міллер,— але буде розумніше, якщо ти послухаш моєї поради. Я гадаю, найкраще для тебе — це не водити Джозіну Меддокс до себе додому і не підтримувати з нею ніяких стосунків, поки все це не стихне. І ніде в іншому місці ти з нею також не зустрічайся. Навіть у лісі за містом, коли спочоціє. Якщо тебе знову з нею злапають, то байдуже де,— все одно буде погано. Я знаю, ти з нею давно зустрічашся, уже звик, а таку звичку побороти нелегко, проте найрозумніше тобі буде міцно взяти себе в руки і зовсім не бачити її, поки Мейбл викине з голови свій хрестовий похід. Навіть коли б ти цієї миті заплатив мені сто доларів готівкою, Старожиле, я б тобі не зміг дати кращої поради.

Старожил поклав на стойку кілька монет і замовив ще пляшку пива. Міллер підвівся, збираючись іти.

— Так чи інакше, Джозіна сказала, що надумала виходити заміж,— почав Старожил, дивлячись на Міллера пригніченим поглядом.— Заміж за чоловіка з її народу. Я намагався, як тільки міг, відговорити її, але так і не відговорив. Якщо Джозіна вийде заміж, то, в усякому разі, до мене вона більше не ходитиме. Скидається на те, що моему щастю настав кінець. І я, справді, не знаю, чим тут можна зарадити. Почуваю безсилля, немов старий та ще й кульгавий на ліву задню ногу мисливський собака, коли він силкується обігнати двох молодих псів у погоні за білохвостим кроликом.

10

Ще тільки ледь перейшло за південь і осінні хмари з Мексиканської затоки линули на північний схід, коли Мейбл подалася небрукованою вулицею за залізничним депо до міської в'язниці з бляшаним дахом. Погоду

о цій порі року нелегко передбачити: хмарний день може заступити зоряна ніч, а сонячний день може кінчитися буряним вітром і дощовою зливою. Але все-таки це сезон ураганів, і завжди треба бути готовим до вітру й дощу з Мексиканської затоки.

Квадратну цегляну будівлю в'язниці, яку ось уже двадцять років обпалює сонце і поливають дощі, тепер з усіх боків оточує негритянський квартал, що швидко розростається. На вулицях тут немає ні бруківки, ні тротуарів, а міські власті вирівнювали й осушували дорогу в цих місцях дуже рідко, мабуть, не частіше, ніж один раз на рік.

Перетнувши залізничні колії, Мейбл обережно обійшла кілька брудних калюж та повалених вітром стовбурів якаранди.

Окрім того, що Мейбл дратували брудні калюжі та піщані стежечки замість тротуарів, їй було неприємне і те, що довелося йти в цю частину міста на південь від залізничних колій, де переважна більшість дерев'яних та бляшаних халуп явно потребувала фарбування й ремонту. Майже всі ці напівзруйновані будиночки належали білим, що наймали їх потижнево або помісячно негритянським сім'ям і, за винятком тих випадків, коли якась халупчина постраждала від пожежі або на ній провалився дах, роками не робили там жодного ремонту чи якогось поліпшення. Мейбл чула від Френка, що він здавав у найми досить багато таких жител, але не мала уявлення, які саме то були будинки і скільки з них перейде до неї у володіння, коли Міллер Хайетт остаточно оформить права на спадок.

Коли вона підійшла до цегляної будівлі в'язниці, двері з вулиці були навстіж відчинені, а тюремник Білл Паркс сидів за столом у вартівні й, увімкнувши радіо, читав газету.

Позад столу, за яким сидів Білл, були ґрати з іржавих залізних прутів, що відділяли вартівню від арештантської, і крізь ці ґрати він одразу почув би скрегіт ножівки чи будь-які інші підозрілі звуки, спричинені в'язнями. Під замком сиділо кілька негрів, але білих нікого не було. Один з негрів співав тужливу пісню в'язнів («Я шукав хороше, а знайшов погане... Ой коли ж нам, чорним, жити краще стане...»).

Білл Паркс упустив на підлогу газету, вимкнув радіо й підхопився з місця, як тільки помітив, що Мейбл стоїть на порозі. Він стягнув з голови капелюха і кинув його на стіл.

— Як ся маєте, місіс Ханнікат?

— Не смійте мене так називати! Я місіс Бауерс.

— Але ж я гадав...

— Мені байдуже, що ви собі гадали!

Білл кивнув:

— Гарзд, місіс Бауерс.

— Що ото там за люди? — спитала вона, стривожено поглядаючи на арештантську. — То негри?

— Саме вони і є.

— За що їх посадили?

— За звичайнісінькі речі, місіс Бауерс. Вам не слід хвилюватися. Одні просто заборгували в крамницю, інші надто голосно пащекували на вулиці, треті плювалися на тротуар. І таке подібне. Звичайнісінькі порушники. Стрілянини і поножовщини останнім часом не так уже й багато. А цих або випустять у кінці тижня, або ж місяців на шість пошлють у виправний дім.

Мейбл ступила крок уперед.

— Ну, в усякому разі, я хочу, щоб ви припинили отой спів,— сказала вона.— Мені неприємно його слухати. Надто вже він тужливий. Накажіть їм замовкнути.

Білл схопив залізяку і кілька разів ударив нею по ґратах. («Двері відімкніть мені, я втечу на волю... В ті краї, де негра жде щаслива доля...»). Гучний дзвін заліза миттю урвав розмови і спів.

— Замовкніть ви там! — гаркнув Білл крізь ґрати.— Щоб я більше ні звуку не чув! А якщо не сидитимете тихо, як я наказав, то прийду і торохну кого слід по довбещі!

Ніхто з ув'язнених не озвався ні словом.

— Ви певні, що їх там замкнено добре й вони не вискочать? — спитала Мейбл, знову боязко поглядаючи в бік арештантської.— Я не почуваю себе в безпеці під одним дахом з ними.

— Про це не турбуйтеся, місіс Бауерс,— відповів Білл.— Тут вам значно безпечніше, ніж будь-де в місті. Щодо цього я вам брехати не стану. Коли на мою стару нападає страх, що я служу в поліції, я їй завжди

кажу, що найбезпечніше місце в Пальмірі — це отут, у в'язниці.

— Мені не подобається, як тут смердить, — сказала Мейбл. — Просто жахливо.

— Ви б швидко звикли до цього особливого запаху, місіс Бауерс, — ледь усміхнувшись, відповів Білл, — аби посиділи тут стільки, скільки посидів я. Іноді я кажу своїй старій жартома, що просидів у в'язниці довше, ніж будь-хто в нашому місті, — це коли вона мені дорікає, що від мене теж отак тхне.

Мейбл обережно ступила вперед і зупинилася посеред вартівні. Білл присунув їй стільця, але вона не захотіла сісти.

— Я прийшла сюди поговорити з начальником поліції, — сказала вона. — Мені треба його бачити негайно.

— Люка Мосса? — спитав Білл з удаваним подивом. Він крутнув головою в один бік, потім в другий, ніби роздивляючись, чи нема Люка десь тут, у вартівні. — Ви про нього кажете, місіс Бауерс?

Вона кивнула, міцно стуляючи губи.

— Бачте, Люк... Люка тут зараз немає.

— А де ж він?

— Люк? Та бачте, Люк нещодавно пішов. Виходить, що ви його трішечки не застали. Я так гадаю, що він пішов з півгодини тому, не більше.

— Куди ж він пішов?

— Подався стріляти куріпок.

Мейбл судорожно втягла в себе повітря і ще міцніше стиснула губи.

— Просто шкода, що ви його трішечки не застали, місіс Бауерс, — сумовито докинув Білл, опускаючи голову. — Якби ви зайшли сюди хоч півгодини тому...

— А коли він повернеться?

— Люк Мосс? Гм... точно не знаю, місіс Бауерс. Люк казав, що він і сам не певен, коли повернеться. Казав, що все залежатиме від того, наскільки вдале буде полювання на куріпок по вибалках у тій частині округу, куди він поїхав. Але він велів переказати вам... тобто це він мені казав, що, можливо, він повернеться в місто аж через кілька днів. Люк завжди втрачав розум, коли йшлося про полювання на куріпок, і він, може, й не захоче повертатися, поки не наб'є їх скільки

дозволено. Він казав, що самому їхати неохота і по дорозі на полювання він прихопить з собою лісника.

Мейбл подивилася на Білла осудливим поглядом.

— Та чи можна начальнику поліції отак зникати? — різким тоном сказала вона. — Мені дивно це чути. А раптом саме зараз у Пальмірі почнуться грабежі й убивства? Хто захищатиме городян?

— Про це вам нема чого турбуватися, місіс Бауерс. Ми з Бредом Грейді вживемо заходів, коли щось трапиться. Бред у нічну зміну їздить з черговою машиною, а решту доби я сиджу тут цілісінький день. Нічого такого не станеться, а коли й станеться, ми з Бредом самі дамо раду. До того ж, якщо буде треба, ми завжди можемо попросити шерифа прислати нам на допомогу одного, а то й двох своїх помічників.

— Так от, і зараз є дещо таке, що ви можете зробити негайно, — сказала Мейбл. — Я хочу, щоб ви арештували...

— Ні, ні, заждіть хвилиночку, місіс Бауерс, — занепокоєно сказав Білл і почав переступати з ноги на ногу. — Тільки не поспішайте. Я вже все знаю, і вам не треба нічого мені розповідати. Ми почули про це з годину тому, тобто Люк почув. Хтось подзвонив йому телефоном і попередив про ваше бажання, аби ми декого арештували, — ось яким чином я про все це дізнався. Але останнє, що сказав мені Люк перед від'їздом, — це щоб я нічого не робив відносно того... ну, про що ви оце почали. Люк Мосс начальник поліції, і вже коли він що сказав...

Обличчя Мейбл спаленіло від гніву:

— Мене не обходить, що Люк Мосс сказав вам! Я не буду чекати, поки він повернеться звідти, де зараз ховається! Я піду до самого шерифа округу! Той виконає свій обов'язок!

Мейбл різко одвернулась від нього і пішла з вартівні. Білл Паркс пробіг за нею аж до дверей.

— Так буде найліпше, місіс Бауерс, — гукнув він їй услід, радіючи, що вона пішла геть. — Шериф для вас постарается зробити все, що може. А я перекажу Люку Моссу ваші побажання щодо цього.

Мейбл чула його, але ні разу навіть не обернулась. Вона йшла дуже швидко небрукованою вулицею, прямуючи до контори шерифа в приміщенні суду. Білл

стояв і дивився, як вона обминала калюжу за калюжею, аж поки зникла з очей.

— Містер Білл! — покликав його один з негрів, що сидів за ґратами.

Білл одійшов від дверей і підступився до столу.

— Чого тобі треба?

— Містер Білл, можна вас про щось запитати?

— А що ти хочеш знати?

— Хто ота біла леді, що оце зараз з вами розмовляла?

— Місіс Бауерс. А що?

— Ох-хо-хо...— сумним голосом проказав негр.— Важко стає на серці, коли чуєш таке. Уже тільки з того, як вона розмовляла, мені стало ясно, що вона твердо поклала собі накоїти лиха нам, кольоровим. Це завжди дуже погана ознака, коли такі білі, як вона, не дозволяють таким, як ми, навіть трішечки поспівати.

— Тоді ти повинен радіти, що сидиш тут, у безпеці,— сказав йому Білл.— Вона неспроможна більше нічого тобі заподіяти, досить з тебе й того, що вже маєш.

— Я не думаю тільки про себе, містер Білл. Я думаю про всіх інших людей, подібних до мене. Нас-бо дуже багато.

Білл Паркс надів капелюха і знову уместився за стіл, та в цей час інший в'язень гукнув його з-за ґрат:

— Містер Білл, а тепер нам можна буде ще трохи поспівати? Адже ви не заперечуєте?

— Шкварте, співайте,— сказав Білл, знімаючи телефонну трубку.— Це мені ніби розвага.

Коли Мейбл пройшла східним боком міського майдану і наблизилась до приміщення суду, Клайд Хефлін уже сидів на гранітних сходах, чекаючи на неї. Клайд балакав з кількома чоловіками, які знічев'я тинялися біля приміщення суду, але балачки враз урвалися, тільки-но перед сходами з'явилася Мейбл.

Клайд підвівся і доторкнувся пучкою до капелюха.

— Як поживаєте, місіс Бауерс? — сказав він, зустрічаючи її на сходовій площадці.— Адже ви хочете бачити шерифа? Він наказав мені почекати на вас.

— А ще краще, коли він і сам тут,— сказала Мейбл, проходячи повз Клайда.

Запевнивши Мейбл, що шериф на неї чекає, Клайд повів її через ротонду до кабінету Гровера Гловера, що був у глибині приміщення.

Гровер стояв біля вікна, чекаючи на Мейбл з тієї самої хвилини, коли Білл Паркс повідомив його телефоном, що вона вже прямує до суду. Він чекав її з найпривітнішою усмішкою і пішов їй назустріч, простягаючи для потиску руку, тільки-но вона ступила на поріг його кабінету. Узявши Мейбл під лікоть, він провів її до столу й посадив у крісло. Клайд вийшов у коридор, щільно причинивши за собою двері.

Як тільки вони обоє сіли, Гровер знову обдарував Мейбл своєю привітною усмішкою: Гровер Гловер, який посідав місце шерифа округу Сікомор уже друге чотириріччя і висунув свою кандидатуру на третій строк, був огрядний добродушний чоловік в пом'ятому бахматому костюмі, з ріденьким русявим волоссям на лисючій голові. З своїх п'ятдесяти років, працюючи чи то за призначенням, чи то на виборних посадах, він майже половину віддав політиці, почавши кар'єру з охоронника при кайданницькій команді в окружному виправному домі. («Політикові не зашкодить, якщо він пообіцяє виборцеві все, чого той забажає, адже потім завжди можна викрутитись, зате виборець увесь цей час буде до вас по-дружньому настроєний. До наступних виборів він устигне геть-чисто забути про те, чого просив, і напевне проситиме про щось зовсім інше, отож ви знову можете все те йому обіцяти»). Пропрацювавши стільки часу в державних установах округу Сікомор, Гровер вивчив достоту і звав на ім'я майже всіх білих виборців чоловічої статі. Що ж до білих жінок виборчого віку, то він узяв за звичку звати їх «рибоньками», коли вони були незаміжні, а решту — повністю за прізвиськом чоловіка.

Вираз обличчя Гровера дуже швидко змінився. Привітна усмішка розтала, куточки вуст скорботно опустились, маленькі сірі очиці померхли й закліпали.

— Місіс Френк Бауерс, я, звичайно, був вражений до краю, коли Френк не так давно покинув нас назавжди. Я кажу це від щирого серця. Френк був одним з найкращих серед людей, яких я будь-коли знав. За мій час у нашому окрузі небагато було таких зразкових громадян, як він. Якщо казати правду до кінця,

то навряд чи й у всьому світі набереться багато таких прекрасних людей, наскільки я знаю. Це я кажу як на сповіді. Всі ми, його друзі, з пекучим болем відчувати-мемо втрату його. Я хочу сказати вам ще й таке. В одному на Френка можна було покластися. Я завжди міг розраховувати, що під час виборів він проголосує так, як треба. Знаєте, про що я думаю останнім часом? Гаразд, вам я скажу. Я думаю, що громадянам округу Сікомор слід би було зібратися разом і, виявивши дух патріотизму, спорудити статую Френка в натуральну величину отам, на лужку перед приміщенням суду.

Втупившись у підлогу, Мейбл приклала до очей хусточку. З урочистим виразом Гровер делікатно одвернув голову набік. Він схилився над столом і почав заклопотано переглядати якісь листи та папери, щоб дати їй час виплакаться.

Вирішивши, що часу минуло вже доволі, Гровер відкинувся на спинку стільця і з сяючою усмішкою знову подивився на Мейбл.

— Ну, місіс Френк Бауерс, то що я можу зробити для вас сьогодні?

Мейбл прибрала хусточку.

— Я хочу, щоб ви арештували Старожила Ханніката й Джозіну Меддокс за змішання рас. Обох.

Обличчя Гровера стало серйозне й замислене. Ніби сперечаючись із самим собою, він похитав головою.

— Місіс Френк Бауерс, шериф нашого округу не має таких прав і повноважень у межах міста Пальміри,— заговорив він одразу, немовби прорепетирував задалегідь цю заяву. Голос його звучав поважно й авторитетно.— Я уповноважений провадити арешти і втілювати в життя закони тільки власне на території округу. Єдиний виняток можна зробити під час масових бунтів чи надзвичайних критичних обставин з санкції губернатора штату, та й то лише з метою підтримання закону й порядку. Такий закон, місіс Френк Бауерс, а я присягав, що дотримуватиму його. А коли так стоїть справа, то вам слід було б поговорити з начальником міської поліції Люком Моссом...

— Та він десь ховається,— з серцем сказала Мейбл.— Хтось його сповістив, чого я домагаюсь, раніше ніж я встигла до нього добігти. Але це мене не зупинить, я все одно зроблю те, що належить. Ви можете

арештувати порушників закону в будь-якому іншому місці, коли забажаєте. А я прийшла сюди саме задля того, щоб ви це зробили.

Перш ніж відповісти, Гровер довгенько дивився у вікно. Небо на південному заході заволочилося хмарами з Мексиканської затоки і скидалось на те, що ще до вечора піде великий дощ.

— Ну, то що ж ви збираєтесь робити з приводу цього? — нетерпляче спитала Мейбл.

— Місіс Френк Бауерс, я хочу говорити з вами щиро й одверто,— Гровер нахилився вперед, силкуючись утримати на обличчі свою завчену привітну усмішку.— Я пишаюся тим, що я саме такий політичний діяч, котрий завжди намагається бути чесним і щирим, і таким я буду зараз і з вами. До листопадових виборів залишилося менше місяця, отож я не можу ризикувати своєю репутацією і наражати її на небезпеку тим, що візьму та й потурбую білого виборця, посадивши його під арешт як рядового злочинця тільки за те, що він нібито перебуває у звичайнісіньких стосунках з кольоровою дівчиною. Інші білі громадяни обуряться, бо це чи не єдине, що собі може безкарно дозволити білий мужчина. Якщо я візьму та й зроблю те, чого ви хочете, то в листопаді не зберу навіть такої кількості голосів, щоб пройти помічником диякона в сільській церкві. Я ніколи не вивчав законів проти змішання рас, але в достатній мірі розуміюся на політиці, щоб не ризикувати, втручаючись у місцеві звичаї саме напередодні виборів. От коли б ви подали скаргу, що якийсь там негр претється обідати до ресторану разом з білими чи якось інакше зневажає закон про сегрегацію, я б його миттю посадив під арешт.

Гровер помовчав, чекаючи, що Мейбл сердито йому вичитає. Проте вона лише міцніше стулила губи.

— І є ще одна важлива обставина,— додав він.— Я не думаю, що Френк схвалив би те, про що ви кажете. Він би не захотів, щоб і білого, й негра звинувачували в одному й тому самому злочині. Він би перший сказав, що цим немовби встановлюється рівність між ними, тобто щось таке, чого люди, подібні до нас із вами, не бажали б бачити, доки й живуть. От, приміром, якби Старожил Ханнікат убив когось чи вчинив велику крадіжку, тоді б я вважав за свій обов'язок, як

представник закону, арештувати його навіть і без начальника поліції. Але справа стоїть інакше, і я не можу...

— Але ж ви можете арештувати за щось Джозіну Меддокс,— перебила його Мейбл.— Тут вам не треба шукати виправдань, щоб відкрутитися.

— Звичайно, місіс Френк Бауерс, це я можу зробити,— негайно згодився Гровер, полегшено зітхнувши. Він знову усміхався своєю привітною усмішкою.— Будь радий зробити це для вас. Пошлю помічника в негритянський квартал і накажу йому посадити те дівчисько під арешт. Як, ви сказали, її звати?

— Джозіна Меддокс.

— Джозіна Меддокс,— повторив він, квапливо записуючи ім'я на клаптику паперу.— От бачте, все й уладналось; дуже радий вам це сказати, місіс Френк Бауерс. Я накажу помічникові арештувати її і кинути до в'язниці за обвинуваченням у проституції. Це муніципальна постанова номер триста п'ятнадцять. Я завжди можу сказати, що перед лицем порушення закону мені довелося вжити екстрених заходів замість начальника поліції, бо його саме не було в місті. Таке обвинувачення принаймні рівнозначне тому, про що ви кажете. Це швидкий і зручний спосіб квітатися з клятими негритянками, бо де вони візьмуть грошей найняти адвоката і клопотатися, щоб припинили справу, зняли обвинувачення, або просити, щоб справу призначили до слухання, і знову ж таки вносити чималу заставу. До того ж у Пальмірі не так уже й багато адвокатів, охочих узятися за таку справу й зажити собі слави захисників негрів. Вони кажуть, що це згубно позначається на їхньому авторитеті серед білих клієнтів. У всякому разі, негритянки, обвинувачені в проституції, дістають по півроку в окружному виправному домі щоразу, коли їх притягають до суду, хоч би як вони там виправдувались. Як бачите, місіс Френк Бауерс, це повинно вирішити питання саме так, як ви бажали.

— Що ж, добре,— згодилась Мейбл, підводячись з місця і збираючись іти.— Але я все-таки сподіваюсь, що ви додержите свого слова і зашлете її у виправний дім на півроку. Тоді вже вона перестане безсоромно виставлятися голяка перед білими чоловіками.

Гнана шаленими вітрами, що ламали гілля і виривали з корінням старі тунгові дерева та якаранди, осіння злива почалася надвечір, коли буря з Мексіканської затоки промчала далі на південний схід над усім округом Сікомор. На лісопильному заводі й довколишніх фермах ще до кінця дня довелося кинути всяку роботу під відкритим небом, і тільки поодинокі перехожі з'являлися на вулицях Пальміри, поки лютувала буря. Тротуари навколо приміщення суду були затоплені, бо стоки позабивало листям і різним мотлохом. Деякі крамарі змушені були позатуляти знизу двері порожніми мішками, щоб вода не просочилася через поріг та не попсувала дорогих товарів.

Коли вітер нарешті вгамувався і дощ з настанням ночі перейшов, а небо очистилось і зорі яскраво засяяли, Велика Щілина все ще була по кісточки залита брудною водою.

Міський підрядчик уже багато років не вирівнював і не осушував цього глухого кута, і після кожної великої зливи Старожиліві доводилося кілька днів узувати гумові чоботи щоразу, коли він виходив з дому. Та й потім майже цілісінський рік у завулку не пересихали ковбані з рідким баговинням, які поповнювалися від дощу до дощу. Старожил давно перестав на це нарікати: підрядчик завжди відповідав, що Велику Щілину не позначено на затвердженій муніципальними властями карті міста, а тому він, підрядчик, може вважати, що такого завулка взагалі не існує («Не буду я марнувати час, ремонтуючи вулицю, де живе один-однісінський виборець. Нехай перебирається кудись на інше місце, якщо йому там не подобається. У мене досить замороки з поважнішими виборцями — треба, щоб ці були задоволені та не скаржились»).

Ніч і темрява настали після бурі по-осінньому швидко, і Старожил уже вирішив не йти нікуди з дому, а заходитися коло приймачів, які він обіцяв полагодити. Він знав, що сьогодні йому треба посидіти довше звичайного, якщо він хоче переробити хоч трохи тієї роботи, якої так багато набрався.

Старожил повечеряв чілійськими бобами та макаронами і викинув порожні бляшанки у вікно на

смітник, далі був уже вмовився за верстаком, коли раптом хтось гучно постукав у двері. Досить довго Старожил не зважав на стукіт, сподіваючись, що гість, хоч би хто він там був, піде геть і не треба буде відриватися від роботи. Проте настирливе грюкання не припинялося, і Старожиліві довелось облишити роботу. Прямуючи до дверей, він силкувався вигадати вдале виправдання, чому такий-то приймач, настільна лампа чи тостер досі не полагоджені і не працюють як слід.

Коли Старожил відчинив двері, на порозі, сердито суплячись, стояв Ел Дідд. Черевики й шкарпетки він тримав у руці. Холоші штанів Ел підкотив до колін, щоб не замочити, а між пальців на ногах у нього вичавилася буре грязюка Великої Шілини.

— Ти тільки глянь на мої ноги, бачиш, що робиться? — сказав він Старожиліві, ще дужче насуплюючись. — Це ж казна-що — дорослій людині отак бруднитися. Чи, може, ти вважаєш, що я десятирічний хлопчисько, якому забавка місити болото?

— Радий тебе бачити, Еле, — сказав Старожил. — Я боявся, може, це хтось інший. Заходь.

Ел Дідд — давній, випробуваний друг; так само, як і Старожил, він усе своє життя прожив у Пальмірі. Він був високий на зріст, худий, з коротко підстриженим чорним волоссям і говорив глибоким басом. За професією монтер, Ел колись мав своє власне діло. Але на його майстерню не вистачало роботи, щоб прогудувати дружину та п'ятеро дітей, і останні кілька років він працював лінійним інспектором, маючи від електрокомпанії добру платню («Мені тільки й роботи, що ходити та зирити на дроти й вишки, пильнуючи, щоб там не застряв дохлий мишоїд або дітлашня не зробила короткого замикання паперовим змієм та не згорів який трансформатор. Дехто гадає, що я запишався і надто задираю носа, а то в мене просто шия не гнеться, бо цілісінькими днями витріщаюся на оті дроти»).

Ел пройшов у кімнату, залишаючи на підлозі болотні відбитки ступнів.

— Чого ти не примусиш місто взятися осушити оту трясовину перед твоїм будинком? Якщо вона залишиться там назавжди, тобі доведеться придбати поросят, і нехай то буде для них ніби куча. Коли ти це зробиш, то потім зможеш вихвалитися, що кращої баюри

для свиней немає в усьому окрузі. А коли зголоднієш, досить тільки переступити поріг, заколоти одного підсвинка — і наминай собі шинку та грудинку, скільки душа бажає.

— Біда в тому, що я слабенкий платник податків,— сказав Старожил, причиняючи двері.— Вже скільки разів я зчиняв бучу, але ніхто мене не слухає і не збирається робити водостоків. А втім, ось через місяць будуть вибори, і, коли прийдуть мене спитати, за кого я голосуватиму, можливо, мені й пощастить обміняти свій голос на те, щоб тут хоч щось було зроблено. Іншого виходу я просто не знаю, бо вже стільки з цим колотився.

Старожил наточив відро води і знайшов у купі лахміття чисту ганчірку. Ел змив болото з своїх ніг і витер їх насухо. По тому заходився був натягати шкарпетки та взувати черевики.

— Що це зі мною коїться? — сказав він, дивлячись на свої ноги й похитуючи головою.— Не знаю, для чого оце я взуваю черевики. Все одно доведеться скидати їх, коли йтиму звідси і знов перебрідатиму баюру.

— Не турбуйся про це, Еле,— сказав Старожил.— У мене є зайва пара старих гумових чобіт. На вигляд вони непоказні, зате ноги в тебе не промокнуть, поки ти виберешся за ріг на бруківку.

Ел прочинив двері й вихлюпнув з відра брудну воду. Зачинивши двері, він сів у велике розхитане крісло й запалив сигарету. Старожил повернувся до верстака й сів на табуретку.

Раптом Ел підхопився.

— Що це зі мною? — голосно сказав він.— Мабуть, я так розізлився на оте свиняче болото перед твоїм будинком, що зовсім забув, чого сюди прийшов.

— Не пригадую, щоб ти залишав мені що-небудь лагодити. То був приймач чи щось інше?

— Я нічого не залишав тобі лагодити.

— Про що ж ти тоді говориш?

— Кепська справа,— серйозно сказав Ел, підступаючи до верстака.— Навіть дуже кепська.

Старожил поклав інструменти й подивився на Ела. Той повільно хитав головою.

— Ось чого я і прийшов сюди побалакати з тобою, тільки-но перестав доц. А інакше я б сидів оце вдома

та вечеряв зі своєю старою — тепер вона бурчатиме на мене, що запізнився.

— А що стряслось, Еле?

— Багато чого стряслось. Я тобі розкажу слово в слово, як чув сам. Так буде найліпше. Оце ось зараз Клайд Хефлін балакав з кимось на розі біля пошти. Я собі йшов подивитись, чи нема там листів у моїй скриньці, але він репетував так голосно, що я зацікавився і зупинився послухати. Клайд вихвалявся, мов сам сатана суботнього вечора, про те, що він збирається нині зробити. Він сказав, що вже і зробив би, якби не почалася гроза й не лютувала так довго. Адже ти знаєш, який буває Клайд, коли наміряється за щось накапостити неграм. Його тоді наче б'є лихоманка: обличчя стає червоне, на підборіддя так і бризкає слина. А горлає — за цілий квартал його чути!

Старожил підвівся з стільця і став, прихилившись до верстака.

— Ніколи я не бачив людини, яка б отак ненавиділа чорношкірих, як Клайд Хефлін,— вів далі Ел.— Іноді мені здається, що він тільки на те й живе, щоб їх ненавидіти. Та я б оце нехай хоч як сказився, а все одно ні з ким би не зміг поводитися так, як поводитьсь Клайд з неграми при кожній найменшій нагоді. Щоб стати таким, як він, треба наскрізь просякнутись якоюсь винятковою підлотою. Не знаю, навіщо їм потрібен поліцейський чи помічник шерифа, котрий поводитьсь, як найпослідущий негідник. Хіба лише тому — іншої причини не вигадаєш,— що в нього в Пальмірі — цілі десятки дядечків та братців-виборців, а для такого політика, як шериф Гловер, це, по-моєму, найголовніше.

— То що ж Клайд збирався робити?

— Він сказав, що тільки-но прийде додому та по-вечереє, одразу ж подасться у негритянський квартал і арештує Джозіну Меддокс. Він сказав, що має наказ шерифа арештувати її і сьогодні ж увечері кинути до в'язниці.

— За віщо до в'язниці?

— Він казав, що справжня причина — це расове змішання з тобою, але вголос про це ніхто не повинен говорити. Гровер Гловер сказав йому, що не бажає, аби подібні балачки пішли саме перед виборами, отож її

обвинуватять у проституції — звичайнісінькій розпусті, ну, як ото завжди щосуботи арештовують за це кількох негритянських дівчат на загальних підставах. Він сказав, що Джозіну запроторять у виправний дім на півроку. Клайд вважає, що це добра нагода провчити як слід усіх негрів за те, що вони зовсім знахабніли й пруться у рівню білим, хочуть обідати в тих самих ресторанах, вчитися в тих самих школах і таке інше. Він сказав, що вони надто задерли носа й забрали собі в голову, що ніякої сегрегації далі не повинно бути. Ну, а оскільки я знав, що в тебе з Джозіною фіглі-миглі, бо ти сам казав мені,— я й подумав, що тобі не зайве про це почути, й оце прибіг. А якби я не був тобі добрим товаришем, то нізащо не став би пропускати вечері й шукати броду в отій баюрі заради того, щоб усе розказати. Тож гляди, не забудь і ти незабаром віддячити мені тим самим.

— Це витівка Мейбл,— сказав Старожил.— Закладаюсь на скільки завгодно — це її робота. Вона кричала тут, що нас обох арештує. І вчора ввечері побігла звідси така люта, що справді здатна всього накоїти.

— Що ж ти збираєшся робити, Старожиле? — спитав Ел.— Адже ти не можеш перешкодити Клайдові арештувати Джозіну. Його ти ніяк не зупиниш.

— Зупиню, якщо зможу. Піду в негритянський квартал до Джозіни й попереджу її, поки Клайд туди не добрався. Знаю, що трапиться, коли він запре її в окружній в'язниці. Це всім відомо. Посадять її в оту задню кімнату і цілу ніч лазитимуть до неї на нари. Я знаю, як це буває, коли вони садовлять туди негритянських дівчат по суботах. Гровер Гловер сам туди ходить, коли йому заманеться.

— Ти ж якось уже бережися, коли прийдеш до неї додому,— застеріг Ел.— Це небезпечно. Якщо Клайд спіймає тебе з нею тепер, після отих його балачок, він може й тебе арештувати, а то й гірше щось устругне. Ти знаєш, який він, коли при ньому револьвер, наручники й отой поліцейський кийок.

— Отут я нічим не можу зарадити,— сказав Старожил.— Я піду туди й попереджу її раніше, ніж Клайд добереться до її дому. Мені буде паскудно на душі, якщо я цього не зроблю.

— Що ж ти їй порадиш зробити?

— Ще не знаю. Але дорогою я це обміркую. Щось та спаде на думку. Не хочу бачити, як її арештують за те, про що ти казав. Це несправедливо. У нас в окрузі завжди достатньо шлюх, та тільки вона не така. Джоїна порядна дівчина. Ні, панове! Це просто несправедливо!

— Може, й несправедливо, Старожиле, та тільки ти йому не укажчик, а він тобі — укажчик.

Старожил відійшов од верстака і неспокійно заникав з кутка у куток по кімнаті.

— Нічим тут не можу зарадити, Еле. Я міркую по-своєму. Одне — справедливе, інше — несправедливе, і я сам умію розібратися, що є те, а що — інше.

— Ну, якщо ти в цьому вже розібрався й вирішив, — сказав Ел, — краще й мені піти разом з тобою. Небезпечно йти туди одному, коли Клайд також туди споряджається.

— Ні, панове! — сказав Старожил, рішуче хитаючи головою. — Цього я не допущу. Ти в це діло не вступай. У тебе сім'я, а мені доводиться дбати тільки за себе. Ти можеш у цьому якось заплутатись, і ризикувати тобі немає ніякого сенсу. Я й сам упораюсь. А ти, Еле, тримайся якомога далі від цієї халепи.

Обидва взули гумові чоботи, і Старожил вимкнув світло в будинку.

— Гаразд, я не встряватиму, якщо ти не хочеш, але я тебе туди проведу, — сказав Ел уже в темноті. — Ти знаєш, яким негідником може бути Клайд Хефлін, коли він кидається за щось на негра. Він-бо здатен вчинити з дівчиною-негрятянкою таку ж підлоту, як і з чоловіком-негром, здатен побити її майже до смерті. Він просто навісніє, якщо негр скаже йому хоч слово наперекір. Ось чому він уже вбив не одного негра і, як уб'є, з кожним разом пишається дедалі дужче. Найголовніше для тебе — не потрапляти йому на очі тоді, коли на нього нападає цей сказ.

12

Ел і Старожил вийшли з хати й ступили в дощову воду та буре багно Великої Щілини. Десь у п'яті кумкали жаби і якась нічна пташка сиротливо попискува-

ла на ближчому дубі. Після грози стало прохолодно, й зорі яскраво мерехтіли на небі.

— Не забудь, що я тобі казав, — озвався Ел. — Будь там обережніший і не зв'язуйся з Клайдом Хефліном. Пам'ятай про це. Чуєш?

— Я не забуду, — пообіцяв Старожил, чалапаючи по воді й багнуці. — І я дуже ціную те, що ти потурбувався прийти до мене й про все розповісти. Я дуже вдячний тобі, Еле. Якби ти не розповів, я досі навіть не знав би нічого, а потім було б запізно.

— Сподіватимусь, що ти не зостанешся переді мною в боргу.

Далі вони посувалися мовчки, і, як тільки досягли рогу біля міського пожежного депо, Старожил звернув на вулицю, що вела через залізничні колії до негритянського кварталу міста.

Ел Дідд постояв і почекав, поки Старожил зник з очей, а потім гайнув і собі — вечеряти з дружиною та дітьми.

Ел поспішав додому, на ходу придумуючи, як краще виправдатись перед дружиною, чого це він так запізнився, і вагаючись, чи варто хоч словом згадувати про те, що трапилось сьогодні ввечері. Його дружина була дуже нервової вдачі, легко втрачала спокій, і він боявся, що вона розхвилюється й не дасть йому спати до ранку нескінченною балаканиною про змішання рас. Така балаканина завжди кінчалася тим, що вона звинувачувала Ела в зрадливості й обмані («Білій жінці й без того незручно тримати служницю-мулатку, яка нагадує когось із твоїх знайомих, та ще куди гірше, якщо в кольорової служниці є дитинча, як дві краплі схоже на когось із твоїх близьких. А ще страшенно незручно буває, коли йдеш у центр міста — в аптеку чи ще куди-небудь — і там бачиш смаглявого парубійка — викапаного дядечка Джона. Вони такі схожі, що один з них міг би бути меншим братом другому. У них однакові навислі брови, одного кольору очі, однакові ямочки на підборідді. Мене всю морозом проймає, як тільки подумаю, що хтось з отих чорношкірих людей доводиться мені родичем. Була б моя воля, я б переїхала до великого міста, де не довелось б почувати себе так незручно, коли виходиш на вулицю. А якби ти мав хоч трішечки честолюбства, Еле, ти постарався б

заради мене і знайшов би собі роботу в Джексонвіллі або в Атланті. А тепер скажи! Де ти оце вештався до гупої ночі? Що ти робив увесь цей час? Чого не прийшов додому просто з роботи? Якби я хоч на мить уявила, що ти був з однією з отих дівчисьок... Ходи сюди, я тебе понюхаю! Я завжди дізнаюсь, якщо від тебе тхнутиме чужою жінкою!..»).

Дійшовши до того місця, де кінчалась бруківка, Старожил перетнув залізничні колії та порослу бур'яном смугу відчуження. Звідси він подався неосвітленою брудною вулицею прямо до будинку, де мешкала Джозіна з своєю чотирирічною дочкою та бабусею Меддокс.

Тепер уже було за сьому годину, і крізь освітлені вікна будинків обабіч вулиці він бачив сім'ї, що сиділи за вечерею на кухні або в їдальні. В тьмяному жовтуватому відблиску, що падав від ліхтарів на міському майдані, житла в негритянському кварталі мали спокійний і мирний вигляд. Зараз, коли цілоденна праця закінчилась і майже всі вже поприходили додому на ніч, по вулиці з кінця в кінець лунав безтурботний сміх. З найближчого будиночка лилася заспокійлива музика, трансльована по радіо. Старожил оминув купку галасливих дітей, що бовталися в дощовій калюжі, а двоє чоловіків, які стояли на розі, стримано озвалися до нього, коли він проходив повз них.

Згадавши, що наказував йому Ел Дідд, Старожил подався через пустир до заднього подвір'я, замість того, щоб підійти до Джозіниного житла з вулиці. Прочинивши хвіртку, він наблизився до вузького дерев'яного ганочка й тихо постукав кілька разів.

Крізь вікно йому було видно, що на кухні горить світло, потім двері розчинилися, і Джозіна вийшла на ганок. Світло з кухні падало через поріг, і Джозіна добре бачила Старожила, що стояв біля східців. Вона вагалася лише якусь мить, потім зійшла з ганку на подвір'я.

— Що ти тут робиш? — стривоженим голосом спитала вона. — Тобі не можна тут бути. Адже ти знаєш, що я тобі казала. Я більше не можу з тобою бачитись.

Його очі вже встигли призвичаїтись до темряви, а від слява зірок на подвір'ї здавалося навіть видніше. На Джозіні була світла сукня, чорне волосся вона гладенько зачесала з чола назад, а на руці в неї поблискував браслет, якого Старожил досі ніколи не бачив.

Джозіна не опиралася, коли він поклав руку їй на плече і повів її через посипане піском подвір'я до паркана.

— Джозіно, я прийшов сказати тобі...— почав він.

— Ні,— квапливо перебила вона.— Я не можу.

Він стиснув їй плече міцніше.

— Та ні, я не про те, це зовсім інше.

— Що ж тоді?

— Зараз сюди приїдуть арештувати тебе.

Він відчув, як здригнулося її плече.

Джозіна кивнула:

— Так.

Вона ступила крок назад і прихилилася до паркана.

— Це все Мейбл... вона їх примусила,— сказав Старожил.— Я щойно дізнався про це — ось чому я й прийшов сказати тобі.

Тепер вона поклала руку йому на плече.

— Вони й тебе арештують? — трохи згодом спитала вона.

Він лише мовчки похитав головою.

— Тоді за віщо ж вони арештують мене?

— Вони сказали, за... за те, що ти проститутка.

— Але ж я зовсім не така! — схвильовано вигукнула Джозіна.— Ти ж бо знаєш, що це неправда? Ніколи в житті я не була такою!

— Я знаю, що це неправда, Джозіно. Але це їм зачіпка, щоб тебе арештувати.

— Що ж мені тепер робити? — підступивши впригол до нього, спитала вона. Він відчував, що все її тіло тремтить від страху.— Я не хочу, щоб мене це спіткало. Не хочу, щоб мене забрали. Мені треба піклуватися про свою дівчинку... Еллен... я їй потрібна.

— Не говори так голосно, Джозіно,— суворо сказав Старожил.— Хтось може почути.

Музика по радіо урвалася, і в тиші він прислухався, чи не наближається автомобіль.

Джозіна беззвучно заплакала.

— Це жахливо... і я не знаю, що мені робити. Я не хочу, щоб вони кинули мене до в'язниці... не хочу залишати Еллен і сидіти десь під замком.

Музика залунала знову.

— Ти можеш піти до мене й переночувати там,— сказав він.— Так буде найкраще. Туди вони не підуть шукати тебе. Подумають, що ти ховаєшся десь тут.

Вона похитала головою.

— Я вже казала, що більше не піду до тебе. Я тебе не обманювала. Завтра моє весілля.

— Твоє весілля скоїться не так скоро, якщо сьогодні тебе посадять до в'язниці, а потім на півроку зашлють у виправний дім. А вони казали, що саме це й хочуть зробити. Краще послухайся мене — ходім до мене.

— Для чого це їм треба? — заридала вона.— Навіщо вони хочуть арештувати мене за те, чого я не робила?

— Тут ти нічого не вдієш, Джозіно, і, якщо тебе знайдуть, так воно й станеться. А в мене вдома вони тебе не знайдуть. Я замкну двері, й ніхто не зможе ввійти. А якщо вони не знайдуть тебе сьогодні, то завтра вранці уже гадатимуть, що ти виїхала з міста. Це найкраще, що можна зробити, Джозіно. Я не хочу, щоб ти залишалася тут і щоб тебе арештував Клайд Хефлін. А він ось-ось буде тут. Це я знаю точно. Через те я й прибіг сюди, щоб попередити тебе вчасно. Якщо тебе заберуть до в'язниці сьогодні, то завтра вже напевне спроведять у виправний дім, і тобі доведеться просидіти там цілих півроку. І за весь цей час ти ні разу не побачиш своєї доньки. А якщо ти сьогодні заночуєш у мене, то завтра вранці зможеш підшукати такого адвоката, який тобі допоможе. Він тебе врятує від виправного дому. Адвокати знають, як робляться такі справи.

Джозіна перестала плакати, обернулася й подивилася на світло, що падало з розчинених дверей кухні. І в той час, як вона дивилася на свій дім, обоє вони почули хурчання автомобіля, що переїжджав через залізничні колії.

— Ходім зі мною, Джозіно,— умовляв Старожил, підштовхуючи її до хвіртки.

— Не можу я піти, не попросившись з Еллен,— заперечувала вона, пручаючись.— Прошу, пусти мене.

— Не роби цього, Джозіно!

— Але ж я мушу попроситися з нею. Я саме вклала її спати. Тепер вона мене чекає і не знатиме, що зі мною.

— Це дуже небезпечно, Джозіно. Не заходь додому. Послухайся мене. Якщо Клайд Хефлін...

— Але ж моя дівчинка...

— Хто з нею зараз?

— Там бабуся. І Харві... Харві Браун.

— Чого йому тут треба?..

— Та я ж тобі казала, що виходжу заміж. Ти це знаєш. Ми з Харві збиралися завтра побратися. Ось чому сьогодні я готувала йому вечерю.

— А я тобі казав, що не хочу, щоб ти виходила заміж. Зараз це ні до чого. Можеш трохи потерпіти.

— Не хочу терпіти. Я хочу вийти заміж — і вийду. Ми з Харві...

Радіо знову замовкло, і Старожил прислухався, чи не наближається машина. Він знав, що Клайд Хефлін постарасться проїхати вулицею якомога тихше. Зате після арешту, коли він віз арештованого до в'язниці, то завжди вмикав сирену, щоб шуму було якомога більше.

Джозіна силкувалась випрочатися з рук Старожила й побігти додому.

— Не роби цього, Джозіно,— настійливо умовляв він, тягнучи її назад.— Сьогодні бабуся Меддокс покладе спати твою дочку. Якщо тебе захоплять тут, ти вже не відкрутишся від Клайда Хефліна. Я знаю, що кажу. Йому й за вухом не засвербить, хоч би як ти благала. Він тебе навіть не слухатиме. Він поглумить-ся з тебе. А потім одвезе до в'язниці й цілу ніч протримає в отій задній кімнаті, як робить завжди, коли йому до рук потрапляють такі жінки. Треба, щоб ти пішла до мене, поки він тебе не побачив. А вранці ти зможеш піти до адвоката. Я тобі допоможу знайти кого-небудь. Це єдиний спосіб врятуватися від виправного дому. Джозіно, адже ти зробиш те, що я кажу?

— Я не знаю такого адвоката, який би захотів мені допомогти,— сказала вона, знову починаючи

плакати.— Я не знаю, до кого йти. Я навіть не знала б, як до цього й приступитися.

— Я знайду тобі такого як треба адвоката. Це я можу обіцяти.

— А скільки це коштуватиме?

— Не знаю. Але скільки б не коштувало, краще віддати гроші, тільки щоб не потрапляти до в'язниці, а з в'язниці — до виправного дому.

Вона витерла сльози.

— Я складала гроші, щоб купити собі завтра вранці гарне весільне вбрання. Наскладала не так багато, але вистачило б на те, що я хотіла купити.

Еллен у нічній сорочечці з'явилась на порозі кухні й зупинилася, вдивляючись у пільму. Та не встигла Джозіна обізватись до неї, як Еллен раптом крутнулася на місці, ніби чогось злякавшись, і побігла назад.

— Не хочу я, щоб мене засиляли у виправний дім, адже я не зможу тоді про неї піклуватися,— ридаючи, сказала Джозіна.— Я нічого того не робила, що вони наговорюють. Ніколи. Я не така, як деякі дівчата. Я ніколи нічого поганого не робила. Ти знаєш, що це правда. Тільки ти єдиний був мені потрібен та ще маленька дівчинка, моя Еллен.

За квартал від них автомобіль обігнув риг, і фари зненацька освітили вулицю перед будинком Джозіни.

Старожил уже тяг Джозіну до хвіртки.

— Тепер це вже він,— сказав Старожил.— Це Клайд Хефлін.

Навіть не причинивши за собою хвіртки, вони побігли під зоряним сльвом уздовж провулка до залізничних колій і на той бік міста.

13

Залишивши чорно-білий седан¹ з погашеними фарами й заглушеним мотором перед Джозініним житлом, Клайд Хефлін попрямував до передньої веранди маленького чотирикімнатного будиночка. Він не зустрів на вулиці жодної живої душі, відколи в'їхав у негрятянський квартал; діти вже набовтались в дощовій воді й порозходились — для всіх приспів час вечері.

¹ С е д а н — автомобіль з закритим кузовом.

Після зливи було надто прохолодно й вогко, і нікому не хотілося сидіти на ганку в такий вечір. Всі мешканці вулиці або вечеряли, або, уже попоївши, грілися біля вогню при зачинених дверях. Була та година, коли звичайно ходять у гості, а друзі та родичі, зібравшись до купи, грають у карти чи просто балакають коло тепла.

Їдкий запах диму від соснових та дубових дров стояв над скупченням нефарбованих дощаних будиночків і просочував вологе нічне повітря. Час від часу ясно-червоні іскри зграйкою вилітали з якогось димаря і розсипалися в темному небі. У вікнах будиночків майже скрізь світилося, і заспокійлива музика радіо досі ще линула з чийогось житла далі по вулиці. Настав мирний вечір для усіх тих, що відпрацювали цілісінький день.

Клайд доклав усіх зусиль, щоб ступати нечутно, коли скрадався дерев'яними східцями, і, пройшовши навшпиньках через веранду, зупинився коло самісіньких дверей, напружено прислухаючись до звуків у будинку. Він почув глухий чоловічий голос, потім щось весело пролепетала дитина.

Він почекав біля дверей лише кілька секунд. Потім, швидко крутнувши ручку, вдарив ногою у двері з такою силою, що вони розчахнулися навстіж і грякнули об стіну. Клайд вихопив револьвер з кобури, що теліпалася в нього на грудях, і став на порозі, погрожуючи зброєю по черзі всім, хто був у кімнаті.

Клайд вдерся у будинок так несподівано, що Харві Браун, який сидів за столом посеред кімнати, не встиг навіть схопитися на ноги. Лише великий сірий кіт, що дрімав, простягнувшись, на постілці, раптом виплигнув на стілець, прожогом рвонувся до дверей і зник у пільмі. Харві хотів був підвестися.

— Аніруш! — гаркнув Клайд з тією брутальністю, що стала йому звичкою у поведженні з неграми.— Кожен залишається там, де є. Якщо поворухнетесь, миттю всіх перестріляю.

Харві послухався наказу й сів.

Маленька Еллен, заверещавши од страху, видерлась на коліна до старої негритянки. Вона перелякано кликала матір:

— Мамо! Я хочу до мами!

Бабуся Меддокс, Джозініна прабабка, якій, за її власними підрахунками, було вже дев'яносто дев'ять років, була сивоволоса негритянка з племені гічі з чорною, мов сажа, зморшкуватою шкірою і худим, згорбленим від роботи тілом. Здоров'я в неї стало підупадати, і тепер вона важила менше дев'яноста фунтів. Бачила вона також погано, і часто їй доводилось ходити по хаті навпомацки. На бабусі Меддокс було довге ситцеве плаття, що волочилося по землі, і драна сіра кофта, латана-перелатана протягом багатьох років. Її батьки були рабами з племені гічі й жили вкупі невінчані після того, як перед кінцем громадянської війни їх звільнили від рабства у плантатора полковника Клеваба Меддокса. Відтоді всі їхні нащадки чоловічої чи жіночої статі, сімейні чи одинаки, мали прізвище Меддокс.

— Мамо! Я хочу до мами! — обливаючись слізьми, кричала Еллен тонким дитячим голоском. Волосся в дівчинки було пряме, каштанове, а шкіра навіть світліша, ніж у Джозіні.— Мамо! Мамо! Візьми мене швидше! — галасувала вона.— Я боюсь! Забери мене, мамо!

— Втихомир її,— наказав Клайд бабусі Меддокс, спрямовуючи на неї револьвер.— Зроби щось, аби вона замовкла. Припини оте ревище.

Від переляку в старій жінки трусилися руки, але вона ніжно пестила дівчинку і щось нашіптувала їй тремтячим голосом. Еллен сховала личко на грудях у бабусі Меддокс, проте не могла стримати плачу.

— Де Джозіна Меддокс? — спитав Клайд, роздивляючись по кімнаті.

Ніхто йому не відповів.

Клайд рушив до столу, що стояв посеред кімнати, і згори вниз подивився на Харві. Після цього вклав револьвер назад до кобури, щоб він був напихваті, коли знадобиться.

Харві Браун був вродливий молодий негр, мускулястий і дужий, світлий, як мулат, і з приємною усмішкою. Він мав понад шість футів на зріст і понад двісті фунтів ваги. Йому було двадцять вісім років, і він працював вантажником на товарній станції від того самого часу, як перебрався до Пальміри з ферми в гористій частині округу Сікомор. Він жив і працював у

місті вже кілька років, і всі його знали як людину тиху, послушну законам, отож ні шериф, ні міська поліція ніколи не чіпали його й не арештовували. Навіть у суботні вечори, коли буває найбільше бешкетів і коли поліція тільки й шукає зачіпки, щоб кинути когось до в'язниці, Харві завжди слухняно виконував наказ «проходити й не затримуватись» і не дратував ні поліцейських, ні помічників шерифа.

— Ти хто такий? — спитав його Клайд.

— Я Харві Браун, містер Клайд, — відповів той, повільно зводячись на ноги.

— Ти ніби хвалишся своїм ім'ям?

Харві посунув стільця назад і стояв біля столу.

— Я нічого такого не хотів сказати, — почав він. — Але ж ви мене знаєте, містер Хефлін. Ви мене знаєте.

— Нічого мені доводити, що я тебе знаю. Я цього не люблю. Коли захочу тебе впізнати, то й сам скажу.

— Авжеж, сер, містер Хефлін. Я працюю на товарній станції. Ось уже два чи три роки ви бачите, як я вантажу й розвантажую там вагони. У мене добра робота на залізниці, і я ще жодного дня не прогуляв. Ви мене бачили багато разів, містер Хефлін. Я завжди вітаюся до вас, коли ви приходите подивитись, що у нас робиться. А тиждень тому ви підійшли й попросили у мене сірника запалити сигарету. Бачте, тепер ви мене пригадали, містер Хефлін?

— Я казав тобі замовкнути.

— Я зроблю точнісінько так, як ви кажете, містер Хефлін, якщо така ваша ласка.

— Заткни пельку, чорнопикий! Досить я наслухався від тебе зухвалих розмов!

Клайд оглянув кімнату. Обставлена вона була убого: кілька стільців, посередині стіл, невеличка кушетка. Коричнева постілка закривала частину дерев'яної підлоги, і на обох вікнах висіли білі завіски. Доцані стіни були обклеєні газетами й кольоровими картинками з журналів та фірмових каталогів.

Клайд обернувся і знову глянув на Харві.

— Де вона? — грізно спитав він. — Де Джозіна Меддокс?

Харві, озирнувшись на сусідню кімнату, показав туди рукою.

— Джозіна недавно вийшла на кухню, містер Хефлін, готувати вечерю. Вона й зараз там.

— Іди по неї,— наказав Клайд.— І я з тобою піду. Не кажи їй нічого. Прикуси свого язика.

Харві завагався.

— Навіщо ви її розшукуєте, містер Хефлін? — спитав він і повільно рушив від столу.— Для чого вам треба бачити Джозіну?

— Не твій клопіт. Ну, замовкни і йди, куди тобі сказано.

Клайд пішов слідом за Харві з кімнати на кухню. Світло й досі горіло там, і на плиті тушкувалося м'ясо. Двері на задній ганок так і залишилися розчинені («Ніколи не визнаєш усього, що треба знати про білих, поки не поживеш поруч з ними чи не попрацюєш довгенько на них. Одним із них звикаєш довіряти і вже знаєш, що вони тебе не битимуть і не обдурюватимуть при першій-ліпшій нагоді, але є білі й іншого гатунку, що мають нас, негрів, за бруд і покидьки. Нехай я навіть буду покидьок, якщо вже на те пішло, але мені не подобається інше. Я не хочу більше терпіти, щоб мене били й обдурювали, коли можна обійтися без цього»).

Клайд дивився на нього звинувальним поглядом.

— Її тут нема,— сказав він.— Ти збрехав, а я терпіти не можу, коли негри мені брешуть.

— Пробачте, сер, містер Хефлін, я сказав вам правду. Я знаю, що вона пішла сюди. Я її бачив.

— Якщо ти тямиш, що тобі краще, тоді ти скажеш, де ця Джозіна ховається — тільки не запізнись.

— Але ж я кажу вам щірісіньку правду, містер Хефлін,— переконував Харві.— Я не знаю, куди Джозіна пішла, я навіть і не знав, що вона пішла кудись. Вона щойно була тут. Це я знаю точно, бо чув, як вона ходила по кухні й наспівувала. Це чиста правда, містер Хефлін. Ви повинні мені вірити.

— Ти мене не вчи, що я повинен робити. Сам знайму, чи слід тобі вірити, а поки що — не вірю.

— Що ж я можу іще сказати, щоб ви мені повірили, містер Хефлін?

Клайд показав на двері, що вели з кухні на задне подвір'я.

— Я дам тобі можливість довести, що ти кажеш правду. Іди туди і розшукай Джозіну. Тільки не

кажи їй, хто прийшов. Ні слова про мене. Просто поклич її і скажи, щоб ішла додому.

Він ступив слідом за Харві на ганок, потім зійшов східцями на піщане подвір'я. Усе подвір'я тьмяно проглядалося в зоряному сьайві, але там не було нікого. Музика по радіо з сусіднього будинку лунала голосніше серед нічної тиші, але все-таки вона звучала лагідно й заспокійливо («Я ніколи в житті не бажав заповідати зла білій людині. Завжди пильнував, щоб не робити цього. Але хоч би як я старався працювати на них, хоч би як догоджав їм і знав своє місце, все одно знаходиться білий, який чимось та невдоволений і починає присікуватись до тебе. Не знаю, чому вони це роблять, хіба що тільки зі злості. Здається мені, що негрів на сім світі загнали в тисний кут, мов кролика в сітчастій загорожі на курей. Не знаю, як цього можна здихатись, тільки знаю, що хочу вирватись на волю, як кожен кролик»).

— Для чого вам треба бачити Джозіну, містер Хефлін? — тривожно спитав Харві. — Навіщо ви її розшукуєте?

— Не твоє діло.

— Ні, містер Хефлін, пробачте, але в певному розумінні це й моє діло, бо ми з Джозіною умовилися завтра побратися. Ось чому це трішечки і моє діло, справді? Я був би вам глибоко вдячний, аби ви сказали мені, навіщо вона вам потрібна. Мені б дуже хотілося, щоб завтра ніщо не перешкодило нашому весіллю. Адже ви не посадите її за що-небудь до в'язниці, справді ж ні?

— Заткни пельку і йди поклич її, як я тобі сказав.

Харві повільно поплентався до паркана.

— Джозіно! — голосно загукав він. — Де ти, Джозіно? Це я, Харві. Ти мене чуєш? Ходи сюди негайно, Джозіно!

Поки Харві гукав її, Клайд наблизився до паркана і посвітив ліхтариком. Він подивився в один і другий бік мовчазного провулка, потім спрямував світло на пустир та сусіднє подвір'я. Не побачивши й там нікого, він погасив ліхтарик і сховав його в кишеню. Харві все ще кликав Джозіну, проте Клайда це тільки дужче й дужче злило, йому вже уривався терпець. Він одійшов від паркана й повернувся на середину подвір'я.

— Ти знову мені збрехав, як брешуть усі негри,— сказав Клайд, наближаючись до Харві. Він зупинився, сплюнув на землю і витер рот та підборіддя тильним боком руки.— Її ніде тут нема — вона ховається десь у хаті. Отут ти мені й збрехав, бо чудово знаєш, де вона. Даю тобі ще один шанс, хлопче. Гайда до хати, та дивись знайди її цього разу. А поки шукатимеш, затям, що я тобі скажу. Пожалієш ти свою чорну шкуру, якщо не знайдеш Джозіни.

— Та як же я знайду її в хаті, коли її там нема, містер Хефлін?

— Про це турбуйся ти сам, хлопче. І турбуйся як слід, коли шукатимеш її. Може, це в тебе остання турбота в житті.

— Я й турбуюсь. Ви повинні повірити мені...

— Ану повчи мене ще раз, що я повинен робити, і я повибиваю тобі всі білі ікла з чорної пащі й навіть оком не змигну.

Харві позадкував від Клайда.

— Навіщо вам потрібна Джозіна, містер Хефлін? — благальним голосом спитав він.— Невже вона вчинила щось лихе, що ви оце приїхали сюди й шукаєте її стільки часу? Вона не така, щоб чимось завинити й накликати на себе біду.

— Негре, ти сам накличеш на себе біду, якщо не робитимеш того, що я тобі кажу, і не поквапишся з цим.

— Хіба ви не скажете мені, що вона накоїла, містер Хефлін? Хоча б тільки це? Адже я прошу такої маленької ласки. Гадаю, ви могли б сказати мені хоча б це. Ми з Джозіною...

— Я вже сказав тобі раз — це не твоє діло. Ну, марш до хати і розшукай її, як я тобі велів, поки я не вбив тобі у горлянку твої конячі зуби.

Намагаючись не підходити близько до Клайда, Харві повільно рушив до ганку.

— Містер Хефлін, прошу вас, сер, якщо ви дасте їй спокій, я з радістю піду у в'язницю замість неї. Як ви гадаєте, можна це? Я знаю, що буває з кольоровими дівчатами, такими, як Джозіна, коли їх забирають до

тієї в'язниці. Я про це багато чув. І я не хочу, щоб її те саме спіткало.

Клайд нічого не відповів.

— То все правда, що я сказав, містер Хефлін. Ми з нею хочемо побратися завтра. Чи не дозволите ви мені сісти замість неї у в'язницю?

Клайд і цього разу не відповів. Він пройшов слідом за Харві через кухню в Джозініну спальню. («Я не скажу, що кольоровий хлопець не стане дивитись на білу дівчину, бо важко не милуватись нею, але на більше він, далєбі, не зважиться. Здебільшого він навіть дивитися на неї побоїться, бо знає, що вона може на нього поскаржитися, просто так, задля хвастоців. Та коли говорити про те, як білий чоловік поводитьсь з кольоровою дівчиною, то все вже з самого початку вирішено на його користь. І, здається, тут нічого не вдієш»).

Посвітивши електричним ліхтариком у спальні й зазирнувши в комірку, Клайд підняв за край ліжко і перекинув його догори низом. Потім, ще дужче розлютившись та озлобившись, він ударом ноги повалив комод і почав штурхати його через усю кімнату так, що Джозініні речі порозліталися по всій підлозі.

— Ти, клятий, добре знаєш, де вона ховається,— погрозово сказав він, виштовхуючи Харві зі спальні на кухню. Відчепивши від пояса важкі сталеві наручники, він розмахував ними на всі боки.— Спробуй лишень збрешти мені ще хоч раз, і, клянусь богом, я ввіб'ю оці ось наручники у твій поганий рот і навіть оком не змигну. Ну, кажи, де вона ховається від мене? Даю тобі ще один останній шанс — і кінець.

Стежачи за важкими наручниками, Харві боязко похитав головою і відступив трохи назад, щоб Клайд не міг його дістати.

— Містер Хефлін, прошу вас, не бийте мене,— заблагав він.— Адже ви знаєте, я нічого вам не зробив і бити мене ні за що. Це щира правда, містер Хефлін. Але я не хочу стояти отут і терпіти, щоб ви мене били. І давати здачі білому також не хочу. Я не такий. Ніколи в житті я не бився з білими й зараз не хочу битися. Лише один раз у мене було щось подібне, дуже давно, коли якимсь білим хлопчакам забагнулося, щоб я борвся і грався разом з ними, але від того нікому не

було шкоди. Ви тільки не бийте мене зараз, містер Хефлін. Більше я ні про що не прошу.

— Ану, ану, негре, вдар мене хоч разок. Дуже кортить подивитися, як це в тебе вийде. Катай, бий. Ну, спробуй. От тільки спробуй. Патякати ти майстер, а коли до діла — кишка тонка. Та коли ти спробуєш, це буде востанне на цьому світі, що ти вдариш білого. І як з тебе вийшов отакий препоганий негр? Звідки ти об'явився?

— Я приїхав з гірського краю за п'ятнадцять миль звідси, містер Хефлін, і я кажу вам щиру правду, як належить сільському хлопцеві. Я не знаю, куди пішла Джозіна. Прошу вас, повірте мені, містер Хефлін. Не будьте до мене такі суворі. Я навіть не знав, що вона вийшла з кухні й кудись забігла, коли ви наказали мені її шукати. Я тільки знаю, що вона сказала, що піде зготує щось на вечерю, а потім поклала дівчинку спати. Вона сказала, коли дівчинка засне, у нас із нею буде ніби весільна вечеря. Потім вона пішла звідси на кухню, і більше я її не бачив. Ви ж повинні мені вірити, коли я кажу правду, містер Хефлін.

— Ти знов мене вчиш, що я повинен робити, — люто сказав Хефлін, розмахуючи важкими наручниками, і ступив крок уперед. — Та це востаннє ти мене вчиш, більше цього тобі не доведеться, смердючий негре!

Замість того, щоб позадкувати, коли перед ним погрозово гойднулися наручники, Харві мов прикипів на місці. Він стояв, опустивши руки, навіть не стиснув їх у кулаки.

— Киньте мене до в'язниці, якщо бажаєте, містер Хефлін, але не обзивайте мене так, як оце зараз обзивали. Я нікому — ні білому, ні чорному — цього не дозволю. Мені образливо, коли мене так обзивають.

Клайд нагнувся і сплюнув на підлогу.

— Як захочу, так тебе і обзиватиму. Ти що забрав собі в голову, хто ти, в біса, такий? Розмовляєш так, ніби думаєш, що ти справді не гірший за білого.

Не зводячи очей з наручників, Харві вперше стиснув кулаки.

— Можете ляяти мене, містер Хефлін, назвіть брехуном, якщо хочете, бо я не в змозі довести вам, що казав правду про Джозіну й що я не знаю, де вона. І я зовсім не збираюся вам грубіянити, я знаю своє місце.

Тільки не обзивайте мене так. Це мене ображає. Я — чорний, так само як ви — білий, і тільки так мене й треба називати за будь-яких обставин. Я б не став цього казати, коли б так не думав.

— А хто ж ти такий, коли не смердючий негр?

— Я звичайна собі людина, як і будь-хто інший. Трапилось так, що я народився чорним, як от ви народилися білим. Оце й уся різниця між нами, і від цього я не відступлюся.

— Ти розумієш, що мелеш?

— Авжеж, розумію.

— Здається мені, що тобі не терпиться загнути кирпу й вихвалитися тим, що ти паршивий негр. Катай і далі в цьому ж дусі, якщо хочеш знати, чим це для тебе кінчиться.

— Містер Хефлін, я нічим не можу зарадити, коли вам так здається. Більше мені нічого не лишається сказати.

— А я обзиватиму тебе так, як мені заманеться, чорнопикий покруче!

Бабуся Меддокс, однією рукою міцно пригорнувши до себе Еллен, навпомацки пробиралась до кухонних дверей. Її незрячі очі округлилися з жаху, згорблене висхле тіло нервово тіпалось, коли вона пестила дівчинку, силкуючись її заспокоїти.

— Помовч краще, Харві Браун,— сказала вона, і її посічене зморшками обличчя судорожно скривилось.— Ти розмовляєш так, наче в тебе ні крихти глузду не залишилось. Я чула, що ти сказав. Не смій так розмовляти з білими людьми. Ти, мабуть, зовсім здурів. Адже ти й сам чудово розумієш. Якщо ти не замовкнеш, то всім нам, кольоровим, накоїш страшною біди. Білі не потерплять такого зухвальства від негра, і ти це знаєш. Перестань огризатися, Харві Браун, помовч, кажу тобі. І більше не смій йому суперечити.

— Я тільки захищаю свої права,— відповів Харві.— Ніхто мені цього не може заборонити. Тепер не ті часи, що були раніше.

— Що ти верзеш, Харві Браун! У тебе нема ніяких прав перед білими, коли ти грубіяниш їм і виводиш їх із себе. За моїми плечима довге життя, я пізнала все горе, всі сльози, які тільки є на світі, й не хочу більше нічого цього бачити до кінця своїх днів. Ось чому я

знаю, про що кажу. А ти замовкни, Харві Браун, і не розпускай свого язика.

— Вийдіть з хати, бабусю,— сказав їй Харві.— І заберіть куди-небудь Еллен. Побудьте в сусідів. Ну, швидше йдіть геть, я ж вам сказав. Я сам знаю, що роблю. Мене не треба вчити.

— Ти краще послухайся мене, Харві Браун,— застерегла його бабуся Меддокс, дивлячись від кухонних дверей до виходу на вулицю.— Я старих часів негритянка і вивчила достоту вдачу білих людей. Якщо ти не перестанеш грубіянити цьому білому, то вскочиш у таку біду, що світу божого більше не побачиш. Не раз я була свідком, чим це оберталось для отаких негрів-грубіянів, як ти, і знаю, що кажу. Краще б ти послухався мене, Харві Браун, поки не пізно.

Клайд потягся до кухонних дверей і рвучко зачинив їх саме в ту мить, коли бабуся Меддокс, злякано ойкаючи й однією рукою пригортаючи до себе дівчинку, встигла навпомацки вийти на ганок і подолати східці.

— Надто вже багато ти намолов своїм поганим язиком,— сказав Клайд. Він зупинився і сплюнув на підлогу.— Зараз я тобі покажу, чорнопикий смердючий виродку!

Прикусивши нижню губу й не кажучи більше ні слова, він розмахнувся й ударив важкими сталевими наручниками Харві у скроню. Харві не встиг ухилитися і був оглушений цим підступним ударом. Він поточився й осів на підлогу, спиною до стіни («Мені здається, що в кольорового мусить бути якийсь спосіб не дати білому покривдити себе і не наклепати цим на себе біди, та тільки, якщо й існує такий спосіб, я його не знаю. Погано й те, що тебе обдурюють, але тут завжди треба пильнувати, щоб не пійматися. Та гірш за все — побої, від яких нікуди не втечеш. Настане час, коли й цьому прийде кінець, і ми, кольорові, не будемо більше страждати. Я дуже хочу побачити той великий день, хочу, щоб він настав чимшвидше. Звісно, мені зовсім не до душі те, що коїться зараз. Не може воно бути справедливим, хоч з якого боку ти на нього дивишся. Тільки оце єдине я й говорив проти білих. Я знаю, дехто з них не стане бити негрів, зате надто багато таких, що б'ють»).

Харві не міг захиститися від другого удару, і Клайд навідліт ударив його наручниками в обличчя. Кров почала заливати йому очі й щоки, і Харві безпомічно сповз на підлогу. Він лежав розпластавшись, а Клайд раз у раз гатив його ногами по голові. Заспокійлива музика, що долинала з сусіднього будинку, раптом урвалася — там вимкнули радіо.

— Тепер ти ніколи не будеш грубіянити білому, чорна собача шкуро,— сказав Клайд, сплонувши і витираючи рот рукою. Кров юшила з обличчя Харві й розпливалася по підлозі.— Я тебе провчу, чорношкірий смердючий виродку. Більше не нагрубіяниш жодному білому. Тобі це пощастило востаннє.

Харві перевернувся й хотів був підвестися, зіп'явшись рачки. Клайд дивився на нього якусь хвилину, а потім щосили копнув його ногою в голову. Харві знову повалився на підлогу.

— Чого ж ти тепер не базікаєш своїм поганим язиком? Чого не вчиш мене, що я повинен робити? Мабуть, таки зрозумів, що тобі вже ніщо не допоможе і більше ти не встанеш.

Застромивши руку в кишеню, Клайд витяг ножа і, швидко орудуючи гострим лезом, розпанахав на Харві сорочку й штани. Він штрикнув кінчиком леза в оголені груди Харві, але тіло тільки ледь сіпнулось. Після цього, кремсаючи ножем, Клайд відрізав Харві статеві органи й запхнув їх йому до рота. З хрускотом крутнувши підбором, немов хто наступив на пташине гніздо з яечками, він втоптав їх глибоко в горло Харві.

15

Наступного ранку, перед восьмою годиною, коли вже відчинялися крамниці та контори, а діти поспішали на уроки, до білого населення Пальміри почали доходити різні чутки про те, що трапилося в негритянському кварталі міста цієї ночі.

Багато городян, і особливо ті, кого ввели в оману різноголосі чутки і хто не знав, що сталося насправді, спочатку гадало, що якогось небезпечного негра довелося застрелити, коли він опирався арештові.

В убивстві негра помічником шерифа або поліцейським не було нічого незвичайного; в таких випадках

оголошували, що вбивство було необхідне для самозахисту чи при опиранні арештові, а то й просто для підтримання закону й порядку. Більше того, жоден судовий звіт не говорив про те, щоб у окрузі Сікомор будь-коли притягали до відповідальності й ув'язнювали білого за вбивство негра. І все-таки було чимало білих громадян, які висловлювали жаль, що у минулому ні в чому не винні негри ставали жертвами непотрібної, невинуватої жорстокості («Кожного разу, коли я чую, що негра побили ланцюгом за те, що він перед неділею раніше пішов з роботи, або застрелили за те, що він забарився повернути позичений долар, мені стає соромно, що я білий. Цьому немає виправдання, це все одно що дрючком забити собаку до смерті за те, що він надто голосно гавкав уночі»).

Зате серед мешканців негритянської частини міста тривожна звістка про справжню причину смерті Харві Брауна швидко поширилась ще уночі: Як і слід було чекати, багато сімей зовсім не лягали спати й до ранку просиділи без світла в кімнатах, позапиравши всі двері зі страху, що Клайд Хефлін повернеться з іншими помічниками шерифа та поліцейськими й учинить загальний трус, аби знайти Джозіну Меддокс. Бабуся Меддокс з маленькою Еллен перебула ніч у сусідів, і, коли вже розвидніло, вона й тоді ще боялася йти додому. Після того як їй розповіли, що сталося з Харві й від чого він помер, бабуся Меддокс боялася, щоб Клайд Хефлін не вбив і її разом з дівчинкою, коли вона повернеться додому і Клайд її там застане.

Бабуся Меддокс тужила, стогнала, і ніщо їй не могло дати розради: в цій частині міста, на південь від залізничних колій, ніхто не знав, де Джозіна й коли вона повернеться додому. Бабусі Меддокс могли сказати тільки те, що сама вона в безпеці і їй краще залишатися гут, поки об'явиться Джозіна та забере її й Еллен.

— Зараз Джозіні немає ніякого сенсу поспішати додому, — сказав один з сусідів. — Тільки потрапить на похорон замість власного весілля. Але не треба хвилюватися. Нехай вона трохи отямиться. На похорон встигне прийти і взавтра чи коли це ще буде. Джозіна не дозволить нам поховати Харві без неї, вона неодмінно прийде попрощатися з ним. А нам треба сповістити його рідню там, у горах, щоб не барилася і при-

була на похорон завчасно. Хто-хто, а батько й мати напевне ж захочуть приїхати.

Бабуся Меддокс квилала і розгойдувалась у кріслі, закутавши голову шаллю. Завіси на вікнах були опущені, й у хаті було темно, майже як уночі. Втішати її зібралось стільки сусідів, що стільців не вистачило, і більшості довелося сидіти на підлозі.

— Усім нам, кольоровим, буде краще, коли ми померемо й нас закопають глибоко в землю,— промовляла бабуся Меддокс, тужачи дедалі голосніше й розгойдуючись дедалі швидше.— Ніколи ми, негри, не мали іншого спокою. Я знаю, що кажу. Не перечте мені. Завжди над нами, кольоровими, нависало не те, то те лихо. Я бачила це з самого малку, і тепер не стало краще, ніж того дня, коли я на світ народилась. Коли я помру і мене закопають у землю, то прошу, щоб усі ви танцювали й веселилися, бо тоді всі мої злигодні залишаться тут, на землі. І я хочу, щоб мене поховали долілиць, аби мені не дивитися сюди нагору й не бачити всього отого горя, яке ще в кожного є і якому не можна зарадити. Не турбуйтеся про квіти й нарядну труну — просто веселіться й танцюйте, поминаючи мене.

— Я танцюватиму, коли тебе ховатимуть, бабуся,— сказала їй одна з сусідок,— танцюватиму скільки стане моєї сили, але це ще буде не скоро. Ти така міцна, що доживеш до ста двадцяти років. Я бачила й раніше таких міцних бабусь. З роками вдача в них робиться незлагідна, і вони живуть та живуть, щоб ляяти нас, кому всього лиш п'ятдесят чи шістдесят років.

— Якби я знала до кінця свій обов'язок, то мені треба було б дужче ляяти Харві Брауна, щоб він не розпустив язика, а йому самому розуму на це забракло,— сказала вона.— Харві Браун не був би зараз весь пошматований і не помер би, коли б я дужче його ляяла. Таких кольорових, як він, треба частіше ляяти. Не вистача їм глузду в порожній макітрі, не розуміють вони, що білим завжди слід поступатися.

— Може, й твоя правда, бабуся, але часи тепер швидко міняються, і не завжди буде так, як за минувшини. Ти тільки проживи довше й сама колись побачиш великі зміни. Коли це станеться, прокинешся одного ранку, і куди тільки все твоє горе подінеться, дивитимешся й не надивишся на нове життя. Великих

зрушень поки що нема, та вони не за горами, а тим часом все потроху міняється.

— Краще я вже лежатиму долілиць у своїй домовині, ніж zostаватися тут нагорі й терпіти всі нещастя, що їх отакі язикаті, як ви, на себе накликаєте. Я старих часів негритянка з племені гічі й усе своє життя бачила, як на наш народ валиться біда за бідою. А тепер помовчте, поки білі не почули, що ви патякаєте. Досить нам і без цього горя.

По дорозі на роботу Ел Дідд зупинився на міському майдані перекинутися слівцем з Едом Говардом. Ед підмітав тротуар перед своїм розважальним закладом-пивницею. Не було ще й восьмої години ранку, і Ел мав кілька вільних хвилин до початку зміни на електростанції. Він почекав, поки Ед змете все сміття в стічну канаву.

— Бачив ти сьогодні Старожила? — спитав він.

— Ні, не бачив, — відповів Ед. — І не сподівався бачити так рано.

— Ну, а чув ти, що сталося цієї ночі в негритянському кварталі?

— Та чув. І тим, що я чув, справа не кінчиться, — сказав Ед, стоячи на порозі й поглядаючи через вулицю на сіру кам'яну будівлю міського суду. — Даром це не минеться, ще яка зчиниться буча. Ось почекай, побачиш. Декому бракує клепок втямити це, але часи змінилися. Можна було витворяти таке за старих часів і бути цілком спокійним, бо навряд чи хто став би заради цього галасувати. Але не тепер. Дехто ще пожалкує, що понівечив цього хлопця, — якщо можна жалкувати після того, коли ти вже мрець.

— Ти не винувать Старожила, — заговорив Ел. — Старожил тут ні при чому. Він до цього так само непричетний, як ми з тобою.

— Старожила Ханніката я ні в чому не винувачу. Якщо він захотів одружитися з білою жінкою, а потім скочив у гречку й дозволив піймати себе в постелі з негритянкою, це його діло. Не він перший лигається з негритянками, не він і останній. І за мною є такий гріх, і за тобою теж, та покажи ти мені хоч одного, хто б не лигався, з тих, у кого вуса ростуть. Може,

й існує якийсь спосіб мати більше утіхи від жінки, та коли й існує, я його досі не знаю. Зате я знаю, що Мейбл Бауерс не мала жодного права затівати хрестовий похід ради того, щоб припинити найзвичайнісінькі стосунки, а воно ж, бач, чим окошилося. Коли вона ніяк не може з цим примиритися, то в отому приміщенні саме на те й сидить суддя, щоб давати розлучення білим жінкам, котрі не вміють догодити чоловічій так, як кольорова дівчина. І ще одне. Гровер Гловер повинен би краще розбиратися в цьому й не сунути носа не в своє діло, щоб удержати за собою кілька зайвих голосів. У наш час нікому не вільно покремсати негра так, як покремсали отого хлопця минулої ночі, й лишитися безкарним. Я такі вибрики вважаю шкідливими. Застрель його, коли треба, але на цьому й годі. Просто не вважаю за потрібне нівечити людину, чорна вона чи біла. Ну, я свою думку про цю брудну справу висловив до кінця.

— Еде, а як ти гадаєш, Клайд Хефлін зробив оте тому, що розраховував застати дівчину саму й побавитися нею, а потім сказився й понівечив Харві Брауна, щоб вона і йому не дісталась?

Ед кивнув:

— Що ж, у тебе, як і в мене, є досить підстав так гадати.

— А що, по-твоему, буде тепер з Клайдом?

— Не можу тобі сказати,— відповів Ед.— З цієї миті я просто чекаю, чим закінчиться справа. І певен, що довго чекати мені не доведеться.

Далі по Оак-стріт, коло високого приміщення школи, місіс Піплз, перед тим як почати ранкове прибирання, дзвонила своїй невістці, місіс Бейфілд.

— Ти, звісно, чула, що сталося сьогодні вночі у тому кутку міста? — почала місіс Піплз.— А коли не чула, то ти чи не єдина в Пальмірі нічого ще не знаєш. Я просто мусила тобі подзвонити, перш ніж братися за посуд та підмітання. Я знала, що тобі закортить поговорити зі мною про це.

— Я знаю, про що ти кажеш,— відповіла місіс Бейфілд.— Чула все, як помічник шерифа поїхав туди для виконання службового обов'язку, а його мало не вбив

один з отих небезпечних негрів, що завжди опираються арештам, і тоді його довелося застрелити, бо всім нам також загрожувала небезпека. Ми повинні дякувати, що в нас є такі хоробрі мужчини, котрі захищають нас, і час уже часось зробити, щоб провчити як слід цих негрів і поставити їх на своє місце. Останнім часом, коли я бачу цих недолюдків, вони поводяться так, мовби й справді нітрохи не гірші за білих. Позавчора я була в місті, то один бачить, що я йду назустріч, і навіть не зійшов з тротуару.

— Я знаю, про що ти кажеш,— відгукнулася місіс Піплз.— Але все це почалося з отого, ну, що має таке дивне ім'я... та ти його знаєш... Старожила Ханніката. Кажуть, він узяв місіс Френк Бауерс заради грошей, а потім привів до себе додому її служницю — ти розумієш, для чого. Ну, а та негритянка, що на вигляд майже як біла, збиралася вийти заміж за негра — за того самого, якого застрелили минулої ночі, бо він опирався арештові і погрожував поліцейському. Все це неймовірно заплутане, але, в усякому разі, отой самий негр похвалявся убити помічника шерифа, котрий поїхав туди, щоб арештувати за проституцію оту негритянку — служницю місіс Бауерс,— та її там не виявилось. Вона ховалась у Великій Щілині з Старожилом Ханнікатом, гола-голісінька, однак ніхто про це не знав до самого ранку. Принаймні, може, хоч тепер негритянки в нашому місті кинуть свою звичку спокушати кожного стрічного білого мужчину...

— Я знаю, про що ти кажеш,— перебила її місіс Бейфілд.— Сьогодні вранці я сказала своєму, коли він ішов на роботу: якщо він надумає ховатися — і ти знаєш, що ще виробляти,— з котроюсь з отих негритянок, то нехай більше ніколи до мене близько не підходить. Він цього не розуміє, але жінці досить лише принюхатись, і вона відразу знатиме, чи був він з іншою. Ну, він мені, звичайно, пообіцяв, як обіцяють усі чоловіки, але я ще не бачила такого чоловіка, якому можна було б вірити, коли він не в тебе на очах. Він сказав...

Шериф Гровер Гловер ніколи ще не заявлявся до себе в контору з такого рання. Він звик прокидатися пізно і звичайно приходив у приміщення суду годині

о десятій. Цього ранку йому після безсонної ночі довелося встати й одягтися зі сходом сонця. Не розбуркуючи дружину, він сам заварив собі каву, потім подзвонив Клайду Хефліну та іншим своїм помічникам. Він наказав усім прибути до нього в кабінет не пізніше восьмої години.

Гровер чекав стоячи, коли його помічники зберуться в приміщенні суду. Він не промовив ні слова, поки вони заходили й сідали. Він кілька хвилин пильно дивився на Клайда Хефліна, мовби не знав, що сказати. Потім схопив прес-пап'є у вигляді пари мініатюрних наручників і з брязкотом пожбурих його в корзину для сміття. Лише після цього вперше сьогодні він сів і сам.

— Господи, Клайде, ну навіщо ти ото таке зробив? — голосно заговорив він. — Я ж тільки хотів, щоб ти провів звичайнісінький арешт, і годі. А те, що ти натворив, — це казна-що, особливо напередодні виборів.

Клайд неспокійно засовався на стільці.

— Ти перебрав міру, синку. Господи, навіщо ти це зробив? Коли чутка про вбивство облетить місто й поширяться по всьому окрузі, балачок ніяк не припиниш. Найдужче людей дратують саме такі речі. Священики перед народом читають про це проповіді, всяка наволоч шепочеться у тебе за спиною — о боже! Все це штовхає людей на зрадництво, змушує голосувати за інших, а це завжди на шкоду службовій особі й на користь політичному супротивникові. Часи змінилися, синку, а ти поводишся так, ніби зовсім не розумієш різниці. Тепер уже не те, що було, може, років десять чи п'ятнадцять тому. В дечому люди ще стоять за старе, бо поки що звичай має над нами владу, та тільки не за таку різанину, що ти оце влаштував. Ніякі пояснення тут не допоможуть, хоч скільки проведь кампаній від сьогодні й до виборів. Я завжди кажу своїм помічникам, що вони мають право захищати своє життя й особу по службовій лінії. Але ж то зовсім інша річ, синку...

— Шерифе, ви наказали мені розшукати ту дівчину й арештувати її, — сказав Клайд, соваючись на стільці. — Вона десь ховалася, а я тільки хотів узнати, де вона, щоб забрати її. Коли той чорношкірий...

— Знаю,— перебив його Гровер, потираючи лице обома руками.— Знаю. Не треба мені нічого пояснювати. Я знаю, куди ти гнеш.

— Нічого поганого я не замишляв, шерифе,— правив своєї Клайд.— Мені навіть не снилося, що він від цього помре. Він мене розлютував своїм пацекуванням, треба ж було провчити його, щоб знав своє місце. Бо ж не міг я дозволити чорношкірому...

— Все одно, синку, це тільки погіршує мої справи,— сказав Гровер, скрушно хитаючи головою.— Я боюсь політичного вибуху саме напередодні виборів. Я кручуся в політиці відтоді, як уперше балотувався двадцятирічним хлопцем, отже, мав час переконатися, яку небезпеку криють у собі подібні випадки перед днем, коли виборці підуть до урн. З такої дрібнички може розгорітися щось дуже серйозне, і тоді його важче буде загасити, ніж пожежу серед сухих очеретів у вітряний жовтневий день. У нашому окрузі чимало таких виборців, які голосують за демократів, і саме їм може наверзтися провалити мене через це. Тільки їй не вистачає чогось отакого, щоб деякі люди одвернули носи й голосували за республіканців, а в нас за ними й так не протовпишся. Коли цим кінчиться, для мене в мої літа то буде найтяжчий удар. Доведеться перебраться на село, на ту латку горохового поля, що в мене там є, і спробувати так чи інакше нашкребти собі на прожиття з убогого кам'янистого ґрунту. А бог тому свідок, що я ніколи не збирався стати фермером і працювати в поті чола, поки можна було без цього обійтись. Ось чому я й почав балотуватись і поринув у політику на цілий рік раніше належного.

Нічого більше не було сказано, аж поки Гровер звівся за своїм столом.

— Так от, я вимагаю, щоб отій дівчині, Джозіні Меддокс, дали спокій,— сказав він своїм помічникам.— Я не хочу, щоб до неї чіплялися. І без цього вже досить неприємностей. Наказу про її арешт немає і ніколи не було. Я лише хотів зробити ласку місіс Френк Бауерс, тихенько вживши незначних запобіжних заходів. Місіс Френк Бауерс налаштувалася будь-що затіяти хрестовий похід проти чогось, і мені довелося неабияк поміжкувати, аби її втихомирити. А тепер ви поки що навіть близько не підходьте до негритянського кварталу.

Декому будуть непереливки, якщо ви не послухаетесь. Люди там до краю розгнівані тим, що скоїлось, і небезпечно навіть ганятися за кольоровими дівчатами по той бік залізниці, хоч би яка була темна ніч. Перетерпите й так цей час.

О пів на дев'яту ранку слідчий нашвидкуруч провів слідство про вбивство Харві Брауна, як того вимагав закон. Клайд Хефлін виступав на ньому єдиним свідком. Шериф Гловер і решта помічників також сиділи там, але для всіх інших двері кабінету слідчого були зачинені.

Після кількох формальних запитань та відповідей слідчий встановив, що смерть Харві Брауна настала від задушення або удавлення чимось таким, що випадково потрапило йому в горло. По цьому слідчий, нервуючи, записав свій висновок до книги протоколів.

Щойно закінчилося слідство, як один з помічників шерифа вийшов з приміщення суду, невимушено побалакав де з ким на вулиці й шепнув, яку постанову виніс слідчий щодо причини смерті Харві Брауна. Після цього новина швидко розійшлася з міського майдану по крамницях та конторах усього міста.

— Не хотів би я зараз бути на місці Клайда Хефліна, — сказав хтось із купки чоловіків, що зібрались на пошті. — А надто коли оце шериф та слідчий вкупі вигадували спосіб, як би швидше зам'яти справу. Навіть моя стара чорна корова і та не повірила б такій незграбній байці. Мене нітрохи не здивує, коли якогось темного вечора Клайда знайдуть застреленого на вулиці. Я не кажу, хто це зробить, не кажу, добре то буде чи погано, але ніхто мені не заборонить думати, що Клайд сам того заслужив, якщо на світі є хоч якась справедливість. Мені байдуже, якого кольору людина. Я тільки кажу, що ніякої людини не можна так ото нівечити, як знівечили Харві Брауна. Я не завжди на боці негрів і не завжди проти них, але цього разу я їх зовсім не буду винуватити, коли щось станеться з Клайдом Хефліном.

Ще кілька чоловіків зайшли до поштового відділення забрати ранкову пошту, й усі вони залишились послушати.

— Якщо деякі люди народилися чорні, це не значить, що їх треба топтати ногами й душили, неначе мух. Нам в окрузі Сікомор ні до чого такий помічник шерифа, як Клайд Хефлін, і було б добре, аби Гровер Гловер збагнув це та чимшвидше одібрав у нього значок. Вибори вже не за горами. Я завжди голосую за демократів, але нині міг би віддати голос і за республіканців, до того ще й з радістю. Клайд Хефлін зайшов надто далеко, отак розбатувавши нещасного хлопця, і я б не побоявся виступити привселюдно й про все це сказати, щоб кожен почув. Якщо хто учинив злочин — чорний чи білий, — я кажу: посадить його до в'язниці. Якщо хто учинив убивство — чорний чи білий, — посадить його негайно на електричний стілець. На тому й кінець. Однак я чув, ніби той негритянський хлопець зовсім нічим не завинив, хіба що, може, зайве балакав, але ж зараз що-що, а балакати всі мастаки. Клайд зігнав на тому хлопцеві свою злість, коли приїхав арештувати Джозіну Меддокс та не зміг її розшукати. Людині, в якої так багато злості, немає жодного виправдання. Ганьба, що це трапилось у Пальмірі, — це я кому зазгодно в очі скажу. Я лояльний білий громадянин, попри всі мої балачки, але все-таки розумію, що з деякими речами надто вже негаразд у цій країні.

— Якщо Клайд досі ще хоче арештувати ту негритянку, за якою ганявся звечора, — сказав інший, — нехай лиш підніметься в контору Далтона Барроуза. Я бачив, як вона щойно туди побігла. Однак на вулицю вона не потикалась, — проскочила провулком і зайшла до контори з чорного ходу.

— Я здивуюся, коли й Клайд Хефлін поткнеться сьогодні на вулицю. Якщо він тямить, що йому краще, то зараз же гайне кудись на риболовлю. Аби я вскочив у таку халепу — мерщій схопив би вудку та у Флоріду й просидів би там не менше півроку. Чудовий був би вихід, щоб продовжити собі життя.

Більшість присутніх згідливо кивнули, залишаючи приміщення пошти.

Джозіна переступила поріг адвокатської контори Далтона Барроуза за кілька хвилин до дев'ятої. Коли вона рано-вранці подзвонила Далтону додому, він сказав, що дуже перевантажений роботою, прийняти її не

може й радить їй звернутися до іншого адвоката. Але вона не відступилася, говорячи, що Старожил Ханнікат звелів їй піти саме до нього й ні до кого більше. Тільки-но вона згадала Старожила, Далтон одразу згодився прийняти її, якщо вона прийде до нього в контору рівно о дев'ятій годині.

16

— Я говорив по телефону з шерифом Гловером, і він повідомив, що не збирається висувати проти тебе ніяких обвинувачень,— сказав Далтон Джозіні, скидаючи окуляри, й подивився на неї через стіл, трохи підвівши густі темні брови.— По суті, як мені сказали, ніякого ордера на твій арешт ніхто не давав. Те, що сталося учора ввечері, було просто звичайне розслідування за чиеюсь скаргою. Більше тебе не переслідують, Джозіно. Справу припинено. З цієї миті ти можеш користуватися необмеженою свободою пересування.

Як і завжди, Далтон Барроуз носив дорогий темний костюм і яскравий галстук метеликом. Мало того, що він був адвокат, сенатор штату, директор банку та голова провідного міського клубу, йому ще належало цінне нерухоме майно і в місті, і в окрузі, і вже багато років він був відомий як найбагатший і найвизначніший громадянин Пальміри («Не знаю, де опиниться, зрештою, Далтон — на самому вершечку чи під самим сподом політичного гноїща, однак він зажив у наших краях міцної репутації найспритнішого спеціаліста в операціях по заставних. З рік тому він поцупив у мене невеличку ферму за одну-єдину хвилину запізнення після дванадцятої години ночі. Будь-хто інший принаймні зачекав би до ранку й тоді вже забрав би твою власність за несплату, дав би тобі хоч виспатись уночі. А цей стояв у мене під дверима разом з помічником шерифа, щоб втиснути мені повістку про кінець заставної, і стежив, як його годинник відлічує останні секунди. Проте в одному треба віддати належне Далтону. Він ходить до церкви так само часто, як і проповідник, а молитви читає куди голосніше. Складіть все це до купи, і ви зрозумієте, чому Далтон Барроуз не може не бути визначним громадянином»).

Далтон зараз уперше висував свою кандидатуру в конгрес на загальних листопадових виборах і докладав усіх зусиль як політик і фінансист, щоб забезпечити собі пост у Вашингтоні. Чорне волосся з сивиною і висока статечна постать надавали йому імпазантності, до того ж він умів поводитись солідно і з гідністю або по-родинному милостиво, зважаючи на обставини. З роками він розвинув у собі здібність керувати своїм голосом на публічних виступах і в приватних розмовах, переходячи від владного рокотання до інтимно-услесливих нот. Коли б він не домігся місця у Вашингтоні, що здавалося малоімовірним, то вперше за всю його політичну кар'єру сталося б так, що він не пройшов би як кандидат від демократів на передвиборних зборах і не дістав більшості голосів на загальних виборах.

— Можу сказати тобі під великим секретом ось що, Джозіно,— вів далі Далтон, вдаючись до звичного загравання.— Насправді було так, що місіс Френк Бауерс з особистих мотивів наполягала на твоєму арешті, а шериф сприйняв її прохання як нагоду зробити їй ласку. В цьому вся справа. Він просто виконував формальність. Ти розумієш, що я хочу сказати?

Ворухнувши бровами вгору, він знов поглянув на Джозіну, проте не став чекати її відповіді.

— Так от, шериф Гловер збирається висунути свою кандидатуру на другий строк, а такі випадки трапляються іноді саме перед виборами. Я в самому розпалі найважливішої кампанії в моєму житті й дуже шаную готовність будь-якого кандидата відгукнутися на бажання виборців і закріпити за собою їхні голоси. Всі ми, службовці,— слуги народу і змушені коритися волі виборців. Тобі це зрозуміло. В усякому разі, навіть якби тебе взяли під варту, то через кілька днів шериф тебе спокійненько випустив би, й на тому б усе кінчилось. Я радий, що для тебе все так щасливо обернулось, Джозіно.

Договоривши це, Далтон підвів очі й помахом руки показав їй на двері.

— Тепер можеш іти,— сказав він коротко.

Джозіна підвелася з крісла. Але, замість того щоб негайно вийти з кабінету, вона затрималась.

Далтон знову показав їй на двері.

— Це все. Сьогодні зранку в мене дуже багато роботи.

Він схилився над столом, ніби вирішив не дивитись на неї після цього.

— Скільки я вам винна, містер Барроуз? — спитала Джозіна.

— Нічого. Зовсім нічого. Мені приємно було зробити ласку містеру Ханнікату. Він завжди енергійно допомагав мені перед виборами.

Джозіна намірилась була подякувати Далтону, коли раптом він підвів очі й показав їй на шкіряне крісло, в якому вона щойно сиділа.

— Зажди хвилинку, — неспокійно сказав він. Вираз його обличчя уже змінився. Він дивився на неї допитливими очима. — Сядь, Джозіно. Я хочу дещо спитати тебе, перш ніж ти підеш.

Джозіна знову сіла.

— Чому містер Ханнікат послав тебе на пораду до мене?

— Ну, ми з ним давно у дружніх стосунках, — подумавши трохи, відповіла Джозіна, — а сьогодні вранці він сказав мені...

Далтон перебив її:

— Коли ти тільки зайшла сюди, ти сказала мені, що збиралася заміж за того негритянського хлопця, Харві Брауна, якого вбили минулої ночі. Старожил Ханнікат — білий. А ти...

— Містер Барроуз, я також почасти біла, — без вагання сказала вона.

Далтон подивився на неї довгим вивчаючим поглядом. Минуло кілька хвилин, перш ніж він знову спромігся заговорити.

— Я це дуже добре бачу. — Його голос зазвучав голосніше й різкіше. — Це кожному видно. Але що з того? У нас багато мулаток і квартиронок. Країна кишить ними та й іншими різновидами також. Мене дивує інше. Я не пригадую, щоб чув коли-небудь у своєму житті, як негритянка вихваляється своєю дружбою з білим. Принаймні в цих краях. Це дуже незвично — і непокоїть мене. Невже ти не розумієш? Невже не знаєш, що це така річ, про яку треба мовчати й мовчати?

Погрозливий голос Далтона дедалі гучнішав і сердитішав. Барроуз замовк, дивлячись їй просто у вічі, але Джозіна нічого йому не відповіла.

— Отож-то й біда з вами, неграми, в яких є хоч крапля крові білих,— осудливо сказав він.— Всі ви починаєте багаті патякати й поводитись так, ніби ви нічим не гірші за білих. Я живу тут змалечку і не пригадую, щоб будь-коли було інакше. Ну чого ви, негри, не хочете знати свого місця, де вам належить бути, і не вмієте тримати язик за зубами?

Він підвівся з-за столу й широко закрокував до вікна («Ви помічали, як повітлішали останнім часом негри? Ця зміна дедалі більше впадає в око буквально з року в рік. І чисто чорних негрів старих часів ви також зустрінете не густо. Вони швидко щезають. П'ятдесят років тому мулати траплялися на кожному кроці, але квартирони та окторуни були такою ж рідкістю, як білий мул на коров'ячому пасовиську. Тільки не в наші дні. Просто не знаєш, чого й чекати ще років через п'ятдесят»).

Повернувшись од вікна назад, Далтон зупинився перед Джозіною з налитим кров'ю обличчям і подивився на неї так, ніби то була вперта й вороже настроєна жінка-свідок на перехресному допиті в суді.

— Чого ж ти мовчиш? — гаркнув він громовим голосом.— Хіба ти не чула? Я задав тобі запитання! Я задав тобі навіть два запитання!

Джозіна на мить прикусила губи. Потім увесь її страх щез, і вона спокійно підвела очі.

— Містер Барроуз, ви, можливо, вважаєте, що я не досить гарна, щоб розмовляти й поводитись, як біла,— сказала вона спроквола й без злості,— але моя мати була цілком гарна для білого.

Він витріщився на неї.

— Для якого білого?

— Для мого батька.

— Хто тобі це сказав?

— Моя мати.

Далтон застромив руки в кишені й, перш ніж заговорити до неї знову, кілька разів пройшовся туди й назад по кімнаті. Як досвідчений адвокат, він чудово знав, що тривалий допит свідка, прихильного чи неприхильного, може тільки зашкодити його власним

інтересам. Він завжди вмів швидко обдумувати й вирішувати питання на ходу і тепер прикидав, як далеко можна завести цей допит. Переставши міряти кроками кімнату, він одразу й цілком змінив свою манеру розмовляти. Вперше за весь цей час він став люб'язний і поблажливий.

— Скажи мені таке, Джозіно,— почав він, коротко усміхнувшись.— Для чого ти зараз про це говорила? Мені дуже цікаво. Звідки ти так багато знаєш про гадані стосунки твоєї матері з якимось білим? Як ти дізналася, що він твій батько?

— Бо мені сказала моя мати.— Подумавши, Джозіна додала: — І бабуся Меддокс знає також. Вона навіть більше розповідала, ніж мати.

Далтон розкрив був рота, щоб запитати її, що ще вона знає про свого батька, але раптом передумав і відійшов од Джозіни. Він довго стояв біля вікна, спиною в кімнату, й дивився на майдан перед приміщенням суду. Коли він заговорив знову, голос його був напружений, але сам він здавався спокійним і в поведженні його явно прослизала прихильність та ласка.

— Скільки тобі років, Джозіно? — спитав він, не відходячи од вікна й лише обернувши голову, щоб бачити Джозіну.

— Двадцять чотири.

Він ступив од вікна й повільно наблизився до неї.

— А як звати твою матір?

— Джозефіна. Всі кличуть її Джозі.

— Скільки їй зараз років?

— Коло сорока.

— І шкіра в неї така ж світла, як у тебе?

— Не зовсім. Мати трохи темніша.

Його густі брови поповзли вище.

— Твоя мати була заміжня, коли ти народилась?

Джозіна заперечно похитала головою.

— Чого ти носиш прізвище Меддокс?

— Бо це було прізвище моєї матері, і моєї бабусі, і прабабки також.

— Твоя мати зараз заміжня і в неї ще є діти?

— Так, сер.

— Де вона живе?

— Колись вона жила в Пальмірі, а тепер живе на фермі в селі.

- А де народилась ти, Джозіно?
- Тут, у Пальмірі.
- Ти живеш тут з самого малечку?
- Так, сер.

Далтон повернувся до свого столу й сів у зелене шкіряне крісло з високою спинкою. Він заклопотано перекидав якісь папери та документи з одного краю столу на інший, навіть не дивлячись як слід, що він робить («Коли стасш дорослий і набуваєш певного життєвого досвіду, то часто себе питаєш, чи ти зробив би те саме, що робив колись, якби довелось почати життя спочатку. Це важко вирішити будь-якій людині, бо добре й погане тепер так само плуталися б, як і тоді, а ніхто не знає, що кінець кінцем переважить. Замолоду я таке витворяв, за що тепер червонію і в чому не признався б нікому, та мені й зашкодило б, якби все те набуло розголосу, але в глибині душі я щасливий, що пережив юнаком ті незабутні хвилини»).

Трохи перегода Далтон відкинувся в кріслі й усміхнувся до Джозіни.

— Здається, я був зараз не дуже люб'язний,— сказав він вибачливим голосом. Його очі від усміху примружились.— Не знаю, що мене вивело з себе й примусило так розмовляти. Я шкодую, що так сталось, Джозіно. Я хочу тобі сказати, що, тільки-но ти зайшла сюди, я одразу побачив, що ти більше біла, ніж негритянка, і мені слід було поводитися з тобою саме як з білою. Я це дуже виразно бачу з овалу твого лиця, з кольору волосся, з розльоту брів. Все це разюче помітно... й до того ж страшенно привабливо. Я б сказав, що ти негритянка лише на одну восьму — окторунка. І що довше я на тебе дивлюсь, то глибше в цьому переконуюсь. Крім того, Джозіно, ти дуже красива дівчина. Винятково красива. Ти маєш таку вроду, що багато білих дівчат віддало б за неї все на світі. Тобі дуже поталанило, Джозіно.

Далтон нахилився й нервовими рухами рук перекидав на столі папери.

— Знаєш що, Джозіно? — сказав він сердечно.— У мене дві дочки. Одній вісімнадцять, а другій двадцять років — майже твій вік. Я вважаю, що вони теж дуже красиві, й дуже люблю обох. Зараз їх немає вдома, поїхали в коледж. Ради них я все на світі зро-

бив би. Понад усе мені хочеться, щоб вони вирости й були щасливі, ну і, звісно, щасливо повиходили заміж. Цього кожен батько бажає своїм дочкам — щастя в житті та заміжжі. Але в цьому я мало можу їм допомогти... я не можу купити їм щастя. Найбільше, що в моїх силах, — це давати їм поради, підбадьорювати їх і створювати для них всі можливості. — Він замовк і провів рукою по обличчю. — Але до чого я все це веду? Ти знаєш, як знайти своє жіноче щастя. І тебе це не обходить, правда ж?

Він знову підвівся з-за столу, широкими кроками наблизився до вікна й визирнув на майдан. На вулицях товклися покупці — фермери з'їхались до міста по різні припаси, а на сірих кам'яних сходах приміщення суду, як завжди, сиділа купка чоловіків, котрим нічого було робити. День був погожий, ясний і теплий на осонні — такі дні нерідко випадають о цій порі року.

— Не знаю, чому я стільки наговорив про своїх дочок, — сказав Далтон, не обертаючись. — Можливо, тому, що ти мені їх нагадуєш. — Він повернувся назад до столу й зупинився перед Джозіною. Він довго і пильно дивився на неї, ніби хотів назавжди запам'ятати. — Широ кажучи, Джозіно, причина саме в цьому. І через те я хочу дати тобі раду — якщо ти її послухаєш, — так само, як я дав би її своїм дівчатам і підбадьорив би їх. Я хочу, щоб і ти була щаслива.

— Яку раду, містер Барроуз? — спитала вона.

Далтон протяг стілець через усю кімнату й сів коло Джозіни.

— Ми про це ще не говорили, Джозіно, але я знаю про тебе більше, ніж ти гадаєш. Все, що трапляється в Пальмірі, швидко доходить до вух кожного. На інше й не можна сподіватися в такому маленькому місті. Усім тут є діло до того, хто що робить. Не встигне один розтулити рота, як сотні його вже почули.

Так от, я буду щирий і одвертий. І говоритиму по суті. Мені відомо, що ти жила, коли так можна висловитись, із Старожилом Ханнікатом у нього вдома у Великій Щіліні, а вдень слугувала в місіс Френк Бауерс на Черрі-стріт. І після того, як містер Ханнікат одружився з місіс Бауерс, ти й далі, за звичкою, ходила до

нього, і вона заскочила тебе з ним разом — причому ти не була одягнена, як належить служниці.

Що ж, тепер про це знає все місто. І саме це й спричинилося до лиха. Не можна винуватити місіс Бауерс за те, що вона розгнівалася і втратила самовладання за таких обставин. Це її враз спонукало помститися, зробити так, щоб тебе арештували й щоб ти зазнала покари. В результаті загинув негритянський хлопець... той самий, з котрим ти збиралася побратись. Про це треба жалкувати, це непростимо, такого ніколи не повинно б траплятися. Але воно сталося, і хлопця вже не воскресиш. Деяким людям притаманна дикість і звіряча жорстокість. Може, то вроджене, може, набуте, а може, є наслідком того й того. В усякому разі, коли в людині це сидить, воно проривається час від часу назовні, немов хронічний висип на тілі. Оце й усе. Мені щиро жаль Харві Брауна. Ти не змогла б знайти собі кращого чоловіка. То була добра, роботяща людина, законопослушний громадянин.

Та ось тобі моя добра порада, Джозіно. Їдь з міста, їдь і не повертайся. Ти ніколи не знайдеш роботи в білих у Пальмірі. Надто багато було пліток та пересудів, а буде ще більше. Забери з собою й дочку. Одішли бабусю в село, до своєї матері. А тобі я раджу виїхати в Джексонвіль, Атланту або Нью-Орлеан. Тільки переїдь куди-небудь, підшукай собі пристойну роботу, обзаведися новою сім'єю ради дочки й почни нове життя. Це буде не важко. Ти молода, вродлива, у тебе є здібності й уміння працювати. Ти не одержиш рекомендації від місіс Бауерс, але я дам її тобі сам, притому найкращу.

Далтон тривожно стежив за Джозіною, нахилившись уперед, спершись ліктями на коліна й стискаючи пальці то на одній, то на другій руці. («Єдине, що може настрахати політика в останню мить перед виборами,— це чутки про скандал у його особистому житті. Спритний політик за будь-яку ціну уникне скандалу, а неспритний неодмінно провалиться в день виборів»).

Джозіна мовчала, обдумуючи те, про що говорив Далтон.

— Я не тільки дам тобі чудову рекомендацію, Джозіно, я зроблю більше,— підбадьорливо сказав він.— Я хочу допомогти тобі й дам стільки грошей, що це

зніме з тебе всякі турботи. Це буде подарунок, а не борг, який треба повертати. Розумієш? І все це буде твоє, якщо ти виїдеш з міста. Розумієш, Джозіно?

Не чекаючи на її відповідь, Далтон витяг з кишені гроші, двічі полічив їх, склав у пачку і всунув їй у руки. Джозіна дивилася на гроші, спроквола хитаючи головою.

— Що таке, Джозіно?

— Не знаю...

— Чого ти не знаєш?

— Я ніколи ще не їздила так далеко з дому.

— Це не біда, Джозіно.

— Але ж я завжди жила в Пальмірі. В тих краях я нікого не знаю. Я не уявляю, що там робитиму. Якби зо мною хто поїхав... з Еллен і зо мною...

— Це не біда, Джозіно,— настійливо повторив він.— Повір моєму слову. Все буде гаразд. Джексоновіль і Атланта — великі міста, в тому чи іншому ти придбаєш собі знайомих, і друзів у тебе з'явиться більше, ніж будь-коли в житті. Ти ходитимеш у гості й на танці. Зустрінеш підходящу людину і виїдеш заміж. Як тільки ти потрапиш туди, сама радітимеш, що поїхала звідси. В цьому я тебе запевняю. Ну, що ти тепер скажеш?

— А якщо я не знайду роботи?..

— За це не турбуйся. Тільки напиши мені, і я ще пришлю тобі грошей. Але не повертайся сюди. І я хочу, щоб ти виїхала негайно, не зволікаючи з цим. Ну, йди додому, склади те, що візьмеш з собою, і сідай на автобус. Якщо поквапишся, встигнеш виїхати сьогодні. Тільки не затримуйся довше, ніж до завтрашнього ранку.

— Мені байдуже, де жити,— сказала Джозіна й заплакала.— Мені більше нема чого тут залишатись. Харві немає — він помер. Тепер мені байдуже. Будь-яке місце годиться для мене.

Далтону закортіло обійняти її й утішити, але замість цього він тільки поклав руку їй на плече й міцно стиснув його. Незабаром вона витерла сльози й підвелася з крісла. Прямуючи до дверей, вона ні разу не оглянулася, не сказала йому жодного слова.

Вона вийшла з кабінету, і Далтон, провівши її аж до вестибюля, стояв і дивився, як вона спускається

сходами й виходить на вулицю. Вона так ні разу й не оглянулася.

— Прощай, Джозіно,— сказав він ослабленим голосом, коли за нею зачинилися двері.— Нехай береже тебе бог, Джозіно.

17

Уже спали вечірні сутінки і незабаром мало зовсім спочити, коли Старожил Ханнікат у сірій кепці та пошарпаній синій куртці вийшов з Великої Щілини й побрався до центру міста.

Осінь прохолода уже давалася взнаки, коли вітер з півночі шарпав гілля на дубах та сікоморах і шарудів побурілим листям на тротуарі. Вранньому надвечір'ї з димарів клубами виривався дим і, розходячись по вулицях та провулках, залишав у повітрі їдкий дров'яний запах.

Діловий день закінчувався, і в крамницях та конторських приміщеннях уже гасили світло. Деякі клерки та конторські службовці поверталися додому пішки з міського майдану, інші їхали в авто, що пронизливо вищали на поворотах і яскравими фарами обмацували перед себе дорогу. Вперше в житті відчувши самотність, Старожил позаздрив чоловікам, котрих удома ждуть до вечері дружини.

Більшість фермерів, що приїздили до міста «трохи розважитись» та «чимось скупитись», давно вже поїхали, аби ще завидна дістатись додому в село та встигнути подоїти корів і дати їм корму. Кам'яні сходи перед приміщенням суду спустилися: всі чоловіки, які вдень байдикували й теревенили, вигріваючись на осонні, на ніч порозходилися по домівках. Кілька школярів натискали в сутінках на педалі велосипедів, щоб в останні хвилини виконати термінові доручення: купити пляшку молока чи хлібину, поки не зачинилися останні крамниці.

Старожил з самого ранку гнув спину над верстаком, бажаючи обпорати як можна більше замовлень; він дуже стомився і горбився після цілоденної виснажливої праці. До того ж він зголоднів, і йому страшенно кортіло чогось попоїсти, тільки не чілійських бобів з макаронами. На хазяйстві в нього було багато бляша-

нок з бобами та макаронами, якими завжди доводилось перебиватися в ті вечори, коли періщив дощ чи коли не було охоти виходити з дому, але зараз, хоч який він був голодний, його нудило на саму згадку про щось подібне.

Втомлено чалапаючи вулицею в густій тіні ще вкритих листям дубів та сікомор, Старожил не міг не думати про Мейбл Бауерс і прикидав, що в неї буде сьогодні на вечерю. Що більше він думав про Мейбл, яка оце сиділа собі у великому цегляному будинку на Черрі-стріт, то гостріше відчував голод. Він був певен, що вона готує його улюблені страви, й полинув думками до курячих відбивних котлет з підливою, до апетитної шинки з горошком, до печеного ямсу з ковбасним салом, до рубців з маїсовими коржиками та до пирогів з бататами, але не знав, чи пощастить йому іще хоч раз покуштувати такого харчу.

До дверей пивниці Еда Говарда було ще таки далеченько, а він уже почував себе глибоко нещасним, бідкався й нарікав на самого себе та на свою гірку долю. Він не міг збагнути, куди запропастилося його добре щастя, що він ним раніше так вихвалявся. («Кому охота марнувати час, жаліючи перезрілого парубка тільки за те, що він харчується консервами? Нехай сам себе жаліє. Бо він сам собі й винен. Є багато жінок, які раді б вийти заміж і кужоварити для чоловіка. Біда в тому, що майже всі холостяки робляться такими егоїстичними і зашкарубленими у своїх звичках, що навіть самі з собою не можуть ужитися»).

Коли Старожил зайшов до пивниці Еда Говарда, якраз освітлена кімната стрясалась від гучного лементування та вибухів сміху. Не звертаючи уваги на спалахи лампочок та голосне дзенькання автоматів, він пройшов повз них, ніби ніколи й не знав про їх існування. У пивниці юрмилося чоловіків десять-двадцять, і один з них, гукнувши його на ім'я, сказав щось, та Старожил все-таки не обернувся. Він пройшов просто до стойки й сів на табурет.

Ед Говард бачив, що Старожил зайшов до пивниці, й уже чекав його за стойкою.

- Як нині справи, Старожиле?
- Гірше нікуди.
- Жалкуєш, що на світ народився?

Старожил кивнув.

— Далєбі, ти ще не знаєш, які кєпські бувають справи.

— Якщо я зараз не знаю, то мені залишається тільки трохи почекати. Тоді вже знатиму.

Ед пильно подивився на нього.

— Я розумію, що в тебе коїться на душі, Старожиле,— співчутливо мовив до нього Ед.— Іноді й зі мною те саме буває. Все йде не так, все шкереберть. Вранці прокидається жінка й каже, що їй не подобається мій вигляд. Увечері приходжу додому і вже чую, що їй не подобається її власний вигляд. Якщо я з нею погоджуюсь, вона казиться й не хоче навіть балакати. Якщо я не погоджуюсь, вона все одно казиться й не хоче балакати зі мною. Тепер ти знаєш, яке в мене лихо. Але я дійшов висновку, що таке в нашому житті кожного може спіткати — і мене, й тебе, і велику цяцю, і всяку дрібноту, і багатого, й бідного в однаковій мірі. І нам доводиться якось призвичаюватись до цього, як ото свині доводиться призвичаюватись обходитися без нічного горщика.

Старожил кивнув на знак згоди. Він дивився на велику — в натуральну величину — картину в позолоченій рамі, що висіла на стіні за стойкою.

— Ну, що тобі подати? — спитав Ед.

— Товстий жирний шніцель та пляшку пива.

— Може, в тебе все пішло шкереберть,— сказав Ед, дістаючи шніцель та пиво,— але ж ти, либонь, не забув, куди треба йти, щоб скуштувати смачного домашнього харчу — правду кажу?

— Якщо не тут, то більше ніде його не матиму,— сказав Старожил.— Це так же певно, як те, що дрібні фісташки ростуть великими гронами.

— Спасибі на слові, Старожиле. Від отаких твоїх розмов моїй фірмі більше користі, ніж від оголошення у «Віснику округу Сікомор», за яке треба одвалити цілу купу грошей. Ти тільки кажи це всьому місту, і я буду тобі найліпший друг. Хтозна, може, колись я відкрию тобі кредит на цілий долар.

Він поставив пиво та шніцель перед Старожилом і сперся ліктями об стойку.

— Досі якось усе не випадало нагоди сказати, але, йї-право, мені дуже прикро було чути, що недовго ти.

пробув жонатий. Коли я вперше почув, що ти одружуєшся з Мейбл Бауерс, мене здивувало, як це ти примудрився перекинутись на білих жінок, не давши собі ніякої передишки. Потім я змикитив, що для людини твого віку це такі вельми непогано — мати змогу забезпечити себе на все життя: якусь частку жінчиних грошей покласти в банк на власне ім'я, виписувати чеки, не платити більше за житло та ще наїдатись від пуза домашніми стравами.

Старожил подивився на нього й осміхнувся.

— Я двічі сидів у неї за столом, все-таки хоч двічі добренько попоїв. Та ще від третього обіду мені дещо також перепало.

— Точнісінько отаке я й чув,— сказав Ед.— Якщо кому закортить розхвалити наше місто, то принаймні хоч одне важливе можна про нього сказати.— Він одійшов, щоб обслужити іншого клієнта.— В Пальмірі плітки поширюються швидко, і з них завжди дізнаєшся про справжню суть справи.

В кімнаті ставало дедалі гамірніше від голосної балаканини, вигуків та неугавного дзенькання автоматів, але Старожил не звертав ніякої уваги на те, що творилося в нього за спиною. Він сидів, заглянувши очима на картині в позолоченій рамі — гладка жінка в натуральну величину полоскалася в маленькому тазу,— і думав про Мейбл та про всі оті смачні страви, що вона їх готує для себе.

Він зжував уже майже півціцеля, коли Фетті Леттімор підійшов до нього ззаду й міцно лягнув його по спині.

— Чого ти втік од усіх і нудишся тут сам з собою? — сказав Фетті, вмостившись на табуретці поруч і замовивши пляшку пива.— На тебе це не схоже, Старожиле. Ти начебто зовсім скис.

Старожил глянув на нього, але нічого не відповів.

Фетті Леттімор був у тому ж самому комбінезоні, в якому він працював на бензоаправній колонці, і його засмальцьована кепка була зсунута на потилицю. З бічної кишені в нього стирчав згорнутий у трубку номер журналу. Фетті завжди носив при собі журнал з оповіданнями про ковбоїв або книжку в строкатій обкладинці; він казав, що любить читати про людей,

здатних витворяти такі неймовірні штуки, на які в нього ніколи б не вистачило духу. По дорозі з роботи Фетті неодмінно забігав на годинку до Еда Говарда. Уже наближався той час, коли дружина Фетті звичайно дзвонила Еду й просила переказати її чоловікові, що коли він негайно не прийде додому, вона нічого не готуватиме йому на вечерю й на цілу ніч піде до своєї матері. Після цього Фетті вже не затримувався і квапився швидше повернутись додому.

— Ти справді сам на себе не схожий, Старожиле,— правив своєї Фетті.— Я б навіть не впізнав, хто ти такий, якби не пам'ятав тебе в обличчя. Тобі слід би бути отам, біля «Дівчат на пляжі», набрати якнайбільше очок і примусити малих каналій скинути з себе купальнички. Якщо ти їх не роздягнеш, то інші й поготів. Хіба ти не знаєш, що трохи не довів Еда Говарда до божевілля тим, що завжди виграєш пляшку пива, а за гру нічого не платиш?

Старожил з'їв ще шматок шніцеля й запив його великим ковтком пива. Він слухав усе, що базікав Фетті Леттімор, але досі не зронив у відповідь жодного слова.

Фетті схилив голову набік і присунувся ближче до Старожила.

— Послухай-но,— сказав він, притишивши голос.— Скажи мені ось що, Старожиле. Чи не зрадило тебе твоє щастя? Чи не тому ти сидиш отут і нудьгуєш, а вигляд у тебе такий, наче ти зовсім скис?

Старожил через силу ковтнув.

— Може, я ніколи й не мав того щастя, що гадав раніше.— Вираз його обличчя був сумний і понурий.— Якщо в мене зараз і є яке щастя, то воно просто нікудишнє. От уже, справді, нічим похвалитись.

— Як то нічим? — засміявся Фетті.— Всі знають, який ти везучий. Ти цим уславився.

Старожил прожував ще шматок шніцеля.

— Скільки я себе пам'ятаю, мені майже завжди щастило, отож скаржитися було ні на що. Я пишався, коли чув, як люди говорять про Ханнікатове Щастя. Але два дні тому все раптом обернулося на гірше, та так відтоді й закрутилось. Просто не знаю, що його й робити. Щоразу, коли я до чогось тепер берусь, справа кінчається тим, що я підгортаю хвоста й почуваю себе

гірше за того злодійкуватого собаку, якого піймали на гарячому в курнику.

— Не може бути, щоб уже так ото було погано, Старожиле,— сказав йому Фетті, посміюючись і плескаючи його по спині.— Ти сам себе намагася переконачи, що все погано. Єдине, в чому тобі не поталанило,— це те, що ти розцурявся з багатою жінкою раніше ніж треба і з її грошенят до тебе нічого не прилипло. Але не варто через це вішати носа. З багатьма трапляється щось подібне.

— Можливо, але це ще не все,— сказав Старожил, похитуючи головою.— Це ще тільки початок. Тепер я почуваю себе так, ніби мені вже ніколи не стати колишнім щасливцем. Я до краю занепав духом, мов той гончак, якому відрубали хвіст. А коли мисливський пес звик усе своє життя крутити хвостом, то без хвоста йому соромно й він почуває себе нікому не потрібним.

— А що ще стряслося?— спитав Фетті.

Старожил долив у склянку пива й уже був замірився щось казати, як раптом гучні розмови в кімнаті урвались і дзенькання автоматів поступово змовкло. Здавалося, ніби всі відвідувачі цього розважального закладу вирішили ні з того ні з сього всім гуртом іти додому.

І Фетті, й Старожил озирнулися взнати, що спричинило таку незвичну тишу. В цю мить усі дивилися на Клайда Хефліна, що перевальцем простував від дверей до стойки. Обличчя Клайда було насуплене, куточок рота хижо кривився. Цього разу при ньому вперше не було ні кобури з револьвером, ні наручників, припнутих до пояса, і бокова кишеня не провисала під вагою кийка. Він був без мундира, простоволосий, і кінчик сорочки витикався із штанів.

Наблизившись до стойки й не кажучи ні слова, Клайд ухопив Старожила за плече й крутонув на табуретці з такою силою, що той трохи не впав. Та навіть після цього Старожил подумав лише, що Клайд хоче на свій манір пожартувати, як він це часто робив і раніше. Старожил добродушно заусміхався.

— Душу з тебе треба вийняти,— рівним голосом сказав Клайд, знову рвонувши Старожила за плече так, що той мусив учепитись за стойку, аби не гепнутись

на підлогу.— От зараз візьму та й вийму,— додав він тим самим спокійним тоном.

Вони дивилися один на одного, й широка усмішка розпливалася в Старожила на все обличчя.

— За віщо, Клайде? — спитав він, вивільнюючи плече. Він досі думає, що Клайд просто грубо жартує за своєю давньою звичкою.— Що сталося?

Той нічого не відповів. Тільки хижка зморщечка ще глибше прорізала в куточку рота.

— Хіба я не полагаю тобі приймач і він не працює? То я скажу, що з ним робити. Потруси його легенько, щоб у ньому все заторохтіло, а потім вилай його. Либонь, ти зумієш вилаятись так, щоб він почав працювати. Більше, буває, нічого й не треба, щоб якийсь упертий приймач запрацював краще новенького. Катай додому, спробуй зробити, як я раджу, а потім скажеш, що з того вийде.

Клайд штурхонував ліктем Старожила так, що той ударився об стойку.

— До біса ці теревені. Я тобі не про приймач, на якого гаспида він мені здався.

Усмішка поволі сповзала із Старожилового обличчя, ховаючись у куточках губів.

— Що ж, Клайде, раз він добре працює і ти задоволений, то заплати, скільки ти винен мені за ремонт. Це буде по-чесному. Адже ми з тобою домовились. Ти пам'ятаєш? Ти сказав, що сплатиш борг, коли я тобі нагадаю, то я оце й нагадую. Якщо при тобі немає дрібних грошей,— Ед Говард може розмінати. Мені б ці гроші стали зараз до речі. Я б і тебе почаствував пивом.

— Я вже сказав тобі, що ні про яке чортове радіо не було мови.— Він утер рот тильним боком руки.— І ти це чув.

— Тоді про що ж ти говориш?

— Про тебе та твої підлі замашки, сто чортів тобі в печінки! Це через тебе мене потурили з роботи. Он як! Ти за це й відповідай!

— Та що ж я зробив, Клайде?

— Сам, падло, краще за мене знаєш, що ти зробив! І не бреш, не викручуйся. Мені все вже відомо. Ти вчора ввечері ходив у негритянський квартал, забрав кудись оту чорношкіру й заховав од мене так, що я

знайти її не зміг. Розхазяйнувався, ніби вона твоя власність. Коли я поїхав туди, щоб забрати її у в'язницю, та не знайшов, я подумав, що той чорнопикий її ховає, а мені брехнею хоче замилити очі. Він не сказав, де вона, і я розлютився, мов чорт. Ось за це я його й убив. Коли б ти не встромив сюди своє рило і не сховав би її, нічого цього не сталося б. А тепер, тільки через те, що вбито ще одного негра, вони зчинили бучу на ціле місто і за все винуватять тільки мене. Гровер Гловер забрав у мене шерифський значок і вигнав під три чорти. Тепер я лишився без роботи. А якби ти не прокрався туди, мов злодій, та не сховав її десь, що я і знайти не міг, я б досі був при ділі. Будь ти проклятий!

Саме тоді, коли Клайд дер горлянку й шалів, до пивниці нагодився Ел Дідд і почув усе, про що той пятакав. Ел стривожився, як би Клайд не накоїв лиха, й метнувся до стойки. Та не встиг він туди добігти, як Клайд розмахнувся і затопив Старожила кулаком в обличчя.

Удар був такий дужий, що Старожил злетів з табуретки і навзнаки простягся на підлозі. Він лежав приголомшений і безпорадний.

Клайд кинувся був до нього, проте Ел та Фетті відштовхнули його геть, перш ніж він устиг ударити Старожила в обличчя підбором черевика. На цей час і інші чоловіки з'юрилися навколо Клайда й потіснили його від стойки.

Опинившись посеред кімнати, Клайд зупинився, погрожуючи кулаками тим, хто був коло нього.

— Не підходьте до мене,— пригрозив він переднім. Потім утер рот тильним боком руки й лютими очима обвів кімнату.— Ви чули! Пальцем не чіпайте мене!

Він позадував до дверей, на ходу витягаючи з кишені ножа.

— Переріжу горлянку кожному, хто до мене полізе, і навіть оком не змигну.

— Не дурій, Клайде,— сказав йому хтось.— Сховай свого ножа та помовч. Ти вже й так немало натворив, досить з тебе. Іди кудись охолонь, поки ще можна.

Клайд розкрив ніж звичним рухом руки, і лезо гостро блиснуло при світлі.

— Якщо хто посунеться до мене, клянусь богом, випущу тельбухи і розтопчу їх на підлозі,— сказав він.— Я злий, мов сто чортів, і мені це раз плюнути!

— Ти краще сам побережися, Клайде,— сказав йому один з чоловіків.— Бо, дивись, як би твое патякання і всі мерзенні вчинки не окошилися на тобі ще гірше. Перестань дурити і забори ножа. Та мерщій забирайся звідси, провітрися на свіжому повітрі.

— Я зумію про себе потурбуватись. Нікого я не боюсь!

Ед Говард вихопив револьвер із шухляди за стойкою і націлився в Клайда.

— Забирайся геть, Клайд Хефлін,— сказав Ед.— У мене тут пристойний заклад, і ламати мої порядки я не дозволю. Якщо ти негайно не заберешся, я триматиму тебе на прицілі, аж поки не викличу поліцію, щоб вона тебе забрала. І стрілятиму, коли призведеш. Ну, геть звідси, поки ще можеш винести ноги.

— Ти мене не залякаєш.

— А це ще побачимо.

Погрозливо розмахуючи перед себе ножем, Клайд почав задкувати до виходу.

— Я ще доберуся до цього виродка,— сказав він, дивлячись через кімнату на Старожила.— Більше він од мене не сховає ту чорношкіру паскуду. Хай тільки попадеться до рук, обстружу йому грішне тіло, мов держака до сапи. Я знаю, що з такими робити. Він мені підстроїв капость, та щоб не поплатився — не діждеться! Тільки б десь перестріти цю наволоч. Поскаче він у мене!

Після цього всі напружено й мовчки чекали. Більше ніхто не промовив жодного слова, поки Клайд, задкуючи, не пропхнувся у двері і щез.

Ед Говард прибрав револьвер і з хряском засунув шухляду.

— І як ото може в одній людині накопичитись стільки підлоти та злості? — мовив хтось.

— Не знаю, що на це сказати,— озвався інший,— і є ще одне, чого я не знаю. Я навіть і знати не хочу, скільки людина може прожити з таким запасом підлоти та злості. Не хочу навіть робити щодо цього ніяких припущень. Я можу пошитися в дурні й попасти пальцем у небо.

Після всієї цієї колотнечі в розважальному закладі Еда Говарда відвідувачі припишкли й замислились, не знаючі, що сказати. Без голосних розмов та дзенькання автоматів у пивниці було тихо, мов недільного ранку при зачинених дверях.

Більшість чоловіків мовчки сьорбали пиво коло стойки, обмірковуючи те, що сталось. Дружина Фетті Леттімора подзвонила йому скоро після того, як Клайд Хефлін забрався геть, і дала мужеві п'ятнадцять хвилин на дорогу, якщо він взагалі сподівається на якусь вечерю і не хоче ночувати на самоті, отож Фетті враз заквапився додому.

Ще кілька чоловіків один по одному позводилися з місця й пішли додому вечеряти. («Мені не треба нагадувань, коли час іти додому вечеряти. Досить лише разочок глянути в пивниці Еда Говарда на оту шикарну картину, де огрядна молодичка полощеться в маленькому тазу. Моя жінка дедалі дужче нагадує цю картину, щоразу як я на неї подивлюсь. Мабуть, не за горами той день, коли я зовсім не відрізняю їх одну від одної»).

Нарешті десь через годину хтось попросив Еда Говарда розміняти чверть долара, і знову задзенькали автомати.

Ед не відходив від телефону за стойкою. Він сказав, що негайно викличе поліцію, тільки-но Клайд іде раз поткнеться на поріг. Ед знову витяг із шухляди револьвер і про всяк випадок поклав його наповхвату.

Ел Дідд допив пляшку пива й кинув останній погляд на стіну за стойкою, де висіла картина в позолоченій рамі.

— Справді, вже пізно, час поганяти додому, — сказав він. — Все одно жінка бушуватиме, хоч коли б я вернувся, то краще одразу прийти та якось відбутись. — Він підвівся з табуретки й поклав руку Старожилу на плече. — Я підкину тебе до хати. Не варто тобі йти пішки в таку темну ніч. Це було б безглуздя після тих Клайдових нахвалянь. Кінчай, Старожиле, та їдьмо.

Ед Говард схвально кивав головою.

— Це найрозумніше, що ти можеш зробити, Старожиле. Не лізь на рожен. Може кінчитись бідою. Їдь додому з Елом. Я не хочу втрачати такого доброго клієнта, як ти.

Вони вийшли з пивниці й сіли в Елову машину. Ще тільки ледь перейшло за дев'яту годину, але вечір був не суботній, і тому на вулицях Пальміри не зустрічалося перехожих. Майже всі вітрини крамниць були темні, не світилась навіть велика електрична вивіска на приміщенні банку. Міський майдан обезлюднів. Ліхтарі стояли тільки на розі вулиць, далеко один від одного, і горіли тьмяно. Бред Грейді, нічний черговий, як завжди, або об'їжджав на поліцейській машині вулиці, або пив каву в нічному кафе, проте й він у цей час був десь в іншому кінці міста.

Ел завів мотор, і, перетнувши майдан, вони помчали вулицею до Великої Щілини. Майже в усіх будинках, повз які вони проїздили, було темно, й лише подекуди у вікнах мелькало світло.

— На твоєму місці, Старожиле,— сказав Ел, пригальмувавши авто,— я б засів на кілька вечорів удома й не виходив би на вулицю, коли споночіє. Це було б найрозумніше. Нехай мине кілька днів, за цей час Клайд трохи охолоне, а може, йому вистачить глузду поїхати ненадовго до Флоріди ловити рибу. Однак ніколи не можна сказати напевне, багато чи мало здорового глузду в такої людини, і саме зараз він дуже небезпечний. Він здатен на все що завгодно, як ото й погрожував. Я бачив його такого й раніше, отож наймудріше буде обминати його десятою дорогою, мов скаженого собаку, коли бачиш, що він біжить тобі назустріч.

— Може, ти й маєш рацію, Еле,— сказав Старожил, подумавши хвильку.— Але я ще ніколи в житті ні від кого не тікав. Не в моїй звичці через щось труситися.

— Це зовсім не означає труситися. Повір мені, Старожиле. Це значить метикувати й не дати на собі відігратись. Ось як треба на це дивитись. Коли на Клайда знаходить затьмарення, найрозумніше — не потрапляти йому на очі, поки він жадає крові. Ти й сам це знаєш.

Старожил мовчав, аж поки з темряви виринуло пожежне депо.

— Що ж, я, звісно, не бажаю, щоб він на мене накинувся якоїсь темної ночі й геть мене розтельбушив. Після цього я навіть стільки не проживу, щоб розказати, як це сталося.

— І ось тобі ще що треба,— серйозно порадив Ел: — Добре припни свій язик — і ні слова поліції. Це дуже важливо. Якщо Клайд дізнається, що ти повідомив про його погрози в поліцію, то він уже напевне знайде спосіб поквитатися з тобою. Він такий. Любить мати зуб проти когось. Чорного чи білого — це йому байдуже. І що довше він виношує злобу, то дужче звіріє. Може, він не в усьому поганий, і рідна мати його, мабуть, любить, та якщо в ньому й є щось хороше, то дуже важко цьому хорошому себе показати. Іноді я просто дивуюсь, звідки досі на світі беруться такі люди, бо скільки вже їх убивають, а вони все одно топчуть землю та зчиняють бешкети. Ладен закластися, що й зараз у нас у Пальмірі є багато охочих віддячити Клайдові тим, чого він заслужив, тільки б трапилась слухна нагода. Та, може, ще хтось і віддячить після вчорашнього випадку в негритянському кварталі.

Він зупинив машину під вуличним ліхтарем на розі Великої Щілини.

— А двері на ніч краще теж замикай,— сказав він Старожилові, коли той вилазив з машини.— І я б нікому їх не відмикав, не знаючи напевно, хто за ними стоїть. Коли людина дійшла до такого, як Клайд Хефлін, вона здатна на все найгірше. Ти навіть незчуєшся, як тебе окрутять, дай тільки зачепитись.

Старожил причинив дверцята машини і підійшов до Ела з іншого боку.

— Одне я знаю напевно,— сказав він усміхаючись.— Якщо Клайд заявиться до мого дому й постукає у двері, то, далекі, не заради того, аби сплатити мені борг за ремонт приймача. Скільки я лагодив йому той приймач, а він мені ніколи паршивих десяти центів не заплатив. Тепер я вирішив: нізащо в світі більше не доторкнуся до його приймача.

— Можливо, настане час, коли його й самого тут більше не буде, щоб тебе обдурювати. Тоді ти зможеш перекреслити цей борг.

— До чого ти це кажеш?

— Просто так, міркую.

Ел Дідд поїхав додому, а Старожил рушив вузьким провулком до себе. Вуличний ліхтар на розі світив так тьмяно, що з нього мало було користі, але Старожил знав тут кожну калюжу і спритно обминав їх у темряві, не забруднивши й не промочивши черевиків. Коли він поминув половину Великої Щілини, його очі привичаючись до темряви, і він уже бачив обриси даху невеличкою двокімнатного будиночка на тлі зоряного неба.

Наблизившись за кілька кроків до своїх дверей, Старожил постеріг, що хтось сидить на приступці в затінку будинку. Він завмер на місці.

Розгубившись і не знаючи, що робити, Старожил стояв мов укопаний, і його серце калатало тривожно й болісно. Потім інший, нестерпно гострий біль пройняв його мозок, і все тіло здригнуло від страху. Той, хто сидів на приступці в затінку, не ворухився і не озвався ні словом. Старожил добре затямив Елові слова про те, що двері слід замикати, але ж він не міг навіть увійти до хати, щоб їх замкнути. Перемагаючи нестерпний біль у голові, він думав, що йому робити, аж раптом побачив, як невідомий підводиться з приступки.

— Це я, Джозіна.

Йому враз одлягло від серця, коли він почув знайомий голос, але він не міг примусити себе заговорити до неї.

— Двері замкнені, ото я й чекала тут, поки ти повернешся додому,— сказала вона.— Я рада, що ти не затримався довше. Ніч сьогодні холодна.

Вона рушила з місця і підійшла до нього. Біль у голові потроху проходив, але Старожил досі відчував кволість і дрож у руках та ногах.

— Що з тобою? — спитала вона турботливо.— Ти все мовчиш. Нічого не скоїлось?

Він відчув холод власної руки, коли доторкнувся до її теплого плеча.

— Джозіно... я не сподівався, що ти сюди прийдеш.

Він розмірковував, чи варто їй говорити, що його непокоять погрози Клайда Хефліна. Потім вирішив, що буде краще, коли він про це нічого не скаже.

— Це, мабуть, з несподіванки, Джозіно. Авжеж... я дуже здивувався, побачивши тебе. Я думав про щось інше. Я не знав...

— Це нічого, що я сюди прийшла? — спитала Джозіна.

Він думав про те, що б зараз сталося, якби на місці Джозіни опинився Клайд Хефлін.

— Нічого? — стривожено перепитала вона.

— Звісно, нічого. Все гаразд, Джозіно. Не хвилюйся. Я радий, що ти прийшла.

Він одімкнув двері, й вони ввійшли до темної кімнати. Перш ніж засвітити світло, Старожил знову ретельно замкнув двері.

— Знаю, я сама казала, що більше не прийду сюди... але не втерпілось побачити тебе іще хоч раз,— заговорила Джозіна, коли він обернувся й подивився на неї при світлі.

Він помітив, що вона плакала, і згадав, що саме сьогодні вона збиралася вийти заміж за Харві Брауна. Йому хотілося сказати їй щось втішне, але зараз нічого такого не йшло йому на думку. З пам'яті зринуло тільки, як вона йому говорила, що більше ніколи не зостанеться в нього.

В кімнаті було холодно, і Джозіна натягла свій чорний светр високо на шию. Спохопившись, що в нього таки справді холодно, Старожил ввімкнув електропічку.

— Я чув, ніби ти збираєшся виїхати з міста,— сказав він потому.

Вона швидко пройшла через кімнату й стала поруч нього, гріючись біля пічки.

— Звідки ти це знаєш? — спитала вона.

— Мені сказали.

— Це правда.

— Коли ж?

— Завтра.

Він присунув до пічки два стільці, й вони сіли поруч, ближче до тепла.

— Харві поховують уранці,— сказала вона, помовчавши.— Я поїду з Еллен автобусом... одразу після цього... після похорону.— На очах у неї заблищали сльози.— Бабуся Меддокс поїде в село й житиме з моєю матір'ю. Вона не хоче залишатися в Пальмірі. Боїться тепер жити тут — після того, що сталося вчорашнього вечора.

Він довго не міг нічого відповісти. Сидів, понуро втупившись очима в розжарену пічку.

Під час цієї мовчанки Джозіна схилилась і поклала йому руку на плече.

Різко крутнувши головою, він подивився на неї.

— Куди ж ти поїдеш завтра автобусом, Джозіно?

— До Джексонвіля.

— Чого?

— Так треба.

— Ти це вже вирішила?

— Еге.

— Але ж місто незнайоме.

— Я цього не боюсь.

Він знову втупився в пічку.

— А коли ти повернешся, Джозіно?

— Я не повернусь.

— Чому?

Вона барилася з відповіддю.

— Джозіно, чому ж ти не повернешся?

— Нема чого вертатись.

Старожил довго мовчав, обмірковуючи те, що вона сказала. Ніби не маючи сили глянути одне одному в очі, вони дивилися прямо перед себе, на розжарену пічку. Через деякий час він нервово засовався на стільці й поклав ногу на ногу.

— Ти хочеш сказати, що вже ніколи не повернешся назад? — спитав він.

— Авжеж. Саме так. Більше мені нічого не лишається.

— І все-таки ти могла б залишитись, якби хотіла. Тобі зовсім не треба їхати.— Він глянув на неї з надією.— Я цього дуже хочу, Джозіно. Якби ти залишилася, у нас би все пішло, як раніше.

— Ні,— одразу відповіла вона, дивлячись просто на нього і хитаючи головою.— Не може бути так, як раніше. І тут ми з тобою зовсім безсилі.

— Чому бозсилі?

Вона знов одвернулась.

— Джозіно, чому безсилі?

— Тому що нам не дадуть жити разом. Ти це знаєш. А інакше я тепер на хочу жити. Навіть коли б ми спробували зустрічатися лише ночами, трапилося б щось страшне. Не знаю, що саме, але щось жахливе.

Так все влаштовано. І змінити цього не можна. Ти білий, а я не досить біла,— я завжди буду якоюсь іншою. Бо такою вже народилася. В цьому причина. Ось чому вони ніколи не дозволять нам жити разом у Пальмірі. Я жінка, і я не хочу жити інакше. Відтепер я не можу жити інакше... окрім як разом. Ось що я почувую.

Він відчув, як вона доторкнулася рукою до його плеча, перш ніж заговорила знову:

— Але на світі ще є такі місця, де ми могли б жити разом — навіть побратися,— і люди там вважали б мене достатньо білою.

— Ні, панове! Тільки не я! — квапливо сказав він.— Я не зміг би жити ніде, окрім як тут, де живу з дня свого народження. Я боюся й думати про це.

— Навіть заради мене?

Він похитав головою.

— Тільки не в чужих краях, де я не знаю жодної душі.

— У мене вистачить грошей, щоб нам обом поїхати, куди ти захотів би, і жити там. Тобі не доведеться турбуватися за гроші. Я віддам їх усі тобі.

— Ні, панове! Тільки не я! У цілому світі не набереться стільки грошей, щоб вирвати мене звідси й примусити жити в чужих краях, де я нікого не знаю і мене ніхто не знає.

19 .

Старожил підступився ближче до пічки й став лицем до Джозіни, гріючи спину та ноги. Вона звела на нього очі, все ще сповнені надії і благання.

— Коли б ти любив мене так, як я тебе...

— Я ж сказав тобі, що не можу взяти отак і поїхати. Байдуже куди. Це саме те, чого я ніяк не можу зробити. Я почував би себе, мов заблудлий пес, що не вміє говорити й не може спитати, як знайти дорогу додому.

— Але ж я тобі допомогла б. Ти знаєш, що допомогла б. Я все зробила б, аби тобі було легше. І ми були б увесь час разом.

Ніби злякавшись піддатися спокусі поїхати з нею, він рішуче похитав головою.

— Я завжди жив тільки тут, у Пальмірі, й не уявляю, як жив би деінде, між чужих людей. Мені було б не по собі далеко від свого порога. Я б страшенно боявся — ніби мені вже не втрапити додому. Наче стоїш ото перед своїми дверима, а вони замкнені, й ключа в тебе немає, щоб зайти до хати. Мій татусь були такі самі. Вони за все своє життя ні разу не відлучалися з дому. Кажали, що бояться, як би не померти на стороні, і тоді їх не поховають поруч з усіма іншими Ханнікатами.

— Ради бога, хоч раз ти забудь про свого татуся. Я зуміла б допомогти тобі, щоб ти не почував цієї боязні. Я знаю, що зуміла б, якби ти дозволив мені...

— Не хочу більше про це говорити, — грубо сказав він, відходячи від неї. — І не хочу чути твоїх балачок.

Він попростував у протилежний бік кімнати й зупинився там, дивлячись на захаращений мотлохом верстак і ніби намагаючись відігнати думку про те, чого хотіла від нього Джозіна. Потім зібрав плоскогубці та викрутки і недбало кинув їх на мотки дроту та купу радіоламп.

Коли він повернувся до пічки, Джозіна витирала сльози, але Старожил удав, ніби не розуміє, що змусило її плакати.

— Що сказав тобі Далтон Барроуз уранці, коли ти до нього ходила? — різко спитав він після тривалої мовчанки. — Ти мені ще не розповідала.

Джозіна кріпилась, силкуючись стримати сльози.

— Він сказав, що я повинна виїхати з міста... і не повертатись.

— Через це ти і їдеш? Що Далтон Барроуз тобі звелів? — ущипливо спитав Старожил.

— Він адвокат. Ти сам мене до нього послав. І він так сказав.

— Але ж тобі не обов'язково робити те, що він скаже. Ти могла б залишитися тут, якби захотіла.

— Я не хочу залишатися. Я хочу виїхати.

Одвернувши голову набік і уникаючи її погляду, він сів коло пічки.

— А що ще казав Далтон Барроуз?

— Те, чого я й чекала.

— Що саме?

— Він підозрює, що він мені батько. Тепер я певна,

що він так гадає. Через те він і дав мені гроші, щоб я їхала з міста й не поверталась,— та ще такі гроші, яких я ніколи досі не мала і які мені навіть не снилися. Цих грошей стане мені й Еллен дуже надовго, навіть якщо я не одразу знайду роботу. Стало б на всіх нас, якби ти також поїхав. І, здається, я знаю, чого він так зробив. Коли я залишусь тут, він боїться, як би люди перед виборами не пронюхали, що в нього... така дочка. Я вірю, він мене любить, тільки боїться, щоб...

— Ти йому казала, що знаєш про те, що він тобі батько? Що це тобі мати про нього розповідала?

— Ні. А навіщо? Це до добра не призвело б. Я все одно зосталася б такою, як є. Цим нічого не зміниш. То краще нехай його вже оберуть до конгресу. Він все одно не перестане бути моїм батьком. Цього також не зміниш. Тепер я пишатимусь ним... і Еллен, коли підросте, також пишатиметься своїм дідусем. Мені завжди дуже хотілося знати свого батька, а тепер я його знаю.

Джозіна затулила обличчя руками. Вона судорожно схлипувала, немов мала дитина. Трохи згодом вона пригладила своє пряме каштанове волосся й спробувала усміхнутись.

— Я не хотіла так розревтись,— сказала вона з кволою усмішкою,— та не зуміла стриматись. Мабуть, це я заплакала з радощів, що ти дозволив мені поговорити з тобою і розповісти про батька. Мені треба було комусь розповісти про нього — то вже найліпше тобі. Я знала давно, хто мій батько, безліч разів бачила його на вулиці, але раніше він ніколи до мене не заговорював... ні разу в житті. А тепер заговорив. І назвав мене на ім'я. Від щастя я ледь не заплакала — та страх не дав. Я завжди пам'ятатиму кожне слівце, яке він сказав мені сьогодні вранці, і як він усміхався, дивлячись на мене. Мені завжди мріялось, щоб мій батько був саме такий, коли зі мною зустрінеться. Тепер я зможу думати про нього і згадувати його все своє життя. Мені б тільки хотілося частіше його бачити.

Джозіна підвелася з стільця.

— Ну, мені вже час додому. Довше я не можу затримуватись. Але тепер ти знаєш, чого я тебе чекала. Мені хотілося іще хоч раз побачити тебе й розповісти, яка я щаслива, що ти послав мене до мого батька. За це я дякуватиму тобі до самої смерті.

І, ніби ховаючи від нього своє лице, Джозіна одвернулася й рушила до дверей.

— Зажди хвилинку, Джозіно,— сказав Старожил.— Я проведу тебе. Недобре тобі бути на вулиці самій так пізно вночі.

Погасивши світло, вони вийшли з хати, і Старожил ретельно замкнув двері. Він не забув про Клайда Хефліна, пам'ятав і застереження Ела Дідда не виходити поночі на вулицю, але йому треба було знати напевно, що Джозіна благополучно повернулась додому. До того ж, побувши з нею іще хоч трохи, він все-таки міг плекати надію, що вона передумає й залишиться в місті.

Вони мовчки дійшли до кінця Великої Щілини, поминули пожежне депо і перейшли залізничні колії з південного боку міста. В цей пізній час на вулицях нікого не було видно й у жодному з вікон по дорозі не горіло світло. Замість того щоб підійти до Джозіниного житла з вулиці, вони завернули в провулок до чорного ходу.

Вони мовчали цілу дорогу, ніби боялись заговорити про те, що в кожного з них творилося на душі («Ти кохаєш когось усім своїм серцем і живеш із ним довгий час у шлюбі чи так, а потім одне з вас кудись їде, і ти розумієш, що ви вже ніколи не будете разом... еге, тяжчого за це почуття нічого не може бути. Найболючіше, що від тебе одривають те, що з тобою зрослося, те, що тобі потрібне найбільше в світі, і ти усвідомлюєш, що воно вже ніколи до тебе не вернеться. Мабуть, тобі доводилось бачити, як парубчак однімає в дитини цукерку й трощить її сам? І коли з тобою траплялося таке в дитинстві, ти й досі пам'ятаєш, як гірко було втрачати свою цукерку. Так от, помнож це почуття на всі роки, що пролетіли з тих пір, і ти зрозумієш, як крається серце з горя, коли ти втрачаєш того, з ким не хотів би розлучатися, як з власним життям»). І все ще не було нічого сказано, коли Джозіна обняла його й у розпучі пригорнулась до нього. Він відчував вологу сліз на її щоках і гарячкове тремтіння всього її тіла.

— Мені так боляче їхати звідси,— почув він її голос.— Я зробила б усе, щоб не їхати, але іншого виходу нема. Ти знаєш, чому я мушу їхати — й назавжди. Тут

нічим не зарадиш. Так склалося. Якби я не поїхала, то після цього ніде не знайшла б роботи... і вони не дозволили б нам жити разом. І я хочу зробити так, як наказав мені мій батько. Але я ніколи не забуду... ніколи. Я завжди пам'ятатиму про вас, доки й житиму, обіцяю тобі.

Вона повільно розняла обійми.

— І ти пам'ятатимеш мене, правда? Завжди? Ну скажи, що пам'ятатимеш.

— Пам'ятатиму, Джозіно. Я не зміг би забути. А якщо ти повернешся...

— Ні. Краще мовчи. Це неможливо. Надто боляче думати, щоб це збулося. Я ніколи не повернусь.— Вона знову підступила до нього.— От якби ми з тобою поїхали кудись удвох... щоб нам можна було жити разом...

Вона довго стояла перед ним, затаївши віддих, а потім раптом, наче не в силі далі терпіти цю муку, повернулась і відчинила двері. Більше ні про що було говорити.

Коли Джозіна зайшла до хати і причинила за собою двері, Старожил побрався назад провулком, спотикаючись у темряві об грудки й почувуючи, що йому більше ні для чого жити. Майже цілий рік ніч за ніччю Джозіна була з ним, і здавалось, що цьому не буде кінця, а тепер він знав, що більше ніколи її не побачить. Він повільно чвалав додому в самотності ночі («Вона ніколи не казала мені, хто батько Еллен, а я завжди боявся спитати. Однак не перестаю про це думати... Якось уночі я переходив залізничні колії... хтось стояв там... Було дуже темно, не роздивився, хто вона така, а вона не захотіла назватися, зате сказала, що чекала мене... А тепер, що більше я про це думаю, і як про Еллен вона зо мною говорила, і як благала поїхати звідси з нею та з малим дівчам...»).

Було майже опівночі, коли Старожил дотягся до Великої Щілини. Всі вуличні ліхтарі горіли тепер ніби ще тьмяніше, а місто здавалося спустілим і вимерлим. Старожил чуввав себе таким нещасним, що навіть ні разу не згадав про Клайда Хефліна, поки не проминув пожежне депо й не ступив у провулок. Та й тоді йому

не ворухнулась бодай яка думка про страх, до того він почував себе нещасним.

Повільно йдучи провулком, він помітив, хоч було ще далеченько до дому, що хтось сидить у нього на порозі. Старожил умить зупинився. Йому раптом затремтіли руки від пальців аж до плечей, і тремтіння швидко пройняло усе тіло. Кожної миті він готовий був повернути назад і щодуху кинутись тікати геть.

— Це я — Ел Дідд.

Він був певен, що впізнав Елів голос, проте страх ще не вгамувався, коли він знову рушив уперед.

— Де ти вештаєшся, Старожиле? Чого не сидиш удома, як я тобі велів?

— Закортіло трохи прогулятися, Еле.

— До чого це? Ти обіцяв замкнутися й сидіти вдома. А втім, тепер усе гаразд. Ходім до хати, там тепліше. Я маю тобі дещо сказати.

Старожил одімкнув двері й засвітив світло. Ел пройшов до пічки й почав гріти руки. Він усміхнувся і, видно, був у доброму настрої.

— Що тебе знову пригнало сюди так пізно? — спитав Старожил. — Уже, далєбі, по півночі.

Ел обернувся.

— Старожиле, хтось порішив його з годину тому, — сказав він і недвозначно усміхнувся.

— Що?

— Це точно. Його рішили.

— Кого рішили?

— Клайда Хефліна. Це точно. Можна не сумніватися. Бред Грейді проїздив на поліцейській машині провулком за пивницею Еда Говарда і знайшов його на землі мертвого, мов торішній кукурудзяний качан.

Старожил сів.

— Ти в цьому певен, Еле?

— Певен, як у тому, що неділя буває лише раз на тиждень. І повір мені, той, хто це зробив, діяв не навмання. Мабуть, він прихопив з собою два револьвери на випадок, якщо одного виявиться замало. Бред каже, що Клайда продріявило від голови до п'ят принаймні вісім куль. Звичайні собі дірочки від куль — і більше нічого. Ніяких тобі огидних ножових ран, калюж крові й такого іншого. Чиста робота — комар носа не підточить.

— Хто ж це зробив, Еле?

Ел досі ще легенько усміхався.

— Ніхто не знає і, може, ніколи й не дізнається. А той, хто це зробив, ляпати язиком не буде. В усякому разі, воно й на краще, що так вийшло. Ми всі можемо тільки здогадуватись, і часу на це в нас вистачить. То міг бути негр з негритянського кварталу, а міг бути й перший-ліпший білий. І те й інше ймовірно в однаковій мірі. Але це не має великого значення, бо Клайд Хефлін помер, та й квит. Можу тільки сказати, що він сам на це напрошувався — бог тому свідок, напрошувався.

Старожил невідривно дивився на розжарену пічку. Ел вмостився у кріслі.

— Одне тобі слід знати,— сказав Ел.— Люк Мосс чи хто інший з поліції вважатимуть своїм обов'язком нищпорити тут і геть про все розпитувати. Коли вбито білого, їм доводиться провадити слідство. Вони можуть поцікавитись, де ти був останні дві чи три години. Я пам'ятаю, було початок на десяту, коли ми попрощалися з тобою сьогодні на розі, і це я можу посвідчити під присягою. Але що сталося потім? Зможеш ти їм сказати? Чи є в тебе свідок?

— Я був майже весь час тут, лише недавно прогулявся в одне місце.

Ел нахилився вперед.

— Але ж ти не прогулювався в тому провулку, що за пивницею Еда Говарда?

— Ні, панове! Тільки не я!

— Зможеш ти все це довести, якщо Люк Мосс почне тебе шпигати своїми запитаннями?

— Я зміг би довести, але, може, й не захочу. Я волів би помовчати в цім разі, якщо для Люка Мосса це не дуже важливо. У мене є свої особисті причини не згадувати імен.

— Здається, я розумію, про що ти говориш,— Ел кивнув головою.— Кожна людина має право зберігати щось у таємниці, хоча б те, що вона робить у нічний час. Та все одно, якщо тобі знадобиться свідок, щоб легше було довести...

Старожил підвівся й почав ходити туди й сюди перед пічкою.

— Ну, що ти скажеш на це? — наполягав Ел.

— Я не хотів би називати імен — ні за яких обставин, бо коли я це зроблю, їй, чого доброго, не дадуть завтра виїхати з міста, як вона збиралася, й тоді вона змушена буде залишитися тут і виступати свідком. Вони кинули б її до в'язниці на той час, поки справа не перейде на судовий розгляд. Це був би зручний спосіб нікуди її не пустити, але я не можу докотитися до такого. Це було б нечесно. Я просто не міг би так повестися з нею, а надто коли на власні вуха чув, як їй хочеться поїхати звідси.

— Ну, якщо ти це почуваш...

— Широ кажучи, Еле, це тільки половина того, що я відчуваю. А друга половина в тому, що мене тягне поїхати разом з нею, але щось держить мене, і я просто не можу на це зважитись. Щоразу, коли поміж нас про це заходила мова, я лякався, що муситиму кинути свій дім і їхати у незнайоме місце — точнісінько так, як дехто лякається, коли здереться кудись високо вгору або коли його запруть у темній коморі. Доведеться мені нікуди не рипатись, а знову повірити в своє щастя і сподіватись на краще. Мабуть, це єдиний вихід для мене, бо таким я вже уродився.

— Здається, я розумію, чому тебе тягне до свого порога. Я й сам такий же домосида. Стороння людина, може, цього не збагне, але я вдоволений, що сиджу ось тут, у Пальмірі. Скільки я розумію, бути вдоволеним — це найліпше, що може бути в житті. Всі люди, котрі перетворюють життя на розгардіяш, — це саме ті, що не бувають собою вдоволені.

20

Коли Старожил Ханнікат відклав інструменти набік і підвівся з-за верстака, похмурий осінній день тільки ледь переважив за половину. Роботи було по саму зав'язку, причому більшість ремонтів він обіцяв закінчити ще на минулому тижні, але працювати й далі у нього вже не було сили. Він горбився над верстаком з самого ранку, коли засів за роботу, і ноги йому затерпли, а спина нила. Він штурхонував ногою купу мотлоху на підлозі й вийшов у суміжну кімнату.

Відчинивши дверцята шафки, він кинув лише один-єдиний погляд на бляшанки з чілійськими бобами та макаронами, і цього було досить.

— Ні, панове! Тільки не я! — голосно сказав він сам до себе.— Та хай я буду проклятий, якщо знов почну їсти з цих бляшанок!

Старожил так хряснув дверцятами шафки, що аж бляшанки на полиці заторохтіли. Самого вигляду цих яскравих, жовтих з червоним бляшанок було досить, щоб дійти остаточного рішення, і з цієї миті він уже знав, що йому робити. Він голодував цілий ранок і не брав бодай ріски до рота, поки міг терпіти. Він подумав був про шніцелі Еда Говарда, але сказав собі в думці, що навіть повна з горою тарілка цих шніцелів не заспокоїть того голоду, від якого йому судорожно стискається шлунок.

Облишивши шафку, він підійшов до умивального таза й хлюпнув водою собі на голову. Далі, розглядаючись у дзеркалі на стіні, довго й старанно розчісував ріденьке попелясте волосся, аж поки зостався вдоволений з свого вигляду. Після цього він надів штани, затягнув пояс ще на одну дірочку, напнув свою беззмінну синю куртку,— і був цілком готовий іти з дому. Простуючи до дверей, він байдуже подивився на верстак і подумав, що навряд чи йому ще коли закортить докінчити ремонт розібраних приймачів, електричних тостерів та настільних ламп.

Вийшовши з хати й замкнувши двері, Старожил швидше, ніж завжди, мотнувся у кінець Великої Щілини, а далі майже побіг провулком позаду Черрі-стріт. («Ондечки знову йде Старожил Ханнікат до господи Мейбл Бауерс. Кожному цікаво знати, чим воно кінчиться цього разу. Певне тільки одне: нехай там станеться що завгодно, на все й завжди можна дивитися з двох боків. Одні захищають Старожила та Мейбл, бо завдяки їм здихалися Клайда Хефліна. Однак є й такі, що засуджують їх, бо саме через них загинув Харві Браун, а Джозіні Меддокс довелося тікати з міста. А я кажу, що кожного разу, як тільки прийде кудись добро, ото вже неодмінно чекай там і зла. Пом'яну, залишається тільки визнати, що одне без другого не буває, і треба докласти всіх зусиль, аби добро переважило зло»).

День був холодний під сірим захмареним небом, і скидалось на те, що ще до вечора лине осінній дощ. О цій порі року так і чекай холодних дощів, пронизливих північних вітрів та нічних заморозків. Немовби готуючись до раптового приходу зимової холоднечі, багато мешканців міста ще до півдня затопили груби й каміни, і тонка хмарка сизуватого диму нависала над дахами та верхівками дерев.

Усю дорогу по провулку Старожил подолав майже бігцем. Перш ніж відчинити хвіртку позад будинку Мейбл, він зупинився перепочити й віддихатись. Вгорі над парканом він бачив мирний султан диму, що підіймався з комина присадкуватого цегляного будинку, і заднє подвір'я також дихало спокоєм та домашнім затишком.

Що довше він стояв, споглядаючи цю приємну картину обжитої людської оселі, то дужче міцніла в ньому надія, що Мейбл не розгнівається і не прожене його з двору раніше, ніж він устигне пояснити їй щиросердо, чого прийшов («Ви зауважте, що люди, які величаються тим, що вони кращі й поважніші за Старожила, або принаймні так думають про себе, дужче, ніж будь-хто інший, намагаються приховати свої вади. Вам треба захоплюватися Старожилом, тому що він такий, який є, і нічим іншим бути не пнеться. А цього ви не можете сказати про дволиких політиканів, які в неділю благочестиві аж далі нікуди, зате решту днів тижня чубляться за голоси та затикають роти хабарами, тільки б удержатися на високій посаді. Ці люди ще в п'ятому класі школи не знали, як пишеться «чесність» і «щирість»).

Він розчохнув хвіртку, потім ретельно причинив її, аби йому не перепало за те, що він кинув її незачиненою, і ступив на подвір'я, тепер уже з таким почуттям, ніби просто повертався додому, пробувши в місті кілька годин у справах. Однак перш ніж іти далі, він зупинився перед смітником і з цікавістю поштрикав у нього палицею. Як він і сподівався, нічого путнього не викинули сюди за той час, поки він був відсутній. Він знов подивувався, як і першого разу, чому в такої багатой жінки, як Мейбл, такий жалюгідний вміст смітника. На своєму кутку, у Великій Щілині, він, де не глянь, бачив смітники значно кращі, включаючи і його власний.

Прямуючи до заднього ганку, він обвів очима все подвір'я, але не помітив на ньому суттєвих змін. З покорченого тунгового дерева, можливо, збило вітром ще кілька гілок, верба, можливо, похилилася ще нижче до землі, але виноградна лоза провисала так само, як завжди, і потемнілі від негоди дерев'яні стільці стояли на старих місцях. Навіть жорстка трава — й та так само кущилася нековирними віхтиками, і її так само не завадило б скосити.

Від землі на ганок вело з десяток дерев'яних східців, і Старожил перестрибував їх по два зразу.

Опинившись коло дверей, він не завагався ні на мить, а голосно й упевнено постукав кілька разів підряд. Значно раніше, ніж він міг сподіватися, десь у глибині дому зашаруділо, й двері трохи прочинилися.

Він бачив, як Мейбл дивиться на нього крізь вузьку щілину розгубленим поглядом, і чекав, що вона розчинить двері навстіж. Однак щілина нітрохи не поширшала. Він підступив ближче.

— Здрастуй, — сказав Старожил, широко усміхаючись, і схилив голову набік, щоб вислухати її відповідь.

Та відповіддю йому було довге мовчання, ніби Мейбл була надто вражена й розгублена, щоб говорити. Вона досі здавалася зляканою і дуже схвильованою.

— Здрастуй, Мейбл, — хоробро повторив він, нахилиючись уперед, щоб краще роздивитися її крізь вузьку щілину. — Це я — Старожил Ханнікат. Адже ти ще не встигла забути, хто я такий?

Радісна усмішка розпливлася у нього по всьому обличчю.

Знову запала мовчанка. В цей час вона проходила двері ще на два пальці, і він постеріг, що вона оглядає його з голови до ніг, мовби досі не впізнаючи. Мейбл притримувала на шиї злинялий халат, і волосся космаками спадало їй на обличчя. Нараз, не сказавши ні слова, вона з тріском зачинила двері, і він виразно почув, як ключ повернувся в замку. Він спробував крутнути ручку й відчинити двері, та вони були надійно заперті.

— Мейбл! — покликав він голосно, щосили шарпаючи дверну ручку. — Адже ти знаєш, хто я такий! Я Старожил Ханнікат! Не могла ж ти мене так скоро забути!

Він перестав гуркотіти ручкою й уважно прислухався, проте Мейбл не озивалась. Після цього йому нічого не лишалось, як тільки безпорадно тупцяти під дверима, силкуючись придумати якийсь інший спосіб дістатися в дім.

Завіси на вікнах були опущені, й не було ніякої змоги зазирнути в кімнати. Він уже прикидав, чи не обійти кругом, до фасаду, що виходив на вулицю, може, Мейбл одчинить парадні двері, але одразу вирішив, що це тільки забере час. Він картав себе за те, що мало поговорив з нею, не сказав ще чогось такого, поки була можливість, поки вона не грюкнула перед його носом дверима та не замкнула їх, хоча й розумів, що тепер пізно сушити голову над тими словами, які могли б хоч якось зарадити справі. Крім того, прийшовши до Мейбл, він був цілком певен, що вона сама говоритиме весь час, і приготувався вислухати всю її лайку, всі нотації, аби лиш прослизнути в її господу та поласувати її обідом.

На ганку дошкуляв холод, і Старожил дрижав, засовуючи руки глибоко в кишені, аби зігрітись. Його ніздрі ловили звабливий запах диму, коли вітер шугав з даху на ганок, і цей запах говорив Старожилу, що у вітальні Мейбл жарко палахкотить камін.

Та ось несподівано він почув, що в будинку хапливо совають стільцями, гуркають шухлядами комода, і знову щосили затарабанив у двері. Невдовзі, перебиваючи його стукіт, долинуло брязкання посуду, що його абияк скидали в кухонну мийницю. На цей час у нього заболіли кісточки пальців на правій руці, і він почав стукати лівою.

Після всього цього минуло лише кілька хвилин, як Мейбл клацнула замком і розчинила двері навстіж. Тепер вона вже не здавалась стривоженою та розгубленою, а, навпаки, була спокійна і безтурботно усміхалась. Вона перемінила злинялий халат на одну з своїх нових суконь у квіточки. Волосся було нашвидкуруч причесане й підв'язане рожевою стрічкою. На обличчі виділялися острівки пудри, якої вона спохвату не встигла як слід розтерти.

— Здрастуй, Мейбл, — сказав він нетерпляче. — А я вже боявся, що ти мене спершу не впізнала. Гадав, що саме через це ти не хотіла мене впускати.

Вона дивилась на нього, часто кліпаючи очима.

— Ай-я-я, Старожиле Ханнікат, а чи знаєш ти, що мені слід було б зробити?

— Що?

— Оце розходитися як слід та й ляяти тебе на всі заставки за те, що ти приходиш отак, грюкаєш до мене у двері й застукуєш зненацька. Я була приголомшена, як ніколи. Якщо тобі здалося, що вигляд у мене трохи здивований, то саме з цієї причини.

Мейбл говорила це, і в її голосі не було анітрішечки гніву. Очі в неї так само часто кліпали, й вона навіть приємно йому усміхалась.

— Нічого не маю проти, коли й полають,— сказав він.— Я начебто чекав...

— Та я б жодній живій душі не показала на очі в тому старому, засмальцьованому халаті. Я іноді вдягаю його, коли прибираю у хаті, щоб не запорошити чи не заляпати гарної сукні. Ти, мабуть, подумав, що в мене просто жахливий вигляд, коли я одчинила двері перший раз. До сліз прикро, що ти бачив мене такою нечупарою і нечесою. Мужчина має поблажливо ставитись до жінки, випадково побачивши її не зодягнутою як годиться. Можу тільки сподіватися, що ти не думаєш, ніби я завжди така ходжу.

З широкою усмішкою, що розпливалася на все обличчя, Старожил обережно ступнув уперед.

— Ти, певне, хочеш знати, де твій клумак з білизною, що ти залишив, і ота рушниця та вудка? — спитала вона, досі тримаючи двері розчиненими до відказу.— Я знала, що ти турбуєшся за ці речі. Що ж, правду кажучи, я не викинула їх на вулицю, як обіцяла. Не піднялися руки, сама не знаю чому. Це на мене схоже. В усякому разі, всі твої речі тут, у хаті, й лежать там, де ти їх поклав. Все в повній цілості.

Вона раптом замовкла, стурбовано хмурячись.

— Ну, що там іще? — стривожено спитав він.

— Не знаю, що зі мною коїться. Про що я тільки собі думаю. Ти весь трусишся від холоду. Не можна тобі стояти тут у таку погоду — ще застудишся та помреш від запалення легень. Зараз же йди у вітальню та грійся біля каміна. Я щойно підклала дров. Тобі буде затишно й тепло. Заходь до хати.

Він хутенько пропхався бочком до прихожої.

— Ти, мабуть, подумав, що я вже зовсім не гостинна,— сказала вона, зачиняючи двері.

Старожил слідом за нею прослизнув у вітальню й, опинившись там, подався просто до каміна. Стоячи на кам'яній плиті перед вогнищем, він нахилився і грів руки в жаркому теплі палаючих дубових поліняк.

Мейбл сіла й, дуже задоволена, мовчки чекала, поки він обернеться погріти спину.

— Старожиле, перш ніж ти скажеш хоч слово,— заговорила Мейбл, коли він подивився на неї,— я сама хочу сказати тобі дещо від щирого серця. Та я нітрішечки й не соромлюсь говорити в твоїй присутності правду. Це на мене схоже. Я ніколи не вміла приховувати своїх почуттів. Ось чому я хочу, щоб ти знав, що я була страшенно самотня останні дні в цьому великому будинку. А відчуття самотності завжди змушує мене думати багато й по совісті.

Він радісно усміхнувся. Він був певен, що вона говорить не дарма, а має намір приготувати щось смачне та запросити його пообідати. Передчуваючи це, він почав кивати головою, готовий погодитися з усім, що скаже Мейбл.

— Не суди мене надто суворо за те, що було,— сказала вона дуже серйозно.— Тільки-но я почула, що Джозіна Меддокс їде з міста й ніколи більше не вернеться, я одразу вирішила, що мені робити. Я сказала собі, що в усій цій біді найбільше винна я, а тому саме я і маю відповідати за те, що сталося. Коли ти мене краще пізнаєш, тоді побачиш, що це на мене схоже.

Старожил слухав та все кивав головою.

— А тепер я не хочу, щоб ти страждав. Я не збираюся лаяти тебе за мої власні помилки та вади. Це було б на мене не схоже. Так от, протягом останніх днів я багато по совісті думала й вирішила,— всю колотнечу спричинило те, що я тебе несправедливо звинуватила—адже з твого боку було цілком природно похвалити Джозініне куховарство так, як ти похвалив. Треба знати чоловіків та їхні уподобання. Ну, а коли говорити далі, то з цього я й зрозуміла, що якби я куховарила сама, ти й мене похвалив би точнісінько так і сидів би в моїй господі, замість того, щоб тікати кудись і їсти там смажену курку й пиріг з бататами, які вона приготувала й віднесла тобі. Не подобається

мені в усьому цьому тільки одне,— що вона була зовсім роздягнена, поки ти вечеряв. Та хто не знає, що то така вже жіноча манера догоджати чоловікам. Ні, ти не думай, наче я не знаю, що кажу. У мене досить і розуму, й досвіду, і я чимало пожила на світі, щоб добре вивчити чоловіків. Загалом усі чоловіки однаковісінькі. Вони різні в лице, але бажання в них одні й ті самі. А коли дійде до куховарства, то чоловіки з-поміж усіх віддадуть перевагу тій жінці, чиї страви їм найдужче припадуть до смаку.

— Мій татусь казали мені, що чоловікові найкраща та жінка...— почав був Старожил, але Мейбл спинила його, перш ніж він устиг закінчити думку.

— Не перебивай мене, коли я говорю,— сказала вона, суворо насуплюючись.— Хоч би що ти хотів сказати, все те може почекати своєї черги. А я хочу закінчити тобі про сьогоднішній ранок. Так от, слухай далі. Сидячи тут на самоті, я обмірковувала все, як веліло мені серце, а тому й подзвонила ранком Міллеру Хайетту, тільки-но почула, що Джозіна їде з міста, і сказала йому, щоб ти негайно повертався до мене. Він обіцяв розшукати тебе й про все повідомити, коли йому випаде вільна хвилина. Міллер Хайетт завжди був одним з тих нестерпних копунів-адвокатів, які навіть марки на листа не наклеять, не дочекавшись, а чи зійде завтра вранці сонце, і я зовсім не сподівалась, що він так хутко обернеться й пришле тебе сюди так скоро. Ось чого я була ще не зовсім одягнена й не підготувалася зустріти тебе на порозі. Я думала, що ти прийдеш куди пізніше. Та все одно, я дуже рада, що Міллер Хайетт не забарився тебе попередити.

Старожил тільки крутив головою.

— Просто не знаю, що й казати. Гадки не маю, про що ти говориш.

— Гадки не маєш?

— Для мене це новина.

— Дивно.

— І мені також дивно.

— А хіба він тобі не сказав?

— Хто? Міллер Хайетт? Та Міллер Хайетт зо мною навіть не здоровкався. Я його сьогодні у вічі не бачив.

Мейбл перехилилася на своєму стільці, нервово ламаючи пальці.

— Тоді хто ж тобі сказав, Старожиле?

— Ніхто.

— А звідки ж ти дізнався?

— Про що дізнався, Мейбл? Я й досі нічого не знаю і не втямлю, що ти говориш. Я знаю тільки те, що ти мені оце зараз сказала, але не можу допетрати, що тут до чого.

— То чого ж ти сюди прийшов?

— Це легко пояснити. Якось я вже тобі про це розповідав. Мій татусь навчали мене, що коли чоловік хоче смачно їсти і взимку спати в теплі, йому найкраще...

— Але як ти дізнався, що я хочу, щоб ти вернувся?

— А я й не знав напевне. Я тільки надіявся, та мовився, та випробовував своє щастя. Я був такий голодний цілісінський ранок, та й зараз не менше, що довелося ризикнути. Мені остобісіло їсти холодні чілійські боби й макарони з консервних бляшанок, та й шніцелі Еда Говарда до смерті набридли, і я дав собі слово, що нехай я стану бродячим рудим собакою з бляшанкою на хвості, коли проковтну ще хоч шматок того харчу. Отоді я й згадав тебе добрим словом і занудьгував за тими чудовими стравами, що ти їх готуєш і які оминають мій рот. І я просто надумався пошукати свого щастя, взяв та й постукав до тебе з чорного ходу. Оце й увесь секрет. Я гадав, що моє щастя мусить знову повернутися в мій бік після того, як воно одверталось до мене спиною в останні дні, і що тепер настав час знову випробувати його, щоб воно закрутилося й дало мені якусь користь.

З глибоким зітханням Мейбл опустилася в крісло. Її очі слізливо закліпали.

— Просто не можу опам'ятатися,— тремтячим голосом пробелькотіла вона.— Ти справді хочеш сказати, що вернувся тому, що сам цього захотів? А не тому, що я по тебе послала?

— Це правда, Мейбл. Якщо я коли говорив правду вві сні чи наяву, то це правда.

Вона похилила голову, затуливши обличчя руками й витираючи сльози на очах.

— Ти мене так зворушив, що я присягаюсь віднині й назавжди зватися місіс Старожил Ханнікат. Вранці я було подумувала, чи не попросити, щоб ти дозволив

кликати тебе Стареньким, але це буде на тебе не схоже. Краще за все тобі пасує імення Старожила. Більше я ніколи не сваритимуся з тобою, не буду надокучати тобі й не чіплятимусь, щоб ти перемінив своє імення на якесь інше. Тепер я упевнилась, що воно справді чимось щасливе.

— Достоту, як казали й мій татусь, що для мене це воістину щасливе імення,— погодився він, широко усміхаючись.— Я не поміняв би його ні на що в світі. І тобі воно теж анітрішечки не зашкодить.

Мейбл підвелася з крісла і підійшла до Старожила, що стояв коло каміна. Від голодних спазмів у животі він почав неспокійно крутитися й переступати з ноги на ногу.

— Мій татусь, бувало, казали, що оцінити жінку можна, лише скуштувавши того, що вона напекла-наварила. Так от, якби оце щось вкинути до рота...

— Я тобі сьогодні приготую вечерю, Старожиле,— сказала вона, стоячи поряд і зазираючи йому в лице.— Я цілий день думала, чим тебе частувати. Буде все, що ти любиш.

Мейбл притулилась до нього й поклала голову йому на плече.

— Ти не уявляєш, як приємно почувати, що ти тут, зі мною.

— Ну, а як же пироги з бататами? — занепокоєно спитав він.— Я начебто на них розраховував, а зараз боюсь, тобі вже ніколи буде їх пекти.

— Сьогодні зранку я посадила в піч чотири пироги з бататами, одразу ж як подзвонила Міллеру Хайстту й послала його по тебе. Доки вечеряти, вони простигнуть і будуть саме тобі до смаку.

Вона залишила Старожила самого й подалася на кухню. Але, не дійшовши до дверей, зупинилася й обернулася.

— Старожиле Ханнікат, я хочу знати тільки одне, перш ніж вийду з цієї кімнати чи ступлю ще хоч крок до кухні.

— Що таке, Мейбл?

— Якщо я залишу тебе тут, у себе, й готуватиму тобі всі твої найулюбленіші страви, то звідки я знатиму, що ти не почнеш знову бігати за отими... за

такими дівками, як Джозіна? Я померла б від образи, якби це повторилось.

Старожил заклав руки за спину, гріючи їх в жаркому теплі палаючих дубових полін. Широка усмішка розпливлася від куточків його рота по всьому обличчю.

— Ні, панове! Тільки не я! Більше ти мене на цьому не піймаєш, Мейбл. Я, бісів син, сам про це подбаю.

СЛОВО ПРО АВТОРА

Ерскіна Колдуелла, відомого американського письменника, автора багатьох збірок оповідань і майже двох десятків романів та повістей, знають у Радянському Союзі давно. Краще з його новелістики почало з'являтися в перекладах на російську мову щось років тридцять тому, а на сьогодні російські майстри перекладацької справи, благородна праця яких служить зміцненню дружби й поглибленню взаєморозуміння між народами, встигли дати найширшим колам читачів переклади не лише Колдуеллових блискучих оповідань, а й таких його романів та повістей, як знаменита «Тютюнова дорога», «Випадок у липні», «Хлопчик із Джорджії», «Дженні» тощо.

Тим часом переклади романів Ерскіна Колдуелла «Лампа горить цілу ніч» (1963) та «Біля свого порога» (1965), власне, й досі залишаються початковими спробами ввести українського читача в художню майстерню письменника, познайомити його з тими американцями, якими густо заселені Колдуеллові книжки. Окрім названих романів та ряду новел у періодиці, українською мовою опубліковано ще невелику збірку оповідань «Рейчел» (1960).

Ерскін Колдуелл народився 1903 року в південному штаті Джорджія. Там, на півдні Сполучених Штатів, як ми це знаємо з щоденних повідомлень газет та радіо, понині зберігаються найдикіші традиції плантаторства, рабства й сваволі.

Життя майбутнього письменника складалося нелегко. Як і багато його попередників — від Марка Твена до Джека Лондона, — Ерскін Колдуелл змалечку виснажливо працював і зазнав суворих випробувань. І пізніше, в автобіографічній книзі спогадів «Назвіть це досвідом» (1956 р.), він мав усі підстави сказати, що найважливішою істиною, яку він засвоїв ще підлітком, було переконання, що вчитися писати треба тільки «в самого життя».

Дванадцятирічним хлопчаком Колдуелл уже тримав у руках чепіги плуга, а в чотирнадцять років нишком від батьків найнявся у нічну зміну на олійний завод, де з опівночі до ранку сипав на транспортер бавовникове насіння, а вранці біг до школи, поки, місяців через два, снідаючи вдома, заснув просто за столом. Зате на зароблені гроші він зміг купити собі стару друкарську машинку, що красномовно свідчила про потяг юного Ерскіна до його майбутньої професії. Прилаштувавшись одразу ж на роботу в редакцію місцевої газети, чотирнадцятирічний підліток вручну набирив текст, крутив друкарський верстат, пакував віддруковане, надписував адреси й розносив газети передплатникам, а коли редактор був у відпустці, то й постачав газетну інформацію. Щоправда, в кінці літа він не одержав за все це жодного цента: редактор сказав, що, мовляв, Ерскін і так повинен бути вдячний йому за те, що пройшов безплатно таку добру школу.

Навчався майбутній письменник і в Ерскін-коледжі (Південна Кароліна) та у Віргінському університеті. Але навчання те велось уривками, бо неспокійна вдача гнала хлопця в дорогу, і він, пробравшись у перший-ліпший товарняк, їздив по всіх південних штатах. Під час цих мандрів Колдуелл не гребував ніякою роботою: був шофером у сільського лікаря в Джорджії і підмайстром муляра в Тенессі, збирав бавовну на плантаціях в Алабамі й розвозив молоко у Вашингтоні, торгував помаранчевим соком у Філадельфії і посудом в універсальному магазині у Вількс-Баррі. Гарячкові пошуки невловимого заробітку кидали його то за театральні куліси чи в більярдну нічним швейцаром, то в нічні ресторани офіціантом і кухарем, то на шлях професіонального футболіста, то в репортерські лави, а в Луїзіані, коли Колдуелл пробував улаштуватися на лісопилний завод, його навіть заїдозрили в приналежності до організації «Індустріальні робітники світу» й запроторили до в'язниці.

Оце й були справжні «університети» майбутнього митця. Саме цей багатючий досвід дав йому глибокі знання й гостроту бачення життя. Саме тоді, як пише Колдуелл у своїй автобіографії, в ньому зміцніло бажання писати — «писати про людей, котрих я знав, писати про те, як вони насправді живуть, чинять, говорять».

І Колдуелл починає писати, жертвуючи матеріальними достатками, абичим заробляючи на прожиття. Газети «Шарлотт-свіль обсервер» та «Х'юстон пост», для яких Колдуелл рецензував книжкові новинки, розраховувалися з ним не грішми, а «натурою» — тими ж самими книжками. Торгівля цим «това-

ром» тривалий час визначала «життєвий рівень» сім'ї майбутньої знаменитості. Далі Колдуелл спробував кілька років погосподарювати на занедбаній фермі в штаті Мен. Поділивши добу на три частини, він удень рубав дерева й заготовляв на зиму дрова, а потім до смерку порався на городі, де росли картопля та бруква — основний харч сім'ї. Ночі цілком належали творчості. «Сон, принаймні на кілька місяців, став майже недосяжною розкішшю,— згадує в автобіографії Колдуелл.— Час, здавалося, линув так швидко, так багато треба було зробити, що іноді вночі, сидючи за друкарською машинкою, я зупиняв годинник або підкручував назад стрілки». Північна менська зима, як на біду, виявилась надто суворою для незвичного до холодів вихідця з Південної Джорджії. Дров не вистачало. Навіть пацюки тікали з нетопленої хати. Вдягнувши светр, шкіряну куртку й пальто, а поверх того ще закутавшись у ковдру, безперервно хукаючи на задубілі пальці, Колдуелл, проте, не припиняв роботи — писав і писав.

Свої оповідання він розсилав у всі відомі йому журнали. А ті регулярно їх відхиляли. Стандартних бланків-відмов набиралося стільки, що Колдуелл завів на них спеціальний альбом, мріючи спалити його, коли прийде успіх.

Чекати довелося довго — понад шість років. Нарешті, аж у кінці 1929 року, редакція щорічної антології «Новий американський караван» сповістила Колдуелла, що друкуватиме одне з його оповідань. Однак письменник здійснив свій задум і спалив осоружний альбом з відмовами лише після того, як наступного року популярний журнал «Скрібнерс» пустив на люди ще дві його новели, а редактор цього журналу Макс Перкінс допоміг йому згодом видрукувати першу збірку оповідань «Американська земля». Критично переглянувши усі свої неопубліковані вірші, гуморески, нариси, оповідання та романи, що ледь вміщалися в трьох чемоданах, Колдуелл безжально спалив і їх на тому ж самому багатті коло відлюдного лісового озера. Старе не вдовольняло вимог письменника до самого себе, і він вирішив почати писати заново, ще глибше вивчивши життя, ще дужче перейнявшись турботами й тривогами героїв своїх творів, людей тяжкої, безрадісної долі. «Я зрозумів,— згадує пізніше в своїй автобіографії Колдуелл,— що ніколи не вдовольнюся тим, що роблю, поки не напишу великого роману, й до того ж роман цей неодмінно повинен бути присвячений фермерам-орендарям та здольщикам, яких я знав у Східній Джорджії... Мене тягло розповісти історію людей, яких я знав, розповісти, як насправді проходило їхнє життя з дня у день та з

року в рік,— і розповісти це, не думаючи про модні прийоми письма та традиційні фабули. Мені здавалося, що найвірогідніший і найміцніший матеріал літератури — це сам народ, а не хитромудрі фабули».

1931 року з'являється роман Колдуелла «Тютюнова дорога» — чесна й правдива книга про багатостраждальних бідняків-здольщиків. Колдуелл написав її єдиним подихом — за якихось три місяці,— після того, як об'їздив усі закутки Джорджії і ще раз на власні очі побачив там безліч страхіть. «Я не міг звикнути до вигляду дітей з роздутими від голоду животами, і хворих і старих людей, надто немічних для того, щоб вийти в поле пошукати їстівного. Вечорами я писав про побачене за день, але те, що я занотовував на папері, не передавало всієї злиденності, безнадії і приниження, які я стостерігав».

Оселившись у Нью-Йорку, в тісній комірчині на горішньому поверсі будинку, призначеного на злам, він знову знищує все, що написав у Джорджії, і ще раз переосмислює зібраний матеріал. Щоденна миска сочевичної юшки, склянка кави з чорним хлібом, кілька пачок підмоченого, а тому дешевшого, писального паперу — це все, що міг дозволити собі за цей час письменник. Коли Колдуелл закінчив перший варіант своєї книги, у нього лишилося грошей тільки на те, щоб повернутися в Мен.

1933 року виходить у світ другий роман Колдуелла — «Акр господа бога». Оці три перші книги — збірка оповідань «Американська земля» та два романи — і принесли заслужене визнання письменникові. А проте, хоч його твори ставали вже відомими далеко за межами Сполучених Штатів, у Радянському Союзі, Франції, сам Колдуелл і далі жив надголодь. Так свою четверту книгу — збірку оповідань «На коліна перед ранковим сонцем» — він писав у вогкому підвалі нью-йоркського будинку обмороженими пальцями, поки не вдався до хитроців: купивши квиток на автобус, що робив багатоденні рейси, і сидячи в теплі, Колдуелл завидна писав олівцем, а вночі, під час стоянок, передруковував написане на машинці.

В таких умовах зростав і міцнів самобутній талант цього художника. Самобутній тому, що Колдуелл по-своєму, як ніхто інший, відтворює правду американського життя. Йому не властиві гучні декларації і гнівні протести проти соціального зла та людського лиха. Про найстрахотливіші події він розповідає спокійно, як про щось звичайне, буденне, і часто-густо сміється над безглуздими вчинками своїх затурканих героїв. Але сила колдуеллівського слова саме в тому й полягає, що воно відтво-

рює те повсякденне, що міцно ввійшло в життя американців, стало невід'ємною часткою їх існування, а за його сміхом читає завжди вловлює схвильоване прагнення письменника благородити людську душу.

«Метою всіх моїх книжок було створити дзеркало, в яке люди могли б поглянути на себе. Користь чи шкоду можуть принести мої книжки — залежить від того, як людина сприйме образ, відбитий у дзеркалі», — писав Колдуелл у 1956 році.

Кращі книжки Колдуелла справді відбивають, немов у дзеркалі, американську «трагічну землю» й трагедію простих людей, які живуть на цій землі і які виступають головними героями його творів.

Серед типових запитань, які йому ставили в різні роки, Колдуелл наводить у книзі «Назвіть це досвідом» зокрема таке: «Ви надто багато пишете про бідняків. Чому ви не пишете про приємне в житті?». На це письменник відповідає: «Людей, котрим доступне приємне в житті, менше, ніж людей, що гнуться під його тягарем. Коли ці соціальні умови перестануть існувати, я зрозумію, що нема більше сенсу писати про вплив злиднів на людську душу».

Пізніше Колдуелл не раз повторює цю думку, висловлюючи своє ставлення до письменницького обов'язку, до завдань літератури.

У повоєнні роки Ерскін Колдуелл пише багато, як і раніше. І хоч романи та оповідання цього періоду також дають чималу поживу для роздумів про долю американського народу, проте далеко не все в них може вдовольнити вимогливого читача, який устиг оцінити чудові можливості талановитого письменника. Митець, який досі твердо стояв на тому, що «головний матеріал літератури — це її зміст, ті життєві факти, про які ти розповідаєш, ті думки й прагнення, якими живуть усюди чоловіки та жінки, вірогідність і природність вигаданих персонажів, які ніколи не існували на землі, але які справляють на читача враження реальних людей», цей митець ніби відступився від своїх принципів на угоду тим самим «хитромудрим фабулам», що проти них колись рішуче виступав.

У бесіді з працівниками журналу «Иностранная литература», що відбулася восени 1959 року, коли Колдуелл відвідав Радянський Союз, він схильний був пояснювати цю перемену в своїй творчості змінами в самій американській дійсності, а також тим, що деякі свої теми він уже вичерпав і не може до них повертатись.

Серед таких тем Колдуелл назвав, зокрема, проблему расової нерівності в Сполучених Штатах, проблему гноблення і переслідування негрів. «Я написав два романи про негрів — «Випадок у липні» й «Естервілл»,— сказав він тоді під час бесіди.— ...Я вважаю, що вичерпав цю тему, і більше писати про це не можу».

В пропонованій увазі читача книжці вміщено два романи Ерскіна Колдуелла, що зачіпають різні аспекти життя американської провінції. Але є між ними й багато спільного. Це спільне визначається щирим уболіванням письменника за долю своєї країни, в якій досі панують дикунські звичаї часів рабовласництва, расова зненависть, сліпа гонитва за грішми. Перший з цих романів — «Лампа горить цілу ніч» — вийшов друком у 1952 році.

Офіційна пропаганда Сполучених Штатів не шкодує ні сил, ні доларів на рекламування «американського способу життя», силкуючись зобразити його таким собі «земним раєм». І ось перед нами чесне свідчення людини, котра народилася і зросла в тому «раю», котра скуштувала всіх його «благ» і «принад».

Маючи на рахунок в банку понад двісті тисяч доларів, фермер Тед Емерсон не дав рідному синові Говардові п'ятисот доларів на навчання в коледжі й тим штовхнув його до самогубства.

«Те, що Говард помер, нічого не важило — головне, що хлопець був змушений підкоритись його, Тедовій, волі. Він звелів синові сидіти дома й порати господарство, і Говард усе робив аж до останнього дня, коли пішов за корівник і там застрелився. А якби він дав Говардові оті п'ятсот доларів, то тепер шкодував би про це і ніколи не подарував би собі такого марнотратства. Хоч як там воно є, а все-таки він наповіг на своєму щодо Говарда, зберіг п'ятсот доларів і мав у господі дармового робітника».

Гроші, гроші, гроші... Саме вони визначають місце людини в країні Жовтого Диявола. Вони розтлівають душу, вбивають людську самоповагу й гідність, викликають духовне тління, породжують звірячий, біологічний шовінізм. Ось що переконливо доводить Колдуелл у цьому творі.

Гроші спонукали Теда Емерсона віддати дочку за канадського француза («канака»), хоч французів він мав за найлютіших своїх ворогів («Ну що ж, хай мій зять буде канак, зате, присягаюся богом, мені не доведеться їх годувати і тримати у себе в домі»). Ради грошей він мириться і з тим, що йому відкрито зраджує дружина («Останнім часом Роза зустрічалася з Лілендом Стоуксом, різником, і Тед не знав, як покласти

цьому край, а тим більше — як угамувати містечкових плетунів... Але Роза була хороша господиня, а Тед і думати не хотів про те, щоб платити якійсь іншій жінці тридцять-сорок доларів на місяць та ще й годувати її»).

Тед Емерсон виступає представником значного прошарку в сучасному американському суспільстві. Це той соціальний ґрунт, на який разом з магнатами капіталу спирався в Німеччині Гітлер, на який спираються нині расисти в Південно-Африканській республіці, в Родезії, в самих Сполучених Штатах Америки. Тед і йому подібні по-звірячому ненавидять не тільки французів, а й шведів, італійців, росіян та всіх інших «чужинців», до яких, між іншим, вони зараховують навіть споконвічних жителів обох Америк — червоношкірих індіан.

Автор нещадно таврує носіїв людиноненависницької ідеології, оголяє справжнє коріння расистської істерії, що каламутними хвилями розливається по всій сучасній Америці.

Як уже згадувалось, наприкінці 1959 року Колдуелл заявив, що вичерпав у своїй творчості «негритянську тему». Та минуло досить небагато часу, і з-під його пера народжуються два нові романи: один, під назвою «Дженні», побачив світ у лютому 1961 року, другий — «Біля свого порога» — в середині 1962 року. В центрі обох романів та сама соціальна проблема — проблема расової дискримінації негрів, яку письменник зовсім недавно вважав для себе «вичерпаною».

Що ж примусило Колдуелла знову повернутися до цієї теми і з сміливістю й різкістю, властивими його творчості тридцятих років, ще й ще раз піднести свій голос на захист двадцяти-мільйонного негритянського народу Америки?

Про це ми дізнаємося з його листа до радянського літературознавця Є. Романової, датованого 14 березня 1963 року: «...Написавши «Випадок у липні» та «Естервілл», я справді відчував у той час, ніби цілком висловив своє ставлення до соціальної нерівності негрів в Америці. Це було до прийняття нашим урядом законодавчих заходів, спрямованих на ліквідацію расової сегрегації на Півдні¹. Ці заходи виявились настільки незадовільними для негрів (та й понині це так!), що я відчув необхідність повернутися в своїй творчості до проблеми несправедливості соціального й політичного становища негрів на Півдні, бо вона — ця несправедливість — як і раніше, існує і змушує негрів жити на становищі громадян другого сорту. Інакше

¹ Мається на увазі прийняття в 1954 році верховним судом США закону про ліквідацію расової сегрегації в школах південних районів країни.

кажучи, законодавство не зуміло витруїти вкоренілих забобонів у ставленні до негрів. На Півдні країни існують великі території, де постійно виникають антинегритянські настрої. Вільше того, навіть американці молодших поколінь та студентство заражаються ними в цій атмосфері. Ось чому від романістів Америки буде потрібно ще багато серйозних зусиль, щоб покінчити з несправедливістю цієї антигромадської системи. Якщо говорити про самого себе, то я пишу про те, що спостерігаю і відчуваю. Я вірю, що зір мій гострий, і знаю, що почуття мої людяні. А тільки так я і хочу писати...

Цей лист багато говорить на користь письменника, людини, безперечно, гострого зору й гуманних почуттів, глибоко стривоженої расистським розгулом, що охопив не один штат південних та південно-західних районів Америки. І хоч ми розуміємо, що самих лише «зусиль романістів» замало для перемоги над чорними силами расизму, тверда віра Колдуелла в письменницьке слово і його щире бажання вплинути цим словом на народ своєї країни, спонукати його до активної протидії ганебним пережиткам рабовласництва, за відміну якого було пролита ріка крові,— уже цей факт викликає почуття глибокої поваги до громадянської чесності митця.

Щоправда, сам Колдуелл поки що не знає правильних шляхів до подолання расизму в його країні. Він лише підсвідомо здогадується про ті сили, які породжують расизм, і зовсім не бачить тих сил, які чинять організований і дійовий опір расизмові. Але символічна фраза: «Часи тепер не ті, що були колись», яку повторюють різні герої роману «Біля свого порога», красномовно свідчить про те, що художник відчув подих свіжого вітру, який несе до порогів американців у південних штатах важливі зміни. Митець не тільки відчув це, він ще й зумів передати в романі назрівання нових настроїв серед американського народу і своїм «жорстоким», але глибоко людяним і правдивим словом прагне допомогти зміцненню цих настроїв ради честі й щасливого завтра усіх своїх співвітчизників. В цьому велика заслуга Ерскіна Колдуелла, і за це йому щира повага радянського читача.

Л. Солонько

З М І С Т

ЛАМПА ГОРИТЬ ЦІЛУ НІЧ. Роман <i>Переклав В. Митрофанов . . . . .</i>	3
БІЛЯ СВОГО ПОРОГА. Роман. <i>Переклав Л. Солонько . . . . .</i>	143
СЛОВО ПРО АВТОРА. <i>Л. Солонько . . . . .</i>	287

Эрскин Колдуэлл

**ЛАМПА ГОРИТ ВСЮ НОЧЬ
ВОЗЛЕ СВОЕГО ПОРОГА**

Романы

Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор **Є. П. Гуцало**

Художник **М. М. Фомичов**

Художній редактор

А. П. Коробейников

Технічний редактор **О. К. Бишенко**

Коректор **М. Л. Брандіс**

Здано на виробництво 27/XII 1968 р.

Підписано до друку 13/V 1969 р.

Формат 84×108¹/₃₂. 9¹/₄ фіз.-друк.

арк., 15,54 ум.-друк. арк., 15,88 обл.-

вид. арк. Тираж 65 000. Зам. 8-501.

Ціна в оправі 94 коп.

Радянський письменник, Київ, бульвар
Лесі Українки, 20.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
Комітету по пресі при Раді Міністрів
УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.